

નિતાન્તં ગોપનીયમ
જે નાચાર્ય નર્મુદાચાર્ય વિરચિત

મૃદ્ય અગિયાર રૂપિયા

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગજરાતી કાર્પોરાલર વિભાગ

અનક્રમાક ૨૬૭૪૦ વિમત ૧૩-૦-૮

ગ્રથનામ કોડશીક્ષ

વર્ગાક ૪૫

નિતાન્તં ઝેવ્યંચ્ચ

માત્ર વિદ્વાનો-અભ્યાસીઓ તથા જાતીય વિજ્ઞાનમાં રસ
ધરાવતા પુખ્ત વયના સ્ત્રી-પુરુષોના અભ્યાસનો
ખાનગી ગ્રંથ

195

જેનાચાર્ય શ્રીનયુદ્ધાચાર્ય વિરચિત

કોકશાસ્ત્ર

[સચિત્ર]

સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

સંપાદક અને સંશોધક :

સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ

સાદી આવૃત્તિ : અગિયાર રૂપિયા

આદશાહી આવૃત્તિ : તેર રૂપિયા

પ્રાપ્તિસ્થાન:-

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગજીભૂદરની પોળ
અમદાવાદ

તથા

શ્રી મેથરાજ કૈન પુસ્તક બંડાર
ગોડીજીની ચાલ પાવણની
સુબધ. ૩

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૬૭૪૦

અથ સ્વામિત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન.

પ્રકાશક :

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગજીભૂદરની પોળ
અમદાવાદ

મુદ્રક :

મણીલાલ હગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
બીકાંટા રોડ : અમદાવાદ

આમુખ

સંવત ૧૯૮૦ ની સાલમાં આ ગ્રંથની અપૂરી હસ્તપ્રત પ્રથમ મારા જોવામાં આવી. તેજ વખતે તે વખતે મેં તેની નકલ ઉતારી લીધી હતી. ત્યર પછી શ્રીજેનાનંદ પુસ્તકાલય, સુરત, શ્રી આત્માનંદ જૈન જ્ઞાન મંદિર, વડોદરા તથા બીજા પાંચ જૈન મુનિમહારાજોના સંગ્રહમાં આ ગ્રંથની અપૂર્ણ પ્રતો મારા જોવામાં આવી. તે બધી પ્રતો પરથી સંવત ૧૯૬૭ માં આ ગ્રંથની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી. પંદર પંદર વર્ષના મનોમંથન પછી આ ગ્રંથ બની ચક્રે તેટલો શુદ્ધ કરીને બહાર જનતાને ઉપયોગી થશે તેમ ધારીને પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યો છે. આ ગ્રંથના નામથી બડકી ઉઠનાર બાઈઓને મારી વિનંતી છે કે નામથી બડકી ઉઠતાં પહેલાં આપણા જૈન મંદિરોમાં અરે ! પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમાં તથા સંગ્રહણીસૂત્રની અને લઘુક્ષેત્રસમાસની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં ભોગાસનોની પ્રતિકૃતિ-યોને કેમ સ્થાન આપવામાં આન્યું હશે, તેનો જરા વિચાર કરજો. મેં તો માત્ર આ એક સાહિત્યકૃતિ નષ્ટ ન થઈ જાય એ આશાથી આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આ ગ્રંથ રતિક્રિયાને પ્રોત્સાહન આપવાને માટે તેમજ તેનો પ્રચાર કરવા માટે છપાવવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ ગૃહાસ્થાશ્રમી સ્ત્રી-પુરુષોનું એક માત્ર કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છાથી જ ગ્રંથકાર જૈન સાધુ હોવા છતાં આ ગ્રંથની રચના કરી હોય એમ લાગે છે. અને તે જ પવિત્ર ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથ મેં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. મુજેષુ કિંબહુના.

સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ
નાગજીબૂદરની પોળ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના	૧—૧૬
અધિકાર	પાનું
૧ કોકટેવોત્પત્તિ	૧—૨૩
૨ સ્ત્રીલક્ષણ	૨૪—૩૪
૩ કંઠર્પ નિવાસ	૩૫—૪૧
૪ સ્ત્રી કમલસ્થિતિ	૪૨—૫૧
૫ સ્ત્રી સંલોગ વર્ણન	૫૨—૫૪
૬ કટિહટિકરણ	૫૫—૫૭
૭ મહન બાથતિ	૫૮—૬૪
૮ કામક્ષીણ ઓપધ	૬૫—૭૫
૯ કંઠર્પ સમકરણ	૭૬—૮૦
૧૦ ચોરાશી આસન	૮૧—૧૩૩
૧૧ કોકચોપાઈ સાર	૧૩૫—૨૨૬
ગુજરાતી બાષાંતર.	

પ્રસ્તાવના

અનફરક્લસાગરં નમામિ કૃષ્ણનાગરં ॥

x

x

x

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં યસ્યૈકોઽપિ ન વિચિત્રે ।

અજાગલસ્તનસ્યૈવ તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો પૈકી જેને એકનું પશ્ચ જ્ઞાન નથી તે માણુઓને જન્મ અકરીના મળામાંના આંચળની માફક અર્થ છે.—નીતિ.

આ વાક્યથી મનુષ્યજન્મની સફળતા માટે કોઈ એક પુરુષાર્થનું પ્રદેશ કરવું જ જોઈએ એવો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થોનાં સ્વરૂપ તથા સિદ્ધિ માટે અનુભવજન્ય સિદ્ધાન્તો તથા શાસ્ત્રીયજ્ઞાન હોવું જ જોઈએ, અન્યથા ઉપરોક્ત ઉપદેશ અરણ્યરુદન બની જાય. એટલા માટે જ્ઞાની પુરુષોએ તો તે પુરુષાર્થો ઉપર શાસ્ત્ર ગ્રંથો રચ્યા છે. આ પૈકી ધર્મશાસ્ત્ર વિખ્યાત છે, તેમાં અને મોક્ષ સંબંધી શાસ્ત્રમાં એક જ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં આવી છે, અને વારંવાર એવું સૂચન કરાઈલું છે, કે અમુક નિયમ મુજબ ચાલો તથા અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન કેળવો જેથી જીવને ઇલેલોકમાં યશ, શ્રેયસ્ અને ત્યારબાદ ઇશ્વરપ્રાપ્તિ થઈ પુનરાગમનની નિવૃત્તિ થાય. ધર્મશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં મન્વાદિ સ્મૃતિ તથા મોક્ષ સંબંધી શાસ્ત્રમાં અહિક્ષત્રાદિ ગ્રંથો છે. વિશેષ અર્થમાં કહીએ તો સ્મૃતિઓ, પુરાણો કર્મકાંડ, વેદાંતગ્રંથો એ બધા ઉપરોક્ત પહેલા અને છેલ્લા (ધર્મ અને મોક્ષ) પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે છે.

જ્યારે વચલા બે પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે જાણે શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની જરૂર જ નથી, વિવેચનને અવકાશ નથી તેમ લાગે છે. મનુષ્ય માત્ર અર્થોપાર્જન તથા કામોપભોગ માટે સ્વયંસિદ્ધ જ હોય છે.

ધર્મ અને મોક્ષ માટે બધું લખાયું છે. બધું ઉપદેશવામાં આવે છે. બધું ય ચર્ચાય છે, છતાં તે બેમાં સંપૂર્ણ સિદ્ધિ કોષ્ઠક વિરલ પુરુષોને જ મળી હોય તેમ લાગે છે, જ્યારે અર્થ અને કામ આ બે માટે બહુ ઓછું કહેવાય છે. ઓછું લખાયું છે. ઉપદેશ તો થતો જ નથી, છતાં દરેક

દરેકની તેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે. અને મોટે ભાગે તેમાં સિદ્ધિ બહુ જળ્યાની થાય છે.

અર્થ નામક પુરુષાર્થને જીવિકાનું, જગતના સ્થૈર્યનું મૂળ ગણવું જોઈએ અને કામ પુરુષાર્થને તેનું ફલ અથવા રસાસ્વાદન ગણવું જોઈએ. ધર્મ અને મોક્ષ તેની શૌભા વર્ધક તથા અરમાવસ્થા ગણવાં જોઈએ.

કામથી જગતની વૃદ્ધિ તથા જગત ઉપર સ્નેહ, આકર્ષણ રહે છે. અર્થથી તેને પુષ્ટ કરાય છે. ધર્મથી નિયમમાં રખાય છે. અને મોક્ષથી તેનાથી નિવૃત્તિ મેળવાય છે, અર્થાત્ ધર્માર્થકામમોક્ષ એ ક્રમની જગ્યાએ કામાર્થધર્મમોક્ષ એમ મૂમવું જોઈએ પ્રતીત તેવું જ થાય છે. પ્રથમના એ સ્વયંસિદ્ધ હોઈ તેના માટે વિશેષ શાસ્ત્રીય ચર્ચા ન હોય છતાં ચાલી શકે તેમ ભાગવાથી અને પાછલા એ જ્ઞાન દ્વારા આવશ્યક જળ્યાતી પ્રવૃત્તિ કરાવવાના સદુદ્દેશથી આચાર્યોએ અંથ રૂપે નિમ્નધિત કર્યા છે. ઉપદેશ્યા છે. તેમજ વારંવાર ચર્ચ્યા છે. અને ઐયસે તથા પ્રેયસે એમ બે વિભાગમાં મનુષ્ય જીવનની કૃતકૃત્યતા માની ધર્મ તથા મોક્ષને ઐયસમાં અને અર્થ તથા કામને પ્રેયસમાં ગણાવ્યા છે.

અર્થશાસ્ત્રને રાજતંત્ર સાથે સંબંધ હોઈ તેને માટે વિવિધ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન દર્શાવતા અંથોની જરૂર રહે છે. જ્યારે કામશાસ્ત્રને તેવો કાષ્ઠ સંબંધ ન હોતાં તેના અંથોની જરૂર નથી, કેમ એક સમાધાન થઈ શકે છે.

પરંતુ આ કામ કોટલે શું ? તે તો સમજવું જોઈએ ને ? અને આવી વિલક્ષણ સુઝવાળા વિકાનો તેને પણ ચર્ચા ગયા છે. તેની ચર્ચાને અંથારૂઢ કરી છે. છતાં તેમની સંખ્યા ગણી શકાય તેટલી હોઈ, તેમજ ધર્મ અને મોક્ષના ઉપદેશોએ તેની તરફ કાષ્ઠ વિચિત્રભાવના ફળવી હોઈ તે બહુ નિતાન્તં ગોપનીયમ્ થઈ ગયું છે.

x

x

x

કામ કોટલે ઇચ્છા એવો એક સામાન્ય અર્થ છે. જગતમાં આવેલા જીવને ધર્મદ્વારા નિયમિત અને અર્થ દ્વારા પુષ્ટ થવા પછી જે ઇચ્છાઓ જન્મે તેની પૂર્તિ માટે જે પુરુષાર્થ તે કામનામક તૃતીય પુરુષાર્થ છે આ ઇચ્છાઓ ઐયસ માટે હોય કે પ્રેયસ માટે તે જુદો પ્રશ્ન છે. જો ઐયસ માટે હોય તો મોક્ષ પુરુષાર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. અને પ્રેયસ માટે હોય

તો કંઈક ખીણું જ રહી જાય છે. આ જે અવશિષ્ટ રહ્યું. અર્થાત્ ધર્મદ્વારા નિયમપાલન પૂર્વક અર્થદ્વારા સાધનસંપન્ન થઈ જગતની નિવૃત્તિથી ઈચ્છા ન કરતાં જગતમાં રહી જે પ્રવૃત્તિની સ્વાભાવિક ઇચ્છા થાય તેનું નામ કામ એમ કહે છે.

પરંતુ જગતની પ્રવૃત્તિનું આ જે કંઈ અવશિષ્ટ પડી રહ્યું છે, તેને સાંભળી આપણને કેવળ સ્ત્રી-પુરુષના રતિજન્ય સુખલુકિતની પ્રવૃત્તિને બોધ થાય છે. અને કામ તરીકેના પુરુષાર્થથી આપણને તે વસ્તુની ઋતિ રમૃતિ થઈ આવે છે. આ આપણી ગેરસમજૂતી છે કે વાસ્તવિક છે ? તેની ચર્ચા વિદ્વાનો ઉપર છોડી દેવી જોઈએ.

અહીં તો જેને કેટલાકાએ બ્રહ્માનંદ જેવા જ્ઞાનસાધ્ય વિરલ મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા પરમ પદાર્થને સમજાવતાં તેના જ્ઞાતાઓએ જેની સાથે સરખામણી કરી છે, તે રતિજન્ય આનંદને કામ નામના પુરુષાર્થની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ માની તજજન્ય જ્ઞાનને-શાસ્ત્રને કામશાસ્ત્ર તરીકે ચર્ચવાનું છે.

વેદાંતના જ્ઞાતાઓએ સુમુક્ષોને સમજાવ્યું કે કે બાઈઓ ? બ્રહ્માનંદ તો સુરતાન્ટે જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી પણ અધિક છે.

અર્થાત્ ઇશ્વરપ્રાપ્તિજન્ય-જગતની આધિહિપાધીયી ગુક્તિ પામતાં અનુભવાતો આનંદ એને વધારેમાં વધારે ઉચ્ચતર પ્તાવત્તા માટે તેમણે ભોગાનંદને પસંદ કર્યો. અને તેથી ભોગાનંદ એ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થતો જ્ઞાતીને અનુભવાતો સર્વોત્તમ આનંદ છે, એમ સચ્ચ થવાથી કામ નામના તૃતીય પુરુષનું ચરમ હક્ષ્ય અને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ ભોગાનંદ છે, એમ સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થઈ ગયું લાગે છે. અને પછી તો કામની વ્યાખ્યાઓ નીચે પ્રમાણે બધાઈ છે, તેમાં કંઈ જ વિશેષ નથી એમ લાગે છે.

ભગવાન પોતે ગીતામાં કહે છે કે હું પ્રજનનઞ્ચાસ્મિ કન્દર્પઃ અર્થાત્ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનાર કંદર્પ કામદેવ હું પોતે છું. વળી ધર્માઽવિરહ્યો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્વમ એટલે કે ધર્મથી સંગત એવો પ્રાણીમાત્રમાં રહેલો કામ હું છું.

વળી કેટલાક વિદ્વાનોના જણાવ્યા મુજબ--

સ્ત્રીષુ જાતો મનુષ્યાણાં સ્ત્રીणां च पुरुषेषु वा

परस्परकृतः स्नेहः काम इत्यभिधीयते ॥

અર્થાત્-સ્ત્રી ઉપર મનુષ્યને (પુરુષને) અને પુરુષ ઉપર સ્ત્રીને એમ

જે અરસ્પરશ્ન સ્નેહ થાય છે. તેને કામ કહે છે. અહીં સ્નેહ શબ્દથી પરસ્પરના સુખસાધન બનવામાં અને ભોગાનંદ પ્રાપ્ત થવામાં સાધનભૂત થવાથી અભિરુચિ અને દ્રવ્યતત્વનો અર્થ સમજવાનો છે.

અચ્છિત અર્થમાં નાયક નાયિકાની અન્યોન્ય પ્રેમાસક્તિજન્ય ક્રીડા આપારને કામ કહે છે. અને તદ્દ્વ્યોષક શાસ્ત્રને કામશાસ્ત્ર કહે છે, તેમાં પારંગત પુરુષને રસઘ નાગર (રસિક પુરુષ) કહે છે પોતાના ઇષ્ટને અનંગરંગ સાગરનું વિશેષણ આપી પરમ રસિકત્વનું પ્રખ્યાપન કરે છે. તેને જ જીવનનું મધુરત્વ માને છે, સંપૂર્ણ કવિત્વ, રસઘત્વ, રસિકત્વ, વિશેષઘત્વ બધું જ આ કામતત્વમાં સમાઈ જાય છે. રસરાજ શૃંગારનું સમ્યક્ આસ્થાન આ જ છે અને કવિત્વના પરમોત્કર્ષનું ઉદ્ઘાટન બ્યારે શૃંગારને અધિકૃત થઈ થાય છે, ત્યારે જે કંઈ અનુભવાય છે, તે અનિર્વાચ્ય બની જાય છે.

કામશાસ્ત્રના અર્થો:—

કામપ્રવૃત્તિ એટલે પ્રજનન ક્રિયાનું મૂળ, જગતનું આદિ કારણ હોઈ તે જેટલું શ્રેષ્ઠ હોય તેટલું વધુ ઉપકારક થાય, એવી ભાવનાથી તદ્વિષયક શાસ્ત્રની જરૂરીઆત રહે છે. સામાન્યતયા આહાર, નિદ્રા, લાભ અને મૈથુન એ મુક્તમાતિસૂક્ષ્મ કોટાદિથી લઈ મનુષ્ય પર્વત સ્વભાવજન્ય જ છે. એટલે તેની પ્રવૃત્તિ, ક્રિયાનું સ્વરૂપ બધું જ સ્વભાવગમ્ય છે. તેને માટે વિશેષ ઉપદેશની જરૂર રહેતી નથી, છતાં રસઘ વિદ્વાનોને તેમાંય નિયમન કરવું ઠીક લાગ્યું. અને તેને શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ આપી દીધું. તેની સવેદના, સુખાનુભવ, રસઘતા વિદ્વસાબ્યા, અને તેનો રૂચિપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાને બાહ્યાભ્યન્તર ઉપચારો થોભ્યા, આથી કામશાસ્ત્રના અર્થોની રચનાનો પાયો નખાયો.

આ બધું કેટલા પ્રાચીન કાળથી બન્યું તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ બ્યારથી મનુષ્યમાં કવિત્વ રફ્યું ત્યારથી બન્યું એમ કહેવામાં વાંધો નથી. આપણને આ વિષયનાં બ્યવરિયત પ્રકરણોમાં કાલ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને પ્રાચીન પુરતક વાત્સ્યાયનનું કામસૂત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તેના કરતાંય પ્રાચીન અર્થોનો આમાં ઉલ્લેખ હોવાથી તે બધું હશે એ સિદ્ધ છતાં તેમની કાલગણના કરવી મુશ્કેલ હોઈ તેમજ તે અર્થો અપ્રાપ્ય હોઈ આપણે કામસૂત્રને આ શાસ્ત્રનો આદિ અંશ માનીશું તો હરકત જેવું નથી.

વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય એવો છે કે વાત્સ્યાયનની પૂર્વે કામશાસ્ત્રના એક લાખ જેટલા શ્લોકોનો સંગ્રહ હતો. અને તેના ઉપરથી વાત્સ્યાયને સવા હજાર શ્લોકોમાં કામસૂત્રની રચના કરી.

મહાભારત, પુરાણો વગેરેમાં કામશાસ્ત્રીય વિષયો પ્રસંગોપાત ચર્ચાયા

છે. અને તેવા બધાને ઉપરોક્ત એકલાખ શ્લોકાત્મક સંગ્રહ તરીકે ગણીએ તોય ચાલી શકે તેમ છે.

કામશાસ્ત્રના ઉપબન્ધ થતા તે વાત્સ્યાયન કામસૂત્રને અવલોકતાં તેના કર્તાના આશય તેમજ તે પૂર્વેના કામશાસ્ત્રના રચયિતા આચાર્યોને આશય મેથુનેચ્છાની સ્વભાવજન્ય પ્રવૃત્તિને નિયમિત કરી, તેમાં વિરૂદ્ધ ક્રિયાર્થ: ચર્તા રાગાદિના ઉપચારો ચોજી, રૂચિની વિક્રિયા થતી અટકાવી સમાજને સુખાનુભવ, સ્વાસ્થ્ય તથા બલવાન પ્રજા મળે તે લાગે છે.

અને તેથી જ્યારે બૌદ્ધધર્મની પડતીનો કાળ આવી પહોંચ્યો ત્યારે જેમ મંત્ર તંત્રના અનેક ગ્રંથો રચાયા, તેમ વૈદ્યક અને કામશાસ્ત્રના પણ અનેક ગ્રંથો રચાયા હાજ્યા. જે કે કામશાસ્ત્રનો મહત્વનો ભાગ આયુર્વેદના અંગભૂત છે. પરંતુ કામશાસ્ત્રને મેથુનજન્ય સુખાનુભવ, ક્રિયા, વિક્રિયા, વિક્રિયાજન્ય અનિષ્ટોના ઉપચારોથી પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું. એટલે શારીરિક ચિકિત્સામાંથી યુદ્ધાંગોની ચિકિત્સા તેમજ રાગાદિશાંતિ માટે ઔષધોપચાર વગેરે માટે આયુર્વેદ કરતાં કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં ધણું શોધાયું અને સંગ્રહાયું. તેવીજ રીતે શરીર લક્ષણ ઉપરથી પરીક્ષણરૂપ સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો પણ આ અંગે ઉપરનો વિભાગ કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં સંગ્રહાયો છે. એટલે બૌદ્ધકાળના તે પડતીના સમયમાં ઉપરોક્ત મંત્ર, તંત્ર, આયુર્વેદ, સામુદ્રિક તથા કામશાસ્ત્રની અન્યોન્ય સંકીર્ણરૂપે ધણી વૃદ્ધિ થઈ છે.

વાત્સ્યાયન પૂર્વમાં મળેલા આચાર્યોનો સંબંધ છેક બ્રહ્મા સુધી લઈ જવામાં આવે છે. એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્માએ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ વિષયક શાસ્ત્ર રચ્યું. તેમાંથી લઈ મહાદેવજીના ગણ નંદીએ કામશાસ્ત્ર પૃથક્ રચ્યું. તેના ઉપરથી ઉદાલકના પુત્ર સ્વેતકેતુએ કામશાસ્ત્ર રચ્યું. સ્વેતકેતુના પછી બાહ્યવ્યે, અને ત્યારબાદ આરાયણ, સુવર્ણનાભ, ધોટકમુખ, ગોનદીય, ગોણિકાપુત્ર અને કુચુમાર નામના આચાર્યોએ કામશાસ્ત્રનાં જુદાં જુદાં અંગો ઉપર શાસ્ત્ર બનાવ્યાં. અને આ બધાં ઉપરથી આચાર્ય વાત્સ્યાયને કામસૂત્ર લખ્યું છે.

વાત્સ્યાયન પછી થએલા ગ્રંથકારોમાં પંડિત કૌકેકેવની કામશાસ્ત્રના રચયિતા તરીકેની વધુ ખ્યાતિ છે. અને તેની લોકપ્રિયતાને લઈ કામશાસ્ત્ર કૌકેશના નામથી જ લખ્યું પ્રસિદ્ધ થયું છે.

કૌકેકેવના ગ્રંથનું નામ રતિરહસ્ય છે. આ ગ્રંથનાં હિંદની વિવિધ

ભાષાઓમાં એટલા બધાં રૂપાન્તર થઈ ગયાં છે કે રતિરહસ્ય નામ જ હુમ થઈ જવા જેવું થયું છે. બધાં જ રૂપાન્તરો કેાકશાસ્ત્રના નામથી જ ઓળખાય છે.

કેાકહેવ પછી કવિજેખર શ્રી જ્યોતિરીશનો પંચસાયક, કંઠ્યાશ્વ-મહાસનો અનંગરંગ, આચાર્ય પદ્મશ્રીનો નાગરસર્વસ્વ, કવિ જ્યોતેશની રતિમંજરી, શ્રી પ્રોફહેવનો રતિરત્નપ્રદીપિકા, હામોદરગુપ્તનો કુદનીમત મહારાજ શ્રી વીરભદ્રદેવનો કંઈર્ષ્યુડામણિ વગેરે ગ્રંથો રચાયા છે.

આર્યભટ્ટક ગ્રંથના રચયિતા શ્રી શંકર દાશ પદે એ બાયુર્વેદ ગ્રંથોની એક સૂચિ પ્રગટ કરી છે. તેમાં અનેકાનેક કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ મળે છે. એક વિદ્વાને લગભગ ૪૦ ગ્રંથોનો પરિચય આપ્યો છે. પરંતુ તેમાંના બધા અપ્રાપ્ય દર્શાવ્યા છે. જ્યારે શ્રી પદેશની સૂચિમાં બધા ગ્રંથો બાયુર્વેદના અંગ તરીકે પ્રાપ્ય છે.

કામશાસ્ત્રનો વિષય—

કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં મુખ્યત્વે સાત વિષયોને લઈ પ્રકરણો લખાયા હોય છે. (૧) સાધારણ (૨) સામ્પ્રયોગિક (૩) કન્યાસંપ્રયુક્ત (૪) બાર્યાધિકાર (૫) પારદારિક (૬) વૈશેષિક (૭) ઓપનિષદ.

આ પ્રકરણોમાં સાધારણ નામના પ્રકરણમાં સ્ત્રી-પુરુષનાં લક્ષણ પરત્વે ભેદ, ગુણગતિ વગેરેનાં વર્ણન હોય છે. તેમજ કામશાસ્ત્રીય જ્ઞાનની પૂર્વ ભૂમિકા જેવાં ચોસક કલા, વગેરેનું નિરૂપણ હોય છે.

બીજા પ્રકરણમાં સંભોગબંધન સુખાનુભવ થાટે વિવિધ પ્રકારની નષ, દાંત, મુખ વગેરેથી તેમજ મૈથુનથી થતી ક્રિયાઓના પ્રયોજો દર્શાવેલા હોય છે.

ત્રીજા પ્રકરણમાં મૈથુનાદિ ક્રિયાના સાધનભૂત નાયિકાની પ્રાપ્તિ માટે શ્રેષ્ઠ નાયિકા-કન્યાની પરીક્ષા, વિવાહ, અનુરાગ ઉપગમવાવાની કલા વગેરેનો સમાવેશ કરેલો હોય છે.

ચોથામાં વિવાહ કરેલી પોતાની ધર્મપત્નીને નાયિકા માની તેની સાથેના વ્યવહારનું તેમજ વિવાહિતા પત્નીનું પતિ પ્રત્યેના વ્યવહારનું, કુદંબીજનો સાથેના વ્યવહારનું દિગ્દર્શન હોય છે.

પાંચમાંમાં પરદારાગ્ન નાયિકાની સાથે સંબંધ પાડવાની વિદ્યા, અનુરાગ પ્રાપ્ત કરી રીતે ચાય તેનું વર્ણન, પરદારા ગમનના વિધિ નિષેધ વગેરે હોય છે. પરદારા એ બીજા પ્રકારની નાયિકા ગણાવેલી હોય છે.

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં વેશ્યા નામની ત્રીજા પ્રકારની ધનસાધ્ય નામિકાની સાથેના બ્યવહારમાં આવતા પહેલાં નિષેધરૂપ ઉપદેશ હોય છે. પ્રસંગ પડ્યો થતાં દુઃખદ પરિણામોનો ખ્યાલ આપેલો હોય છે. અને તેમ છતાંય આવો સંબંધ બાંધવો પડે તો તેમાંનાં આચરણોનો ઉલ્લેખ કરાયો હોય છે.

સાતમાં મૈથુનજન્ય સુખાનુભવ સારી રીતે થઈ શકે તેટલા માટે નિર્બળ કે અણવિકસેલ અથવા અતિપ્રયોગથી બગડી ગયેલાં અંગોને ઔષધીઓ દ્વારા સારાં બનાવવાની ક્રિયાઓનું વર્ણન હોય છે. વળી તેમાં મંત્ર, તંત્ર દ્વારા વશીકરણાદિ પ્રયોગો સૂચવેલાં હોય છે.

આમ સાત પ્રકરણોમાં અથવા સાત વિષયોને લઈ બહુધા કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોની રચના કરવામાં આવે છે શ્રી વાત્સ્યાયન મુનિએ ઉપરોક્ત સાત વિષયોને સાત અધિકરણ નામે ચર્ચ્યાં છે. અને તેમાં અનેક વિષયોની ચર્ચા કરી છે. ઉપર દર્શાવેલો ક્રમ તેમના ગ્રંથના અધિકરણો ઉપરથી ઉપજાવ્યો છે. બીજા ગ્રંથોમાં તે તે વિષયોનો જ બુદ્ધાં બુદ્ધાં પ્રકરણો રૂપે ઉલ્લેખ હોઈ તે સાતમાં જ બહુ જ વક્તવ્ય સમાઈ જાય છે.

કામશાસ્ત્રના રચનારા આચાર્યો કહે છે કે કામશાસ્ત્ર એ ધર્મશાસ્ત્રનું અંગ છે. અને યગ્યવાન પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે, સસારની પવિત્રતા જાળવવા માટે તેની રચના કરવામાં આવી છે.

કામશાસ્ત્રની ઉપાદેયતા-

હલે કામશાસ્ત્રના આચાર્યોએ પવિત્રતાના રક્ષણ માટે ધર્મશાસ્ત્રના અંગ તરીકે તેની રચના કરી હોય, પરંતુ કામશાસ્ત્ર સંસારમાં રત કરનાર છે. અને તેના વિવિધ અંગોનો બહુધા દુરુપયોગ થવાથી તે હાનીજનક છે. એવો ધણાને ભાસ થાય છે. અને દરેક ખ્યાલ બંધાઈ પણ ગયો છે.

કામશાસ્ત્રનાં પારદાર્શિક અને વૈજ્ઞિક અધિકરણો તદ્દન વર્જનીય છે. એમ જ કહેવું જોઈએ. તેમજ સામ્પ્રયોગિકમાં બતાવેલી કેટલીક ઔપરૈષ્ટિક જેવી વિધિઓ ધણો જ ખરાબ ખ્યાલ આપે છે. કામશાસ્ત્રની ચર્ચા જ બુગુપ્સાજનક છે. તો પછી તેના વાંચન અભ્યાસ વગેરેથી વધુ બુગુપ્સા થાય તેના કરતાં તેને એકદમ અટકાવી દેવાં જોઈએ. આવો અભિપ્રાય ધરાવે છે.

અને કામશાસ્ત્રના રચયિતાઓને (મુખ્યત્વે વાત્સ્યાયનને) આવો ખ્યાલ હોવો જ જોઈએ, તેથી જ તેઓ આવાં પ્રકરણો લખતાં કહી મયા

છે કે—અભ્યક્ષીય કુતરાના મસિના યુજનો ઉલ્લેખ આયુર્વેદમાં કરેલો છે. તેવી જ રીતે કામશાસ્ત્રમાં કુષ્ઠપ્રતિના પરિણામ સ્વરૂપ દુરાચરણ પણ્ય પરિચય માત્રને માટે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. એ આચરણ માટે નથી, માટે આવાં પ્રકરણો પ્રત્યે ધૃષ્ટા દર્શાવે છે.

પરંતુ આમ હોવા છતાં પણ આ બધું અટકવું નથી. અટકવાનું નથી. જે સ્વભાવજન્ય છે, તેને કદાચ નિયમનમાં રાખી શકાય, પણ નિર્મૂળ કરી શકાતું નથી. ચોરી અને બહિષ્કાર એ બે દોષોને અટકાવવા માટે જ્ઞાસન દ્વારા કામ લેવાયું છે. પણ સંપૂર્ણપણે અટકાવી શકાયાં નથી જ. આવા દોષ માટે શિક્ષણની જરૂર રહેતી નથી. તે સ્વભાવિક જ જન્મે છે. અને તેની ખુબી સમજવા જિજ્ઞાસા પણ જન્મે છે. આ જિજ્ઞાસાના કામન માટે તેમજ આવાં યુનાહિત કૃત્યો આચરનારાઓના કૃત્યોનો ખ્યાલ આપવા માટે તેનું વર્ણન કરવામાં પણ આવે છે.

એટલે આ બે પ્રકરણો સાથે જ વિશેષ અભિરુચિ જન્માવવાના શુભ હેતુથી સ્વભાવજન્ય ક્રિયામાં વિશેષતા લાવી શારીરિક ઉપદ્રવો થતા અટકાવવા, સુચારુ મૃદાસ્થાશ્રમ ચલાવવા, અને બૂલથી કે બીજાં કોઈ અગમ્ય કારણથી આવેલી શારીરિક ઉણપોને પૂરી કરવા માટે કામશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા વિષયો જરૂરી હોઈ આ શાસ્ત્રની ઉપાદેયતા સિદ્ધ કરી શકાય છે.

ફક્ત એટલું જ કહી શકાય કે યુવાનીમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષો માટે જ આ નિતાન્ત ગોપનીય શાસ્ત્ર છે.

કામશાસ્ત્રનું આકર્ષણ-

કામકથા જનસ્વભાવને જેટલી રુચિકર થાય છે, તેટલી બીજી હરકોઈ હકીકતનું આકર્ષણ નથી રહેતું આ નિતાન્ત ગોપનીય ગણાતા વિષયની ચર્ચા કરતાં કેટલાંક શિષ્ટતાનો ડાળ કરનારા મહે બતાવે ચકાવે. પરંતુ જે તેમને આવાં પુસ્તક વાંચવા મળે તો બધું જ બૂલી જઈ તેમાં જ તસ્લીન બની જાય છે.

સાહિત્યશાસ્ત્રમાં જે શૃંગાર ન હોત તો કાવ્યસાહિત્યની, નાટકોની શી દશા થાત ? અરે ! તેમની હસ્તી જ શા માટે હોત ? અને શૃંગારના વગર બીજા રસોથી કેટલી તૃપ્તિ થાય છે, તે તો રસિકો જાણે જ છે. અને તેથી જેટલા મસ્ત મહાકવિઓ થયા છે, તે બધાઓએ શૃંગાર પ્રધાન જ

કૃતિઓમાં વિજય મેળવ્યો છે. શૃંગારના અભાવમાં વીરરસ કંઈક પ્રિય થઈ પડે, પરંતુ પસિન્ન રસો તો તદ્દન અપ્રિય થઈ જાય. અને કેવળ શાંતરસ કંઈપણ કાવ્યનો આત્મા ન જ બની શકે, જે તો સાહિત્યનો મોટો રસ છે. આલું અજબ કામશાસ્ત્રીય વિષયનું આકર્ષણ છે. કામશાસ્ત્રીય વિષય એટલે જ શૃંગાર, અને શૃંગાર એટલે સ્ત્રી-પુરુષના હાવભાવ, ક્રીડા, મનોમત વગેરેના નિરૂપણથી ઉત્પન્ન થતો રસ, આ ચોકખીચટ વાત છે. એટલે કામશાસ્ત્રીય પદાર્થોનું કેટલું બધું આકર્ષણ છે, તે સહેજે જણાઈ આવે છે. અહીં ફક્ત રસની દૃષ્ટિએ જ આકર્ષણની વાત સમજવાની છે.

અને આથી નરસિંહ જેવા બક્તકવિઓએ પોતાનાં ઇષ્ટદેવતા શૃંગાર પ્રધાન વર્ણનો દ્વારા બ્યાજબી રત્નિ કરી છે. ક્યારામ જેવા કવિ તો ખુસ્સા શૃંગારનું જ વર્ણન કરી ગયા છે. આ તો આપણા મુન્નરાત્રી જે બક્ત કવિઓની વાત થઈ, પરંતુ સંસ્કૃત સાહિત્યના તો ત્રગભગ બધા જ ગ્રંથોમાં ભારેભાર શૃંગાર મળશે. અને નાયક નાયિકાનાં એટલાં બધાં ક્રીડાવર્ણનો માલુમ પડશે કે તેની આગળ કામશાસ્ત્રીય મહત્તા ગ્રંથો પણ આજી ઉપર રહી જાય છે.

જ્યારે કવિત્વની છાયામાં નાયકનાયિકાની ક્રીડાઓ દ્વારા રસોપભોગ થઈ શકે તો પછી તે ક્રીડાવિશેષના વિશ્લેષણ કરનારા પણ કેમ ચૂપ રહે. અને તેમના તે પ્રયત્નો ઉપર જનરૂં લોકાકર્ષણ રહે તેમાં નવાઈ શી છે ? આ તો એક સ્વભાવજન્ય રુચિની વાત છે. તેને નિયંત્રિત કરી શકાય. પણ નાબુદ તો ન જ કરી શકાય. અને નાબુદ થાય તો જગતની ઉત્પત્તિ કરવા માટે ઇશ્વરપ્રેરિત ભાવનાને વશ મનુષ્ય પ્રાણી વિશ્લેષણ વગરની પણ તે ક્રીડાઓ ઇતર પ્રાણીઓની માફક કરવાનાં અને સંવેદન પ્રધાન વિદ્વાનો તેમ જ વિશ્લેષણ પ્રધાન માનસવાળા પંડિતો તેની અર્થા કરવાના જ. આમ બને જ અને બન્યું છે.

આ વસ્તુ એટલી બધી વધી ગઈ કે તે કલાનો મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યો. કાવ્યકલાને મૂકી શિષ્ટપદ્ધતિમાં તે ધુસી ગઈ. અને પછી તો શિષ્ટ-કારોને પોતાની સિદ્ધિ બતાવવા એટલું નગ્નપ્રતિષ્ઠામાં અનુકૂળ જણ્યું, તેટલું બીજી રીતે ન જડ્યું. અને આજે નગ્નપ્રતિષ્ઠાની રચનામાં શિષ્ટતા એટલો વગર સંકોચે કલાપ્રભાવ દેખાડે છે, તેટલો બા તેનાથી વધુ આ જ પહેલાં દેખાડી ગયો છે.

અને આનું જલદાંત ઉદાહરણ દેવમંદિરો (પછી તે હરકોઈ ધર્મનાં હોય)ના નરથરમાં લોકલીલા બતાવવી, એ શિલ્પશાસ્ત્રના વિધાનને લઈ પ્રાચીન મંદિરોના નરથરમાં નાયક નાયિકાની લગભગ બધી જ ચેષ્ટાઓ-ક્રિયાઓ દર્શાવાઈ છે. દેવમંદિરોમાં જે ભોગાસનો નજર ચઢે છે, તે ઉપરોક્ત આકર્ષણ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. લોકલીલા ત્યાં (કામકીડીમાં જ) પર્યાપ્ત રસોદ્બોધક થાય છે, એવો સાહિત્યશાસ્ત્રનો સામાન્યતા મત છે.

કામશાસ્ત્ર સંબંધી ગુજરાતી સાહિત્ય-

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ અભિરુચિ છે, તેમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કામશાસ્ત્રીય વિષય ઉપર પણ અભિરુચિ હોય જ, અને તેથી તેમાં સાહિત્યના (કાવ્યનાટકાદિ) અંશે ઉપર કામશાસ્ત્ર વિશ્લેષક અંશે હોવા જ જોઈએ. અને તેમાં સર્વ પ્રથમ તરીકે આપણને હાલમાં જૈન કવિ નંદુદાસ્યાર્ય કૃત કૌક્યુપાઈ મળી આવે છે.

કૌક્યુપાઈ બાદ આ વિષયમાં ગુજરાતી ભાષામાં તેવું સંપૂર્ણ અને સ્વતંત્ર પુસ્તક લખાયું હોય તેવું અમારા ખ્યાલમાં નથી.

કૌક્યુપાઈની પહેલાં અને પછી શૃંગારથી કારોબાર કાળ્યો મળે છે. પણ કામશાસ્ત્રનો જ અંથ મળ્યાય તેવો અંથ તો કૌક્યુપાઈ જ છે.

કૌક્યુપાઈ-

આ અંથ દસ પ્રકરણમાં દોઢરા શ્લોક વગેરે મળી ૧૫૦૭ ચોપાઈઓમાં રચાયેલો છે. પહેલા પ્રકરણમાં સ્ત્રીજાતિ વર્ણન છે. બીજામાં સ્ત્રીલક્ષણ બતાવ્યા છે. ત્રીજામાં કંદર્પનિવાસનું વર્ણન છે. ચોથામાં સ્ત્રીના કમલનું (ગુલાગનું) વર્ણન છે. પાંચમામાં સ્ત્રીસંભોગ વર્ણન છે. છઠ્ઠામાં કટિદંડિકરણ છે. સાતમામાં મદન જન્યુતિનો પ્રકાર કહ્યો છે. આઠમામાં કામજન્યુતિ થાય તેવો ઔષધોપચાર કહ્યો છે. નવમામાં પણ વાજકરણ પ્રયોગો છે. આને અંથકારે કંદર્પસમકરણ એવું નામ આપ્યું છે. અને દસમામાં કૌતુકાધિકારના નામે ચોરાશી આસનો (ભોગાસનો) સોળ શૃંગાર, અષ્ટનાયિકા ભેદ, બહોતેર કલા, છ પ્રકારના રાગ અને તેમના પરિવાર નામે ભેદપ્રભેદ, વાદ્ય, નાટ્ય આદિ તથા છેવટે વશીકરણ માટેના મંત્રતંત્રના પ્રયોગો, ગજવશીકરણ છત્યાદિ હકીકતોનું નિરૂપણ કર્યું છે. છેવટે અંથાલંકારમાં કવિએ પોતાનું વર્ણન કર્યું છે.

અંથકાર કહે છે કે:—

નવરસમાંહિ બોલ્યો સાર કામકલા રસ તે શ્રંગાર
અધિક કલા વાધઈ ભોગની મોહૈ માનવતિ કામિની.

x

x

x

અંથ તણી રચના બાણું ને કોઈ કલા દશ બેઠ
વિસ્તારે કરિ વર્ણવું ચોથો પંચમ વેઠ.
દશ બેઠે કવિત કીછયે વિગતે કરી વખાણ
પ્રીછે લેખ્યો સહુ લક્ષણ કયા તણો અંધાણ.

x

x

x

પહેલી કોઈ તણી ઉત્પત્તિ સ્ત્રીની ગતિ જાણી ને સત્ય
આચરણ ચિન્હ બાળે અધિકાર સ્ત્રીય તણો જાણે ને સાર.
ત્રીજા સ્ત્રી કંઠર્પ કિહાં રહ્યો ચોથે કમલ તણી ગતિલહિ
સ્ત્રીનર કિમ મિલિયાં પંચમે કટિદંડકરણ બોલિસ જડમઈ.
કંઠર્પ કિમ જગે સાતમે કામખીણુ ઓપધ આઠમે
નવમે પુરુષને મદન ધણો અથવા સ્ત્રીને વાધઈ ધણો.
અધિકકે ઝોણો સુખ નવિ ગમઈ તે સુખ હોઈ બોલિસ નવમે
ચોરાસી આસન વાઝણી ઉત્પત્તિ બોલિસ પક્ષીણુ તણો.
રામા વસ્ય હોવા પ્રકાર દશમે કોતુક બોલિસ સાર
કરી વિસ્તાર કરે ચોપાઈ સાંભળવું એક ચિત્તે સાર.

અંથાધાર અને અંથનામાલિમાન—

અંથ રચતાં પહેલાં કર્તાએ કામશાસ્ત્રીય અનેક અંથોનું અવલોકન કર્યું છે. તેમજ કોઈકેવના રતિ-રહસ્ય ઉપરની લોકપ્રીતિ અધિક જોઈ તેને આધાર તરીકે સ્વીકારી અંથરચના કરી છે. કવિ પોતે જ લખે છે કે:—

કોઈકશાસ્ત્ર કોઈકિ (કોઈક)કીયું તે જોઈ સુવચન

કવિ નરખંડ ઇમ ઉચરી આંધું કવિત કથન.

પહિલા અંથ અનેક જ હુઆ મતિ એકનઈ પ્રત્યંધ જૂજૂઆ

વાંછાયન (વાત્સ્યાયન) નંદકેસર તણાં કામશાસ્ત્રના મન છિ ધણા.

કોઈકેવ કીયું ને કોઈક નંદ ઉપર રતિ સાં લોક.

વેહાંનુ મા જોઈનિ સહિ કોઈકલા આંધું ચોપાઈ.

અંથાંતે પણ કવિ આ વાત ફરી જણાવે છે કે:—

કોંક તલ્લે મત લેઈ કરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી ૧૫૦૧

અંથકારે રતિહસ્યને મુખ્ય આદર્શ માન્યો છે. છતાં બીજાં પણ અનેક કામશાસ્ત્રીય અંથોનાં અવતરણો અંથમાં હોઈ અંથકારે પોતાના સમયના ઉપલબ્ધ કામશાસ્ત્રીય અંથોનું સારું અવલોકન કર્યા બાદજ અંથ-રચના કરી છે. અંથમાં ઉદ્ભૂત થયેલ અવતરણો પૈકી ધણુંમરો રતિહસ્ય (કોંકદેવ) રસમંજરી (જયદેવ) અને પંચસાયક (જયોતિરીશ)માં મળી આવે છે.

અંથકારે અંથનું નામ કોંકકલા આપ્યું છે. તેણે અંથારંભે “કોંકકલા ગુણ વર્ણવું” તેમજ આગળ જતાં “સૂણનાં કોંકકલા રંભિયે” તેમજ અંથાંતે કોંકલણે મત લેઈ કરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી

ભુવહાનપુસ્તગર માહિ થઈ કોંકકલા નામે ચોપાઈ. ૧૫૦૧

આમ ૨૫૪ શ્લોકમાં અંથનું નામ કોંકકલા દર્શાવ્યું છે. છતાં આ અંથ ચોપાઈમાં જ બહુધા હોઈ અંથકારે કોંકચોપાઈ ઇત્યાદિથી પણ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેથી સામાન્ય રીતે કોંકચોપાઈના નામે આ અંથ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

રતિહસ્ય અને કોંકચોપાઈ—

રતિહસ્યની કોંકદેવે જ્ઞાત્યધિકાર, અંદકલાધિકાર, સુરતભેદે જ્ઞાત્ય-ધિકાર, સામાન્ય ધર્માધિકાર, દેશગાનાધિકાર, આભિંગનાધિકાર, ચુંમના-ધિકાર, નખાધિકાર, બાહરતાધિકાર, કરણાધિકાર, કન્યાવિમંભણાધિકાર, ભાષ્યાધિકાર, પારદારિકાધિકાર, વશીકરણાધિકાર સકલયોગાધિકાર એમ પંદર અધિકારોમાં રચના કરી છે.

કોંકચોપાઈના કર્તાએ દશ પ્રકારોમાં (દશ પ્રકરણોમાં) અંથરચના કરી છે. પહેલા પ્રકારમાં સામાન્ય રીતે અંથારંભનું પ્રયોજન નાયક તથા દુતિને ઉલ્લેખ કરી કામશાસ્ત્રના પ્રખ્યાત પંડિત કોંકદેવની ઉત્પત્તિથી કથા શરૂ કરે છે.

અંથકરના મતે પંડિત કોંકદેવે રણથંભોરના રાજા ભૈરવસેનનો પ્રધાન હતો. અને તેના અને રાજાના સંવાદરૂપ અંથ રચવાનો હોઈ કવિએ પોતાનું ચાતુર્ય બતાવ્યું છે. કવિએ કોંકદેવને સર્વગુણસંપન્ન વર્ણવ્યા

બાદ તેની પાસે રાજા દ્વારા કયા દેશની સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ હોય છે ? તેનો પ્રશ્ન પૂછાયો છે. અને આના જવાબમાં રતિરહસ્યના પાંચમા દેશનાનાધિકારનો અંતર્ભાવ કરી હિંદના વિવિધ પ્રાંતોની સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે. અહીં મંથનરે રતિરહસ્યનો સીધો અનુવાદ માત્ર ન કરતાં ખીચ મંથોના તેમને એજ લાગેલાં વર્ણનોનો સ્વીકાર કર્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ તેને અનુસર ચમ્પેદ પાંચદેશની નારીનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તેમજ જ્યોત્સ્નાકારોક્ત પદ્મિન્યાદિ સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવ્યાં છે. અહીં કવિએ રતિરહસ્યોક્ત લક્ષણો સિવાય પણ બધાં સામુદ્રિકાદિ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે.

ખીજ પ્રકારમાં ઉત્તમ સ્ત્રી કઈ અને અધમ કઈ એનો પ્રશ્ન ઉઠાવી તેના જવાબમાં વિવિધ લક્ષણો બતાવ્યાં છે. આ લક્ષણોમાં રતિરહસ્યોક્ત મંથનરે કન્યાધિકાર તથા જાર્યાધિકારમાં બતાવેલો જાગતોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજ પ્રકારમાં રતિરહસ્યના ચંદ્રકલાધિકારનો સમાવેશ થાય છે. આને કવિએ કંદર્પનિવાસ નામ આપ્યું છે, તે કલાધિકારના અર્થને એકદમ સંગત પર્વાય જેવું છે.

ચોથા પ્રકારમાં સુરતમેદે જાત્યધિકાર નામના રતિરહસ્યનો વિષય આવી જાય છે. તેમજ સામાન્ય ધર્માધિકાર પણ આવી જાય છે.

આ પ્રકારમાં કવિનું કવિત્વસ્ફૂરી આવે છે, તેની અજબ વર્ણન શૈલી એક નવીજ હકીકત આપણી સામે રાખે છે. રાજા હેમચન્દ્રેન કોંકેવને સુંદર નારી શોધી લાવવાનું કહે છે, અને તેથી કોંકેવ પાંચ કરોડ રૂપિયા લઈ દેશવિદેશમાં જાય છે. દરેક દેશની સ્ત્રીઓની પરીક્ષા કરી ફરતો ફરતો એકેક માં આવે છે. અહીં તેને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એ કરોડ રૂપિયા સુધ્ધ અહીં એ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ મેળવે છે. પરંતુ આ રસિક પુરુષનો રસોદધિ અહીં ઊભરે છે. રાજાના બૂલી જઈ પોતે જ તે સ્ત્રીઓ સાથે કામચાસીમાં ફાળેલા બોમ્બે છે. અને પાંચકરોડ રૂપિયા પૂરા કરે છે. રાજાને આ વાત ખીજ પ્રકારનો જણાય છે, અને રાજપૂતિત થઈ તેને કેદખાનામાં નાખે છે. ત્યારબાદ રાજાની સભામાં પંખિણી નામની કામચાસી વિશારદ સ્ત્રી યોગિની આવે છે. અને તે પોતાને છતવાનું આવાહન આપે છે. આખી

સભા ચૂપ રહે છે. જેવે વરસિંહણી નામની ખીજ યોગિની આવી રાજને જણાવે છે કે કોકદેવ આ સ્ત્રીને જીતી શકશે. આથી રાજ કોકદેવને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરી પાંચકરોડ રૂપીઆ જે તેણે વાપરી નાખ્યા હતા તે માફ કરી અને તે પંખિણીને જીતે તો અધુરું રાજ્ય પણ આપવાનું કહે છે. અને વડાપ્રધાન તરીકે સ્થાપનાનું કહે છે. આમ કવિ કામશાસ્ત્રીય પંડિત કોકદેવની અતિપ્રતિષ્ઠા સૂચક પ્રસંગ કેદખાના પ્રદેશમાંથી જન્માવી કાવ્યને એકદમ રસપૂર્ણ બનાવી દે છે.

પાંચમા પ્રકારમાં સુરતભેદનો પ્રકાર વર્ણવી તેને જાત્યધિકારથી કંઈક જુદો પાડે છે. અહીં કોકદેવ રાજને હું પંખિણીને જીતીશ એમ કહી પોતાની વિદ્યાની ખાતરી કરાવવા આ ગુણ વિદ્યાને સમજાવે છે.

કોકદેવે રાજને સમજાવ્યું કે પોતે કેદખાનામાં રહી દૂખળો થઈ ગયો છે, માટે થોડીક મહેતલ આપો. આમ સમય માગી પોતે વાજકરણ ઔષધો દ્વારા તૈયાર થવાનું જણાવે છે. આ હકીકતને કવિએ છઠ્ઠા અધિકારમાં કટિહટિકરણ નામે વર્ણવી છે.

ત્યારબાદ તેવા પ્રયોગોથી સિદ્ધ થઈ કોકદેવ પંખિણીને જીતે છે. આમ કથા બાળને આગળ વધારી શ્રોતાઓને—વાંચકોને રસમાં તરબોળ કરી સ્ત્રીને સુરતાબિમુખ કેવી રીતે કરવી તેનું મદનજાગૃતિ નામે સાતમા અધિકારમાં વર્ણન કરે છે. અહીં ન્યાયાધિકારાદિ સંપૂર્ણ આશ્વર્યનું આલેખન થઈ જાય છે. અને ગ્રંથને સાતમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થાય છે.

આઠમા પ્રકારમાં સકલયોગાધિકારોક્ત વાજકરણ પ્રયોગોનું વર્ણન કામક્ષીણ ઔષધકરણ નામથી વર્ણવે છે.

નવમામાં પણ આ હકીકતજ આવે છે.

હવે દશમામાં કોકદેવ કરણાધિકારોક્ત આસનાદિ અધુરું જ શક્યાતમાં કહે છે. કવિ કથા બાળને આગળ વધારવા કહે છે કે કોકદેવે પંખિણીને જીતી, તેથી રાજ્યએ પ્રસન્ન થઈ કોકદેવને અધુરું રાજપાટ આપ્યું તેમજ પંખિણી સાથે કોકદેવનું સગન થયું. પંખિણીનું નામ બદલી સૌભાગ્ય-સુંદરી રાખવામાં આવ્યું. આ જોડી રતિ અને કામદેવના જેવી બની.

ત્યારબાદ કવિ પોતે જ સોળશ્રંગાર, અષ્ટનાયિકા લક્ષણ, બહેતેર કથા, સગીનના નગપરિવાર, પૃથ્વિક્ષા, જ નિષ્ઠા, વિવિધભાષા જ્ઞાન વગેરે કહે છે. અને કથાબાળને આગળ વધારે છે. કોકદેવ પંખિણીના દેશજન્મ માટે

તેને પૂછે છે. પછી તેને સાથે લઇ પોતાના સાસરે જાય છે. ત્યાં તેનું સન્માન થાય છે. કોકેહેવને મદનસેન નામનો પુત્ર થાય છે. અને તેઓ આનંદ કરે છે. આમ કથાભાગ પૂર્ણ કરી વાંચકના રસોહ્લાસને ઊભારાવી મૂકે છે.

હવે કોકેહેવ રાજાને કેટલાંક સ્ત્રી સંબંધી કૌતુક કહે છે. આની અંદર વર્ણીકરણાધિકાર આવી જાય છે.

આમ કામશાસ્ત્રોક્ત તેમજ મુખ્યત્વે રતિ-રહસ્યોક્ત દરેક દ્રષ્ટિકત આમાં આવી જાય છે.

પરંતુ કામશાસ્ત્રીય પરદાધિકરણ અને વૈશિકઅધિકરણ આવતાં નથી. આ બે અધિકરણો ગ્રંથકારે કેમ નથી આપ્યાં તે સમજાતું નથી તેમજ કન્યાવિશ્રંભણાધિકાર અને બાર્યાધિકાર જે કામશાસ્ત્રીય મહત્ત્વનાં અંગ છે. અને કામસૂત્રકારે લગ્નની પવિત્ર સંસ્થા સમજાવવા બેનો ઉપયોગ કર્યો છે. તે બે અધિકરણો પણ રહી જાય છે.

આમ કોકેચોપાઈમાં કામશાસ્ત્રીય સાત અધિકરણો પૈકી માત્ર ત્રણ અધિકરણો (સાધારણ, સાંપ્રયોગ, અને ઔપનિષદિક) આવે છે.

પરંતુ કદાચ પરદારાધિકારજીને તો આમાં અંતર્ગત માની લઈએ એમ ચાલે તેમ છે. પરંતુ વાતસ્થાયને જે પરદાનાગમન વેશ્યાગમન ઇત્યાદિનો નિષેધ તથા નિષેધ ને દહ કરવા માટે તેમની ખુર્ખાઓ આદિથી અભાવને પોષતું ચિત્રણ કર્યું છે, તે આ ગ્રંથકારે હોડી દઈ માત્ર સ્મિતપૂર્ણ ત્રણ અધિકરણો જ વર્ણવ્યાં છે.

ગ્રંથકારના મનમાં કન્યાગ્રંથયુક્ત અને બાર્યાધિકાર નામનાં અધિકરણો માટે અને વૈશિક તેમજ પારદારિક માટે ધર્મશાસ્ત્રીય વિધિનિષેધો પર્ચાઈ છે, માટે આ ગ્રંથમાં ખીનજરૂરી છે. એમ દર્શે એવું અનુમાન થાય છે.

ગ્રંથકાર તેનો સમય અને સ્થળ—

ગ્રંથકાર જૈન સાધુ છે. તેમનું નામ નર્મુદાચાર્ય છે. તેઓએ ધુરહાનપુરમાં સંવત ૧૧૫૬ ના આસો સુદ ૧૦ ના રોજ આ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે. આ સૂચન ગ્રંથકારે પોતે જ દક્ષિણ પ્રકારના અંતે ગ્રંથાલંકાર રૂપે કહ્યું છે. ગ્રંથકારે પોતાનો સંસ પશ્ચિમ આપ્યો છે. એટલે ખીજી કશીજ શોધખોળની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

ગુજર દેશ મહા અભિરામ ધર્મધ્યાનનો ઉત્તમ ઠામ
યતિ સતી તપિયાનું સ્થાન સમલોક વસે સાવધાન.

કસિયુમ મંગા સામરમતી ઉત્તમ નિર વહે સતસતી
 સદા કાલે જન્મ પૂર્ણ વહર્મ મમલ યાપ રતિ નવ રહે
 કંઈ નગર વસે અભિરામ અહુમદાવાઃ ઉત્તમ નરસમ
 સર્વ વસ્તુ પામિ જે તિહાં જંબુદીપ માંહી ન મળે કીહાં
 શ્રી શ્રીમાલ તિહાં વ્યવહાર દેવરાજ નામે ઉપચાર
 માન દીયે મહમદ સુલતાન મહિતા માંહી વડે બંધાણ
 તેહ ધરે કુલવંતી સાર દ્વિપક્ષ પૂરણ કુલ વિખ્યાત
 રાબુલદે નામે ઉચરઈ તેહની કુખે હું અવતર્યો.
 કર્મ સંધેએ મારૂંદેશ નગર શિરેપહી કોષ પ્રવેશ
 તિહાં રહેવાનો કોષો ઠાપ પ્રોઠા થયા લલા યુજ્યામ
 નવમે વરસે શ્રી ગુરૂ તથા પામ્યા ચરણ મનોરથ ધણા
 દીક્ષા લીધી શ્રી ગુરૂ પાસ ભવગંધન હોડયા તસપાસ
 શ્રી તપગચ્છ માંહી જશરંત કમલકલશ શાખા ખોલત
 મચ્છ નાયક શ્રી પૂજ્ય પ્રમાણુ જાણે મન ઉદતો બાણ
 ધર્મ ધુરંધર શ્રી ગુરૂનામ કમલકલશ શિષ્ય અભિરામ
 મૌદહ વિજ્ઞાનીધિ યુજ્યામ શ્રી કલ્યાણુધર્મસૂરીશ્વર નામ
 મહા યુજ્યવંત મહાગંભીર પંચ મહામત યતિ સંધોર
 પંડિત શ્રીમન લાવણ્યભાવ તેહ તથા અતિ ધણા સુભાવ
 વિજ્ઞાવંત મહા મહિમાય બીજ પંડિત શ્રી ગુરૂરાય
 લખંધીભાવ ગુરૂ લીજી નામ જસ પ્રસાદે સિધ્ધે કામ
 એહા ગુરૂ સૂરીશ્વર જેહ વૈરાગે યજ્યવંતી દેહ
 તેહનો મરતકે લીધો હાથ દીક્ષા લીધી મન સંગાથ
 સૂરીશ્વરના ગણધર એહ કેતલા નામ કહું મહુ તેહ
 મચ્છમાંહી યુજ્યવંત ગંભીર યતિયન કનકનમૈ ધીર
 એવા ગુરૂ બદારક જેહ કહું ઉપમા સવાઈ તેહ
 શિષ્ય નરણુદને કરુણા કરી દીધો પદ તે ઉત્તમ ધરી
 દેઈ દીક્ષાને દીધો મંત્ર શ્રી સરસ્વતી બાંધ્યો તંત્ર
 ધણા દિવસ મેં સેવા કરી શ્રી શારદ કરુણા આદરી
 વર્ષ તેરમે આપ્યો માન માતંગા દીધો વરદાન
 શ્રી ગુરૂચરણ પસાંચે કરી કવિજન મતિ નરણુદ આચરી

અર્થાત-ગુજરાતના સુલતાન ત્રીજા મહુમદશાહના સુખ્ય કારભારી
 શ્રીમાલજાતીય દેવરાજની ધર્મપત્ની રાબુલદેની કુલે આપણા મંથકારનો

જન્મ અમહાવાદમાં થયો હતો. કવિના જન્મ બાદ તેમનું વાસસ્થાન દૈવ-
યોગે શિરોહી બન્યું. અને ત્યાં શ્રી તપગચ્છની કમલકલશ શાખાના
ગચ્છાધિનાયક શ્રી કલ્યાણધર્મસૂરીશ્વરના શિષ્ય લગ્ધીલાવની પાસે
અંધકારે નવ વર્ષની નાની ઉંમરમાં જૈનધર્મની દીક્ષા લીધી હતી. અને
ગુરુના આદેશથી ચાર વર્ષ સુધી શ્રી સરસ્વતીનું મંત્રાનુષ્ઠાન કરી તેરમા
વરસે વરદાન મેળવ્યું હતું. ત્યારબાદ અંધકારના જણાવ્યા મુજબ તેમનું
કવિત્વ સ્ફૂરી બહાર આવ્યું હતું.

ગુરુની સેવા અને અભ્યાસના બળે કવિએ ધણા શાસ્ત્રોનું તલસ્પર્શી
જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તેમજ ગુરુની આજ્ઞા મેળવી વિહાર કરતાં કરતાં હીંદના
ધણા પ્રાંતોનું ભ્રમણ કર્યું હતું.

વિલક્ષણ પ્રતિભાસંપન્ન કવિએ આ પ્રવાસ દરમ્યાન ધણો જ અનુભવ
પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તેઓ પોતે જ જણાવે છે કે—

દક્ષિણ દીશા પ્રતિ કીયો વિહાર કૌતુક જોયાં દેશ અપાર
અનેક ભોધવિયા જીવનૈ કવિ સંપતિ પામી કવિ જને
કવિ જ્યારે દેશદેશની અંગનાઓનું વર્ણન કરે છે, ત્યારે પણ તે સ્થાન-
ભાવનો ઉલ્લેખ કરે છે. ચોપાઈ ૧૫૮માં કવિ પોતે જ કહે છે કે:—

પૂરવની નારી ગુણવાદ કવિજન નરમદ લલા સવાદ

અર્થાત્—આ અંધમાં કવિએ પોતાની પ્રતિભાસંપન્ન કાવ્યકલાનો
સ્વાનુભવપૂર્ણ પરિચય આપ્યો છે. એટલે આ અંધમાં કવિએ નિર્દેશ કરેલી
હકીકતો કેવલ કવિકલ્પના નથી અથવા કેવલ અંધાનુવાદ નથી. પણ કવિના
રસિકત્વનો પરિપાક છે. કવિ ખુલ્લી રીતે આ હકીકત રજૂ કરે છે. ચોપાઈ
૪૨૦ માં કહે છે કે:—

સુણ રાજા કિયાડો અર્થ ઈણ પર સુખ પામે મનમથ

કોકકેવનો મેં મત કહ્યો વલી વિશેષ પોતે લહ્યો

આ અંધની રચના છુરહાનપુરમાં અંધકારે કરી છે. અને તેથી જ
અન્ય કામશાસ્ત્રીય પ્રથોમાં જે ખાનદેશ જીલ્લા સંબંધી વિશેષ ઉલ્લેખ
નથી, તેનો સ્વાનુભવથી કવિએ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

એક જૈનસાધુ માટે ઉપરોક્ત સંદર્ભ જોઈ કોઈ ચોખલીયાને અસંગત
જેવું લાગશે. પરંતુ જ્યાં અંધકારની પોતાની જ ગર્વપૂર્વક રજૂઆત છે, ત્યાં
કોઈપણ સંશયને સ્થાન જ નથી અને એટલે જ મર્જિતાર્થ નીકળે છે કે
અંધકાર શ્રીપૂજ્ય હોવા જોઈએ અને સત્તરમી સદીમાં જૈન સાધુઓમાં

જે શ્રીપૂજ્યોની પરંપરા ચાલતી તેનો કવિને નાનપણમાં સંસર્ગ હોય અથવા કવિ તે પૈકીમાં હોય તો તે શક્ય છે.

અથવા તો જ્ઞાનશક્તિનો વિશેષ પરિચય છે. એમાં કાઈ જાતનો શા વિવાદ છે ? સર્વજ્ઞતાનો જર્વ રાખનારા શ્રી શંકરાચાર્યને માટે પણ અમરુકના શરીરમાં પ્રવેશ કરી કામશાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો પરિચય આપવો પડ્યો હતો. આલ્મજ્ઞચારી જન્મયોગી શુકદેવજીએ ભાગવતમાં ગોપીઓની રસ-કીકાનું વર્ણન કર્યું છે. આ બધું જ્ઞાનવિલાસનું જ પરિણામ છે અંધકારનો પણ જ્ઞાનવિલાસ હોય તો પણ તે સંભવિત છે.

અંધકારે આ અંધને રસિકાના ચિત્તને બહેકાવી મૂકવા માટે નહિ પણ સુચારુ સંસાર સુખ ભોગવી તેનાથી નિવૃત્ત થઈ જ્ઞાનોપાસનાનો બોધ આપવા રચ્યો છે. અને તેથી તો કેકદેવને આગળ જતાં કામભોગથી નિવૃત્ત થઈ સાધુ થએલો દર્શાવ્યો છે.

કાઈ એક મુનિયનને ઉપદેશ કેકદેવ પામ્યો શુભવેશ;
વર્ષ ઔસડમેં લીધો યોગ બધા દિવસ વિલસી મનભોગ.
તપ સંયમ મતિ આદર કરી ઉત્તમ લીલા ગતિ આચરી
સાધી યોગને છોડ્યાં કરમ જન્મજન્મના ટાળ્યા ભરમ

કવિનો સાધુધર્મ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. અને તેમની જ્ઞાનમસ્તી સાથે યોગપરાયણતા મુચવે છે. એટલે તેમણે આ અંધની રચના કરી છે. માટે તે સિદ્ધિચરિત હશે, એમ માનવાનું કાઈ કારણ નથી.

જૈનજૈનેતર હિંદના અનેક મંદિરોમાં તેમજ સંગ્રહણી મંત્ર, લઘુક્ષેત્ર સમાસ વગેરેની પ્રાચીન પ્રતોમાં કામશાસ્ત્રીય ભોગાસનો તેમજ કાવ્યઅંથોના રસપૂર્ણ વર્ણનો વગેરેથી ભડકવાનું નથી. પણ તે લોકરુચિનું ઉદ્બોધન કરનાર તેમ જ તેમાંથી નિવૃત્તિ ઉપજવનાર પણ છે.

તેજ દલીલ વધુ સ્પષ્ટ કરવા અંધકારે કેકદેવના જીવનનો ઉત્તરભાગ સાધુતાવાળો દર્શાવ્યો છે.

આમ જૈન સાધુ તરીકેની પ્રચંડ મર્યાદાઓનું પાલન કરવા છતાં કવિએ સંસારીજીવોને એક મહત્ત્વના પુરુષાર્થનો બોધ આપી સમાજ પ્રત્યેની પેતાની ઉપદેશક તરીકેની ઉપકારક ફરજનું પાલન કર્યું છે.

અંધનું આશ્વાન્યન્તર સ્વરૂપ કાવ્યત્વ વગેરેમાં કાઈ જાતની ક્ષતિ રહી ગઈ નથી. અને ગુજરાતી ભાષામાં સર્વ પ્રથમ કામશાસ્ત્રીય અંધકર્તા તરીકેનું માન કવિના નસીબમાં લખાએલું લાગે છે. પંડિત વિદ્યાધર.

જીનાચાર્ય નર્મદાચાર્ય વિરચિત

કોક ચઉપદ્ય

દૂહા

માતંગી મતિ આપીયિ (યે), જિમ કવિત કરું રસાલ;
કોકકલા ગુણ વર્ણવું, જેહ પ્રીછિ બાલ ગોપાલ. ૧
શ્રી સારદ તમેહ ક્યાઈયિ (યે), અક્ષર આપુ (પો) માય;
કૃપા કરી મુખ્ય (ખ) અવતરકું, જિમ ગુણ આવિ (વે) કાય. ૨
જે નર પહેલા કવિ હૂઆ, તે તાહરિ પરસાહ;
નામ જપંતા સરસ્વતી, બાજિ દુઃખ વિખવાહ. ૩
કવિત કહેવા મન ઘણું, ખંતિ કરિ દિન રાતિ;
વાચા અવિચલ આપીયિ (યે), કીજિં કવિત સુજાત. ૪
પિંગલ જોઈ ખાંધીયિ (યે), ઉત્તમ કવિત પ્રમાણ;
લઘુ દીર્ઘ ગતિ ગણુ ભલા, ચઉપદ્ય ચાલિ વખાણ. ૫
કોકશાસ્ત્ર કોકિં કંચુ, તે જોઈ સુવચન;
કવિ નરખદ ધમ ભિચરિ, ખાંધું કવિત કથન. ૬

ચોપદ્ય

શ્રી સારદ દીધું વરદાન, માતંગી આજું સનમાંન;
શ્રી ગુરુ કૃપા જ કીધી ઘણી, દરનં ચઉપદ્ય કોક જ તણી. ૭
પહિલા અંથ અનેકજ હૂઆ, મતિ એકનઈ પ્રમંધ જૂજૂઆ;
વાંછાયન (વાત્સાયન) નંદકેસર તણાં, કામશાસ્ત્રના મતછિ ઘણા.
કોકદેવ કીધું જે કોક, તેહ ઉપરિ રંજિ સર્વ લોક;
તેહાંતુ મત જોઈનિ (ને) સહી, કોક કલા ખાંધું ચોપદી. ૮
જે નર હોસઈ ચતુર સુજાણ, નારી પ્રેમ વિજૂધા પ્રાણ;
ભોમ તણા જાણેસિ ભેય, તે નર એ મુણસિ શ્રવણેય. ૧૦

કૌકે કલા કુશ(સુ)મ માલતી, અર્થ સુગંધિ ગતિ ચાલતી;
 ભમરો નર લોગી જે હસિ, તે શાસ્ત્ર ગંધ લેવા ચિત્ત વસિ. ૧૧
 કશ પ્રકાર જે કૌકિં કલા, તેહના અર્થ વિશેષર્થ લલા;
 વગતિ (વિગતે) કરી કહું વેગલા, પ્રીછિ નાહના મોટા ભલા. ૧૨
 માહા દ્રહા નિ (ને) ચુપર્થ, સ્વોક્ સુભાષિત ગોલસિ સહી;
 મતિ સારૂં કરેશું કવિત, સાંભલજ્યો સહૂં એકણિ ચિત્ત. ૧૩
 કવિતા કવિત કરિ સુરસાલ, સાંભલનારાના ચિત્ત વિશાલ;
 વ્યકતા કરિં વિચાર અનેક, કથા તણા રસ ઉપજિ વિવેક. ૧૪

શૃંગારં ગાયનં નૃત્યં વાદ્યં તાલો રતિક્રિયા ।

સાહિત્યં પદલાલિત્યં પદવન્ધો ગતિસ્તથા ॥ ૧૫ ॥

કટાક્ષલક્ષસંરમ્ભોઽવસરે મૃદુમાષણમ્ ।

વશીકરણતાં યાતિ કથાયાં ષોડશી કલા ॥ ૧૬ ॥

દ્રહા

કેલવણી કવિજન કરિ, નાના ચુગતિ અનેક;
 નવ રસ પાક સોહાંમણા, વાણી મધુર વિવેક. ૧૭
 વાણી ગોધૂમ નીપજિ, નવ રસ વૃત અપાર;
 અર્થ મીઠાઈ લેલીયિ (યે), જિમ આપર્થ સ્વાદ વિચાર. ૧૮
 નારી તેજ તંતિ જલ, વાણી કંઠ પ્રમાણ;
 સહિજિ હોયિ આંધલા, ફેરણહાર સુખાણુ. ૧૯
 રાજનીતિ રાજ ચલે, ઘટતે માર્ગ પ્રમાણ;
 છત્ર ધરઈ રાજ નહી, તેહના ઘણા વિચાર. ૨૦
 નારિ તેજિ તંત જલ, વાણી કંઠ પ્રમાણ;
 એહ ભાવર્થ આંધલા, કરણહાર સુખાણુ. ૨૧
 સોઈ કવિ અનુભવિ કવિ, ખડગે ઝૂઝાર પ્રમાણ;
 રાજનિતિ રાજ ચલે, ઘટતૂ માર્ગ પ્રમાણ. ૨૨
 શ્રી નરખદ કવિ ઉચ્ચરે, કોઈ મ હારિયો^૧ રિસ;
 નાના રત્ન વસુંધરા, અકલ રૂપ જગદીશ. ૨૩

ભાગ્ય યોગ્ય નિધિ સંપન્ન, ભાગ્યર્થ અનુભવિ બુધિ;
કહઈ નરખદ ભાગ્યે' મીલઈ, કીરતી બુગ પ્રસિદ્ધ.* ૨૪
ભાગ્યે' ભગવંત ગુણ મીલઈ, ભાગઈ જ્ઞાન મિલંત;
કહઈ નરખદ ભાગ્યર્થ પામીઈ, સોર લક્ષ્મી લીલ મહંત. ૨૫

યાવદ્ ભાગ્યમહોદયો નહિ ભવેત્ તાવન્નિરર્થા ગુણાઃ

વિદ્યા-વાદ-વિનોદ-કાવ્ય-કવિતા-ચાતુર્ય-ધૈર્યાદયઃ ।

ભાગ્યેશઃ કૃતિર્દુર્વલોઽપિ બલવાન્ મુરાગ્ચનીઃ જાયતે

માન્યઃ પૂજ્ય इति ક્ષિતૌ વિજયતે ભાગ્યાય તસ્મૈ નમઃ ॥૨૬॥

જિહાં લગિ' ભાગ્ય ઉદો નહી કરઈ, તિહાં લગિ ગુણ સહુ
અવગુણ કરઈ;

વિદ્યા વાદ વિનોદ ચાતુરી, ભાગ્ય વિના નહી કવિ માધુરી. ૨૭

કુલવંતી ગુણવંતી નારિ, શીલવંતી નઈ વિનય શૃંગાર;
માનવતી પ્રીત્ય સેવા કરે, ભાગ્યઈ પ્રાપ્તિ ફલ સંચરઈ. ૨૮

ભાગ્ય તણા મોટા બંધાણુ, ભાગ્ય કરે તે નિશ્ચલ ભાણુ;
ભાગ્યે દૈવ કંઈણા કરે, ભાગ્ય ઉપરિ કો નહિ ઉચ્ચરે. ૨૯

હવે કહૂં કોકશાસ્ત્રની કથા, બે ત્રિસ હરવા કામ જ વ્યથા;
વિરહ વિયોગિ દુઃખ ભાંજીયે, સુખતાં કોકકતા રંજીયે. ૩૦

નવરસ માંહિ બોલ્યો સાર; કામકલા રસ તે શૃંગાર;
અધિક કલા વાધઈ ભોગની, મોહૈ માનવતિ' કાંમિની. ૩૧

સજ્જાર-હાસ્ય-કરુણા-રૌદ્ર-વીર-મયાનકાઃ ।

વિમીત્સાડ્દ્યુતોત્સાહા નાટ્યે રસા નવ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૨ ॥

નવ રસ માંહિ એ શૃંગાર; સ્ત્રી વર્ણન હું કરસ્થઈ' સાર;
બોલ રસ આણી સનમાન સાંભલતાં હુઈ સુખ નિધાન. ૩૩

* ક. ભાગ્યે' દિહાડા પાવરા, ભાગ્યે ભોગ બંધાણુ;

કહે નરખદ નિરમલ મની, ભાગ્યે' પુન્ય પ્રમાણુ.

૧ ભગવતિ ક. ૨ ક માં નથી. ૩ ભાગ્યેશ કૃતિ. ૪ માનમતી ક.

રસ અપૂરવ શુભ નાયક; ભોમી જનને સુખદાયક;
 સ્ત્રી રસ જે બાંધે સંસાર, તેહનું જીવ્યું તે નિરધાર. ૩૪
 જે નર સ્ત્રી રસ બાંધે નહીં, ચતુરાઈ શુભ પ્રાપ્તે નહીં;
 શાસ્ત્ર તણાં નહીં બાંધે ભેદ, તેહનું જીવ્યું ફેકટ ખેદ. ૩૫

કામશાસ્ત્રસ્ય તત્ત્વજ્ઞાઃ જાયન્તે સુન્દરીપ્રિયાઃ ॥

કામશાસ્ત્રં ન જ્ઞાનન્તિ રમન્તે પથુવત્ સ્ત્રિયામ્ ॥ ૩૬ ॥

ચોપાઈ

જે નર કામશાસ્ત્રના બાંધુ, જે નર વિરહવિલૂપા પ્રાણુ;
 જે નર શુદ્ધિવંત છે હીયે, કામનિ [મને] સદા તે પ્રિયે. ૩૭
 નારિ પ્રાણુ તજે નર કાજ, માય બાપની છોડી લાજ;
 રસ લેવા નર છડે પ્રાણુ, એકવા વિરહ તણા બંધાણુ. ૩૮
 ભમર ભુજંગમ ઉપરિ પાય, દેઈ શિર ચંદન નઈ બાય;
 અણુ આખ્યા ફલ સ્વાદજ લેય, પહિલો બેખિમ ધાલિ દેહ. ૩૯
 લખ્યા બાખ્યા સહી નવી ટલે, હીયડું ધાલિ જે નર ચલે;
 ફલ અપૂરવ તે આખિયે, બે એ જીવડો ચિર રાખીયે. ૪૦
 હંરણુ ખુરી હોય અંશુલ પાય, વન જંગલ લક્ષ યોજન ઠાય;
 લિખ્યા લેખ નવિ પાછા થાય, પાસ પડે મૃગલો ક્ષણ માહિ. ૪૧
 કામકલા બાંધે પારખી, નેત્ર બાણુ સાંધઈ નર સુધી;
 વિરહી લક્ષણુ દોરા પાસ, વેધક સોને પાડે પાસ. ૪૨
 જે નર બલ નારી સું કરઈ, તે નર મૂરખ કવિ ઉચ્ચરઈ;
 પ્રેમ પાખે નવ વાધઈ નેહ, નહિ પ્રેમ તિહાં કિસ્યો સનેહ. ૪૩
 પાધરી? વામ કીમ્હે ન ઉચરઈ, પિંપલ કુસુમ કહો કિમ ધરઈ;
 મૂરખ નર જે માડે બાંધે પ્રાણુ, નારી ગઢ નવિ લીજે પ્રાણુ. ૪૪
 નમણુ સંદેશા ગોલા બાણુ, હુતિ સણુગપસાર વિનાણુ;
 નાના વિધ કીજે છલ મોટ, ખુદિ કરી લીજે સ્ત્રી કોટ. ૪૫

અગમ્યમण्डनपाद्मः भुविः श्रीमंश्च गायनः

नर्मगोष्ठी प्रतिष्ठश्च षट्गुणो नागरो मतः ॥ ૪૬ ॥

રજકી માલિની ધાત્રી યોગિની પ્રતિવેશિની ।
સહી ગોપાલિકા ચેતિ સમૈતાઃ દૂતિકા મતાઃ ॥ ૪૭ ॥
મગલમસંહતા દક્ષા પરિજ્ઞાત પરેક્ષિતા ।
દૂતી નિયુજ્યતે કાર્યે વહુમાષી વિભ્રમોત્તમૈઃ (?) ॥ ૪૮ ॥

ચોપાઈ

ધોળણ ૧ માલણિ ૨ ને કુંભારિ ૩ યોગણિ ૪ સહીયર ૫
ગોવાલણિ નારિ ૬;
બૂટી ૭ દાસી ને નલિની ૮ એ નવ દૂતી કોકેં લણી. ૪૯
જે દૂતી બાણેં ગાયનકલા, મોટી વાત કરે સો મલા; ૧
કોમલ વચન વખાણેં ધણેં, ઉત્તમ લક્ષણ દૂતી તણેં. ૫૦
નર નારી રસ ત્રિપતો નહી, વિષય સ્વાદ ગુણ અમૃત લહી;
નાના વિધ ગતિ ભોગવિભોગ, મન નૂતન તનુ બિરણુ યોગ. ૫૧
નાનાનિબન્ધૈઃ સુરતોપચારૈઃ ક્રીડામુખં જઃમફલં નરાણામ્ ।
કિં સૌરભેયીશતમધ્યવર્તીં વૃષોઽપિ સંભોગમુખં ન શુદ્ધકે ॥ ૫૨ ॥

ફૂંડા

અંથ તણી રચના લણૂં જે કોક કહ્યા દથ ભેદ
વિસ્તારે કરિ વર્ણુલું, ચોથો પંચમ વેદ. ૫૩
દથ ભેદે કવિ કીજીયે, વિગતે કરી વખાણુ
પ્રીછી લેખ્યો સહુર લક્ષણુ કથા તણો બંધાણુ. ૫૪

ચોપાઈ

પેહિલી કોકે તણી ઉતપત્તિ, સ્ત્રીની ભતિ બાણી જે સત્ય;
આચરણ ચિન્હ બીજો અધિદાર, સ્ત્રીય તણો બાણે જે સાર. ૫૫
ત્રોત્તમ સ્ત્રી કંદર્પ કિહાં રહ્ય, ચોથે કમલ તણી ગતિ લહ્ય;
સ્ત્રીનર કિમ મિલિયાં પાંચમૈ, કડિ દહકરણુ બોલિસ છઠ મધ. ૫૬

૧ સા મલા ક. ૨ ક માં નથી.

કંઠર્થ કિમ ભગૈ સાતમે; કામખીણુ ઓપધ આઠમે;
 નવમે પુરુષને મહન ઘણો, અથવા સ્ત્રીને વાધર્થ ઘણો. ૫૭
 અધિકઉ ઓઠો સુખ નવિ ગમર્થ, તે સુખ હોઈ બોલિસ ન[વ]મે; ૧
 ચોરાસી^૨ આસણુ વાલણી, ઉતપત્તિ બોલિસ પશ્ચીણિ^૩ તણી. ૫૮
 રામા વસ્ય હોવા પ્રકાર, દશમે કૌતુક બોલીસ સાર;
 કરી વિસ્તાર કરૂં ચઉપર્થ, સાંભલણું એક ચિત્તે થર્થ. ૫૯

હૂહા

કિણુ નગરી એ કિહાં ઉપનો, કેકહેવ કુંણુ નામ;
 કેકેશાસ્ત્ર એ કીમ થયો, તે કથા કહૂં અભિરામ. ૬૦
 એક મના થર્થ સાંભલો, શાસ્ત્ર તણા ગુણુ ભેદ;
 કવિરાજ નરખદ કહે, ચોથો પંચમ વેદ. ૬૧
 ગીતશાસ્ત્રવિનોદેન કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્ ।
 વ્યસનેન હિ મૂર્ખાણાં નિદ્રયા કલહેન વા ॥ ૬૨ ॥

ચોપાધ

ગીત કવિત્ત કથા ચાતુરી, વાંણી વિનોદ પુરાણર્થ કરી;
 બુદ્ધિવંત નર વંચર્થ કાલ, ચતુર પણૈ નવિ ચૂકેં ચાલ. ૬૩
 નાના જ્યોતિ^૪ કલહા ધણુ કરર્થ, સુરખ જન દિન નિદ્રા કરર્થ;
 હાસ્ય ઠીઠીયા માંડર્થ આલ, મૂરખ નર ઈમ વંચર્થ^૫ કાલ. ૬૪
 હવે હૂં બોલિસ કથા વિવેક, સાંભલતાં હૂં બુદ્ધિ અનેક;
 કેકે તણી ઉતપત્તિ હૂં ભણું, શાસ્ત્ર તણા મત ભેર્થ ઘણું. ૬૫
 છપ્પન કોડિ પૃથિવી પ્રમાણુ, ભેજન કેશ ચારનો ભણુ;
 જંબૂદ્વીપ અધિક વિસ્તાર, કોડિ અધ્યાવીસ ભેજન સાર. ૬૬

भूमेरर्द्धे क्षारसिन्धोरधःस्थं जम्बूद्वीपं प्राहुराचार्यवर्याः ।
 अर्द्धेऽन्यस्मिन् द्वीपषट्कस्य याम्ये क्षारक्षीरादम्बुधीनां निवेशः ॥ ६७॥

૧ નુમર્થક. ૨ ચોરાસી ક. ૩ પશ્ચિણુ ક. ૪ તેહતું શુચું ધન
 મુકમાલ ક. ૫ મુકિલ ૬ કાટે ક.

ચોપદ

ભૂમિ તણો જે જોલ્યો માન, તેહનો અર્ધ વિશેષઈ જાણ;
 ક્ષીરસમુદ્ર ને જંખૂદ્રીપ, અર્ધે ખીજા સાગર દ્રીપ. ૧૮
 મેરૂ થકી લંકા લગિ જેહ, જંખૂદ્રીપ કહિ જે તેહ;
 એહવો વિસ્તાર જંખૂ જાણ, એક સહસ્ર જૈસે ત્રેવીસ માંન. ૧૯
 ખીજું દ્રીપ સમુદ્રે શ્રહું, જોતિકશાસ્ત્ર માહે ઈમ^૧ કહું;
 એહ દ્રીપમાંહિ અઢારઈ દેશ, કવિ જન જોલૈ કયા વિશેષ ૭૦
 મધ્ય દેશ કહઈ માલવો, તિહાંથી અન્ય દેશ ચાલવું (વો);
 મારૂ દેશ ગડા સંધ મોટ, દુર્ધટ ઘટ રણચંલોર કોટિ. ૭૧
 શિખર જાય લાગા અનુમાન, કોટિ નિકલસ્યે અસમાન;
 કોટિ ભીતનાં કરૂ વખાણ, પંખી પાય ન થંભઈ પ્રાણ. ૭૨
 જોજન ખાર તણો વિસ્તાર, જાણે જોલ ઘડ્યું કિરતાર;
 દીસંતા જાણે ઉંચા આલ, એહી જ મૃત્યુલોકનો લાભ. ૭૩
 સખલ કોસિસાં ગઢ પાખલી, કૂટિ શુંગ આપઈ નિકલી;
 હંડ કલશ ઝલકે હેમના, દ્વરિ થકી તારા આભના. ૭૪
 ઉપરિ થજા લહકે ચેત, જાણ્યે ઉગ્યા અંખર કેત;
 મનુષ્ય તણી એ કરણી નહી, દૈવિ મિલિ રચ્યું તે સહી. ૭૫
 ગઢમાંહિ જ વસિ ધણા લોક, ઉત્તમ મધ્યમના તિહાં ચોક;
 નગર અપૂર્વ છઈ સંસાર, એહવો ગઢને એક દુઆર. ૭૬
 વરણ અઢાર નગરમાંહિ વસઈ, આપ આપણી કલા અભ્યસૈ;
 નગર તણા છે વિષમા ઘાટ, સહસ્ર અગિયાર વણિકનાં હાટ. ૭૭
 ઇચ્છિત વસ્તુ મિલઈ જિહાં, તિહાં પ્રત્યક્ષ સૌખ્યર અસંભવ કહાં;
 ધરિ ધરિ નારિ ચતુર સુજાણ, કામકલા ગુણની તે ખાણ. ૭૮
 વાવિ સરોવર ખંડો ખલિ, રંગ ભરી નારિ ઝીલઈ મોકલી;
 હેમકુંભ જલ પૂરણ ભરી, હરણિત વાટ ચલે સુંદરી. ૭૯
 પ્રેમભરી ગજગતિ ચાલતી, પરિમલ ગંધ સુગંધ માલતી;
 એક નર ભમરા લોગો જેહ, કેતકી નારિ પાખલી ભમઈ તેહ.

- વસે તિહાં ઘણી નગર નાથકા, પરદેશી જનનર્થ સુખ દાયકા;
કથા પ્રસંગર્થ કરૂ વખાંણુ, નારિ તણા ગુણુ ખાણુ સમાન. ૮૧
- એ નગર તણી ઉપમ કેતલી, ઇંદ્રભુવનના સુખ જેતલી;
ધર્મવંત તિહાં વ્યવહારિઆ, પરદેશી જન વખારીયા. ૮૨
- દેશદેશના તિહાં વ્યાપાર, નગર તણા મોટા વિસ્તાર;
જૈનધર્મ માહેશ્વર થાન, આદિનાથ ઇશ્વરનું ધ્યાન. ૮૩
- વિષ્ણુભક્ત તિહાં વૈષ્ણવ ઘણા, હરી મંદિર સુંદર સોભણા;
પૂજા ભગતિ જુગતિ આચરઈ ઉત્તમ કુલગુરૂ સેવા કરઈ ૮૪
- દાન પુન્ય તિહાં હોવઈ ઘણા જીવદયા પાલઈ સાંભળા;
રણુથંભરગઢ વસિં વિશેષ કવિ નરખદ બોલે કથા વિવેક. ૮૫
- રાજ કરે ગુણુવંતો રાય ભૈરવસેન માહાબલ રાય;
રાજ કલા પૂરણુ તનુ વસઈ વિદ્યા ચોદ કલા અભ્યસે. ૮૬
- ક્ષત્રિધર્મ રાય પાલે ઘણું રાજનિતી ચાલે આપણું;
ન્યાયવંતને અતિ ખૂઝાર રાજા સર્વ કરઈ જૂહાર. ૮૭
- જાણે કામશાસ્ત્રની ગતિ ચોરાસી આસણુ(ન)ની રતિ;
ભરતભેદ પિંગલના જાણુ ન્યાયશાસ્ત્રના કરે વખાંણુ. ૮૮
- તાન માંન જાણેય અભિરામ નાટિકસાલ તણા^૧ ગુણુ આમ;
નૃત્ય કરઈ તિહાં સુંદર પાત્ર મિલિં લોક જોવાને યાત્ર. ૮૯
- ઇંદ્ર લોક તણી પરે તિહાં, રાજ કરે ભૈરવસેન જિહાં;
ઘરિ ઘે ઠા હાથી ઉન્મતા તેજિં ગંગાજલ ચાલતા. ૯૦
- સોવન રથ સોવન પાલખી બેઠાં લોક ચાલે તે સુખી;
ગઢ રાખેવા તણા પ્રકાર આયુધ યુદ્ધ ન લાભું પાર. ૯૧
- ગોલા નાલ ચિહુ દિસિ શ્રીરઈ યોજન ખાર દૂર પરવરઈ;
સુખ સમાધિ રહી આવાસ ઘણા લોક સેવે તસુ પાય ૯૨
- પટરાંણી રૂડી સાતસેં દેગિ રૂપ મુનિ ચિત્ત ખસે;
રૂડા રાજ તણી કુંઅરિ રાજભુવન સોડું સુંદરી. ૯૩
- તે માહર્થ પટરાણી નામ રૂપઈ નવ ચોવન અભિરામ;
કામસેના નઈ ચાંદ્રાવલી પદ્મિની નારી રૂપેં ભલી. ૯૪

કામકુંદલા કુલમુંદરી ચંદ્રમુખી ચતુરા મંજરી;
 કોકલેખા આકર્ષલોચની હંસાવલી ગજગતી ગામિની. ૯૫
 કાંમલહરી પટરાણી સાર મદનપૂતલી ઘડી કીરતાર;
 જેહવી કુલવંતી કાંમિની તેહવી રૂપવંતી ભામિની. ૯૬
 કુલ પાખે નહી ઉત્તમ ગતિ કર્મ પાખઈ નહી નિરમલ મતિ;
 ત્યાગ પખઈ કીરતિ કિમ રહે? ન્યાય પખિ લક્ષ્મી કિમ રહે.

ત્યાગેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ કીર્તિઃ સત્યેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ પૂજા ।
 ધ્યાનેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ સિદ્ધિઃ ન્યાયેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ
 લક્ષ્મીઃ ॥ ૯૮ ॥

સોરઠા

ભેઈ લિજઈ ભાત વર વરસાસો રપડખીઈ;
 પડિ પટોલે ભાતિ કાટઈ પીણી પ્રીટઈ નહી. ૯૯

ચોપઈ

જે નારિ પાલઈ પતિવ્રત તેહ જ નારિ ભણિ જઈ સત્યવ્રતા;^૧
 અતિ વિશેષે તે પદ્મિની ઉત્તમ વંશ તણી ઉપની. ૧૦૦
 તેહનાં લક્ષણુ ભણું કિમ સ્વક્રિયા શુણુ જોલ્યા જે મર્મ;
 પતિવ્રતા આલે કામિની પ્રીયસું વલ્લભ તે ભામિની. ૧૦૧

ગતાગતકુતૂહલં નયનયોરપાઙ્ગાવધિ

સ્મિતં કુલનતમ્ભુવામધર એવ વિશ્રામ્યતિ ।

વચઃ પ્રિયતમથુતેરતિથિરેવ કોપક્રમઃ

કદાચિદપિ ચેત્ તદા મનસિ કેવલં મજ્જતિ ॥ ૧૦૨ ॥

—રસમંજરી ૩

ચોપઈ

ઉત્તમકુલની નારિ જેહ ભવું આવવું તેહનું જોહ;
 પ્રિય તણી દષ્ટિ જિહાં લગિ ફિરઈ તિહાં લગે ધરિ સંચરઈ. ૧૦૩

૧ વહિ ક. ૨ વહી ક. ૩ સત્ય ક.

- મિંદ મકી નવિ દ્વરધ થાય હંત પ્રગટ નવિ હાસ્ય કરાય;
કઠાચિત જે આવધ હાસ્ય તે તો હોઠ કરધ તવિ વાસ્ય. ૧૦૪
- ઉત્તમ નારિનું બોલવું મધુર વચન ને હલવું હલવું;
કોપિ જાણિ પંચિની પરિ ક્ષણ વિસામો લે સંચરધ. ૧૦૫
- કઠાચિત કોપે જે રહી તો મન જાણી બીજુ નવિ લહે;
સ્વક્રિયા સ્ત્રીના લક્ષણ જોહ ઉત્તમ કુલની જનમી તેહ. ૧૦૬
- રાજા ભૈરવસેન નધ ઘરે પટરાણી ઉત્તમ આચરી;
રાજભુવન માર્હિ સોભધ નારિ તેજે વીજ તણા ચમકાર. ૧૦૭
- ધરિદ્રી કોડિ રૂડિ સોલસે ઉત્તમ કલા મોહન તિહાં વસધ;
પાંચ સાતનાં બોલિસ નાંમ જેહની ઉત્તમ ગતિ વિશ્રામ. ૧૦૮
- રાજકલા મોહનમંજરી કામલતા ચંપકસુંદરી;
જાતિ સુગંધી ગુણ માલતી હંસ તણી પરિ જે ચાલતી. ૧૦૯
- લોગમતી ગુણ ગજગામિની કરતૂરી પરિમલ ભામિની;
જખાઘડિ શૃંગારસુંદરી ચંદ્રકલા ચંચલમંજરી. ૧૧૦
- લોગકલા સેવંત્રી દાસ દીપકમંજરી સુંદર હાસ;
ચંપકલી ગુણવંતી બાલ ચંચલ લોચન દષ્ટિ વિશાલ. ૧૧૧
- પ્રેમવતિ ચતુરા ચંચલા નયનમતિ રૂપમતી કલા;
મુખ્ય રાજનધએ મહેલડી અહનિશી સેવા સાહેલડી. ૧૧૨
- આવિ જાએ રાજદુઆર પાએ નેઉર છધ ઝમકાર;
ઉત્તમ ચીર ક્રીયા શૃંગાર સોહે મહિલે બહુ પરિવાર. ૧૧૩
- રાજમહલ સોલે આવાસ ઉંચા ચઉઠ બૂમિ આવાસ;
ચિત્રલેખ સોહે પરિભાસ ઝલકધ જાણે જડિત પ્રકાશ. ૧૧૪
- નયન બાણુ જોધ જેહ ભણિ ન રહે ધીરજ પુરૂષ જ તણી;
એહવી ઉપમ કવિજન કહી રાજા ધરિદ્રી કોડિ રહી. ૧૧૫
- સોવન ધડિત જડિત જાલિયા ભૈરવસેન તણા માલિયા;
સદા અભંગ અખંડ આવાસ જાણે અમરપુરીનો વાસ. ૧૧૬
- સર્વ લોક સુખીઉ સદા દુખ નહીં જ્યાં સ્વપ્ને કદા;
રાજ કરધ પ્રથવી પ્રમાણુ નવ કોટિ મારૂથલ જાણ. ૧૧૭

વાગડ ધડર માલવ ઉજેણુ ગુજરાતે સોરઠ સિંધેણુ;
 દેશ દેશ પ્રતે આણુ જ ફિરધ ભૈરવસેન સુખે રાજ તે કરધ.
 સોઢે સેન સુરા સપરાંણુ માતા હાથી બાંધ્યા ઠાણુ;
 અતિ ઉંચા દિસંતા આલ ઐરાવણુ સરીખા સાલાલ. ૧૧૬
 સુંડાલા મત્તમત ધોરંત ધુમંતા ગગને ગરજંત;
 સખદ ધડૂકધ આસાદિ મેહ સોઢે રાજ ભૈરવ ગેહ. ૧૨૦
 લક્ષ્મણવંત ભલા તોખાર, ચોદ સહસ બાંધ્યા દરખાર;
 ઐરાની તુરકી કાબિલા, ખુરસાંણી તેણ તે ભલા. ૧૨૧
 ભોટ દેશ જનમ્યા કેકાણુ, પંથ ચલંતા પવન પ્રમાણુ;
 તુરિખખારી ને પર્વતિ, હોવધ અસવાર તિહાં પ્રથવીપતી. ૧૨૨
 ભલા હરૈવિ ધરતા તેગ, જલ ઉપર આવે જલ વેગ;
 અથ નહીં પણુ તે બાણે નાવ, એહ કવિજન કલપધં ભાવ. ૧૨૩
 કચ્છી કુંકણુ સિંધી દેશ, ભલા ઉપના દક્ષિણુ દેશ;
 ગુફામાંહિ બાંધ્યા ગુણુનિલા, સોભે રાજદુઆરધં ભલા. ૧૨૪
 માતા ગજસૂ માંડધં જૂઝ રણુમાંહિં પેસે ઘણુ જૂઝ.
 સૂર ધીર તેણ સુપરાંણુ, એહવા ચઉદ સહસ્ર કેકાણુ. ૧૨૫
 ખીજો સૈન્ય રાજનધં બણો પાર નહી ગજ તુરંગમ તણો;
 સુખાસન ડોલ ઘણી વહિલડી વાજે પંચચખદ દડમડી. ૧૨૬
 ચાતુરંગ સેના સોભંત સૂર ધીર નર સેવ કરંત;
 વડા વજીર ભલા ચ્યારસે વલી ઉમરાવ લધુ સાતસધ. ૧૨૭
 વડા વજીર તણા સુલ નામ સુખ્ય રાજનૈ અહનિસ કામ;
 વાત વિચાર જોહસ્થુ કીજયે મોટા તણા નામ લીજય. ૧૨૮
 સુભટસીંહ નામે વીરસીંહ ગજસીંહ રણુસીંહ અગ્રીહ;
 મદનકાંમ રણુકામ સુકામ ભારકામ ધુરંધર નામ. ૧૨૯
 પદમસેન રવિસેન સુસેન માનદેવ ગુણુદેવ સુદેવ;
 કમલદોચન ત્રિદોચન નાંમ કલા કવિજન તે અલિરામ. ૧૩૦

કામસમોહનૈ શુણ્ણસમોહ રસસમોહનૈ વીરસમોહ;
 *હૃદયાનંદ પરમાનંદ નામ વડા વણ્ણર તણા જે નાંમ. ૧૩૧
 તેહના પ્રાકરમ બોલ્યા ઘણા જૂઝંતા ન કરઈ આમણા;
 બુદ્ધિવંત ને સખલ જૂઝાર લક્ષણવંતા કુલ આચાર. ૧૩૨
 અહનિસ સેવઈ રાજદુઆર બીજા રાજને ન કરૈં બુહાર;
 સેન સામગ્રી બહુ રાખીઈ રણે વઢંતા શુણ્ણ રાખિઈ. ૧૩૩
 યુદ્ધ તણા જાણે ઘણા ભેદ, વૈરીને ઉપજાવઈ ખેદ;
 નમી ન આપઈ તેહ લગાર આણુ અખંડ કરિ અપાર. ૧૩૪
 રાજા ભૈરવ તણા વણ્ણર બુદ્ધિવંત ને સાહસ ધીર;
 યુદ્ધ તણા અનેક પરપંચ અનેરા રાજ લેવાના સંચ. ૧૩૫
 કોટ તણા સાચા રખવાલ રાખઈ નગર સદા રખવાલ;
 ભય નહી તિણુ નગરી કદા સુખીઆ લોક સાદુ તે સદા. ૧૩૬

ફૂલ

રણુથંભ રલિયામણો, અભિનય સુખ નિધાન;
 રાજ કરઈ રાજનીત સું રાજા ભૈરવ માન. ૧૩૭
 અભિમાને રાજા વહૈ કુણુહી ન નામૈ કંધિ;
 કિ શુરુ સુરતિને નમઈ કે પરમેશ્વર જાંધ. ૧૩૮
 રાજા ભૈરવસેનને કોકટેવ ઘણો માન;
 બુદ્ધિવંત શુણ્ણ આગલો એહવો નહિ પરધાન. ૧૩૯
 માન ઘણો રાજા દિઈ કોકટેવ શુણ્ણ જાણુ;
 એક સમે કોતિક લણી પૂછે રાજ જાંધાણુ. ૧૪૦
 કોકટેવ શુણ્ણ આગલા સુંદર લક્ષણુ જાણુ;
 કામકલા જાણુ ઘણું નહિ બીજો પરિમાણુ. ૧૪૧
 કોકટેવ પ્રતે ધ્રમ લણૈ રાજા ભૈરવસેન;
 નારિ ભલિ કુણુ દેશની કહો વિચારી તેન. ૧૪૨
 દેશ દેશ પ્રતી સુંદરી જૂ જૂગતિ શુણ્ણ જાણુ;
 નારિ ભલિ કુણુ દેશની વિગતે કંઈ વખાણુ. ૧૪૩

* કામસમોહ ને શુણ્ણસમોહ, રસસમોહ નઈ વીરસમોહ;
 વડા વણ્ણર તણા જે નાંમ હજી કવિજન તે અભિરામ. ક.

ચોપઈ

માલવ મધ્યદેશ તણી જે નાર મધ્યમ વર્ણ નવ્ય પ્રકાર;
પ્રિતીલુગ્ધ સદા સુંદરી લક્ષ માહિથી હ્યેં ચિત્ત હરી. ૧૪૪
નયણખાણુ વેધી કામિની રસ લેઈ જાણે ભામિનિ;
પ્રીય તણી રાખઈ ઘણી પ્રીતી મેદપાટની કપટી ચિત્ત. ૧૪૫
ગુજરડી નારિ ગુણવંત પાંત કૂલ ઘણા ભોગ ધર્યંત;
ચિત્ત માનૈ ચિત્ત આપે પ્રાણ દાંઈ એક ધુરત ગુણ સુભણ. ૧૪૬

કુવલયદલવર્ણા ચારુતાટકકર્ણા

ચકિતહરિણનેત્રા ફુલરાજીવવત્રા ।

લઘુનિધુવનરક્તાઞ્કટસંભોગસક્તા

સુલલિતગતિરેષા ગુર્જરી ચારુવેષા ॥ ૧૪૭ ॥

—પદ્મસાયક ૨-૨૪

પ્રીત ભલી નારિ સોરઠી અતિ સુભાંણુ ગુમાનિ હઠી;
પ્રીય સંઘાતેં સુપર્ષ પ્રાણ સોરઠડી સુંદરી સુભણ. ૧૪૮
કર્યદેશની લંપટ નાર ભોગ ત્રપતિ નહીં નારી લગાર;
કુલટા તણા લક્ષણ જાણીઈ વિરહ વિલુધી તે જાણીયે. ૧૪૯

एते वारिकणान् किरन्ति पुरुषान् वर्पन्ति नाम्भोधराः

शैलाः साद्वलमुद्वहन्ति न सृजन्त्येते पुनर्नायकान् ॥

त्रैलोक्ये तरवः फलानि सुवते नैवारभन्ते जनान्

धातः ! कातरमालपामि कुलटाहेतोस्त्वया किं कृतम् ? ॥ ૧૫૦ ॥

—રસમંજરી ૩૨

ચોપઈ

નીચિં મુખી સંભોગિ પ્રીતિ કેય ગ્રહણ માંનિ સુખ ચિત્ત;
માયા ઘણી ન છોડિ પ્રાંણ સિંધુદેશનિ નારિ જાણિ. ૧૫૧

मध्यदेशभगा नार्यस्तथा मध्यमदेशजाः ।

अधोमुखा रताश्चैव केशाग्राहेषु सिन्धुजाः ॥ ૧૫૨ ॥

ચોપદ

નવ કોટિ છઈ માફદેશ નગર સીરોહી વસે વિસેસ;
 અર્ધકોટ તણી તલહટી સારણુદેવ ઈશ્વર તિહાં તટી. ૧૫૩
 કહઈ નરખદ તિહાંની નારિ જાતિ દેવડી કુલ શૃંગારી;
 નારી બલી રૂપઈ સુંદરી પ્રિયસું પ્રાણુ તજે છઈ ખરી. ૧૫૪
 અતીર્ધ લબલૂ માફિ નારિ શીલવંતને પ્રેમ ભંડારી;
 પ્રિય તણુઈ શુણુ લુખધિ રહે આચારજી શ્રી નરખદ કહે. ૧૫૫

સ્વાપે પ્રિયાનનવિલોકનહાનિરેવ

સ્વાપચ્યુતૌ પ્રિયકરગ્રહણપ્રસન્નઃ ।

इत्थं सरोरुहमुखी परिचिन्तयन्ती

स्वापं विधातुमपि हातुमपि प्रपेदे

॥ ૧૫૬ ॥

—રસમંજરી ૧૫

ચોપદ

પૂરવની નારિ ઘણા નેહ હાવભાવ જાણે સુસનેહ;
 નર વેધો નહી છાંડે પ્રીતિ, ચતુરાઈ મોહન ઘણુ ચિત્તિ. ૧૫૭
 પૂરવની નારિ શુણુ વાદ કવિજન નરખદ લદ્યા સપાદ;
 ગદ ગ્વાલેર તણી કામિની રસ લેઈ જાણે ભામિની. ૧૫૮
 દક્ષણ દેશમાંહિ બોલે કવિ સુંદર નારિ તિહાં બહુ હવિ;
 મરહટદેશ તણી જે નારિ માડિ છલ પાડે નિરધાર. ૧૫૯

चुम्बनाऽऽलिङ्गने रक्तास्तथाकर्तुमलिङ्गकैः ।

महाराष्ट्रे रता रामा स्त्रीराज्ये कौशलेषु च ॥

॥ ૧૬૦ ॥

ચોપદ

ઘણા ભોગ ઇછઈ કામિની રસ લેઈ જાણે ભામિની;
 પાન ફૂલ સોડે તનુ ઘાટ સુંદર નારિ દેશ કેજુર્ટિ. ૧૬૧

ક્ષતાઘંથુકાક્ષેપૈસ્તથાકર્તુમલિજ્જકૈ ॥

ધ્વજ-વૃષણલુબ્ધાશ્ચ રામાઃ કર્ણાટદેશજાઃ ॥ ૧૬૨ ॥

ચોપઠ

તિલિંગાનિ તનુ મન ધૂતારી પ્રિય સુ માડેં પ્રેમ અપાર;
પરિમલ વલ્લભ કુલભામિની નૃત્ય ગીત વલ્લભ કાંમિનિ. ૧૬૩
નારિ ભલી ગોરી સાંભલી અતિહૃદય વિચક્ષણ તનુ કોમલી;
નારિ ભલી ભોગવી માનની દ્રાવડદેશ તણી ભામિની. ૧૬૪

ચુમ્બાકેશગ્રૈશ્ચૈવ જિહ્વાવક્ષોજર્મદનૈઃ ।

વૃષણૈસ્ત્વલકેનાજ્ઞે રતા દ્રાવિડદેશજા ॥ ૧૬૫ ॥

ચોપઠ

ભોગ ત્રપતી નહી મિલિઆગરી પતિ પંચ સોડેં સુંદરી;
અંગ સુકોમલ સુંદર નારિ મિલિઆગરી નારિ મદભારી. ૧૬૬
નિતાન્તરસિકાઽઽવન્ધાઃ ચુમ્બનાઽઽલિજ્જનાદિકૈઃ ।
લુબ્ધાશ્ચામૃતપાનેન તનુલાવણ્યવિગ્રહાઃ ॥ ૧૬૭ ॥

ચોપઠ

ગૌડદેશની જાણે ગીત હંસગતિ ચાલધ ચલચિત;
પ્રીય સંઘાતેં પ્રેમ જ ધણેા વિનય વહધ કુલ મારગ તણેા. ૧૬૮

મૃદુવચનવિભાગા કોમલાનજ્જભાગા

વિગતરમણભીતિઃ કોમલાનજ્જગીતિઃ ॥

દ્રવતિ ક્ષતિતિ કાન્તા ચિત્રસંભોગદક્ષા

રમયતિ કિલ કૌલિ કીર્તિતા વજ્રી ગૌડી ॥ ૧૬૯ ॥

—પંચસાયક ૨-૨૨

ચોપઠ

અંગદેશ વિચક્ષણ નારિ જોલેં અમૃત વચણુ વિચારિ;
મધુર વસ્તુ ઇચ્છિઈ પ્રેમસું ચિત્રણી ચિત્રિત ફલ દેહસું. ૧૭૦

તીર્થયાત્રાભિલુબ્ધાશ્ચ ગૌડબજ્રાજ્ઞનાઃ કિલ ।

નિઃસહા મર્દનાઘાતે નેપાલાઃ કામરૂપજાઃ ॥ ૧૭૧ ॥

ચોપધ

સિંધલદ્વીપ તણી કામિની જાતિ લક્ષી જાતી પદમણી;
ભોગી નરસું વંછિત પ્રીતિ મદનપૂતલી વેધક ચિત્ત. ૧૭૨

કૌટલિ^૧ નારિ દેશ કામરૂ નરવલ્લભ નારિ સુંદર;
મનહરણી ચિત્ત ચંચલ નારિ^૨ જાતિ હસ્તિની અતિ સુકુમાલ.

સુલતાની માનની ચોવના રૂપમતિ સહીઅર સોભના;
મનહરણી પ્રીય પાલે ધર્મ જાણે ઉત્તમ મધ્યમ કર્મ. ૧૭૪

દેશ દેશ પ્રતિ જે ગુણ લક્ષ્યા તેહ સંક્ષેપધ કવિજન કહ્યા;
કથા પ્રસંગઈ કરું વખાણુ ખાનદેશની નારિ જાણુ. x ૧૭૫

કથા પ્રસંગે કહું વૃતાંત ખાનદેશ નારિ ગુણવંત;
ગઢ આસેર નગર અલિરાંમ ઉત્તમ નારિ તણે વિશ્રામ. ૧૭૬

નયણખાણુ વેધઈ કામિની અતિ ગર્વિત ચાલે ગાંમિની;
વિરહ વિવેક મદન વ્યાકુલી પ્રત્યક્ષ પ્રેમ તણી પૂતલી. ૧૭૭

વધરાડી નારિ ગુણ આમ ચાલે ચતુર બોલે અલિરામ;
રૂપવંત મદમત કામિની રસ લેઈ જાણે ભાંમિની. ૧૭૮

ઉત્તમ જાત જે નારિ તણી દેશ વરાડે થોડિ ઘણી;
વિરહ વિલુધી સૂંપઈ પ્રાણુ વૈરાડિ નારિ ગુણ જાણુ. ૧૭૯

સકલગુણનિધાના વાચિ માધુર્યસરસા

ગજગતિગમના સા ચશ્ચલા ચારુનેત્રા ।

વિકસિત વદનાબ્જા વ્યાકુલાનન્દાભ્યાતા

મનહરનરરાગા દેશવૈરાટજાતા ॥ ૧૮૦ ॥

૧. કૌટલ ક ૨ ચાલી ક.

x અતિ ચતુર ચપલા ચાલતી નર ભ્રમણ સુંદર માલતી.

પ્રેમકલા ગુણવેધક જાણુ, 'સુહરાનપુર' નારી સુવખાણુ. કયાં વધારે છે.

ચોપાઈ

યુગલાંણી નારિ ધુતાર છલ માંડિ પાડે નિરધાર;
 લોગ ચિન્હ જાણે અતિ ઘણા એહ લક્ષણ યુગલાંણી તણા. ૧૮૧
 વર્ણવતાં બહુ લાગઈ વાર, અંથ તણા વાધઈ વિસ્તાર;
 સુણ રાજા બોલે કોકદેવ નારિ તણા કહું ઘણા ભેવ. ૧૮૨
 નારિ અમૃત નર સુખડી નવિ છોડઈ પાલિ પડી;
 નારિ નર તણા આધાર તેહ કારણી કીજે વિસ્તાર. ૧૮૩
 નારિ તણા ગુણ અછઈ અનેક લોગી નર જાણે સુવિવેક;
 પ્રીત લક્ષી પ્રેમવતી તણિ કહી કવિજન થોડી ઘણી. ૧૮૪
 જેહને ધરિ નહી નારી સુખ પરતક્ષ નરક તણુ તેહ દુઃખ;
 એણુઈ દેહ નઈ એણે સંસાર નારિ રસ અમૃત સુખકાર. ૧૮૫
 ભૈરવસેન સુણીને કાન કોકદેવ પ્રતઈ બોલઈ વાણુ;
 તું છઈ નારિ તણા પારખી જાત ભાતિ જાણે આલખી. ૧૮૬
 કહોને સ્ત્રી દેહી કુણુ જાતિ કીમ આલખીઈ કહો વિરતાંત;
 સ્ત્રીની જાત હુવે કેતલી વિસ્તાર કથા કહૂં તેતલી. ૧૮૭
 કોકદેવ કહેં સુણુ માહારાજ સ્ત્રીની જાતિ કહું તુમ આજ;
 જાતિ ચાર છે નારિ તણી એક પદ્મિની ખીણ ચિત્રિણી. ૧૮૮
 હસ્તિની ત્રીણ શંખનિ નારી ચોથી જાત કહી સુવિચાર;
 તેહનાં લક્ષણ કહૂં જૂજૂઆં, જે બોલિસતે પૂર્વઈ હૂઆ ૧૮૯

પદ્મિની ચિત્રણી ચૈવ શંખિની હસ્તિની તથા ।

प्रत्येकं च वरस्त्रीणां ख्यातं जातिचतुष्टयम् ॥ १९० ॥

અથ પદ્મિની લક્ષણ લિખ્યતે:—

ચોપાઈ

પદ્મિની નારી કહીએ એહ અંતિ ઉંચી નીચી નહિ દેહ;
 એકસો આઠ અંશુલ પરિમાણુ અંશુલ સત્તાનિસ પુહલો માન.
 પદ્મિની દેહી કરે વખાણુ તેહના અંશુલ તણાં પ્રમાણુ;
 અતિ જાડી નહી અતિ પાતલી અંપકવર્ણુ તનુ વાટલિ. ૧૯૨

૧ સમિ ધાટિ હોસે વાટલી ક.

રાતા નખ પગની અંગુલી અતિ સુંદર અંપાની કલિ;
 પાન્હી કમલ સરીખી જાણુ ચાલંતા વીકસંત વીનાણુ. ૧૬૩
 હસ્તિ ચાલ સુંહાલાં પાપ ચક્ર સાથિયો પગતલિ ઠાય;
 પદમ ચિન્હ પગ તલી જાણીએ છત્ર ધન અંકુશ માણીએ. ૧૬૪
 નાન્હી ઘુંટણ પિંડી વાટલો રોમ નહી નર્ધ તનુ માંસલી;
 જંઘ જાણુઈ કઠલીના થંભ સુંડા હંડ સરીખા જંઘ. ૧૬૫
 ચોનિ જાણુ કાછમની કોટિ પુહલી વરતુલ નહિ અતિ મોટી;
 ગોર વર્ણુ મુખ રાતો જાણુ પન્નિનિ નારિ ચોનિ વખાણુ. ૧૬૬
 અતિ નાન્હી ખીલિ માહિલી સ્યામ વરણુ નિતરા પાખલી;
 મુખ પહોલો ને' નહી રોમાલ અતિ સંકીર્ણુ અતિ સુકુમાલ.
 અતિ ઉંચો મંડલ ચોનિનો અંગુલ આઠ અંતર નાલિનો;
 પન્નિની પેદુ તનુ પાતલી ચક્રમંડલ પેટે' વાટલી. ૧૬૮
 હક્ષિણુ ફેરઈ પેટ વિસ્તાર ઉંચા સ્તન તણા ઓકાર (ઉપાડ);
 અતિ કઠિન અતિ વાટલા અતિ સુંહાલા અતિ માંસલા. ૧૬૯
 હીઆ તણા રૂડો વિસ્તાર ત્રિવલિ નાલિ તણા વિસ્તાર;
 રોમરાજીઈ નીલીરાજીઈ તંતુ સેવાલ તણા છાજીઈ. ૨૦૦
 હૃદય અંગુલ ત્રિણુ વિશાલ સમી કોટિને' લઘુ કંઠાલ;
 રોમ નહીં ઉંચી ખીંટડી, નીલવર્ણુ મુખ સોહામણી. ૨૦૧
 અંગુલ ત્રણ ખલા ઉતાર ગલા તણા રૂડો વિસ્તાર;
 રૂડી હાથ તણી આંગુલી મુગફલી સરીખી વાટલિ. ૨૦૨
 નખ રાતા સુંહાલા હાથ રાતિ રેખા લક્ષણુ સાથ;
 પદમ ચક્રને ધનુષ વિશાલ હથેલી માંહે મચ્છ વિશાલ. ૨૦૩
 સત્ય સામુદ્રિક બોલ્યાં જેહ, હાથ તણાં લક્ષણુ હોઈ તેહ.
 પરિમલ મુખ કસ્તૂરી જાણુ ચંદ્ર સંપૂરણુ વદન વખાણુ;
 મૃગનયની મધ્ય રાતી રેખ પદમીનિ નારિ જાત વિશેષ. ૨૦૪
 હંત જાણુ મચ્છકુંદની કલી રાતા હોઠ પ્રવાલા મીલી;
 ભમુહ જાણુ ધનુષને' પરઈ અર્ધ ચંદ્ર લલાટઈ સિરઈ. ૨૦૫
 આંગુલ પંચ લલાટ પરિમાણુ પહલપણાનુ કરૂં વખાણુ;
 પોપટ ચાંચ તણી નાસિકા કોયલ શબ્દે' સ્વર ઘંટિકા. ૨૦૬

કમલજ કાન તણી ઉપમા ગદલ સ્થલ ફડા રૂપમા;
 ઉત્તમ લક્ષણ બોલ્યા જેહ પદમિનિ નારિ પાસેં તેહ. ૨૦૭
 નિદ્રા થોડી સ્વલ્પ આહાર અલ્પ શબ્દ બોલઈ મુખ ખાર;
 ફડી વસ્તુ ખાધી તે ગમઈ પતિવતા ધર્મ પ્રિય સું રમઈ. ૨૦૮
 આઠ પ્રહર સોલઈ શૃંગાર પદ્મિની નારી તણો અવતાર;
 લક્ષણ બત્રીસનઈ ચોસઠિ કલા નાદ ગીત વલ્લભ કોમલા. ૨૦૯
 ચોરાસી આસનની જાણુ શ્રી નરખદ કવિ કરઈ વખાણુ;
 પદ્મિની નારિ સૂવે જેટલું અહનિસ જાગે તે તેતલું. ૨૧૦
 અમૃતદષ્ટિ પ્રિયસું સંગ બિ પ્રહર રાત્રઈ વાંછઈ સંગ;
 પદ્માસન વાંછઈ સંયોગ શશલા નરસુ વાંછઈ ભોગ. ૨૧૧
 કરી ભોગનેં ઉઠઈ જીસઈ ફૂલ મોગરા પરિમલ તિસ્યઈ;
 પરસેવો અંદન ગંધ જ કરઈ પાખલિ લુખધા બમરા ફિરઈ.
 પદ્મિનિ નારિ તણો પિહરણો ધોયો વિંછલીવો હોવઈ ધણો;
 પરિમલ વસ્ત્ર તણો નહિ જાય ઉપરિ બયસઈ બમર છવાય. ૨૧૩
 પદ્મિનિ નારિ તણા શિર કેશ વિરલા સરલા ને કાલા કેશ;
 ગુંથી વેણી સિર નાગિણી પદ્મિનિ નારિ શોભઈ ધણી. ૨૧૪
 અતિ સુંદર જાતિ પદ્મિની તેહના લક્ષણ આણ્યા મનિ;
 કેકદેવ કહે સુણો માહારાજ પદ્મિની લક્ષણ કહ્યા તુમ આજ.

શશિવદના વિમ્બોઘ્ની તન્વી તામ્રનલી તથા ।

મન્દગા લજ્જિતા ર્યામા રક્તોપાન્તવિલોચના ॥ ૨૧૬ ॥

ગાયત્રી સુરતજ્ઞા ચ પરાપતકલસ્વના ।

સ્વલ્પાહારમુકેશા ચ પદ્મગન્ધા ચ પદ્મિની ॥ ૨૧૭ ॥

ચોપાઈ

અથ ચિત્રીણી લક્ષણ વિખ્યતે:—

સુષુ રાજ લક્ષણ ચિત્રણી; ઉંચી નીચી નહી માનની;

બડી પાતલી નહી લગાર સો^૧ આંશુલ જીભી વિસ્તાર. ૨૧૮

પોહલી પંચવીશ પરમાણુ સોલ કલા મુખચંદ્ર વખાણુ;
 નયન કાન લગઈ સોભિયે અતિ અણીયાલી તે રંભીયે. ૨૧૯
 અતિ લાંબા માથાના કેશ મીઠા બોલો સુંદર વેશ;
 ચિત્રણી મુખ રંગ અધર પ્રમાણુ દાડિમ કલીય દંત સમાન. ૨૨૦
 આંગુલ ચાર નિલાડ વિશાલ ભમુહ તણા સોભઈ સુ વિસાલ.
 મુખ વાટલું લાંબી હડખચી (પચી) સોભઈ સ્તન જોડિ એકઠી.
 મોટા હીયો લાંબો વિસ્તાર પ્રેમવતી હોવઈ ભરતાર;
 મુખનો સ્વાસ મોગરનો ફૂલ રક્ત વસ્ત્ર પહેરે પટકુલ. ૨૨૨
 ઘણો ભોગ વાંછઈ પ્રીય સંગ ગૌરવર્ણ અંપકનો રંગ;
 અંગ સ્વેદ સુદ્રડિ સારીખો ચિત્રણી નારિ તણો પારખો. ૨૨૩
 સર્વદૃષ્ટિ સરીખી નિરખીયે ગીત નાદ વલ્લભ હરખીયે;
 પીંપલ પાન સરીખી યોનિ થોડા રોમને કોમલ યોનિ. ૨૨૪
 બીજા લક્ષણ પદમનિ તણાં, પ્રીછી લેજો થોડાં ઘણાં;
 પ્રથમ રાત્રિ વંછે સંભોગ, ચોરાસી આસનનો યોગ. ૨૨૫
 કીડા નાગી થઈ નઈ કરઈ બીજા પદ્મિની લક્ષણ હરઈ;
 આચારજ શ્રીનરખદ કહઈ નારિ ચિત્રિણી લક્ષણ લહઈ. ૨૨૬

ગૌરાક્ષી કૃતલજ્ઞા ચ વાહ્મયા ભોગસંયુતા ।

ઉત્તાનશાયિની મોગે પારાપતકલસ્વના ॥ ૨૨૭ ॥

સ્નિગ્ધાર્દ્રમાંસિકાગન્ધા સ્વલ્પકામા કૃશોદરી ।

ધૂર્તા યુરુનિતમ્બા ચ ચિત્રણી શ્રીફલસ્તની ॥ ૨૨૮ ॥

મુગતિતનુમિ (પુ) દીર્ઘા નાતિ દ્રસ્વા કૃશાક્ષી

જયનયનવિશાલા કાકજઙ્ગા નતોષ્ઠી ।

મધુસુરમિરતામ્બુઃ કમ્બુકળ્ઠી ચકોર-

સ્વરવચનવિભાગા નૃત્યગીતાદ્યમિજ્ઞા ॥ ૨૨૯ ॥

ચોપાઈ

અથ હસ્તિનિ લક્ષણ લિખ્યતે:—

કોકદેવ કહઈ સુણ રાજન હસ્તિનિ નારી તણે પરિભાણ;
 એહ લક્ષણ જાણી જે તેહ શ્રી સામુદ્રિક બોલ્યા જેહ. ૨૩૦
 ઉચી દેહ તણે વિસ્તાર ધાહોત્તર સો આંગુલ વ્યાર;
 સ્વરૂપ શબ્દ બોલઈ સાસતી હસ્તી ગતિ સરીખી ચાલતી. ૨૩૧
 અતિ ગર્વિત રૂપઈ કામિની જ્ઞાન ગીત વલ્લભ ભામિની;
 મુખ ચઢાવી રહઈ દિન રાતિ પોહલી આંગુલ વીસને સાત. ૨૩૨
 મોટો મુખ તણે છે કાઠ પોહલી આંગુલ પાંચ નિઝાડ;
 સરખા ઘોળા હસ્તની દંત અહનિસ ઇછઈ ભોગી કંત. ૨૩૩
 જાડિ જાંઘ પિડી સારિખી ડીઢે જાડિ તનુ પારિખી;
 હાથ પગની જે આંગુલી સરીખી જાડી ટુંકો મલી. ૨૩૪
 સ્તન હીયા સુ લાગા રહે પહોલા ચકાલા ગુણ વહે;
 નિચ પુરુષનો વાંછઈ ભોગ અહનિશ ઇછઈ પુરુષ સંયોગ. ૨૩૫
 મુખનો ગંધ સરીખો દ્રાખ કાક સ્વર બોલે મુખ ભાખ;
 ખાટો ખારો ભાજ ઘણો લક્ષણ કહિઈ હસ્તિનિ તણો. ૨૩૬
 ચોનિ કેલિ કુસુમ સારિખી લાંબી મુખ વાટલ પારખી;
 ચિત્ર ચીર ઉપર હુઈ પ્રેમ પુરુષ લાજ નવિ માનઈ નેમ. ૨૩૭
 રાત્રિ પ્રહર ત્રીજઈ સંભોગ વાંછે પ્રીય તણે સંયોગ;
 સ્થૂલ કેશ વેણી શેભીયે હસ્તિનિ લક્ષણ જાણો હીયઈ. ૨૩૮
 મોટી પુંઠ સંભોગઈ સાર એ નારિના કહ્યા વિચાર;
 મીઠાઈ વાંછે આહાર એ કોકશાસ્ત્રના ઘણા વિચાર. ૨૩૯

સ્થૂલકઠિનાઽપિ ક્રૂરા નાત્યૂષ્ણા નાતિશીતલા ।

સ્વર્વાંગી સર્વનાસા ચ બહુલોન્ની ચ કામુકા ॥ ૨૪૦ ॥

મદગન્ધતન્ નિત્યં મત્તમાતઙ્ગામિની ।

લુપ્થા પીનસ્તની શ્યામા હસ્તિની સા પ્રકીર્તિતા ॥ ૨૪૧ ॥

ચોપધ

અથ શંખિની લક્ષણ લિખ્યતે:—

કોકદેવ કહઈ સુષુ બૂપાલ શંખિની નારિ રૂપ વિશાલ;
 અતિ ઉંચી અતિ નીચી નહિ અતિ જાડી અતિ નાની નહિ.
 મધ્ય વય શંખિની કામિની મુખ ત્રિકોણ સુમુખ ભામિની;
 દીર્ઘદંત કાલા ગુગલા હોઠ તણાં મોટા આમલા. ૨૪૩
 સોહઈ પાય તણી આંગલી એક લાંબી ને એક પાતલી;
 એક જાડી એક ટૂંકી કહી પગની પાંનહી થાપડી લહી. ૨૪૪
 આંખિ દેખે જોયે ચીપડી મોટું પેટ જાડી કાતડી;
 જાંડી કુંટી મોટો ઉર જિમે આઠ શેરનો ફૂર. ૨૪૫
 ચુલા સરીખી મોટી યોનિ રોમાલી નૈ લંબકરોનિ;
 મુતરતાં ભખભખ વાળ્યે શંખની લક્ષણ તે છાળ્યે. ૨૪૬
 ખેઠે નાકે મોટા ગાલ ટુંકા જાડા માથે વાલ;
 અંશુલ દોય લલાટ પ્રમાણુ ખેડી કાટઈ શંખની જાણ. ૨૪૭
 મૂઆ મચ્છ સરીખો ગંધ ભોગે નહી લગારે ખંધ;
 લાંબા હાથ તણા આક્રાં પહોલા નખને પગ છાપરા. ૨૪૮
 કદૂઓ દીલ તણા હોઈ સ્વેદ કોકદેવ બોલ્યા શંખનીના ભેદ;
 ગર્દભ કંઠ સરીખો નાદ રાતિ દીવસ પ્રિયસું વિખવાદ. ૨૪૯
 નીદ્રા ઘણી જંભાઈ કરઈ મયલા વસ્ત્ર સદા આચરઈ;
 ભલો મનુષ્ય દીઠો નવિ ગમેં બોલી વાઘણી રીસિ ભમે. ૨૫૦
 પ્રીય સંઘાતે અહનિથ વાદ ચાણુક મારઈ છોડઈ નાદ;
 અહનિથ રોસ ચઢાવી રહેં કવિ વિનોદ શ્રી નરખદ કહઈ. ૨૫૧
 દીલ ઉપર હોય ભિભા રોમ પગે ચાંદલુ કાલા લોમ;
 વાંછે ચાર પુહર પ્રીય સંગ ગર્દભ લિંગે તૃપ્તિ ભંગ. ૨૫૨
 રાતિ દિવસ ભગ ઉપરિ^૧ હાથ ચોલિ ભીડિ જંઘા સાથ;
 અગ્નિ તણા તણખા ઉડીયે શંખની નારિ ગુણ ખંડીયે. ૨૫૩
 રાતિ દિવસ માડઈ વઢવાડ લોક કહઈ ખડી કુહાડિ;
 મોટા ડાલા નેં વિકરાલ આગલ ચ્યાર દાંત ચોસાલ. ૨૫૪

કોકશાસ્ત્ર

આલંતા ઉડાવર્ધ પૂલ શંખની નારિનું એ મૂલ;
કોકદેવ કહે સુણ માહારાજ શંખની નારિ નરને લાજ. ૨૫૫

શંખિની કોપચોળા ચ દીર્ઘાદીર્ઘસિરોરુહા ।

મૃદંગી ક્ષારગંધાચ નાતિસ્થૂલા ન દૂર્બલા ॥ ૨૫૬ ॥

ગૌરાંગી તીક્ષ્ણ નાસા ચ પીનસ્તન વિલક્ષણા ।

વિશાલજંઘા ન ક્રૂરા સૂરતાઘાશ્ર શંખિની ॥ ૨૫૭ ॥

ચોપધ

ભતિ ચાર નારિની કહી 'પ્રોછે લિયો લક્ષણ સહુ;

રાજ ભરવસેન આગલ કોકદેવ કહે સુવિચાર. ૨૫૮

ઉત્તમ મધ્યમ નીચા નીચ ભતિ ચારે બોલી પરપંચ;

દશ પ્રકાર માહર્ધ પ્રથમ પ્રકાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર. ૨૫૯

દશ પ્રકારનિ ભતિ જૂ જૂધ સ્ત્રીની ભતિ પ્રથમમાં કહી;

શ્રી નરખદ બોલે^૨ કવિરાજ કોક ચોપધ સુણીયે આજ. ૨૬૦

ધતિધ્રી શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્થુદાચાર્ય વિરચિતે

કોકશાસ્ત્રે કોકદેવોત્પત્તિ સ્ત્રીભતિ વર્ણનો પ્રથમ

પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

॥ काव्य ॥

प्रकृतिमात ! नमामि सदा त्वकां
भगवति ! भवतारणचण्डिके ! ।
तरणिकोटिप्रकाशनमण्डले
क्षितिजनस्य ललाटगतेषु या ॥ २६१ ॥

ચોપઈ

હવઈ બોલીસ બીજે પ્રકાર કોકદેવ કહે જાતિ વિચાર;
સીની આચરણા બાંણીઈ ઉત્તમગતિ ગુણ વખાણીઈ. ૨૬૨
જાતિ ચાર જે પહેલી કહી ઉત્તમ મધ્યમ બોલ્યાં સહી;
સીના ચરિત્ર વખાણીસ હવઈ જેહ થકી નર સુખ ભોગવે. ૨૬૩
ભૈરવસેન કહે વૃતાંત સાંભલ કોકદેવ એકાંત;
તું છે નારિ તણે પારખી જાતિ ભાતિ બાણે ઓલખી. ૨૬૪
ઉત્તમ મધ્યમ કીમ બાણીઈ કુણ તણ્યે કુણ સુખ માણીયે;
કુણ નારિ બાહિર સંચરઈ ઉત્તમ કુણ પ્રિય સેવા કરઈ. ૨૬૫
કોકદેવ કહે સુણ નરપતિ દેશ દેશ પ્રતિ જૂજૂઈ ગતિ;
સર્વ સારિખો ઇણ યુગ નહી હૃદય હૃદયની ખુદ્ધિ જૂજૂઈ. ૨૬૬

न शुद्धजातस्य ललाटपद्मं न जारजातस्य ललाटशृङ्गम् ।

यदा यदाऽसौ भजते विकारांस्तदा तदाऽसौ किल

जारजातः ॥ २६७ ॥

ચોપઈ

ચાર અવસ્થા નારિ તણી ખાલા મુગધા પ્રોઠા બાણી;
વૃદ્ધા ચોથી વય બાંણીઈ વય પ્રમાણે ગુણ વખાણીઈ. ૨૬૮

* કર્મા આ શ્લોક નથી.

બાર વરસની બાલા બાણ લોગ ન બાણે ચરિત્ર વખાણ;
આબ્યો બેવન બાણે નહી બાલા યૌવનાની ગતિ કહી. ૨૬૬

નીરાત્ તીરમુપાગતા શ્રવણયોઃ સીમ્નિ સ્ફુરન્નેત્રયોઃ
શ્રોત્રે લગ્નમિદં કિમુત્પલમિતિ જ્ઞાતું કરં ન્યસ્યતિ ।
શૈવાલાકુરસક્રયા શશિમુખી રોમાવલીં પ્રોઞ્છતિ
શ્રાન્તાઽસ્મીતિ મુદ્ધુઃ સર્વમિવિદિતશ્રોણીભરા પૃચ્છતિ ॥૨૭૦॥

—રસમંજરી ૮

ચોપઈ

એક સમઈ બાલા નાયકા સાથઈ સખી લીધી દાસિકા;
જલકીડા કરવાનેં ગઈ ભર્યાં સરોવર પૈઠી જઈ. ૨૭૧
ઘણિ વાર ખેલિ જલમાહિ નીર કંઠ આવિ સમુચ્ચાય;
નયણ મર્યાદા લેપિ સહી વિસફારિત દૃષ્ટિ પુહવી સહી. ૨૭૨
બાણ કાને લાગા કમલ એહવી દૃષ્ટિ દીસઈ વિમલ;
યૌવનની ગતિ બાણે નહી વાર વાર પૂછેં કાને સહી. ૨૭૩
કમલ નહિ પિણ દીસઈ કાન એહવી દૃષ્ટિ તણો ણંધાણ;
વલિ પુછઈ રોમાવલી કિસઈ વાલ જળ લગાજલી. ૨૭૪
નયન તેજ યૌવન આકુલી મદન તણો ઘર છઈ વ્યાકુલી;
સુણિ સખિ મુઝનેં લાગઈ ભાર હૂં થાકી શ્રમ થયો અપાર.
બાલા યૌવન વલિ કામિની રસ નવિ બાણે તે ભામિની;
અજ્ઞાત યૌવનાનો મન એહ યૌવન આબ્યું નવિ બાણે તેહx. ૨૭૬
સોલ વરસ સમયે યૌવના મુઘા નારિ લક્ષણ ગુણ;
ચરા ચરિત બાણે કેવલી પૂછયો ઉત્તર આપઈ ઠવી. ૨૭૭
રસ લેં પ્રીઉચ્યું મન લેલવી કરણી અતિ બાણેં ગોપવી;
નવિ બુદ્ધિ ઉપબવઈ તતકાલ માહા યૌવનની મુઘા બાલ. ૨૭૮

શ્વશ્રૂઃ ક્રુદ્ધ્યતુ વિદ્વિષન્તુ સુહૃદો નિન્દન્તુ વા યાતરઃ
તસ્મિન્નથ ન મન્દિરે સત્ત્વિ ! પુનઃ સ્વાપી વિધેયો મયા ।

x ૨૭૧ થી ૨૭૬ સુધીનાં કાવ્ય ક માં નથી.

આચોરાક્રમણાય કોણકુહરાદુત્કાલમાતન્વતી
માર્જારી નચરૈઃ ચરૈઃ કૃતવતી કાં કાં ન મે દુર્દશામ્ ॥૨૭૯॥

—રસમજરી ૨૮

ચોપઈ

મન વલ્લભ સુ કીડા કરઈ દેહિ નખ લાગા સુંદરી;
રસીઉ ભમર અધર ભમર સાર પયોધર નખ લાગા છિન વાર.
થયો પ્રભાત હસઈ સવિ સખી સુષુ સુંદરી અમે તુમનઈ ઉલખી;
તવ કરણી અમે ઓલખી સહી ધીરા ધીરા બિહાવી કહી. ૨૮૧
ડરતી ઉત્તર આપઈ એહ બુદ્ધિ ઉપાય તતક્ષણ દેહ;
કહઈ વાત સમજવઈ ઘણો લક્ષણ જાણો મુગ્ધા તણો. ૨૮૨
સુષુ સખી સાસુજી રીસાય અથવા નિદા મીત્ર કરીય;
મુજ દેઉર ખડું દેસ્યઈ ગાલ નણુંદ અમારી ઘાલ્યો આલ. ૨૮૩
જો ઘરમઈ આજ નિદ્રા કરી વલિ જાઉ હું તિહાં ફરી;
ચ્યાર પુહર મુજ નિદ્રા નહીં મુજ મંજાર સંતાપિ સહી. ૨૮૪
સુષુ સખી ઉંદર લેવા કાજ કાલ ભરિ ઘર ખુણામાંજ;
જાતા વલતા નખ લાગા સહી મારી દેઈ નખ છિના સહી. ૨૮૫
તે દુઃખની વાત કેહને કહું તમે હસ્યા સખી કેહનઈ કહું;
એહ વાત સખી માની સાચ મુગ્ધા નારિ ઉત્તમ વાચ. x ૨૮૬
ચરિત ગોપવી જાણે સહી પુછયો ઉત્તર આપે લહી;
સોલ થકી ને વરસ અતિસ પ્રોઠા નારિ કલા જગીસ. ૨૮૭
જાણે ચોવનની ગતિ સહી મિલે સંજોગ પ્રેમઈ જ થઈ;
હાવ ભાવ જાણે ભામિની પ્રોઠા નારિ શુભ ગામિની. ૨૮૮
પ્રોઠા તણા લક્ષણ છે દોય એક ધીરા ખીજી અધીરા હોય;
ધીરા હોવઈ બુદ્ધી ગંભીર જોલે વાય શબ્દ સધીર. ૨૮૯
એક સમઈ પ્રિય અવરજ નારિ કવિ લોગી આબું ઘર ખારિ;
લોગ ચિન(ન્હ) દીઠા નાયકા મનમા દોષ ધર્યો નાયકા. x ૨૯૦

x ૨૮૦ થી ૨૮૬ સુત્રીનાં કાવ્યો પણ કર્મો નથી. ૨૯૦ કાવ્ય કર્મો નથી.

લોક લાજ પ્રગટ નવિ કહેં પ્રીય સંઘાતે વિનયી રહેં;
સુણી પ્રીયતે સખી સુ કહધ બીજે કોઈ વાત નવિ લહધ. x ૨૬૧

નો તલ્પં ભજસે ન જલ્પસિ સુધાધારાનુકારા ગિરો
દ્રક્ષાતં કુરુષે મવા પરિજનક્રોધમ્કાશચ્છલાત્ ।
इत्थं केतकगर्भगौरि ! दयिते ! कोपस्य संगोपनं
ते स्यादेव न चेत् पुनः सहचरी कुर्वीत सावि स्मितम् ॥ ૨૯૨ ॥
—રસમંજરી ૨૧

ચોપઈ

પ્રીયસું કોપ જણાવે નહી સખી સંઘાતે બોલેં સહી;
પ્રીય સાંભલઈ સખી સું કહઈ પંડિત જન પ્રીછી લહઈ. ૨૬૩
સુણુ રે સખી ન બોલીશ વાચ ખાટ ઉપર માં બેસીસ સાચ;
દુટી મમ ભેએસ વાંકડું કોપ તણેા ધર છે સાંકડું. ૨૬૪
ક્રોધ ધરીનેં સખી સુ કહેં હસી વચણુ પ્રીય સું મન લહેં;
પ્રોઠા ધીરા લક્ષણુ તેહ લક્ષણુ અધીરાના વત્રી એહ. ૨૬૫

प्रतिफलमवलोक्य स्वीयमिन्दोः कलायां
हरशिरसि परस्यावासमाशङ्कमानः ।
गिरिशमचलकन्या तर्जयामास कम्प-
न्नचलवलयवत्त्वात् कान्तिभाजा करेण ॥ ૨૯૬ ॥
—રસમંજરી ૨૨

ચોપઈ

ધૃત્વર તણે લલાટે ચંદ્ર પ્રતિ ભાસિ સૂસુખિ વદનંદ;
માહેં રૂપ દેખી આપણેા ધરઈ કોપનેં બોલેં ધણેા. ૨૬૭
બીજી બર્ધયર ઇલાં કીલાં ચકી માથા માહેં રહી તે લુકી;
હાથ અંશુલી હર સું કહઈ ધીરાધીરા પ્રીયકું વચન કહે. ૨૬૮

ધીર ન આવેં એક લગાર પ્રોઠા નારિ તણા વિચાર;
 બુદ્ધિવંત પ્રીછો લેખજ્યો પ્રોઠા લક્ષણ મન આણુજ્યો. ૨૯૬
 વરસ બત્રીસ થકી હાંમિની વૃદ્ધિ અવસ્થા બલ લાંમિની;
 ચોથી અવસ્થા આવી વહી ફલતાં ફૂલે તે સોભેં નહી. ૩૦૦
 ચાર ભેદ કહ્યા વિચાર બેહના લક્ષણ બાણેં અનુસાર;
 હવે યોવનના કહીયે ભેદ નિશ્ચલ એ માંનિ જે વેદ. ૩૦૧
 પહિલો યોવન બાલ પ્રમાણ બીજું મનોરમ સુ વખાણ;
 ત્રીજો જઠર ચોથો બાજરો પૂર્વ મુનિજન બોલ્યો ખરો. ૩૦૨

વાત્સાયને તુ યત્ પ્રોક્તં યૌવનં તત્તતુર્વિધમ્ ।

બાલ્યં મનોરમં ચૈવ જઠરં જાઠરં તથા ॥ ૩૦૩ ॥

બાલ્યમાષોઢશાદ્ વર્ષમાદ્વાત્રિશન્મનોરમમ્ ।

અષ્ટચત્વારિંશજ્જઠરં જાઠરં સ્યાત્ તતઃ પરમ્ ॥ ૩૦૪ ॥

ચોપદ

સોઢ વર્ષ લગેં યોવન બાલ રસ યોવન કહીયે ભૂપાલ;
 બત્રીસ લગેં મનોરમ બાણુ નાના રસ પ્રીછેં પરિમાણુ. ૩૦૫
 લોગ રંગના બાણુ સ્વાદ યોવન સુ માંડે વિખવાદ;
 તિહાં લગઈ શ્રી યોવનવતી બાણુ કવિ નરબદ કહિ કલા વખાણુ.
 બત્રીસ થકી અડતાલોસ અરં શ્રી યોવન કહીઈ જઠરં;
 તહે યોવન કહીઈ સાસતું મધ્યમ યોવન કવિ બોલતું. ૩૦૭
 તેહ બિપરિ યોવન બઠરું કામકલા નવ રસ વિસરું;
 ગયા તે યોવન તણા સવાદ બેચું વિમાસી શુણુ કવિ વાદ. ૩૦૮

ફૂલો

ધન ગયો વલિ સંપજેં મેઘ ગયો વરસંત;
 યોવન ગયો ન સંપજેં જીવ્યો વિચારી સંત. ૩૦૬
 યોવન લાહો લીજીઈ જિહાં લગેં યોવન હોય;
 યોવન ગયો વિમાસઈ જીવ અભિલાષા સોઈ. ૩૧૦
 યોવનની ગત જલ અંજલી કીડી કણુ મેલંત;
 મધુમાખી સંચઈ ઘણું પિણુ જતન કરંતાં જંત ૩૧૧

એહલું યૌવન ચંચલું, જતન કરતાં બાય;
ધવિ નરખદ ઇમ ઉચરેં લાહો લીને લાય.

૩૧૨

ચોપઈ

જે જે શુભ નારિના કહ્યા મનોરમા યૌવનમાંહે લહ્યા;
લોગી જનને સુખદાયકા સુગધા મધ્યા હોય નાયકા.

૩૧૩

બાલ્યે ત્રયસિ પુત્રસ્તુ મ્રિયતે વા ન જાયતે ।

પુત્રો મનોરમે જાતઃ ક્ષાન્તો મીરુઃ મહાબલી ॥ ૩૧૪ ॥

જઠરે મધ્યવીર્યસ્તુ જાઠરે ક્ષીણશુક્રકઃ ।

एवं यौवनभेदेन पुरुषः जायते ध्रुवम् ॥ ૩૧૫ ॥

ચોપઈ

રાતિ આંખ હુઈ જે તણિ, યૌવનભર નઈ નીંદ્રા ઘણી;
તે સ્ત્રી વાંછે અતિ ઘણો લોગ ઇચ્છેં રાતિ દિવસ પુરુષ સંયોગ.

જે નારિ બાહુ કરે શૃંગાર હીંડે બાહિર ફરતી ખાર;

રાત દિવસ જેહ ખાર ફરઈ તે પર નરની ઇચ્છા કરઈ.

૩૧૭

જે સ્ત્રી જૂઠું બાલેં ઘણું પહિરેં મનગમતું પહેરણું;

અરહો પરહો જીવેં ચાલ તે નારિ જાણેં છિનાલ.

૩૧૮

જે સ્ત્રી નાભિ ઉઘાડિ કરઈ હીયો ઉઘાડિ પંથ સંચરઈ;

ક્ષણ એક ઠામિ ન જૈંસમ્ વલો આંખ તણિ મિચકારી મલી.

ચંચલ ચિત્ત ચાલેં ચોવટઈ જાઈ આવઈ તે જિવટઈ;

પર ઘર નારિ હીંડેં જેહ પર પુરુષનો વાંછે રનેહ.

૩૨૦

નવિ કીજઈ તેહનો વિશ્વાસ એકલડી નવિ છોડિયે પાસ;

પર પુરુષ સુ રાતિ સદા સુખ ન પામેં તે સ્ત્રી કદા.

૩૨૧

જે સ્ત્રી પીહર સુ નહીં પ્રીતિ માય બાપ બાઈ નહીં ચિત્ત;

અતિ લજ્જાલુ વિનયી વહઈ તેહ નારિ પ્રિય લુબધી રહઈ.

૩૨૨

જેહનો જમણા પગની આંશુત્રી હોઈ દ્રંકીને મિલી મિલી;

પગ તલ લંક અંતર મંડીયે તે નારિ વહેલી રંડીયે.

૩૨૩

न कृष्णा नातिगौराङ्गी तन्वङ्गी मृदुवाक् तथा ।

न खर्वा नातिदीर्घा च सुवक्त्रा चारुलोचना ॥ ૩૨૪ ॥

કમ્બુગ્રીવા ચ મૃદ્વજ્જી શ્યામા કુશોદરી ચ યા ।
 અલ્પનિદ્રા ચાલ્પશુકા સમાજ્જી નિમ્નનાસિકા ॥ ૩૨૫ ॥
 આરક્તા સુતરાં નેત્રે નલે દન્તચ્છદેઽપિ ચ ।
 પચરક્તાદિચિહ્નાજ્જી પાણિ-પાદૌ વિશેષતઃ ॥ ૩૨૬ ॥
 સમદન્તા ગુરુશ્રોણી વિમ્બોષ્ટી ચ સુગાયની ।
 ભવેત્ કન્યા પ્રશસ્યા સા યદ્ધર્મ-કામા-ઽર્થસિદ્ધયૈ ॥ ૩૨૭ ॥

ચોપઠ

ઉત્તમ લક્ષણ કન્યા એક ધર્મ કર્મ દેખાડે નેહ;
 લક્ષણ એઈ નેં પરણીયે નહીતર કન્યા છોડ જ દીયે. ૩૨૮

પીનવરા કર્કશાજ્જી પિન્નનેત્રા કુચે જરા ।
 દીર્ઘનેત્રા દીર્ઘવક્ત્રા સ્વરપરુષવાદિની ॥ ૩૨૯ ॥
 જઙ્ગાયામુત્તરૌષ્ઠે ચ વિભ્રતી લોમસંચયમ્ ।
 કરોતિ યા દિવાનિશં ભોજનં વિકલં બહુ ॥ ૩૩૦ ॥
 નિમ્નગ્રીવા નિમ્નકળી બહુકેશા સુલોચના ।
 ગણ્ડકૂપા હસન્તી ચ દન્તપક્તયાં મુદં તુદા ॥ ૩૩૧ ॥

ચોપઠ

મોટા સ્તન ને દુર્બલ અંગ પિંગલ લોચન ખારે સંગ;
 ઢલતા અંચલ યોવન નારિ લાંબા લોચન મુખનો કાર. ૩૩૨
 રાસલ લિંગધં ત્રપતી થાય જંઘા ઘણી રોમાવલી ઠાય;
 અહનિશિ લોજન વાંછે ઘણો નિચી કોટે આલે ઘણો. ૩૩૩
 ઉંડા ગાલ હસે જળ નારિ હંત તણા દીસે વિસ્તાર;
 ભલધં પુરુષે વર્જવિ નારિ કવિ નરખદ કહધં કથા વિચારી. ૩૩૪
 જિમણા પગ કેરો અંગૂઠ તેહને પાસે આંશુલી હૂંઠ;
 અતિ દુઝીને અડિ ઘણું તેહ નારિ નારિ આલે ઘણો. ૩૩૫

વહેલો સ્ત્રી મારે ભરતાર ખોડ તણો એ કહ્યો વિચાર;
 જે સ્ત્રીનાં પગલાં પાધરાં સમી કોટ હોવઈ ખંધની^૧. ૩૩૬
 લાંબી કોટ હીયે; ઉઠતો થણુ ત્રીપા મંડલ એસતો;
 અતિ ગેરિ અતિ કાલિ નહી અથ રેષ રાતિ શુણુ લહી. ૩૩૭
 રૂઠો સ્વર કાયલ સારિખો તે સ્ત્રીનો રૂઠો પારખો;
 પુત્ર જણે બલવંત સુબળ પ્રીયનર સુખ આપઈ પરમાણુ. ૩૩૮
 જો સ્ત્રી હોવઈ ભુંડો ભરતાર છુધાવંતને ક્રોધ અપાર;
 નિર્ધન નિર્લજ હોઈ સહી ઉત્તમ સ્ત્રી તે છાંડે નહીં. ૩૩૯
 કોઈ કવિજન કહઈ વિમાસી સ્ત્રીય તણો જ નહી વીસ્વાસ;
 યોવન ભરી નવિ સાહી રહી પરવશી કામ નવોઢા કહી. ૩૪૦

હસ્તે ધૃતાઽપિ શયને વિનિવેશિતાઽપિ

ક્રોઢે કૃતાઽપિ યતને બહિરેવ ગન્તુમ્ ।

જાનીમહે નવવધૂરથ તસ્ય વશ્યા

યઃ પારદં સ્થિરયિતું ક્ષમતે કરેણ ॥ ૩૪૧ ॥

—રત્નમંજરી ૧૧

ચોપઈ

હાથ ધરીને જો બચસીઈ ખોલા ઉપર શીર લીજઈ;
 લીડી સૂડિ સૂઆરો પાસ તોહી નવોઢા વસ્ય નહીં દાસ. ૩૪૨
 ખાહિર જાવા પ્રયત્ન જ કરઈ કહિને વસ્ય નહી કવિ ઉચરે;
 નવોઢા યોવન નાયકા વિરલા નર ને સુખદાયકા. ૩૪૩
 તેહને વસ્ય તેહને સંઘાત જે નર પારો રાખે હાથ;
 પારો રહે ને નવોઢા રહે આચાર જ શ્રી નરબદ્ધ કહઈ. ૩૪૪
 જો દૂધઈ વિષહર પોષીયે વાઘ બચો સાહિ રાખીયે;
 છૂટા મૂકયા તે વિણુસંત નારિ વિણુસે સર્પ ડસંત. ૩૪૫
 દૂટો નાથ વિહલ તે થાય પાલણુહારાં પેલો ખાય;
 મદમત્ત નારિ રહે મોકલી નારિ કુસંગતિ વિણુસે મિત્રી. ૩૪૬

શ્રી સાયં નવિ કીન્ને ચૂઝ જે નર હોવઈ ચતુર સુ ખૂઝ;
 વિષ્ણુસેં ચિત્ત પ્રકાસી વાત શ્રી નરનઈ ઉપજાવઈ ઘાત. ૩૪૭
 તેહ કારણ શ્રી જતને રાખીયેં હૃદયે ભે (મે) લિ નવી દાખીયેં;
 શ્રી સંભોગ તણા સુવિચાર કવિ નરખદ એ કરિ વિચાર. ૩૪૮

सेवनं योषितां कुर्याद् ज्ञात्वा देशबलाबलम् ।

बाल-योग्या-ऽतिरूढानां मृतयोगविभागतः ॥ ३४९ ॥

ચોપઈ

દેશ તણા જોઈ પારખો બલ અબલ નેં કુલ સારખો;
 ખાલા ચોવન રૂઢા જેહ વૃદ્ધાવય પરમાણુ જેહ. ૩૫૦
 જોઈ અવસ્થા સેવો નારિ વલિ જોઈયે ઋતુ તણા વિચાર;
 યુક્તિ પખેં નવિ કીન્ને ભોગ નહિતર ઉપજે તતક્ષિણુ રોગ. ૩૫૧
 પંડિત ખોલી તરૂણી નારિ ભોગ્ય ચોગ્ય કહિ સુવિચારિ;
 ચોવન નારિ રસ ધણે દીયે અવસર જોઈ ફલ લીજીયે. ૩૫૨

वर्षपञ्चाशतः वृद्धा सुरतोत्सववर्जिता ।

फल-ताम्बूल-वासोभिः शोभते न कदाचन ॥ ३५३ ॥

ચોપાઈ

વર્ષ પંચાસ થયા ઉપરિ નારિ વૃદ્ધ પણે આઢરે;
 ભોગ ચોગથી વંચિત કહી ફલ તાંબૂલ તે શોભઈ નહી ૩૫૪

विविधाभरणमनैहैस्तरुणी वशवर्तिनी ।

गाढालिङ्गनचुम्बैश्च येऽतिरूढास्तु योषितः ॥ ३५५ ॥

નાના પરિ દીજઈ શૃંગાર હોઈ વશ્ય તે તરૂણી નાર;
 આલિંગન ચુંબન કીજીયે અતિરૂઢા નારિ જીપીઈ. ૩૫૬

गौरवैर्मधुरालापैः हरेद् वृद्धां प्रियंवदः ।

कुसुमायुधः धर्मिण्यः स्त्रियो वृद्धपरिग्रहैः ॥ ३५७ ॥

ચોપદ

મધુર ગીત ગુણુ ગાતી વલ્લભા કુસુમ ગંધ વલ્લભ મુલભા;
વચન સાચ દીને પરિવારિ વસ્ય હોવે વૃદ્ધ યોવન નારી.

ઉત્તમા નાતિવિશ્વાસાદ્ દ્વિષન્તિ પુરુષં ક્ષણાત્ ।
નિદાષે શરદિ બાલા સેવ્યા વિષયિનાં ભવેત્ ॥ ૩૫૯ ॥

ચોપદ

દેઈ વિસ્વાસ ધરી જે પાસ જિમ તિમ કરી મનાવી રાસ;
શરદ્ ઋતુ સેવિજે બાલ યોવન બાલા લીલ રસાલ. ૩૬૦

હેમન્તે શિશિરે યોગ્યા પ્રૌઢા વર્ષા-વસન્તયોઃ ।
સતતં સેવ્યમાનાઽપિ બાલા વૃદ્ધયતેઽબલમ્ ॥ ૩૬૧ ॥

ચોપદ

હેમન્તે શિશિરે યોવના પ્રૌઢા નારિ સુખ ગામિની;
વર્ષા વસન્ત ઋતુ સોહામણી પ્રૌઢા નારિ સુખ^૧ દર્ષ ધણી. ૩૬૨
ગ્રીષ્મ ઠાલ સદા અનુરાગ ભોગ તણો તિહાં ન ઘટઈ લાગ;
શીત્લ ઋતુઈ સ્ત્રી સુખ ધણી દીયે બાલાતરૂણી વલમ્ હોયે. ૩૬૩
વૃદ્ધ નારિ ભોગવતાં જરા વાધે નરને દુઃખ સંભરા;
રુતિ (ઋતુ) ભેદ રમાડો નારિ જિમ સુખ પામે એહ સંસારી.

બાલેતિ મીયતે નારી યાવત્ પોહસવત્સરઃ ।
તસ્માત્ પરં તુ પ્રૌઢા સ્યાદ્ યાવદ્ વિશતિવત્સરઃ ॥ ૩૬૫ ॥
વિદ્વદ્भिः सैव जगतौ तरुणीत्यभिधीयते ।
तदूर्ध्वमतिरूढा स्याद् यावत् पञ्चाशतः पुमान् ॥ ૩૬૬ ॥
આસને લાલયેદ્ બાલાં તરુણીં શયને તથા ।
ઉત્યાને ત્વતિરૂઢાં ચ લાલનં ત્રિવિધં મતમ્ ॥ ૩૬૭ ॥

ચોપદ

બેઠી રમાડો બાહ્ય નારિ સુતાં તરૂણી ભોગ વિચાર;
 ઉંચે સ્થાનક અતિ રૂઢા સુખી મીઠે સંયોગે સુંદર સુખી. ૩૬૮

અનાક્રાન્તા ઋતુસ્નાતા પ્રથમજ્વરિતા તથા ।
 મધુપાના પ્રસન્ના ચ નર્સિતા વા દિદિ (સેવ્યા ?) સ્મૃતા ॥ ૩૬૯ ॥

ષણ્માસગર્મિણી માસપ્રસૂતા નવરક્તિણી ।
 ણતા વહન્તિ સુતરાં યોષતઃ સુરતોરસવત્ ॥ ૩૭૦ ॥

ચોપદ

ઋતુવંતિ વરભે દિન ચારિ નાહી ધોઈ ભોગ અપારિ;
 છ માસ લગઈ ભોગી ગર્ભિણી તેહ ઉપરિ નહી સોહામણી. ૩૭૧x

કોકટેવ કહઈ સુણે નરિદ સર્વ સારિખો નહિ વરિદ;
 નાના રતન વસુંધરા બાણુ એક ઉત્તમ એક મધ્યમ ખાણુ. ૩૭૨

શ્રી કહેતાં શ્રી નવિ બાણીયે જાત ભાત સંરીખી માનીયે;
 પુરુષ કહ્યા પુરુષ નવિ હોય નાના રતન વસુંધરા જોય. ૩૭૩

પારખ જોઈ લિજઈ જાતિ વર વરસાસો વુલિ સાત;
 પડી પટોલઈ ભાતિ જ સહી ફાટે પીણુ તે પીટે નહી. ૩૭૪

શ્રી લક્ષણુ ખીજે પ્રકાર સાંભલ લૈરવસેન વિચાર;
 કોકટેવ બોલ્યા વારતા હરખે હીમડું ગુણુ જાણુતા. ૩૭૫

દય પ્રકારે ગુણુ જૂજૂઓ ખીજે પ્રકાર સંપૂરણુ હુઓ;
 શ્રીનરખદ બોલે કવિરાજ કોકશાસ્ત્ર સુણુજો આજ. ૩૭૬

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરખદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે શ્રીલક્ષણો વર્ણન દ્વિતીય
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૨ ॥

x માસ એક પ્રસૂતા પછી ભોગવિ નારી સુખ આપસિ;
 ઈર્ષ્ય ભોગ ધણો કામિની પડિલું યૌવનભર ભામિની. ક માં છે.

દૂહા

આદિ માતા પાય લાગીયે કવિજન કેરી માય;
વાણી વિવિધ આપીયે જિમ અક્ષર આવે ઠાય. ૩૭૭
કોક ચોપઈ કવિજન કહે પ્રીછિ સાજન જેહ;
નારી તણા રસ પામસ્યે સુખ લોગવસેં તેહ. ૩૭૮

ચોપઈ

નારી તણા લક્ષણ જે કહ્યા ભૈરવસેન વિશેષે લહ્યા;
વલિ રાઉ (ભ) બોલે સુવિચાર કોકદેવ કહે કથા વિચાર. ૩૭૯
સ્ત્રીને કંદર્પ કિણુ વિધિ રહેં પુરુષ તણા સંજમ કિમ લહેં;
સ્ત્રીને દ્રાવ તણા પ્રકાર કામશાસ્ત્રના કહૂં વિચાર. ૩૮૦
કોકદેવ કહે સુણુ રાજન કંદર્પ રહેવાનાં જે સ્થાન;
સર્વ ચરીર વિચારી કહૂં કામકલા માંહે જે લાડૂ. ૩૮૧
સ્ત્રીનાં કંદર્પ રહવાના ડામ લિખિયે છે:—

દૂહા

અજૂઆલી પડવા થકી કંદર્પ વાધઈ નારિ;
ડાખા પગ અંગુઠડે થડે વસે નિરધારિ. ૩૮૨
બીજે પગ તલીઈ રહે ત્રીજે પગ નલિ નાણુ;
ચોથે ઢીંચણુને થડે કંદર્પ રહે વસાણુ. ૩૮૩
પંચમી તિથે જંધા રહઈ છડે રહેં જંધ મૂલ;
સાતમ તિથિ ચોનિ રહેં આઠમ નાસિ સુતૂલ. ૩૮૪
નવમે થણુને થડી રહેં દશમે કંઠ નિવાસ;
નીચે હોઠ એકાદશી મહન રહે સુવિલાસ. ૩૮૫
બારસ દિન ગાલે રહેં તેરસ લમણા થાંન;
ચોદસ દિન નિલાડે રહેં પૂનિમ તાલુ સમાંન. ૩૮૬

અબુઆલી પડવા થકી ચઢતો ચઢઈ બ્રહ્માંડ;	
જિમણે અંગે ઉતરે અહ નિશિ રહે અખંડ.	૩૮૭
જિમણા પગ અંગુઠડે અંધારે પખ વાસ;	
વલિ વાધઈ વલિ ક્ષય હોયે ચાલે મદન વિલાસ.	૩૮૮
વલિ કોઇકનું મત કહું નાહ્યા પછી વધંત;	
ક્ષય દિન રક્તિ દિસતે ઈણુ પરિ માસ કહંત.	૩૮૯
જિણુ દિન સ્ત્રી નાહવણુ કરઈ સો દિન પ્રથમ સુ જાણુ;	
અંગુઠે કંઠર્પ વસઈ યોવન ભરિયો પરિમાણુ.	૩૯૦
સ્નાન કરઈ દિન પ્રથમ પાલટે જઈ મત કહું આદ;	
જે દિન નર દર્શન હોઈ ક્ષય દિન ત્રિણુ વિષાદ.	૩૯૧
એક થાન દિન પ્રતિ કહ્યા તે જાણ્યા સુવિવેક;	
સ્ત્રીને કંઠર્પ પાલટે સ્ત્રીને થાન અનેક.	૩૯૨
સુદિ પડવે પહિલે ચોઘડીએ અંગુઠઈ કરઈ નીવાસ;	
બીજે ચોઘડીએ વસઈ ઘુટણ પગને પાસ.	૩૯૩
ત્રીજે ચોઘડીએ રહે ઠીંચણુ પગને માંન;	
ચોથઈ ચોઘડીઈ વસઈ કંઠર્પ જંબને થાન.	૩૯૪
ચોઘડીએ વલિ પાંચમે થણુને થડ નિવસંત;	
ખલે રહે છઠે વલિ સાતમે કાન થડંત	૩૯૫
દિન ચોઘડીએ આઠમે લમણાને થડ વાસ;	
નવમે ડાબે લમણે રહે દશમે જિમણે પાસ.	૩૯૬
ખસે કંઠર્પ તિહાં ચોઘડીએ પરિમાણુ;	
થણુને થડે ઇગ્યારમે દ્રાદશ જિમણે થાન.	૩૯૭
ચોઘડીએ વલી તેરમે કટીએ કરે વિશ્રામ;	
જમણા પગને ઠીંચણે ચોઠ ચોઘડીએ માન.	૩૯૮
પનરમે પગ તલીએ રહે જિમણે પગે શશિ વાસ;	
જમણા પગ અંગુઠડે સોલ ચોઘડીએ વાસ.	૩૯૯
જિણુ તિથ પહિલો જિહાં કહ્યો પ્રથમ ચોઘડીએ વાસ;	
પછે તિહાંથી પાલટે ચોઘડીઆં પ્રતિ વાસ.	૪૦૦

धृष्टु परि अढतो उतरै' सधवे दिडाडे अेम;
दिन दिन प्रते पावटे' गति ते ववि बाधडीआ प्रतिवास. ४०१

आलिङ्गनचुम्बनं दंशोः भग-स्तनविमर्दनम् ।

नखदानं च घातश्च ग्रहणं कुच-केशयोः ॥ ४०२ ॥

कर्णयोरात्मनो हास्यं जिह्वा-कण्ठा-ऽधरग्रहः ।

एते दश प्रमेदा हि रतं बाह्ये प्रकीर्तितम् ॥ ४०३ ॥

श्लोकार्थ

यद्यु भुवे' दीयद्यु ने भूल कंठ लगे' नभ दीने' धूल;
ढोडे गाढे अभृत वीज्ये नेत्र निवाडे यु'भन कीज्ये. ४०४

भगे' कंठर्ध' तिडांथी धल्लो भनूआढो तालु लभल्लो;
धु'टल्लु भ'ध मांढे धसर्ध' नाबि नाबि हृदासुं धसर्ध'. ४०५

केश अहल्लु कीज्यर्ध' तालवर्ध' कंठर्ध' भगर्ध' प'पू आलवे;
अेह लक्षल्ले लो'गवि लो'ग द्रवे' नारि ततक्षल्लु संयोग. ४०६

के गृह्णन्ति कचान् ललाट-नयने चुम्बन्ति दन्तच्छदं

दन्तोष्ठौ तनु पीडयन्ति बहुशश्चुम्बन्ति गल्लस्थलम् ।

कक्ष्यां कण्ठतले लिखन्ति नखरैः गृह्णन्ति गाढस्ननौ

मुष्ट्या वक्षसि ताडयन्ति ददते नाभौ चपेटां शनैः ॥ ४०७ ॥

—रतिरहस्य पृ. १४

एकारौकारयुक्ता हरि-हरिज-हराः पञ्च बाणाः स्मरस्य

ख्याता लक्ष्ण्यमीषां हृदय-कुच-दृशो मूर्द्धगुह्यं क्रमेण ।

स्थानेष्वेतेषु भूयो निजनयनधनुः प्रेरितैस्तैः पतद्भिः

स्पन्दन्ते सुन्दरीणां ज्वलदनलनिभैर्विन्दवः कामधाराः ॥ ४०८ ॥

—रतिरहस्य पृ. १५

सरसिजमरुणं हृदये कुचयोश्चूतं दृशोरशोकं च ।

शिरसि शिरीषं योनावुत्पलमेतानि पञ्च बाणाः स्युः ॥ ४०९ ॥*

*४०८; ४०९ श्लोक कर्मां छे.

ચોપાઈ

જે સી સોલ વરસની હોય ખાલે યૌવન ચાલેં સોય;
 આલિંગન ચુંબન કીજીઈ જાગેં કંદર્પ કુચ મરદીયેં. ૪૧૦
 જે હોવે યૌવન ત્રીસ વરસની નખ દીજેં આલિંગન થની;
 મીઠી વાત ગીત ગાઇયે કંદર્પ પ્રોઠાનો જાગીયઈ. ૪૧૧
 જિહાં લગેં કંદર્પ જાગેં નહીં તિહાં લગેં સીને દ્રાવ જ નહીં;
 જિહાં લગે દ્રાવ નહીં નાયકા તિહાં લગેં ન હુઈ સુખદાયકા.
 સીને મિલવાનો પ્રકાર એક ભેદ બાલિસ સુવિચાર;
 જિણુ પ્રકારે સી દ્રાવ જ હોય બુદ્ધિ પ્રકાર કરેસું સોય. ૪૧૩
 ક્ષણુ એક આલિંગન ચુંબન કરી હીયા સરસી ભીડી ધરી;
 કુચ મર્દન કીજેં જોર સુ ખજૂઆતિ નખદિ જિરસૂં. ૪૧૪
 કંઠ બાહુ ધાલે સુકુમાલ ભીડીઈ જિમ ભીડી જે ખાલ;
 નાગી કરી મર્મ લીજીઈ કંદર્પ તણા સ્થાન ધીજીયે. ૪૧૫
 જિણુ તિયિ જિહાં કીધો વિશ્રામ, તેહનો ભેદ રાખી જે ઠામ;
 ઇંદ્રો જીઠાડી ધાલીયે, અર્ધી ખાહિર પ્રથમ રાખીયે. ૪૧૬x
 હલૂઅઈ હલૂઅઈ કીજેં ભોગ જિમ સી કંદર્પ જાગેં યોગ;
 પછેં વલિ ઇંદ્રો ઠેલીયે કંઠ બાહુ ધાલિ લીજીઈ. ૪૧૭
 કીજઈ ભોગ ક્ષણુ ક્ષણુ રહિ વિચિ વિચિ ચુંબન કીજઈ સહી;
 હીયાસું ભીડી કીજેં પ્રીતિ નર સું સીનો લાગે ચિત્ત. ૪૧૮
 એણી પરી ભોગ કરેં સુકુમાલ સીને દ્રાવ હોય તતકાલ;
 સુખ પામેં સી હેં આશીય તેહ નર સરસી હોયેં જગીસ.
 સુણુ રાજ ઉઘાડો અર્થ, ઇણુ પરે સુખ પામેં મનમથ;
 કોકદેવનો મેં મત કહ્યો વલિ વિશેષેં પોતે લહ્યો. ૪૨૦

ફૂંડા

બીજેં ચોથઈ પાંચમેં ચિત્રણી પામે સુખ;
 નવમેં પુણ્યમ ચોદશઈ સાતમે હસ્તિની સુખ. ૪૨૧

પડવે તિથિ એકાદશી તેરસ ત્રીજે જાંણ;	
શંખની નારી સુખ રમે પામે પ્રીતિ પ્રમાણ.	૪૨૨
સર્વ તિથિ પદ્મિની રમઈ લક્ષણ લોગ સહીત;	
આસન ચોરાસી ગમઈ પદ્મિની પામે પ્રીતિ.	૪૨૩
પ્રથમ પ્રહર રાત્રિ સમે ચિત્રિણી પામે સુખ;	
બીજે પહરે હસ્તનિ ત્રીજે શંખની સુખ.	૪૨૪
પદ્મની ચોથે પહોરમે સુખ પામે સંલોગ;	
ભેઈ અવસ્થા કીજીયે નારિ પુરુષ સંયોગ.	૪૨૫

વ્રજતિ ચ સુસ્વાર્યે ચિત્રણી મધ્યયામે

મજતિ દિન-રજન્યાં હસ્તિની ચ દ્વિતીયે ।

રમયતિ ચ તૃતીયે શક્તિની સૌલ્યભોગે

રમયતિ રમણીયં પદ્મિની તુર્યયામે ॥ ૪૨૬ ॥

પદ્મજાસનલયેન પદ્મિની વેણુદારિતપદેન શક્તિની ।

સ્કન્ધપાદયુગલેન હસ્તિની નાગરેણ રમતે ચ ચિત્રણી ॥ ૪૨૭ ॥

ચોપાઇ

પદ્માસને સુખ પામઈ પદ્મિનિ ઉંચે પગે રમે શંખની;	
ખલે પાચ ખેલે હસ્તિનિ નાગી થઈ રમે ચિત્રિણી.	૪૨૮
પડવે પહેલી તિથિ સંયોગ નારિ સરસો કીજે લોગ;	
કંઠ આલિંગન ચુંબનનીલાડ નખ દીજે પાગથીયે પાઠ.	૪૨૯
અંગુઠે અંગુઠો આંપીઈ જાંઘે કરીને જંઘ કંપીઈ;	
ઈણ પરિ રમતાં સ્ત્રી દ્રાવિઈ લોગ સંયોગિ સુખ પામીઈ.	૪૩૦
બીજે ગાઠા સ્તન મહીંચે નેત્ર ગાઠે ચુંબન કીજીઈ;	
હોઠ અહી સુખ રસ લીજઈ કક્ષા તલિ નખ ક્ષત દીજઈ.	૪૩૧
આલિંગન ગાઠા ભીડિઈ કલા કરી આસન મંડિઈ;	
ઈણ પરિ નારિ દ્રવે તતકાલ પામે સુખ અનંત ભૂપાલ.	૪૩૨
ત્રિજે ગાઠા સ્તન ભીડિઈ બાહુમૂલ નખ ક્ષત તાડિઈ;	
અધર સ્વાદ કુચ મહન કરે ઈણ પરિ નારિ તતક્ષણ દ્રવે.	૪૩૩

ચોથઈ અલિંગન દેઈ સાથ ગાઠા સ્તન પીડિ જઈ હાથ;
 ડાબિ કુખે નખ દીજઈ અધર પાન અમૃત દીજઈ. ૪૩૪
 કરિ જઈ આસન નવ નવ પરિ સ્વાદે ભગ મનસા સંચરિ;
 વડિ વાર કરતાં ભોગ દ્રવે નારિ હુવે સુખ સંયોગ. ૪૩૫
 પાંચમી દિન આકર્ષી કેશ ચુંબન કીજે અધર પ્રદેશ;
 સ્તન ખિટડીયે નખ ધારને, હુવે દ્રાવ તતક્ષણ નારીને. ૪૩૬
 છઠે ઘણો અલિંગન દેય અધર દંત ભીડિ જે લેય;
 નાભિ ઉપરિ દીજઈ થાપલી, દ્રવઈ નારિ તતક્ષણ વ્યાકુલી. ૪૩૭
 સાતમિ તિથઈ રમાડો નારિ યોનિ ઉપર દિજઈ હાથ વિચારિ;
 પંપાલિજે નાભિ પ્રદેશ અધર પાન કીજે સુ નરેશ. ૪૩૮
 કક્ષા હુદય કપોલે નખ, દેતા દ્રવે નારિ હુવે સુખ;
 ભોગિ જન ખેલાવઈ નારિ કવિ નરખદ કહઈ કથા વિચારિ.
 આઠમે કંઠ અલિંગન કરો નાભિ નખ દીજઈ આકરો;
 દંત કરડિ ભોડિજઈ હોઠ થણ મરદી જઈ ગાઠે લોઠ. ૪૪૦
 વલિ વલિ ચુંબીજઈ ગાલિ હસી હાથનિ દીજઈ તાલિ;
 સમ આસને રમાડો નારિ તતક્ષણ દ્રાવ હોવઈ સુવિચારિ. ૪૪૧
 નવમી નાભિ સ્પર્શ કીજઈ અધર દંત યોનિ મહીયે;
 નેત્ર નિલાડે ચુંબન કીજયે દ્રવે નારિ તતક્ષણ ભીજયે. ૪૪૨
 દશમે લલાટે ચુંબન કોટિ નખ દીજે અવિલંબ;
 વામ હાથે કરિ ભોડિયઈ જિમણે હાથઈ થણ ભોડિઈ. ૪૪૩
 હીથું હીયે મેલવીયે સહી લીજે હોઠ સો દંતે અહી;
 ચંદ્રકલા જાગે તતકાલ હોવે દ્રાવ યૌવન ખાલ. ૪૪૪
 એકાદશી ગલઈ નખ ક્ષાત ગાઠા લિંગન દિજયે સાત;
 અધર પાંત કીજઈ જ્વેરડિ દ્રવે નારિ તો તિણુહી જ ઘરી ૪૪૫
 બારસી દિન અલિંગન ગાઠ ચુંબન કીજઈ ગાલિ નિલાડ;
 દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ મેલવિયે ઘણો છૂટે કામ તતક્ષણ સી તણો. ૪૪૬
 તેરસિ દિન ચુંબીયે કપોલ કંઠ શબ્દ બોલાવો બોલ;
 કુચ મર્દન કીજે તિણુવાર તતક્ષણ રામા દ્રવે અપાર. ૪૪૭

ચૌદશમૈ સ્ત્રી વિહ્વલ થઈ દેઈ આલિંગન ગાદિ ગ્રહી;
 ભીડિ કુચ મુખ ચુંબન કરઈ તતક્ષણ નારી કંદર્પ અરઈ. ૪૪૮
 પૂનિમ દિવસે પૂરો ચંદ્ર વસે બ્રહ્માંડે સ્ત્રી મદનેન્દ્ર;
 ગ્રહી કેશ નમાવે કોટિ કીજઈ મુખ ચુંબન કીજઈ ગાલિ નિલાસ.
 લોગ ચિન્હ સઘલાં કીજયે અધર પાન અમૃત રસ લીજયે;
 ગાદિ પરિ કીજે સંલોગ દ્રવે નારિ હોય મુખ સંયોગ. ૪૫૦
 તિથિ તિથિ પ્રતેં ગત નૃનૃધ પ્રીછિ લેયો વિગતેં કહી;
 કોકદેવ કહેં મુણિ રાજ(જ)ન કામશાસ્ત્રનો એ છે જ્ઞાન. ૪૫૧
 एवं सर्वशरीरेषु वसेत् कामस्तिथिक्रमात् ।

સન્યે પુંસાં સ્ત્રિયા ત્રામે કૃણ્ણે શુક્રે વિપર્યયઃ ॥ ૪૫૨ ॥

શુક્રપક્ષ સ્ત્રી ડાબે અંગ વાસેં વસતો સદા અનંગ;
 અંધારિ પક્ષ જિમણે પાસ વસેં (અતિ) કંદર્પ લોગ વિલાસ.
 અનૂઆલેં પખેં પુરુષ પ્રસંગ જમણે અંગે વસે અનંગ;
 અંધારે પક્ષે ડાબો ઉતરેં મકરધ્વજ ઈમ લીલા કરે. ૪૫૪
 કામકલા નવિ બાણે જેહ સોને વલ્લભ કીમ હોયે તેહ;
 એહવો બાણે શાસ્ત્ર જે બાણે કોકદેવ કહે ભૈરવ મુણે. ૪૫૫
 સોને મિલવા તણાં પ્રકાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર;
 જે નર હોસ્યે ચતુર સુબળ પ્રીછી લેશે લોગ પ્રમાણ. ૪૫૬
 દશ પ્રકારને ગુણ નૃનૃઓ ત્રીજો પ્રકાર સંપૂરણ હુઓ;
 શ્રી નરખદ બોલેં કવિરાજ કોક ચોપઈ મુણજો આજ. ૪૫૭

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરયુદ્ધાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કંદર્પ નિવાસ વર્ણનો તૃતીય
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૩ ॥

॥ काव्य ॥

अरुणपरिविबस्त्रा संस्थिता प्रेतरूढा

तरुणवदनदेहा खन्न कापाल हस्ता ।

मधुरवदनवीणा कण्ठगुञ्जाभिमाला

सुमुखि ! सकलपूज्या पातु मां चण्डिका सा ॥ ४५८ ॥

ચોપદ

રક્ષા કરે માતંગી માય દુખ દારિદ્ર સવિ દૂરે જાય;
સરલ વાંછી દીધી સરસ્વતી ચોથો પ્રકાર કવિ જે મતી. ૪૫૬
કોકદેવ કહે સુણો નરપતિ સ્ત્રીનાં ચરિત્ર વિચારો મતી;
સ્ત્રી સંલોચના અતિ ઘણા ભેદ એહ પાંચમો જાણો વેદ. ૪૬૦
જે જે વાત કહી મહારાજ તે તે ઉત્તર આપું આજ;
કહે રાજ સુણિ કોક સુવચણ સ્ત્રીના લક્ષણ તે દીઠા નયન.
કહેને કોકદેવ તું વાત સ્ત્રીના કમલ તણિ ઉપજાત;
કવણ નારિ કુણ પુરુષે સંગ કવણ પ્રકારે ઉપજે રંગ. ૪૬૨
કોકદેવ કહે સુણો વિચાર સ્ત્રીય પુરુષના ત્રણ પ્રકાર;
તે સર્વ વિગતે કહૂ જૂજૂઆ, સુણો નરપતિ જે પૂર્વે હૂઆ.
ત્રિણ પ્રકાર યોનિનો માન વેહ થકી ષટ્ આંગુલ જાણ;
કમલ તણી રચના જેહની સ્ત્રી ચર્ચા ઉત્તમ તેહની. ૪૬૪
વેહ થકી નવ આંગુલ હોય કમલ તણી સ્થિતિ મધ્યમ સોય;
વેહ થકી હોય આંગુલ બાર સ્ત્રીનો કમલ અધમ અપાર. ૪૬૫
પુરુષ લિંગનો જેહ પરિમાણ તેતલા આંગુલ યોનિ પ્રમાણ;
સરીખા સરીખો જો હૂવે સંગ તો તે જોહૂ જણ ઉપજે રંગ.
નાને મોટી સુખ નહિ હોય તેહનો દૃષ્ટાંત પ્રત્યક્ષ જોય;
કમલ યોનિ છ આંગુલ પ્રમાણ નવ આંગુલ હોય લિંગ બંધાણ.
એહવે યોગે સ્ત્રી સુખ નહિ વિપરિત ગતિ વિશેષે લહિ;
આંગુલ ષટ્ પુરુષનો લિંગ નવ આંગુલ હોય સ્ત્રીનો ભગ. ૪૬૮

પુરુષ સુખ નવિ ભોગ લગાર પ્રીછિ લીયો એહ વિચાર;
 નવ અંશુલ હોય સ્ત્રીનો કમલ દ્રાદશ અંશુલ લિંગ વિમલ. ૪૬૯
 એહવે યોગર્થ સુખ હોયેં ઘણો નાને મોટી નહિ ભેડનો;
 તેહનો માન જાણેવા સહી બુદ્ધિ એક કોકદેવેં કહી. ૪૭૦
 હીર દોરડો વણી પાતલો અતિ સુહાલો નેં વાટલો;
 તે દોરો માખણ ચોપડી યોનિ માંહેં સંચારે ઘડી ૪૭૧
 છાં લગેં દુખે તીહાં લગેં ઘાલીયેં પછેં દોરો બાહિર કાઢિયેં;
 ભરી આંગલા લીજે માંન ભે હોવે લિંગ યોનિ સમાન. ૪૭૨
 સરીખી સરીખું ભે આવીયેં ભોગ તણો તો સુખ પામીયેં;
 બાર વરસ લગિ સ્ત્રી સંયોગ કરતાં ઉપજે તતક્ષણ રોગ. ૪૭૩
 બાર વરસ સ્ત્રી બાંધ્યો કમલ રહે યોનિ માંહે આખો કમલ;
 બાર વરસ માંહે પુરુષ પ્રસંગ ભે હોવર્ષ તો વિણસે ભગ. ૪૭૪
 કાટે કમલ ઉપજે નાસ બાર વરસ પછેં કરવો વિલાસ;
 સ્ત્રીને બાર વરસ ઉપરેં છૂટેં કમલ સુખ સંચરેં. ૪૭૫
 ભતિ ચાર છેં પુરુષ જ તણી ઉત્તમ મધ્યમ અધમ જ લણી;
 અધમાધમ ચોથો વલિ જાણુ કહે કોક સુણો રાજન. ૪૭૬
 પહિલો શશક ખીલે મૃગ જાણુ ત્રીલે વૃષભ પુરુષ પ્રમાણુ;
 ચોથો અશ્વ લક્ષણુ પુરુષનો વિગતેં લક્ષણુ કહૂ તેહનો. ૪૭૭

શશો મૃગો વૃષશ્ચૈવ ચતુર્થસ્તુ હયસ્તથા ।

કથયामિ ક્રમાત્ પુંસામેતજ્જાતિચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪૭૮ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપધ

સ્ત્રી જિતકને ગાયનકલા નારિ લુખ્ધ હુવેં આકુલા;
 ૫૮ અંશુલ લિંગનો પરમાણુ શશલા નરનો એક વખાણુ. ૪૭૯
 —ઇતિ ઉત્તમ ભતિ.

સ્ત્રીજિતો ગાયકશ્ચૈવ નારીસક્કપરઃ સુસ્ત્રી ।

ષટ્કુલશરીરશ્ચ સ શ્રીમાન્ શશકો મતઃ ॥ ૪૮૦ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપદ

સ્વત્થ આહાર સત્ય વાંછિ સાર હીચૈ ધર્મનો હોચૈ વિચાર;
આંગુલ આઠ લિંગનો માન મૃગ પુરુષનું સ્વપ્ન નિધાન. ૪૮૧

શ્રેષ્ઠસ્તુ ધાર્મિકઃ શ્રીમાન્ સત્યવાદી પ્રિયંવદઃ ।

અષ્ટાક્કલશરીરશ્ચ રૂપયુક્તો મૃગો મતઃ ॥ ૪૮૨ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ) અધ્યયન ભતિ

ચોપદ

પર ઉપકારી ધરમી સદાં સ્ત્રીને વશ્ય હોચૈ સરવદા;
આંગુલ દશ લિંગનો પરિભાષુ વૃષભ લક્ષણ નરનો ભાંધુ. ૪૮૩

ઉપકારપરો નિત્યં સ્ત્રીજિતઃ શ્લેષ્મણઃ સુખી ।

દશાક્કલશરીરશ્ચ મનસ્વી વૃષભો મતઃ ॥ ૪૮૪ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ) અધ્યયન ભતિ

ચોપદ

સ્ત્રીને લુપ્ધને કૃપણ સદા મિથ્યાવાદી નિર્ભય હૃદા;
દ્વાદશ આંગુલ લિંગ પ્રભાષુ અન્ધ પુરુષનો લક્ષણ ભાષુ. ૪૮૫

કાષ્ટતુલ્યવપુર્ધૃષ્ટો મિથ્યાવાક્યશ્ચ નિર્ભયઃ ।

દ્વાદશાક્કલલિંગશ્ચ દરિદ્રશ્ચ હયો મતઃ ॥ ૪૮૬ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ) અધ્યયન ભતિ

ચોપદ

જે પ્રકાર છે નરનો લિંગ એક મુશલો બીજો વિરંગ^૧;
બડો દુકો તે મુશલ વિરંગ લિંગ લાંબું પાતલું. ૪૮૭

મુષલં વંશકરીરં દ્વિવિધં લિંગલક્ષણમ્ ।

સ્થૂલં મુષલમિત્યુક્તં દીર્ઘં વંશકરીરકમ્ ॥ ૪૮૮ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપદ

હવે યોનિના બોલીશ ભેદ કથા પ્રસંગ કહે કોકદેવ;
 પદભેદની સ્ત્રીની ભગ પ્રીતી લેજો યુક્તિ રંગ. ૪૮૬
 પહિલી કૂર્મપૃષ્ઠિ સું બલા બીજી ગયવર કુંભસ્થલા;
 ત્રિજી પદ્મ સરિખી વાટલી ચોથી નાભિ સરિખી મિલી. ૪૮૭
 રામ રહિત કહિયે પાંચમી વિશ્તીર્ણુ યોનિ છે છમી;
 એહ યોનિ હોવે જે નારિ તે નારી સોભાગણિ સાર. ૪૮૯

કૂર્મપૃષ્ઠં ગજસ્કન્ધં પદ્મગન્ધં સુગન્ધિ ચ ।

અલોમકં સુવિસ્તીર્ણં પશ્ચૈતદ્ ભગમુત્તમમ્ ॥ ૪૯૨ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપદ

શીતલ ઉન્હી ને સાંકડી ગાય જીભ સરીખી કાઠડી;
 યોનિ ચિન્હ બાણી જે સાર કામશાસ્ત્રના એહ વિચાર. ૪૯૩

શીતલં નિઘ્રમત્યુચ્ચં ગોનિહાસદશં પરમ્ ।

ઇત્યુક્તં કામશાસ્ત્રત્તૈર્ભગદોષચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪૯૪ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપદ

પદ્મિની શશક પુરુષ પ્રસંગ ચિત્રણી નારિ મૃગ સું રંગ;
 શંખિની વૃષભ કોઝઈ લોગ હસ્તનિ હય પુરુષ સંયોગ. ૪૯૫

શશકઃ પદ્મિનીં ચૈવ ચિત્રણીં મૃગસ્તથા ।

શંખિનીં વૃષભશ્ચૈવ હસ્તિનીં ચ હયસ્તથા ॥ ૪૯૬ ॥

સરીખા યોગે હોયે રંગ ઉંચ નિચ નહીં પુરુષ પ્રસંગ;
 અતિ ઉંચો અતિ નીચો નહીં સરીખે સરીખો મુખ દે સહી.

રમતે તુલ્યભાવેન તથા સમરતં ભવેત્ ।

ઉચ્ચં નીચાતિનીચૈશ્ચ તથાત્યુચ્ચૈશ્ચ વર્જિતમ્ ॥ ૪૯૮ ॥

ચોપઘ

કોકદેવ કહે સુષુ રાજન કામ તણા છે વડા વિનાશુ;
 નારિ ચતુર નર હોય સુખણુ તો ઉપજે રસ સુખ નિધાન. ૪૬૬
 ભોગ ભેદ જાણ્યા જોઈયે આસન ચોરાસી વાલીયે;
 સ્ત્રી રસ જાણુ એક સંસાર કોકદેવ કહે કથા વિચાર. ૫૦૦
 એહવી વાત સુણીનેં રાય કામચતુર સંતોષિ થાય;
 મનમા વિમાસે રાજા વલો મારે ઘરે નારિ નહિ બલી. ૫૦૧
 મોટા રાય તણી કુંવરી ભોગ ન જાણુ તે સુંદરી;
 કામચાત્ર નવિ જાણુ ભેદ રાજાનેં મન ઉપન્યો એદ. ૫૦૨
 કોકદેવ પ્રતેં બોલે વાય સાંભલ એક વચન સુજ સાચ;
 બાલિ ચોવન દોય કામિની જાઈ પરદેશ લાવો બામિની. ૫૦૩
 જેહ દેશમાહિ ઉત્તમ નાર રૂપવતિને કલા અપાર;
 કામચાત્ર જાણુ કેલવી મિલે પુરુષનેં મન લેલવી. ૫૦૪
 અતિ છોગાલી છયલ નાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર;
 ટંકા કોડિ પાંચ સોના તણા લેઈ ચાલો તુમે એક મના. ૫૦૫
 માસ છ માસ પરદેશેં ફીરી અતિ સુંદર લાવો સુંદરી;
 એહ વાત રાજાએ કહી બોલે કોકદેવ તિહાં સહી ૫૦૬
 સ્વામિ વચન કીજે પરમાણુ આંખું નારી રૂપનિધાન;
 જિણુ દીઠે રાઉ મન રંજીયે કામચાત્રના ગુણ લીજીયે. ૫૦૭
 કોકદેવ રાય બીડો લેય આવ્યા ઘરે બલામણુ દેય;
 રાજા દીધો વચન પ્રમાણુ અમે પરદેશે ચાલું જાણુ. ૫૦૮
 ઘરની નારી શીખામણુ દેય સ્વામિ વહિલા વલણુ કરેય;
 વચન લહી ચાલ્યા પરદેશ સાથે જુગતિ સભઈ દેશ. ૫૦૯
 ટંકા કોડિ પાંચ ખાંધીઆ હય ગય રથ નર સાથે લીયા;
 રાજા રાજમહિલમાં ગયા રાજબાર વજીરાં દીયા. ૫૧૦
 હુઆ નચિતા ભૈરવસેન વિલસે સુખ રાણી સંગેન;
 કોકદેવની જોવે વાટ સુંદરી આણુસ્યે અતિ ઘાટ. ૫૧૧
 કોકદેવ જોવે ઘણા દેશ માલવ અવંતી મધ્યદેશ;
 ખાંનદેશ ને દેશ વૈરાટ જોયો મરહટ દેશ કુર્ણાટ. ૫૧૨

ત્રીઆ રાજ્યે જોયું પારખું સ્ત્રી લક્ષણ નહી રાઉ સારીખું;
 જોયા દેશ દેશ ખડૂ બમી કોકદેવ મન કાય નવિ મમી. ૫૧૩
 આવ્યા ગૂર્જર સોરઠ દેશ કોમક નારિ તણો લવલેશ;
 સોરઠ દેશ તણી ઉપની જાતિ જોઈ લીધી કાંમિની. ૫૧૪
 કોડિ કોડિ ટકાનો મૂલ લીધી નારી જો સમતૂલ;
 અતિચુંદર જાણે ચાતુરી જોલે અમૃત સુખ માધુરિ. ૫૧૫
 જોલે યોવન રૂપે રંભ મદનપૂતલી નીપાઈ ખંભ;
 જાણે કૃષ્ણ તણિ ગોપિકા ખડૂ અપૂરવ ગુણનાયકા. ૫૧૬
 ચોરાસી આસન જેલંત હાવ ભાવ જાણે જેલંત;
 નૃત્ય ગીત જાણે ચાલવી ભરહ લેહ પિંગલ કેલવી. ૫૧૭
 કેટલાએક દિવસ તિહાં રહ્યા સ્ત્રીના ભોગ સવાહ લહ્યા;
 આવ્યો યોવન ફલ આખીયે કર્મ કરી તે હોવે દાખીયે. ૫૧૮
 દ્રવ્ય સવિ ખાધો તિણે કાય નવિ જાણ્યો સ્વસસે રાય;
 ખાધો પીધો તે આપણો યોવનનો ફલ લીધો ઘણો. ૫૧૯
 ઈણે જીવે જીવ્યાનો સ્વાહ લેવો અમૃત સુખ આસ્વાદ;
 યોવન ગયો ન આવે વલી એહવો વિમાસીને મનવલી. ૫૨૦
 કોકદેવે નારિ ભોગવી ઘણા એક ઢિહાડે તિહાં યોગવી;
 સોરઠદેશની લીધી નાર સરીખી જોડી કાંમ વિચાર. ૫૨૧
 વિષમા માર્ગ ઉલંઘી વાટ આવ્યા રણુથંભરને ઘાટ;
 નારિ જો લેઈ તે વદ્યા ભૈરવસેનને આવી મત્યા. ૫૨૨
 દ્રવ્ય કોડિ ખરચી આવીયા નારિ જો સુંદર લે આવીયા;
 રાજા મનમાં હરખ્યો ઘણું જોયું સ્વરૂપ જો નારિ તણું. ૫૨૩
 ખીજો હંસવીર પરધાન તે રાજાને અતિ ઘણો માન;
 રાઉ આગલ તેણે ચાડી કરી કોકદેવે ભોગવી સુંદરી. ૫૨૪
 જોઈ સ્વરૂપ રાજા મન વસ્યો આજે અંગે ન જાણિ નારી;
 કોકદેવ કીધો અવિચાર કોકદેવ તે કીધો કસુર. ૫૨૫
 દ્રવ્ય સર્વ ખાધો પરદેશ કોકદેવ કાઢ્યો કુલવેશ;
 રાજાને મન આવી રીસ કોકદેવે અવિચાર્યો કીધ. ૫૨૬

બૂડે કીધો મન ભાવતો ધર્મ તણો ભેયો નહિ મતો;
 મિત્રદ્રોહ કીધો ઇણુ ઠામ કોપ્યો રાજ વડેં વિરામ. ૫૨૭
 પાંચ કોડિ દ્રવ્ય ખાધો વલિ, રાજ કોપ ધર્યો પરજલિ;
 વિશ્વાસ ઘાતક કહીએ એહ, પાછો ફરી ન ભેયો તેહ. ૫૨૮

મિત્રદ્રોહી કૃતઘ્નશ્ચ યે ચ વિશ્વાસઘાતકાઃ ।

તે નરા નરકં યાન્તિ યાવચ્ચન્દ્ર-દિવાકરૌ ॥ ૫૨૯ ॥

ચોપાઈ

કોપ ધરી રાજ મનમાંય કોકદેવ રાખ્યા તિણુ ઠાય;
 લોહાની બેડી પગમાંય કોપ્યો રાજ કીધ પરાય. ૫૩૦
 ખંડીખાને દીધો સહુ ભૈરવસેન તિહાં ખીજ્યા બહુ;
 રાજદ્રવ્યનો કિયો વિનાસ કોકદેવ નવિ બહુયો વિમાસ. ૫૩૧
 ખાધો દ્રવ્ય આપો નૃપતિ તણો તેં અવિચાર્યો કીધો બણો;
 નારિ બે આણી હૂતી જેહ રાજમહેલડી રાખી તેહ ૫૩૨
 ઈમ કરતાં કેતા દિન ગયા ભૈરવસેન તિહાં નિશ્ચલ થયા;
 સભા ભરી બેઠો એક સમેં સર્વ લોક આવીને નમેં. ૫૩૩
 બે સહસ્ર વજ્ર પ્રધાન સભા તણા તે શું કરેં વખાણ;
 ગાં ગીત આલાપે નાદ પડિત શાસ્ત્ર પાઠના વાદ ૫૩૪
 કીરતિ ભાટ ચારણ ઉચરે જય જય નાયક તિહાં કરઈ;
 સત્ય સાહિત બોલિ જે તિહાં સભા ભરી બેઠો છે જિહાં. ૫૩૫
 મોટા દેશ દેશના રાઉ સેવેં ભૈરવસેનના પાઉ;
 એક સેવક બલો ઢાલેં વાય ઢલે ચામર અતિ ઓછવ થાય.
 વાળેં પંચ શબદ નિશાન અનેક કવિજન કરે વખાણ;
 સર્વ સભા બેઠેં તિહાં જિસઈ કોતિક આડ કથા કહુ તિસઈ.
 પૂરવદેશથી એક પંખાણી વરસ સોલની તે યોગિણી;
 બાણે મદન તણી તે પૂતલી સુંદર નારિ અને કોમલી. ૫૩૬
 સભા માહે કીધો પેસાર બેઠા રાજ લોક અપાર;
 નાગી થઇનેં બલી રહી સભા સહુ લાજિ તે સહી. ૫૩૬

તે પંખણી ન લાજી રતી લોક કહે એ મોટી સતી;
 પુરુષ લાજ ન આણે હીયેં લોક આંગલી દાંતે દીયે. ૫૪૦
 ભરિ સભા માહેં નાગી નાર આવી ઊભી કવણુ વિચાર;
 મન આશ્ચર્ય પામ્યો ભૂપાલ હસેં લોક દેઈ કરતાલ. ૫૪૧
 હાહાકાર સભા માંહિ હૂઓ લોક સહૂ આશ્ચર્ય થયો;
 એહ અવિચારો ન હૂઓ કદી લાજ નહિ નારિનેં યદી. ૫૪૨
 રાજા એક તેડી પરધાન કીધી વાત લાગીનેં કાન;
 પૂછો એહને કીર્યો વિચાર સભામાંહિ નાગી કુણુ સાર. ૫૪૩
 કિહાં થકી આવી એકલી સ્ત્રીનેં વાત પૂછો તેટલી;
 સુણી વાત પૂછેં પરધાન કુણુ તું કિહાંથી આવિ કુણુ થાંન. ૫૪૪
 આવિ પૂરવ દેશ અભિરામ પંખણી યોગિણી માઈ નામ;
 ઉત્પત્તિ માય બાપનો ઠામ પછેં વાત બોલિય ગુણુ ગ્રામ. ૫૪૫
 વલિ વાત પૂછેં સુવિચાર કીમ નાગી ઊભી સભા મોઝાર;
 પુરુષ દેખી નહિ આણેં લાજ તેહ વિરતંત કહો તુમ આજ.
 બોલે પંખણી યોગીની વાત સભા સાંભલે ગુણુ આખ્યાત;
 રાજા ભૈરવદેવને આદિ સભામાંહિ નહી પુરુષ પ્રસાદિ. ૫૪૭
 સર્વ રૂપ દેખી સ્ત્રી તણો કિણુ લાજે પહરે પહેરણો;
 એહવો પુરુષ નહિ સંસાર જેહની લાજ કરેં સુવિચાર. ૫૪૮
 માહરે મનેં સહૂઈ ઝેરાં છેં લાજ કેઈ રાખું હું પછે;
 વાત સુણિ રાજાને મન મહા એક ચિંતા ઉપની. ૫૪૯
 અતિ લાજ્યો રાજા તિણુ વાર સભા સહૂ તિહાં પડ્યો વિચાર;
 એહ વાત તો મોટી વલી કિમ જીપાયે એહ બ્યાકુલી ૫૫૦
 રાજા ઘણી વિમાસણુ થઈ તેહની વાત પરધાને કહી;
 અતિ ચિંતા રાજા ઊપની કિણુ એ જીપાયેં પંખણી. ૫૫૧
 સભા વિસર્જન રાજા કીધ પંખણીને ઉતારો દીધ;
 સહૂ વજીર લજ્જાવંત થયા ભૈરવસેન મહિલમાં ગયા. ૫૫૨
 ચિંતા ઘણી નહી મન ઠાય સ્ત્રીનો બોલ નરને ન સુહાય;
 ભૂખ તરસ ને નિદ્રા નહીં ક્ષણ એક ઝેસેં સુવે નહીં. ૫૫૩

માતો ગજ અંકુશ નવિ સહઈ તેજી તાંજણો લાગણો ઠહેં;
 સ્ત્રીનો બોલ સહાયે નહીં કદી જો પુરુષ જિંદુ ઉપનો યદી. ૫૫૪
 લાજ પુરુષને સ્ત્રી અવગુણો સભામાંહે જે મુરખ બણ્યો;
 પર હાથ લોજન પર હથ કાજ ચિહ્ન વાંને પુરુષને મોટી લાજ.
 ચિંતા ઘણી નહીં મન ઠાય કૌતિકીઆ નહીં આલસ થાય;
 પૂછે રાણી રાજ પાસ ચિંતા ઘણી કાં રદ્યા વિભાસ. ૫૫૬
 મન લલભ્યે વાત નવિ કહી હૂવો પરભાત ઈમ કરતાં સહી;
 બેઠી સભા બીજે દીન મિલ્લી આવી પંખિણી તિહાં વલી. ૫૫૭
 રાજા બોલે સુણો વિચાર પંખિણી જાવો તુમે ઘરબાર;
 હૂ નગરમાંહે પડારું સાદ, એહવો છે કૌઈ માડે વાદ. ૫૫૮
 જે એહને નર જિયે જાણુ આપું હય ગય લક્ષ્મી પ્રમાણ;
 વડો વજર કરી ચાપીયે મુહ માગ્યો તેહને આપીયે. ૫૫૯
 જે કો નર જિયે પંખિણી આપું હય ગય લક્ષ્મી ઘણી;
 નગરમાંહે ઢંઢેરો ફિરે કૌય વાત કીહાં નાવ ઉચ્ચરે. ૫૬૦
 તેણે સમે વરસીંહ યોગણી પંખિણી યોગણીની સામીણી;
 સભામાંહે આવિ તિણે કાલ સૂણને ભૈરવસેન ભૂપાલ. ૫૬૧
 એહ પંખિણીની જાણો વાત એણે કીયો જુગ આખ્યાત;
 એવો નહીં કો પુરુષ સધીર જેહ પંખિણી જીયે વીર. ૫૬૨
 એહને મને પુરુષ તે રંડ એહસું પ્રાકમ કૌઈ ન મંડ;
 કામચાસનો જે હોવે જાણુ સ્ત્રીનાં લક્ષણ પ્રીછે પ્રાણ. ૫૬૩
 ભોગ તણા જાણે જે ભેદ એહને જીયે તે નૃપ દેવ;
 બીજી વાત તે સર્વ સોહિલી પંખિણી જીયતાં દોહિલી. ૫૬૪
 એહવો વાત સુણી ભૂપાલ મન ચમક્યો તતખિણુ ધરપાલ;
 સ્ત્રીના ચરિત્ર વખાણે જેહ તેહવો આજ અછે કૌકદેવ. ૫૬૫
 કામચાસનો તે છે જાણુ સ્ત્રીય તણાં જાણે અંધાણ;
 વરસીંહણીઈ દીધી સાખ કૌકદેવ છે કુશલ બાખ. ૫૬૬
 સભા સર્વ બોલે તિણુ વાર કૌકદેવ છે કાંમ વિચાર;
 એહવો વિભાસો તેડે રાય કૌકદેવ આણ્યા તિણુ ઠાય. ૫૬૭

તેણે સમર્થ બેડી બાળયે રાજા ધીર સોપારી હીયે;
 સુણ રે કોકદેવ સુભાણુ એ પંખાણીએ લખાવ્યા પ્રાણુ. ૫૬૮
 એહ સંઘાતે જીયો વાદ તો હું આપું રાજપ્રસાદ;
 કાડિ પાંચ દ્રવ્ય ખાધો જેહ તે તુનેં બગસું કોકદેવ. ૫૬૯
 વડો વજર કરી થાપીયે પરધાન મુદ્રા વલી આપીયે;
 કોકદેવ કહેં સુણિ રાજન નારિ તણાં ગુણુ ખાણુ સમાન. ૫૭૦
 મુજ આગલ એ સું ખાપડી નયન દષ્ટિ નવિ થોલે ઘડી;
 દિવસ આઠ મોહલત હીજીયેં પછેં પંખાણી સું સુધ કીજીયે.
 જિણુ દીનથી બંધીખાનેં રહ્યો મદ ક્ષીણુ તનું દુર્બલ થયો;
 દિવસ આઠમે થઈ હૂંસીઆર જીપું પંખીણી યોગીણી નાર.
 વાત સુણી રાજા હરખીઆ કોકદેવ તતખિણુ છોડીઆ;
 આવે જાયે રાજદુઆર ખરચ વચ આપ્યા ભંડાર. ૫૭૩
 કોકદેવનેં આપેં માન રાજા કરેં વડો પરધાન;
 બુદ્ધિવંતનેં ચતુર સુભાણુ ભૈરવસેન કરે વખાણુ ૫૭૪
 અર્થ આપણુ મીઠો સહુ ગરજ પડયેં વેશ્યા તે વહુ;
 ગરજેં દ્રામ તે કાડિ સમાન અવસર સર્વ મીઠું વિષયાન. ૫૭૫
 ઈશ કરતાં જે [નીચ] કુલનો હસે ઘણો કહિવો નવિ લાગે તિસે;
 જે છે જાતવંત તોખાર તે કિમ ચાખક સહિ અપાર. ૫૭૬
 એક સોનોનેં સુરહો ગંધ માતો હસ્તિને મદમંધ;
 કોકદેવ નેં નારિ વાદ એ જૂડ(ગ) તો ચાલ્યો જુગ આદિ.
 પંખાણી યોગીણીનેં વિશ્રામ અપાવ્યા ઉતરવાનેં કામ;
 ખરચ ખાણુ આપ્યો ઇચ્છતો વાદ તણો કીધો નચિંતો. ૫૭૮
 દશ પ્રકારને અર્થ જૂજૂઓ ચોથો પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઓ;
 શ્રી નરખદ કહે કવિરાજ કોકચોપઈ સુણીયે આજ. ૫૭૯

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરમુદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે સ્ત્રીકમલ સ્થિતિ વર્ણન ચતુર્થ
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૪ ॥

॥ काव्य ॥

सकलदुस्तेहारी सौख्यकारी भवानी

मधुरवचनदाता बुद्धिमाता कुमारी ।

नवरस रमणीया हस्तवीणासुधारी

सुमुखि ! सकलपूज्या भावयुक् त्वाऽभिवन्दे ॥ ५८० ॥

चोपध

दिन प्रति आवै राज हुआर बैरवसेन शुं करै विचार;
नृप पूछे' स्त्री भववा बेद युगति करि कछु कोकटेव. . ५८१
कोकटेव कछु सुखु महाराज स्त्री उपवा तषा उपाय;
त्रषु बेद छै भिलवा तषा स्त्रीना वक्षषु जेतां छै अति धषा.
स्त्री उपवा तषुं शुं गनू' कीनै सान कामशास्त्रन;
स्त्रीने' सुभ डोवै' अति धषां प्रेम प्रसंगे कामीश्वर तषां ५८३
जे नरनो पट् आंगुल दिंग तेह नतो माडे' संग;
आंगुल नव डोवै योनि जेहने' चिडी तषा परि भवे' तेहनै ५८४
भोटी योनि जे कामिनी गर्दबनी परगति लांभिनी;
योनि पट् आंगुल डोवै नस मिलिये पारेवा पर तास. ५८५
छंदी नानी भोटी बग मिलिवानुं किम डोये परसंग;
कोकटेव कछे सुखो महाराज भिलवा तषा अनेक उपाय. ५८६
भोटी योनि दिंग हुं'कडो भिलवानो सगपषु सांकडो;
कंठर्प किम द्रवै तेहनो बेद विशेषे कडू' जेदूनो. ५८७
स्त्री उंधी सुवे पग उंचा करै' ओटवे कमल नीचा संखरै;
पछे' पाधरी सुवारीजे नारी नर जेडू पग उपरे बारि. ५८८
जंघा उपरे जेसीने' दिंग बगनै मुठे करै' प्रसंग;
क्षषु ओ' तिहां धसी परवरी पछे' दिंग आधा संखरे. ५८९
संग करंतां स्त्री सुभ थाय जेडू जषुं सुभ पात्री जे राय;
जेह बेद जघाडो कछो कोकटेव ते पोते वखो. ५९०

સ્ત્રી કમલેં ડાખિ પાખડી કંદર્પ રહે તિહાં સંઘડી;
 તે સ્ત્રીને સુખનો વિશ્રામ કામશાસ્ત્ર જાણે ઠામ. ૫૯૧
 જિહાં લગિ ઇંદ્રી પુહૂંચે નહીં તિહાં લગેં સ્ત્રી સુખ હોવે નહીં;
 જાણિ લેહ પુરુષ જો મીલેં તો સ્ત્રી વિરહ પીડાથી ટલે. ૫૯૨
 જીહાં લગેં સ્ત્રીનેં ન હોવેં દ્રાવ તિહાં લગેં સુખનો કિમ અનુભાવ;
 સ્ત્રીનેં દ્રાવ ન હોવેં યદી પુરુષ દ્રાવ જો હોવેં કદી ૫૯૩
 જાણે યોનિ પચ્ચો અંગાર પુરુષ સુખ નવિ દેખેં નાર;
 અળખાંમણે હોયે તેહનેં પહિલો દ્રાવ હોવેં જોહનેં. ૫૯૪
 કોકટેવ પ્રતિ રાજા જાણેં સહજે સ્ત્રી નર કિમ જાણે;
 પહેલો સ્ત્રીને કિમ હોવેં દ્રાવ કોકટેવ કહો મુજ સદ્ભાવ. ૫૯૫
 કોકટેવ જોડ્યા સુ રસાલ સાંભળ ભૈરવસેન ભૂપાલ;
 સર્વ પુરુષને હિત કારણે કામશાસ્ત્ર કીધો કવિ જાણે. ૫૯૬
 જોહ પ્રકારે કહ્યા મેં લેહ તેને નારી દ્રવે વિછેદ;
 દ્રવતાં સ્ત્રી સુખ પામે ધણે કહું લક્ષણ એક મિલવા તણે. ૫૯૭
 જિ(જે) વારે સ્ત્રી પ્રતે નર સંચરે ડાખે અંગે સ્ત્રી સેવ્યા કરે;
 મુઠેં મુઠેં આઘી ભીડીયેં આલિંગન ગાઠાં દીજીયેં. ૫૯૮
 જોણે તિથેં જો જોડ્યા લેહ તે જાણી જો વડે વિછેદ;
 ચુંબન ઠામેં ચુંબન કરે નખ ઠામેં નખ ક્ષત સંચરે. ૫૯૯
 ડાખો સ્તન જમણેં કર ધરે શીર વેણી ડાખે કર ધરે;
 અધર લેઈ મુખમાંહિ ઘાટીયે (ચાટીયે) પછેં વલિ ઉસ્વાસ લીજીયે.
 જો સ્વાસ નીચો ધરે ભૂપાલ પુરુષ દ્રાવ હોયે તતકાલ;
 યોનિ માંહેથી ઇન્દ્રી કાઢીયે પછે સ્વાસ નીચો રાખીયે. ૬૦૧
 હંચે સ્વાસે કીજો ભોગ કોકટેવ એ કહ્યો સંયોગ;
 સ્ત્રીનેં સંગ કરતાં ઇંમ જોલિસ લક્ષણ કરજો તિમ. ૬૦૨
 સ્તન ઉપરે અંગુઠો કરી મોંડે મોંડે હલાવે ફરી;
 પુંખીઆલી ફૂંટી આંગુલી જિમ આંખો થોલેં વાટલી. ૬૦૩
 ખલેં કરીને સ્તન ચોત્રીયેં મુખે કરીને અધર ભીડીયેં;
 અથવા મોરખીંછ નો છત્ર નાચે મોર જિમ થઈ વિચિત્ર. ૬૦૪

તિમ સ્તન ઉપરે' નર આંગુલી કીરે કીરાવે' જીમ વ્યાકુલી;
 નસ્કોડે' ડાળું સ્ત્રી તણું નર જીમણું ઉપર આપણું ૬૦૫
 દેધ આલિંગન ચગલીયે હોઠ બાહુ ઘાલો ઉપાડે કોટિ,
 ઈણી પડે' ભોગ કરતાં સહી સ્ત્રીને દ્રાવ હોવે ક્ષણ રહી ૬૦૬
 ઈંદ્રી ચાંપીને રાખીઈ દ્રવે' નારિ તિહાં લગે રાખીઈ;
 તિહાં લગિ રાખે ઈન્દ્રી સરઈ ઠેલી નરને પાછો કરે'. ૬૦૭
 કોકદેવ કહે' એહ પ્રકાર સ્ત્રીને દ્રાવવા તણો વિચાર;
 એહવી રીત બાંધિસે જેહ સ્ત્રીને સદા જીપિસે તેહ. ૬૦૮
 સુણ રાજ એ પાંખિણી નારો હું જીપીસ એ સહી વિચાર;
 દિવસ આઠ લગી' મારો દેહ સોહી સમારી કરૂં સનેહ. ૬૦૯
 બંદીખાનો મેં ભોગવ્યો જેહ તીણે કરી તનુ દુર્બલ થયો;
 કામ હીણુ નર કિમ જીપીયે મહારાજા વિમાસો હૈયે. ૬૧૦
 કહે રાજા સુણ કોક પ્રધાન અંગ દુર્બલ નહીં હોવે બંધાણુ;
 તેહનો એક કહો પ્રકાર લોક સર્વને હોવે ઉપકાર. ૬૧૧
 દશ પ્રકારે શુણ જૂજૂઓ પંચમ પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઓ;
 શ્રી નરખદ બોલે કવિરાજ એહ પ્રકાર સુણી જો આજ. ૬૧૨

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરુદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે સ્ત્રી સંભોગ વર્ણનં પંચમ
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૫ ॥

કાવ્ય

અરુણકુસુમવાસા રક્તનેત્રા મૃદન્ગી

રવિકિરણવિભાસા કોટિવિમ્બપ્રકાશા ।

મધુરવચનવાલા પ્રેતરૂઢા નૃતન્તી

અતિશયવદવીણા માત ! માતઙ્ગિ પાતુ ॥ ૬૧૩ ॥

ચોપઈ

- કોકેદેવ કહેં છટો પ્રકાર કટિ દટિ કરણ કીનેં સાર;
જિમ મહમાતી સ્ત્રી જીપીયે કંદર્પ તણા મર્મ લીજીયે. ૬૧૪
- હિન પ્રતે જિમેં સદા ચૂરમો પિત્તલો ધાન ઘણું પ્રીતમો;
નવિ ખાયઈ તાઢું વાયડું ખાટો ખારો નવિ ખાયે વડો. ૬૧૫
- હિન પ્રતેં ઉન્ડે જલ અંધોલ ખાવેં મધુ પિંપલ તંબોલ;
વલિ મીઠાઈ વસ્તુ ખાઈયેં અખોડ બદામ ચારોલી લીજીયેં. ૬૧૬
- ખીજી વલિં વસ્તુ ને બદી સોષણ પોષણ ખાઈયેં મિલિ;
રાતિ દિવસ રહેં સાવધાન પહીરેં ઉત્તમ વસ્ત્ર સમાન. ૬૧૭
- દાદી સમરાવેં અંધોલ ઉને પાણી નાહેં સમેલ;
ગોળી અપૂરવ કોજીયેં તેહનો ઓષધ કહી દીજીયેં. ૬૧૮
- હિન પ્રતિ ગોલી ખાઈ જઈ સદા કટિ દટિકરણ કીજીયે ચઠા;
તે ઓષધનો બોલીશ નામ પ્રીછે લેજીયો ને શુણ આંમ. ૬૧૯
- તજ તમાલપત્ર સારિખા બવંત્રી બચક્લ અખા;
અકલકરો ને કેસરનાગ એ ઓષધ લીને સમભાગ. ૬૨૦
- વાટી વસ્ત્રગાલ કીજીયે મધુ સું ગોલી લે બાંધીયે;
અદી ટાંક ગોલી પ્રમાણ પરભાતે લીજીયઈ સુખાંણ. ૬૨૧
- તેહ ઉપરિ ગાયનો દૂધ માંહિ મેલી ને વૃત સુધ;
બેહુ વસ્તુ ઉકાલી કરી હેઠો ઉતારી ને ફિરિ. ૬૨૨
- રાતિ ખાંડ માંહિ મુકીયે ચમચા વડે દૂધ પીજીયે;
પછે પ્રહર ઉપર અનુમાન જિમો ઉપરિ સરસાં ધાન. ૬૨૩

જિમેં ચૂરમા ત્રિધારા વલી દ્વધ ઘૃતની ધારા મિલી;
 નાના વિધ લોજન જીમીયેં ખારો ખાટો નવિ લીજીયે. ૬૨૪
 નિલી દ્રાખ તણો રસ લીજેં સેર એક પ્રમાણી લીજીયેં રસ;
 તે માંહે ઔષધ મૂકીયેં ટાંક ચ્યાર માંને મેલીયે. ૬૨૫
 રૂડી એલચી સાર લવિંગ બયફલ બવંત્રી સંગ;
 મૂસલીકંઠ મૂલાની મીજ લીજીયેં રૂડા ગાજર ખીજ. ૬૨૬
 સાત ઔષધ સમભાગેં કરી વાટી વસ્ત્રગાલ કરી સંચરી;
 દ્રાખ રસ કાઢ્યો છે જેહ તે માંહે મૂકી જોં એહ. ૬૨૭
 ચાર ટાંક માંહે ઘૃત સાર મેલવીયેં તે માંહે સાર;
 દિવસ ત્રિણુ તાવડ મૂકીઈ જતન કરીનેં તે રાખીયે. ૬૨૮
 સંધ્યા વાલૂ કીધા પછેં ટાંક નવ ખાયે જે સજન;
 દ્વધ કૂર તે ઉપર કીજીયે ઇણિ પરિ ઔષધ તે લીજીયેં. ૬૨૯
 પ્રભાતે ગોલી સાંજે એહ દિન દિન પ્રતિ ખાઈ જેં તેહ;
 કટી દહ હોવઈ જે નર તણી કામવૃદ્ધિ હોવેં આફળી. ૬૩૦
 વલિ એક ઔષધનો મર્મ બોલિસ નર ફેડેવા ભર્મ;
 ચોખટ ગાજર છોલિ કરી થોડિ બાફી અગનમેં ધરી. ૬૩૧
 કાઠીનેં ઘૃતમાં પાચીઈ પછેં લેઈ મધુ મે નાખિયેં;
 દિન પ્રતેં ખાયે જે નર બજી કામબાજી વાધઈ સુપરાંજી. ૬૩૨
 પાસે રાખેં પરિમલ ઘણો કસ્તુરી જખાદીજ તણો;
 પાનફૂલ પરિમલનું તેલ ચૂઆ ચંદનને રંગ રેલ. ૬૩૩
 મૂખમાં ખિજોરાની છાલ ખંડ એક રાખી જે ગાલ;
 તેણે કરી મુખનો ઉસ્વાસ ઉત્તમ ગંધ આવેં સ્ત્રી પાસ. ૬૩૪
 પછે લોગ ઇચ્છે કામિની વાદેં નર જીપેં કામિની;
 સુણે રાજા બોલે કોકદેવ એહવા કામશાસ્ત્રના ભેવ. ૬૩૫
 દિવસ આઠ માંહિં પ્રકાર દિન દિન પ્રતિં કરી જેં સાર;
 મન ભાવે લીજીયેં સ્વાદ પંખિણી સરસો માંડું વાદ. ૬૩૬
 તાહરે આદેશે યોગિણી જીપીસ પંખિણી લોગીણી;
 રાજા સુણી રવિઆયત થયો ભૈરવસેન મહેલમાં ગયો. ૬૩૭

કોકદેવ આવ્યા ઘર લણી રાજ્યે લક્ષ્મી કીધી વણી;
 કોકદેવ માંજ્યો આરંભ છપેવા યોગિનીનો થંભ. ૬૩૮
 દશ પ્રકારને' ગુણ જૂજૂઓ છઠો પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઓ;
 શ્રી નરભદ્ર બોલે' કવિરાજ એક પ્રકાર સુણીને આજ. ૬૩૯

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્મદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કરિદિકરણું પદ્યમ પ્રકાર
 સમાપ્ત ॥ ૬ ॥

॥ काव्यं ॥

रक्ताम्बरारुणमुखी च सुरक्तनेत्रा

रक्ताङ्गभूषणसुशोभितचारुदन्ता ।

ज्ञानेन पूर्णवदना धृतहस्तवीणा

गुञ्जामिमालवरधारण भारती सा ॥ ६४० ॥

ईडा

- दिवस आठ એણી પરિ ગયા કીધા ઘણા ઉપચાર;
કોકેદેવ ગુણ આગલો પરતકય કામ અવતાર. ૬૪૧
- નાનાવિધ ઔષધ કર્યા લીધા સરસ આહાર;
પંખિણી યોગિણી જીવવા કીધા ઘણા વિચાર. ૬૪૨
- પંખિણી યોગિણી તે ભલી કીધા મુખ ઉપચાર;
રાજા આપે' ઇચ્છતો ખરચ વરચ ભંડાર. ૬૪૩
- ઈમ કરતાં દિન આઠમે' મુહુલ દીયો મહારાય;
સભા તિહાં ઝેઠી ઘણી નૃત્ય ગીત ગુણ ગાય. ૬૪૪
- રાજા વજીર આવ્યા ઘણા આવ્યા વડા પ્રધાન;
માન ઘણો રાજા દીયે ગઠ રણુથંભરસ્થાન. ૬૪૫
- કોકેદેવ દિન આઠમઈ આવી કીધ જીહાર;
પંખિણી યોગિણી તેડીયે કીજઈ વાદ વિચાર. ૬૪૬
- વાત સુણી રાજા કહઈ ભલો ભલો કોકેદેવ;
રાંડઈ મદ કીધો ઘણો તું ભાંજે ઘણુ લેવ. ૬૪૭
- રાયે ખવાસ બોલાવીયા દીધો વચન પ્રમાણ;
ભોગ સભઈ કીજીયે જે કહઈ કોકે ખંધાણ. ૬૪૮

ચોપાઇ

- એક એકાંત મોટી ઝોરડી છોહખંધ ને રતને જડી;
માંહે ખાંધ્યા ચંદ્રુઆ ઘણા રતન જ્યોતી દીવા સોભણા. ૬૪૯

ઢાલ્યો છપ્પર તિહાં ઢાલીયો સોવન હીરપટે ગૂંથીયો;
 મૂકયાં ઓસીસા(કા) ઓઢણાં મહી મિખટાન મૂકયા ઘણા. ૬૫૦
 મૂકયા કૂલ સુવાસાં ઘણી તેડાવી યોગિણી પંખિણી;
 તેડાવી રાજા ઇમ કહઈ આજ હવઈ નરની સંગ લહઈ. ૬૫૧
 અવધ વાઢ સંપૂરણ હૂઓ કોકદેવ નઈ પાસઈ સૂઓ;
 રૂડી પરિ પ્રીછવસ્યે તેહ સ્ત્રી નર લક્ષણ બાણઈ જેહ. ૬૫૨
 લઈ આગ્રા રાજા તણી સુયણ ઘરિ આવી પંખિણી;
 કોકદેવ સોનાની સૂઈ દોય ઘડાવી સરખી જોઈ. ૬૫૩
 માથા માંહિ રાખી તિણુ વાર આની રાજનેં કરઈ જ્યુહાર;
 રાજા કહઈ સુણો પરધાન ગઈ પંખિણી સૂવા સ્થાન. ૬૫૪
 તુમ્હે પધારો પંખિણી કનઈ જીપી પંખિણી કહજો મનઈ;
 કોકદેવ આળ્યા ઘરમાંહિ તિહાં પંખિણી જીલી જલ નાહિ. ૬૫૫
 વસ્ત્ર હીણુ જીલી ઓલવી દીવા તણી છાયા મેલવી;
 મોડી સુખ મરકલડેં હસી કોકદેવના મનમાં વસી. ૬૫૬
 ધરી ખાંહ પંખિણી ત્રાંણુ બેઠાડી સેજઈ સુભણુ;
 પહિલઈ પ્રહર રાત્રિનઈ સમઈ કોકદેવ પંખિણી બે રમઈ. ૬૫૭
 ખાટ ઉંપર બેઠીઠી બેઠણી સોહઈ કોકદેવ પંખિણી;
 પહેલે પ્રહર ચઢાળ્યા અમલ હાસ્ય વિનોદ કરઈ તે રમલ. ૬૫૮
 નાનાવિધ લોજ્યાં પકવાન જીપરિ વાસ્યા ખાધાં પાન;
 અંગે આવનાચંદન તણો ગંધ વિલેપન કીધો ઘણો. ૬૫૯
 વસ્ત્ર ટાલી ખીજો શિણુગાર શોભે લોગિણી દેવકુમાર;
 મસ્તકિ કૂલ ફેવડો ખાસ અતિ પરિમલ પુષ્પનો વાસ. ૬૬૦
 સર્વ શૃંગાર સોહિં કામિની પ્રેમ ઘણો આંણઈ લામિની;
 સુગુણ પુરુષ મિલતાં સ્ત્રી સુખ કામિસ્વરના બજે દુઃખ. ૬૬૧
 ખીજે પ્રહરે હાસ્ય વિનોદ ગાહા ગૂઢા ગીત રસ મોહ;
 સરખી જોડી ઘડી કીરવાર કોકદેવ પંખિણી સું નારિ. ૬૬૨

પુરુષો વા સ્ત્રિયો વાડપિ યાત્રન્ન તુ નિરીક્ષન્મ્ ।

પરસ્પરં સુસ્નેહં ચ તાવત્ પ્રીતિર્ન વર્ધતે ॥ ૬૬૩ ॥

પુરુષ વિચક્ષણ સ્ત્રી સંયોગ જિહાં લગિ નયન ન મેલો હોય;
દ્રષ્ટો દ્રષ્ટિ મિહૂ જન હૂઆ વાધર્ધ પ્રીત ન થાર્ધ જૂઆ (હા). ૬૬૪

હુહા

નયણા કેરી પ્રીતડી ને કરી જાણે કોય;
ને રસ નયણે ઉપજે તે રસ સેજ ન હોય. ૬૬૫
અણુબણ્યા શું પ્રીતડી પહિલી નયણ કરંત;
નયણ સરોવર પ્રીતિ જલ ત્રિયા વિરહ પીયંત. ૬૬૬

स्त्रियोऽ-दृष्टादिषु कुर्वन्ति च पदे पदे ।

दृष्टिसंमेलनं तासां यदि पूर्वजनुः फलम् ॥ ६६७ ॥

ચોપઈ

સ્ત્રીના ચરિત્ર અનેક વખાણુ પગે પગે પાસર્ધ બંધિ બંધાણુ;
કોકદેવ કહઈ સુણ પંખિણી પ્રીત પખેં નહિ કામિની. ૬૬૮
કોકદેવ કહિ સાચો સહી પ્રીત પખર્ધ તસ મિલીયે નહીં;
દ્રષ્ટો દ્રષ્ટિ નીરખઈ મિહૂ જણા કીજઈ લક્ષણુ વિરહી તણાં. ૬૬૯
કોકદેવ તિહાં માંડી આલ બાંહ કંઠી ઘાલી સુકુમાલ;
તવ પંખિણી બાહુ પાછી કરઈ હૂં હૂં કહિ વચણુ ઉચ્ચરઈ. ૬૭૦
કોકદેવ કહઈ સુણ મહારી વાત આજ લગેં નર ન લાગો હાથ;
તહારો રૂપ નિહાલી કરી કાંઈક ચિત્ત ભીની સુંદરો. ૬૭૧
કોકદેવ કહઈ સુણ સુંદરી જિણુ દિવસ તું ઇહાં પરવરી;
તાહરી વાત સૂણી ને કાંન નાઠી નિદ્રા ભૂખ નિદાન. ૬૭૨
પંખિણી જાણે સુણો કોકદેવ તહારી કિર્તિ સુણીને દેવ;
કાંમકલા જાણે ભોગવી તિહાં થકી હું નાગી હવી. ૬૭૩
મુઝનેં તાં આવ્યો અભિમાન એહવો છે કુણુ પુરુષ નિધાન;
રણુથંભર ગઠ આવી વહી તે મેં દીઠો નયણે સહી. ૬૭૪
કોકદેવ કહઈ વલતો વચણુ અમૃતદ્રષ્ટિ જોવો નયણુ;
પૂર્વજન્મની જાણી પ્રીતિ અમ સંઘાતે મિલીયે ચિત્ત. ૬૭૫
તું છઈ નારી ચતુર સુજાણુ તુઝ વિરહે મુઝ છંડ્યા પ્રાણુ;
પ્રીત વચન તુમ્હે આણીયે દેઈ આલિંગન ચુંબન દીયે. ૬૭૬

વલિ હાથ પાછો ઠેલીયે તે ખલકે સોવન ચૂડી વાળયે;
 હાથ મીલાવે સ્વામિ તુમ્હે ઇહાં એકલાં દીઠાં અમે. ૬૭૭
 વલતો કોકદેવ કહધ એમ હું બેઠો તુમ્હે એકલાં કેમ;
 મરકલકધ હસી જીઓ નાર વાંકી દ્રષ્ટિયે જાયે વિચાર. ૬૭૮
 હલુયે હલુયે આઘી લીયે પંખિણી યોગણિ ધીરજ દિયે;
 ફૂલ દડાશું મારે હીયે તિણે કરી કંદર્પ જાગીયે. ૬૭૯
 માહોમાહિ રસ બોલે વત્તો અમૃત વચન હોયે કોમલી;
 હાવભાવ માંડઈ પંખિણી નયણબાણ સાંધે પદ્મિની. ૬૮૦
 કોકદેવ માંડે ખલૂ આલ હીઆમું ભીડે સુકુમાલ;
 સ્તન ભીડે મુખ ચુંગન કરે પંખિણીને શશિકતા બિભરે. ૬૮૧
 કામચૈષ્ટ કીજઈ ઘણી નખ ચંપન હૃદય મીડણી;
 ગાઠે ખલ આલિંગન કરધ ચુંબે ગાલ હોઠ મુખ ધરધ. ૬૮૨
 નગન થઈ સુતા બે જણા માહોમાહિ જોવે પ્રેમણાં;
 વલિ વલિ તે પાછું કરે કોકદેવ ખલે ખાંડે ધરે. ૬૮૩
 જાંઘમાહિં ભીડી દ્યે જાંઘ પંખિણી યોગિણી સહિ લાંઘ;
 વલી વત્તી કુચ મદન કરે કોકદેવ ગુણ ગતિ આચરે. ૬૮૪
 ઇમ કરતાં પ્રહર બે ગયા ત્રોત્રે પ્રહર સચેતા થયા;
 મદોન્મત્ત થઈ પંખિણિ વ્યાપ્યો વિરહ સગલ યોગિણી. ૬૮૫
 જાગ્યો મદન વિરહ ભોગિની પરવથ કામ ઘડેલી થઈ;
 પુરુષ સંગની ઇચ્છા થઈ પંખિણી વીર્ય દ્રાવ તિહાં થઈ. ૬૮૬
 કોકદેવ દીડી મદ્યોગ પંખિણી સરસો માંડયો ભોગ;
 ભોગ મુખ પાંમે યોગિણી જાગ્યો મદન વિરહ ભોગિની. ૬૮૭
 કોકદેવ નહીં દ્રવે લગાર તિણે સમૈ કીધો સુવિચાર;
 માથા માંહિથી કાલી સૂઈ સ્તન બેહૂમાં ચાંપી જૂ જૂઈ. ૬૮૮
 કોકદેવ દ્રવ્યા તિણુ વાર પામી મુખ યોગિણી અપાર;
 ચારાસી આસન સંયોગ કોકદેવ કીધો તિહાં ભોગ. ૬૮૯
 યોગિણી મુખ પામી તિણે સૂઈ મુખે કરો નિદ્રા વસિ હુંધ;
 કોકદેવ ઉઠયો તિણુ વાર રાત્રિ પાછલી થડી બેચાર. ૬૯૦

નાહિ ધોઈ પહિયાં ચીર કોકદેવ તિહાં થયા સધીર;
 સાર કપૂરે ખાધાં પાન ગંધ સુગંધ લગાવ્યાં માન. ૬૬૧
 ઇમ કરતાં હૂઓ સવાર આવી રાયને કીયા બુહાર;
 તિણી સમૈ જાગી યોગિણી મોડી અલસ ઉડી પંખિણી. ૬૬૨
 સ્તન ઉપરે હાથ ફેરવિ ખૂંચી સૂઈ હાંહાં કરી;
 દીડી સૂઈ સોનાની દોય થણ માંહે જૈસારી જ્યે. ૬૬૩
 કોકદેવ મૂને છેતરી મનમાં લાજ આવી તે ખરી;
 માંન પોતાનો બાંજ્યો સહી મન માંહે વિમાસી રહી. ૬૬૪
 રાજાને સું મુહ દાખચું માથે ધૂણી બોલે ઇસું;
 ઓઠી ઓઠણે સૂઈ રહી કુણ બાણે જીતે કે મુર્ખ. ૬૬૫
 રાજા પ્રતે કોક કહે વચણ પંખિણી જઈ જોવાડો નયણ;
 તાહરે સેવકને પંખણી જીતી રાત્રિ માંહી યોગિણી. ૬૬૬
 જોવરાવી રાજાએ પંખિણી મુખ ન દેખાડે લજ્જા ધણી;
 પહેર્યા ચોલી ચરણાં સાર ઉડી પંખિણી થઈ હુંસીઆર. ૬૬૭
 હવે નૃપનંદ મુખ ચું દાખીએ તતક્ષણ અગનિ કાઠ ભક્ષિયે;
 કરી સભાઈ જત્રવા તણી નદી તટ ચાલો પંખિણી. ૬૬૮
 વાત સુણી રાઉ આવ્યા તિહાં પંખિણી યોગની જમી જહાં;
 કહે રાજા સુણી પંખિણી નાર કિહાંથી લાજ આવી તુજ સાર. ૬૬૯
 તેહ દીહાડો સાંભળતો નહી સભામાંહિ નાગી તું રહી;
 તિણ દીવસે તુજ ન આવી લાજ અગનિ ભક્ષણ કરે તું આજ. ૭૦૦
 વલતો વચન કહે પંખિણી સાંભલ રાજા વાત છે ધણી;
 મેં જીત્યા અનેક વજીર મોટા રાજા છે જે ધીર. ૭૦૧
 કોઈ ન જીતે મુજ સંઘાત કોકદેવ મુજ લીધી હાથ;
 બુદ્ધિવંત એ ભલો પરધાન તેણે મુજને જિતી સનમાંન. ૭૦૨
 હવે હું મુખ દેખાડું કિમ હારી વાદ કોક સું એમ;
 જો પરણું તો કોક ભરતાર નહિતર દેહ તણુ નિરધાર. ૭૦૩
 આજ પછે નવિ કીજ્યે વાદ કોકદેવ ઉતાર્યો નાદ;
 કહે રાજા સુણી પંખિણી મર્મ હવે તું પાદપ્રતિવ્રતા ધર્મ. ૭૦૪

કોકેવને તુજ આપસ્યું બલે મહૂરત પરણાવ્યું;
 દીધા લગન માંડ્યો દહાડ કીધો ઉત્તમ ગતિ વિવાહ. ૭૦૫

દાન માન દીધાં અતિ ઘણાં ઉત્તમ ચીર દીયાં સાજનાં;
 રાજા અતિ હરખિત થયા પરણી કોકેવે ધરે આવીઆ. ૭૦૬

સૌભાગ્યસુંદરી દીધો નામ રૂપસુંદરી અતિ અભિરામ;
 આપ્યો રાજા અતિ ઘણો માન કોકેવે એ વડો પ્રધાન. ૭૦૭

ઘણો મહોત્સવ કીધો રાય કોકેવે પરણ્યા તિણ ઠાય;
 મહાવજીરી આપી રાય કર્મયોગ સુખ દીલ કરાય. ૭૦૮

કોકેવે શ્રી જોડી મિલ્લી દૂધમાંહે જિમ સાકર બલિ;
 ઘટતું દેવે કીયું સંસાર કિહાં રણથંભર કિહાં પંખિણી નાર.
 દેવ સંયોગે વિવાહ મિલ્યો પરમેશ્વર દૂખ દૂરે ટલ્યો;
 લિખ્યા લેખ નવિ પાછા થાય શ્રીનરબદ કહે કવિરાય. ૭૧૦

એક દિવસ રાજા પૂછંત સાંભલિ કોકેવે એકંત;
 કહે કિમ જીપીએ પંખિણી વિસ્તર લેદ કહો મુજ બણી. ૭૧૧

શ્રી નર કંદર્પ કિમ બગીર્ષ એહનો ઉત્તર અમ્હે માંગીયે;
 વલતો કોકેવે કહે ઇસું શ્રી જિતવાનો ગળે કિસ્યો. ૭૧૨

કંદર્પ તણા થાન છે ત્રિણ તેહની યુગતિ કહૂં વિવરણ;
 એક તાલવે બીજે હીયે ત્રીજે ઇંદ્રી યોનિ સંચીયે. ૭૧૩

જેહને કંદર્પતાલૂ હોય શ્રી પુરુષે તે લોલાં દોય;
 અતિ સુઘડ બંધ તનૂ ધરે ઉત્તમ લક્ષણ તે આદરે. ૭૧૪

જેહને હીયે કંદર્પનો વાસ તે શ્રી નરના ગુણ અભ્યાસ;
 શ્રી દીઠે નર ઉપજે કાંમ થોડે થોડે (કિમ) વાધઈ માંન. ૭૧૫

થોડો બંધ તે શ્રી નર તણો મધ્ય ગુણ કહીયે તેહ તણો;
 જેહને કંદર્પ ઇંદ્રીયે રહે શ્રીની યોનિ વાસો કહે. ૭૧૬

યોનિ લિંગ યોગે બગંત તે શ્રી નરન પ્રીતિ કહંત;
 પણ તતક્ષણ દ્રવે બે જણા તે અધમ કહીયે કાંમણા. ૭૧૭

એ કંદર્પનાં નિશ્ચલ ઠાણુ થોડા ઘણા કહ્યા સહિ નાણુ;
 સુણ રાજા શ્રી જીપવા પ્રકાર સરખી સરખી પ્રીતિ અપાર.

વલતો રાજ કહે' વિશેષ મદન તણી છે' યુગતિ અનેક;
 જેહને ઇદ્રીય હોવે કામ સ્ત્રીની યોનિ હોયે વિશ્રામ. ૭૧૬
 વલતો તેહનો કહું ઉપાય ઔષધ વેષધ સેવ્યા જાય;
 કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર સાંભલ રાજ ગુણભંડાર. ૭૨૦
 કામક્ષિણ નર હોવે' જેહ કરજ્યો ઔષધ બોલું તેહ;
 સુંકિ ટાંક લીજીએ તે ચ્યાર પાંચ ટાંક આસંધિ વિચાર. ૭૨૧
 વાટીને ચરણ કીજીયે દુધ માંહિ આવટી પીજીયે;
 બીજો ઔષધ બોલીશ સાર પીંપર ટાંક એકવીસ વિચાર. ૭૨૨
 ગાય દૂધમાં ઉકાલીયે દૂધ શેર બેમાં ઘાલીયે;
 અવિટાડી પીંપર કાઢીયે તે સુકવી નાની વાટીયે. ૭૨૩
 તે માંહે મૂકીયે નિવાત લીજીયે ટાંક ચઉદ ને સાત;
 લિને' ટાંક પ્રમાણે હોય ઉપરે' પીજે દૂધ સમોય. ૭૨૪
 કાંમ ક્ષીણના વાઘે કાંમ સ્ત્રી નરને સુખનો વિશ્રામ;
 જેહને ઇદ્રી હોયે' કાંમ યોનિ દીડી જાગે' કામ. ૭૨૫
 તિહાં લિંગ લેપ કીજીએ ખારકનો કલીયો લીજીયે;
 ઘસી લેપ કીજીયે લિંગને' એહ ઉપાય બોલ્યા થંભને. ૭૨૬
 બીજા વલી અનેક ઉપાય તે આગલે' બોલરથું રાય;
 જો કીને ઔષધ ઉપચાર જો નર જીયે' સ્ત્રી સંસાર. ૭૨૭
 દશ પ્રકારને' ગુણ જૂજૂઆ પ્રકાર સાત સંપૂરણ હુઆ;
 શ્રી નરખદ કહે' કવિરાજ કોકચોપદ સુણીયે આજ. ૭૨૮

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્યુદાચાર્ય વિરચતે
 કોકશાસ્ત્રે મદનજયતિ સપ્તમ પ્રકાર
 સમાપ્ત ॥ ૭ ॥

॥ काव्यं ॥

प्रेतारूढप्रचंडदैत्यदमनी मधुकैटभोन्मर्दिनी
भक्तानां जननी सुखतदेकस्मि मांगल्य संदायिनी ।
वीणावाद्यमनोहरा मधुमती रक्ताम्बराशोभिनी
गुंजाहारसुधारणी गुणमती मातंगिनि ! पातु मां ॥७२९॥

हूँ

કોકદેવ કહે સુણો નૃપતિ કહું આઠમો પ્રકાર;
ઓષધ કામજશાસ્ત્રનાં બોલિસ સુણો વિચાર. ૭૩૦
લૈરવસેન કહે ભલો સાંભલ કોક પ્રધાન;
કામકથા તુમહી ભલે કહો સુંદર કથાબિધાન. ૭૩૧

ચોપાઇ

રાજા ભણે સુણો પ્રધાન તું છે બુદ્ધિ તણો નિધાન;
એક પિંડ કાચો બાણિયેં અનેક વ્યાધિ ઉતપત્તિ આણીયે. ૭૩૨
ઉગી વ્યાધિ ઓષધ કીળયે કર્મયોગી તિહાં શુભ લીળયે;
વલી એક પૂછું અભિસોય દેહ તણો સંભવ કિમ હોય ૭૩૩
વિસ્તાર કરી કહો આપનેં પરોપકાર હોય લોકને;
કોકદેવ કહે સુણો ભૂપાલ ત્રિભૂવન કીરતી કરું વિશાલ. ૭૩૪
પ્રગટ કરી બોલિસ્થું ભેદ નિશ્ચલ સત માનીજે વેદ;
કામશાસ્ત્રનો આત્મજ્ઞાન ઉતપત્તિ દેહ તણો પરમાણુ. ૭૩૫

શુદ્ધે શુક્રાર્તવે સત્ત્વં સ્વકર્મવલેશનોદિતમ્ ।
ગર્ભ સંપદ્યતે યુક્તિવશાદ્ સિરિષ્ટદ્વારણમ્ ॥ ૭૩૬ ॥

ચોપાઇ

પુરુષ બિંદ સ્ત્રી લોહી બિંદ ભે શુદ્ધ હોયે સુણો નરિંદ;
ગર્ભ સંભૂત હોયે તતકાલ મર્મથુન કરતાં રંગ રસાલ. ૭૩૭

જિમ અરણી કાઠ માંહેથી આગ મથન કરતાં ઉપને ભગ;
 તિમ સ્ત્રી રક્ત પુરુષને બિંદુ એહુ સંયોગે ગર્ભ સંબંધ. ૭૩૮
 પુરુષતણે બિંદુ અધિકો હોય સ્ત્રીનો રક્ત થોડો હોય;
 મેથુન કરતાં પુરુષ પ્રસંગ ઉપને ગર્ભ પુરુષનો લિંગ. ૭૩૯
 સ્ત્રી રક્ત ને અધિકો હોય થોડો બિંદુ પુરુષનો નેય;
 કન્યા જન્મ હુવે તિણવાર આપ આપણે કરમે સાર. ૭૪૦
 વીર્યરક્ત ને સરખાં હોય તદિ નયુસક ઉપને સોય;
 ગર્ભ તણી ઉત્પત્તિ એ કહી વીર્ય રક્ત ને શુદ્ધા સહિ. ૭૪૧
 રોગ રહિત ઉપને શરીર સાંભલિ રાખ યૂગ સધિર;
 બિંદુમાંહિ હોય વર્ષુ વિકાર તો તે ગર્ભ ન ઉપને સાર. ૭૪૨
 સ્ત્રીના રક્ત તણે વિકાર ને હોવે તો ગર્ભ ન સાર;
 તેહનાં લક્ષણ બોલીય હવે આચારજ શ્રી નરખદ કવે. ૭૪૩
 વાતપિત્તને શ્લેષ્મ વિકાર તેહ ઉપન બિંદુ અસાર;
 વાય વિકારે ગ્રંથી બાંધિયે પડે સારિખો પીત્ત બાણીયે. ૭૪૪
 શ્લેષ્મ વિકાર ધરે તો શ્રીણુ વાતપીત્તનું હોયે ક્ષીણુ;
 વાય શ્લેષ્મે ઉપને બિંદુ વિકલ્પ દુધિ બાંણિ નરિંદ. ૭૪૫
 પિત્ત શ્લેષ્મ તણે વિકાર બાણે છાસ તણે વિસ્તાર;
 એહવા રોગના બાણો લેહ ગર્ભ ન ઉપને ફોગટ ખેદ. ૭૪૬
 નેઈ બિંદુ તણે પારખો ઓષધ કીજે તનુ સારીખો;
 જિમ બિંદુ હોયે શુદ્ધવાસ ગર્ભ ઉપને ભોગ વિલાસ. ૭૪૭
 સ્ત્રીને રક્ત તણે વિચાર ચાર લેહ બોલ્યા સુવિચાર;
 પહિલો લાખ રંગ સારીખો બીજે સ્યામ વરણ પારીખો. ૭૪૮
 ત્રીજે બાણોઈ મામલીઆ રંગ ચોથો રંગ બાણિસ પતંગ;
 શુદ્ધ વર્ણુ એ બોલ્યા સાર સિંદૂર વરણુ વાય વિકાર. ૭૪૯
 પિત્ત વિકાર મજાઠહ રંગ શ્લેષ્મ ઉપને કુંકુમ ભંગ;
 વાતપિત્તનો વર્ણુનું નેહ એકો રંગ ન દીશે તેહ. ૭૫૦
 પિત્ત શ્લેષ્મ તણે વિકાર ધરે શ્રીણુને રક્ત વિકાર;
 નેઈ વિકાર ઓષધ કીજીયે જિમ ઉત્તમ ગર્ભ સંજીયે. ૭૫૧

જોઈયે રક્ત તણો પારખો વસ્ત્રે લાગો ગુણ સારીખો;
 ધોત વસ્ત્ર ખિરાળે જેહ ઉત્તમ રક્ત જાણી જે તેહ. ૭૫૨
 મધુ પીપરિ ને સાકર દ્રાક્ષ નરને પિત્ત વિકારે આખ;
 આસંધિ સેવાડો દ્વધસૂં વાય વિકાર સમેં પુરુષ શું. ૭૫૩
 સાકર જીરુંને કાંગણી માંહે વરિઆલી મેલો ઘણી;
 પ્રભાતકાલે ફાકી કરો નરનેં પિત્ત સમેં ઉભરો. ૭૫૪
 ત્રિફલા ત્રિગડૂ સાકરમૂલ સમલાગે કીજ સમતૂલ;
 વાટી ચૂરણ દ્વધે વાવરો સ્વેધ્મ વિકાર થાયે પહરો. ૭૫૫
 મિશ્રિત ઔષધ મિશ્રિત હરે નરનું વીર્ય અપૂરવ કરે;
 ઈહાં સંક્ષેપે બોલ્યા સોય આગલ વલી વિસ્તારેં જોય. ૭૫૬
 સીને વાય હરે તે કહૂં સંક્ષેપ માત્રે જે હું લહૂં;
 નાગ પુખ્તને જલ પડવાસ જેઠીમધ આસંધિ પ્રકાશ. ૭૫૭
 મધુ સું ભક્ષણ નારી કરે વાય ટોષ સઘલો પરહરે;
 સીને રક્તમાં હોયે વિકાર તે થાયેં તતખીણુ સુખ સાર. ૭૫૮
 દ્રાખ મધુનેં કહૂં એલચી માહિ લવિંગ રચીયે સચી;
 ખીજેરા રસસું દીજીયે પીત્તવિકાર તતખીણુ લંજીયે. ૭૫૯
 એ જેહુ ઔષધ એકઠાં કરો સ્વેધ્મ વિકાર તતખીણુ હરો;
 પીતપાપડો ઉકાલી કરી દીજે સીને મધુસું ધરી. ૭૬૦
 સર્વ રક્ત રોગ હરે તતકાલ ગર્ભ ધરે નારી સુકુમાલ;
 સૂખે પ્રસુતા બાલક જણેં વીર્યવંત કવિ નરખદ ભણેં. ૭૬૧

કુહા

કેકેદેવ કહે સુણો નરપતિ મદન તણા પ્રકાર;
 ઔષધ કામજ શાસ્ત્રનાં બોલિય સુણો વિચાર. ૭૬૨
 કામક્ષીણુ હોયે ઘણો ઈંદ્રી નવિ ઉઠત;
 તેહ તણાં ઔષધ કહૂં સુણજે વૈદ્ય વૃત્તંત. ૭૬૩

ચોપાઈ

જે નરનેં પુરુષારથ નહીં સી સંધાતે પ્રેમ જ નહીં;
 તેહ તણાં ઔષધ બોલિય પ્રીછી લેજે તમે નરેસ. ૭૬૪

ચીણકખાખા અકલકરો કંઠમૂશલી એકઠાં કરી;
 ઘોલા કાલા કૌસંબા બીજ લેજ્યો કૌચાં એહિખરા બીજ. ૭૬૫
 નાગકેશર ને માલકાંગણી જાયફલ જાવંત્રી લાણી;
 તજ તમાલપત્ર મેલવો સમભાગેં ઔષધ લેલવો. ૭૬૬
 વાટી ચૂરણ તે કીજ્યે માંહિ ઔષધ બીજાં મૂકીયે;
 ટાંક એક કપૂર પ્રમાણુ જીરું ટાંક એક બંધાણુ. ૭૬૭
 સૂકિ ટાંક બે મધ્યે મેલિજે વિજયા ચાર ટાંક લેલીયેં;
 પહિલાં ઔષધ બોલ્યાં જેહ અઢી ટાંક પ્રમાણુ તેહ. ૭૬૮
 સર્વ એકઠા કીજ્યે સાર વાટી સૂક્ષ્મ ચૂરણ વિચાર;
 વસ્ત્રગાલ કીજે તે સહી મધુસું ગોલી બાંધો લહી. ૭૬૯
 અથવા શુભસ્ત્યુ લેઈ બાંધીયે ટાંક એક માંને કીજ્યે;
 તે ગોલી લીજેં પ્રભાત જાગે કામ કરેં આજ્યાત. ૭૭૦
 પુરુષ ઘણો હોયે સમરથ અતિ હેં દીપતો હોય મનમથ;
 જે સ્ત્રી નરનો તાલું જાજરો કામક્ષીણ હોયે તે ખરો. ૭૭૧
 ઉન્હાલેં સંગ તે નવિ કરે સ્ત્રી સંલોગ વ્યાધિ સંચરેં;
 તેહનો ઔષધ કીજે તેહ પ્રીછિ લેજે તે નર જેહ. ૭૭૨
 ઉન્હો દૂધ કરીજે ઘણો ખાંડ ખજુર માંહે મેલો ઘણો;
 ઉન્હો ઉન્હો તે પીજ્યેં જાજરો તાલુ મેટી જ્યે. ૭૭૩
 જે નરનો હીયો જાજરો તેહનો લક્ષણુ હૂં ઉચ્ચરેં;
 લોગ કરી ઉઠે જેતલે હીઓ ધૂળે ઘણો તેતલે. ૭૭૪
 તેહનો ઔષધ કીજે એહ હીયો જાજરો પ્રીટેં તેહ;
 સેર એક અજમા ફેતરાં પુટ સાત ઘો રસ ભાંગરા. ૭૭૫
 તે માંહિ ઔષધ મૂકીયે ટાંક અઢાર અઢાર લીજ્યે;
 માહિ^૧ પોસ્ત આકનાં ફૂલ નિર્ગૂંડી અરડુસો તુલ્ય. ૭૭૬
 હરડેંદલ ખહેંડાદલ સાર સરધુફૂલ ટાંક અઢાર;
 જીરું કુંપલીક્ષીરનો કંઠ મીરી માંહિ મેલવીયે સંઢ. ૭૭૭
 સર્વ સૂકવીને વાટીઈ આછેં વસ્ત્રે લેઈ ચાલિયે;
 શુભ મધુસું ગોલી વાલીયે ટાંક ત્રણ દિન પ્રતિ ખાઈયે. ૭૭૮

પ્રાતઃ કાલે ગોલી એક કરવી નરને યુગતિ વિવેક;
 ઉપર દ્વધ પીજીયે ઘણો કઠિન હીયો હોય નર તણો. ૭૭૬
 કામવૃદ્ધિ પામે પુરુષને થંભણ બંધ કરે સંગમે;
 જે નરને ઇંદ્રી બાગે નહીં તેહનાં ઓષધ બોલિશ સહી. ૭૮૦
 લવિંગ અગર ત્રીજૂ તવખીર^૧ તજ તમાલપત્ર લેજ્યો ધીર;
 બયફલ ને બવંત્રી સાર નાગકેસર પીપર સંભાર. ૭૮૧
 સુંઠિ કાલો વાલો મૂકીયે કમલકાકડી કપૂર લીજીયે;
 જીરો લીજે જોઈ સાર સર્વ સમ ભાગ મેલો સાર. ૭૮૨
 વાટી ને ચૂરણ કીજીયે ચૂર્ણ અર્ધ ખાંડ મૂકીયે;
 બરી હથેલી ખૂકી કરો તાઢા પાણી સું આચરો. ૭૮૩
 પ્રાતઃકાલે લીજીયે તેહ સર્વ રોગ બાયે પરમેહ;
 ઇંદ્રી મૂશલ તણે પ્રમાણુ સમરથ હોઈ ધીર સુખાંણુ. ૭૮૪
 વલી એક બોલીશ પ્રકાર ઇંદ્રી ઉઠે કાંમ સફાર;
 મિરી દાલચીની ખસખસ બીજ હલોલ તણા એકવીસ. ૭૮૫
 સુઆ સૂંઠિ કમલકાકડી મોચરસ લીજે સાંકડી;
 નવ નવટાંક પ્રમાણુ ભાગ ટાંક ત્રિણ મૂકીજે નાગ. ૭૮૬
 વાટી મધુસું ગોલી કરો બોર જેવડી તે વાવરો;
 સંધ્યાકાલે કીજે સદા ઉઠે ઇંદ્રી કાંમ દૂરે મુદા. ૭૮૭

દૂહા

કાલી તુલસીનાં બીજડાં લીજે નવટાંક માંન;
 શુભચું ગોલી બાંધીયે ટાંક અઢી પ્રમાણુ. ૭૮૮
 દેહકાંતિ વાધઈ ઘણી બાગે કંઠર્પ રેલ;
 સ્ત્રી ભોગે દશ દિન પ્રતે કામ કુતુહલ કેલિ. ૭૮૯

ચોપઈ

એહ ઓષધ કહીયે સામાન્ય હવે રસાયણ બોલિસ જ્ઞાન;
 મોટા મનુષ્યને તે કીજીયે સિદ્ધ રસ જોઈ લીજીયે. ૭૯૦

વજ્રાભ્રાસત્વરૈકાન્તૈ સ્નિગ્ધપિષ્ટકુતોરસ ।

સપ્તાહં દૃઢંબરીદાતિ સ્વર્ણયિત્વા તુ બ્રૂધરે ॥ ૭૯૧ ॥

કાંતિદા વીર્યદાસ્યસ્થા ગુટીકાઅમરસુંદરી ।

ષળ્માસેન જરામૃત્યું રોગશસ્ત્રાદિવારણં ॥ ૭૯૨ ॥

ચોપદ્ય

વજ્રભસ્મ લીજે ચ્યાર ભાગ અબ્રક સત્વ લીજે ચ્યાર ભાગ;
 સુવર્ણ ચ્યાર ભાગ મેલીયે કાંતિ લેહ ચ્યાર જ મેલીયે. ૭૯૩
 શુદ્ધ પારે ચ્યાર ભાગ મેલવે સર્વ રસ લેલા લેલવે;
 કોઠંબરી દાંતિ રસ લેય દીવસ સાત પુટ દીજે તેહ. ૭૯૪
 એવં ચઉદ દીવસ ખરલીયે માઠી સંપૂટ માંહિ ધાલીયે;
 બ્રૂધર યંત્રે પ્રહર જ આઠ ચડતો દીજે અગનિ કાઠ. ૭૯૫
 શીતલ કરી ઓષધ કાઢીયે સૂક્ષ્મ કરી રસિ વાટીયે;
 ગોલી મિરી પ્રમાણે કરી એહનો નામ અમરસુંદરી. ૭૯૬
 દિવસ પ્રતિ ખાઈ જો સદા પટમાસ લગે સેવો સદા;
 જરા નહીં તે નરને કહા રોગ રહિત હોયે સર્વદા. ૭૯૭
 કામી નરને વાધધ કામ શસ્ત્ર ન લાગે તનુ અભિરામ;
 ખાટો ખારો તે વરજીયે જીહાં લગે એહ રસ લીજીયે. ૭૯૮
 ગોલી મુખિ રાખિં જઈ સદા પુષ્ટિ કરઈ વીર્ય હોયે શુદ્ધ;
 દેહ કાંતિ વાધઈ તે ઘણી દૃઢ દેહ હોયે તેહ તણી. ૭૯૯
 વલી રસ એઠ બોલું સાર પ્રીછી લીજીયો વૈધ વિચાર;
 જેહ બાણુશે રસાયન કલા તે એહ ઓષધ કરશે બલા. ૮૦૦

હેમંતારવિષ્ણુતં મક્ષ્મગંધ સમાંસકં ।

ચિત્રકા ઇંદ્રવેગૈવ મર્દયિત્વા દિનં પચેત્ ॥ ૮૦૧ ॥

લોહપાત્રે તથા યામ અગ્નિ મધ્યેસુ શિપેત્ ।

રસ સંચૂર્ણતં સિદ્ધં સૂત ચંદ્રોદયામિધં ॥ ૮૦૨ ॥

ગજપીપ્પલી ક્ષોદ્રં ચ યુક્તાદત્તવલ્લદ્રયં ।

જ્વરંજીર્ણં પ્રમેહં ચ પાંડુ સંગ્રહણી જયેત્ ॥ ૮૦૩ ॥

ચોપાઇ

સોનું રૂપું તે સમભાગ પારો ગંધકને વલિ નાગ;
 સરિખાં આદ્રક રસે મરદીયે ચીત્રકરસ કાઠી ખરલીયે. ૮૦૪
 પ્રહર આઠ ખરલ કીજં સહી લોહ સંપુટ મેં ઘાલો રહી;
 એક પ્રહર ખાલીજે આગ અડાધયા છાણા ગજપૂટ લાગ. ૮૦૫
 પછે વલી ચૂર્ણ કીજીયે મધુ પીપલસું તે લીજીયે;
 શુંજ પ્રમાણુર્ધ માત્રા કરો તેહ રસનો શુણુ છે આકરો. ૮૦૬
 જીરણુ તાવ બાયે તતકાલ સર્વ પ્રમેહ નાથે ભૂપાલ;
 પાંડુ રોગ સંગ્રહણી બાય દુર્બલ નર તે માતો થાય. ૮૦૭
 કામક્ષીણુનો વાધર્ધ કામ દેહી રૂપ ધરર્ધ અભિરાંમ;
 સ્ત્રી લોગવતાં સુખ હોયે સહી કામચાત્રની ગતિ એ કહી. ૮૦૮
 વલિ એક બોલીશ અભિરાંમ ઔષધ તણો લેજીયો શુણુગ્રામ;
 કથા પ્રસંગર્ધ બોલું સાર કવિ નરખદ કહે વૈદ્ય વિચાર. ૮૦૯

ટંકણં રવિદુર્ગ્ધેન પિષ્ટવાતા સાં મુશ્વં લિપેત્ ।
 રુઢ્વા માંડૈ પુટે પાચ્ય સ્વાંગ શીતં વિચૂર્ણયેત્ ॥ ૮૧૦ ॥
 ચૂર્ણતુલ્યં મૃતં મૃતં વૈક્રાંતં મૃત પાદકં ।
 શિયુમૂલ દ્રવૈ સર્વે સપ્તવારં વિભાવયેત્ । ૮૧૧ ॥
 સૂક્ષ્મચૂર્ણં તતઃ કૃત્વા ચૂર્ણ પાદાંસ ટંકણં ।
 ટંકણં વચ્છનાગં ચ તત્સમં મરિચં સિપેત્ ॥ ૮૧૨ ॥
 માતુલ્યે ગર્દજદ્રાવૈ સર્વમેતદ્વિજો જયેત્ ।
 ચતુર્ગુજામિદં સ્વાદૈ સર્વરોગ પ્રશાંતયો ॥ ૮૧૩ ॥

ચોપાઇ

ચોખટ લીજે ટંકણુખાર આકરૂધ પુટ લીજે સાર;
 માટી પાત્રમાં સંપુટ કરી પ્રહર અગની એક લીજે ખરી. ૮૧૪
 શીતલ કરી ચૂરણુ કીજીયે ચૂરણુ સમે પારો મૂકીયે;
 પારો ચોખટ જે મારીયો તે ચૂરણુ માંહિ ધારીએ. ૮૧૫

પારદ તણે વલી એથો ભાગ મેલ્હી જઈ વેકાંત સુરાગ;
 સરધૂમૂલ તણે રસ લેય વાર સાત પુટ હીજીઈ તેહ. ૮૧૬
 સૂક્ષ્મ ચૂરણ વાટી જે ઘણે વસ્ત્રગાલ કીજે ચૂરણે;
 ચૂરણ અરધ ટંકણખાર ટંકણ અરધ નાગ વિચાર. ૮૧૭
 સર્વ એકઠો કીજે સહી વાટી ચૂરણ કીજે લહી;
 સર્વ ચૂર્ણ સમભાગધ મિરી માંહિ મૂકી જે વાટી કરી. ૮૧૮
 રસ બીબેરાને મરદીયે સાત દિવસ તે રસ ખરલીધ;
 પછે અદ્રકને રસે વલી સાત દીવસ મરદીજઈ મિલી. ૮૧૯
 ચ્યાર ગુંજ ભારિ કીજીયે દિન પ્રતે એહ રસ લીજીયે;
 ત્રૈલોક્યચિંતામણિ નામ એહરસ કહીયે અભિરામ. ૮૨૦

વર્નિહ દીપયતે બલિં ચ કુરુતે તેજો મહદિચ્છતો
 વીર્યં વર્ધયતે વિષં ચ હરતે દાઢ્યં વિધતે તનો ।
 અભ્યાસેન નિહંતિ મૃત્યુ પલિતં પુષ્ટિં પ્રદત્તે નૃણાં
 કાસં હંતયતિ ક્ષમં ક્ષપયતે શ્વાસં ચ નિકાસયેન્ ॥ ૮૨૧ ॥
 વાતં વિદ્રધ શૂલ પાંડુ સંગ્રહણી રક્તાતિસારમ્ જિયેત્
 મેહપ્લીહ જલોદરાસ્મર તૃષા સોફોહ લંબોદરં ।
 લૂતા કુચ્છ મગંદરં જ્વરગણં ચાર્મસિ તૃષ્ણાન્યસો
 સાધ્યાસાધ્ય રુજોનિહં સુરસૈ ત્રૈલોક્યચિંતામણિ ॥ ૮૨૨ ॥

એપાઈ

ત્રૈલોક્યચિંતામણિ રસ લીજીયે તેહના ગુણ અમૃત લીજીયે;
 અગ્નિ પ્રદીપ કરે નર તણી ખલ વાધધ કાંતિ હોવે ઘણી. ૮૨૩
 વૃદ્ધ અવસ્થા રસ પાલટે બાલે યોવન તનુ પાલટે;
 કાસ સ્વાસ હરે તતકાલ વાત શૂલ હરે બૂપાલ. ૮૨૪
 રક્તાતિસાર બાંધઈ રસ એહ ખાતાં સર્વ બાજે પ્રમેહ;
 પિહા તણે તાં હોવે વિજ્ઞાસ ને સેવીયે રસ એક માસ. ૮૨૫
 જલોદર તણા સર્વ રોગ બય ને એહરસ સેવે માહારાય;
 પાંનહિ તણે તિહાં કીજે ખેદ તૃષ્ણા સોને હરે વિચ્છેદ. ૮૨૬

મૂત્રકૃત્ત્વ ભગંદર રોગ તાપ ત્રિષ્ટિનો હોયે વિયોગ;
 હરસ તણો તિહાં હોય વિનાશ કોઠ અઢારનો હોયે વિનાશ. ૮૨૭
 વલિ અનેક જે હોય અસાધ્ય તેહ રોગ થાઈ સુસાધ્ય;
 કામી નરને સુખ દે ઘણો કામક્ષીણ વાધ્યઈ તેહ તણો. ૮૨૮
 જોઈ ક્રિયા કીજઈ રસ સાર રસ રત્નાકરનો વિસ્તાર;
 ખંડ ચિકિત્સા માંહિ કહ્યું તેહ વર્ણવ્યું જે મેં લહ્યું ૮૨૯
 એહ રસ મેં કેલવીઓ ઘણું વિસ્તારીને તે હું લહ્યું;
 સ્લોક તણું કરી વ્યાખ્યાન પ્રીછી લેજ્યો ખુદિ નિધાન. ૮૩૦
 અંથ તણા જ્ઞાન જે લહે તેહ પ્રીછસ્યે નરખદ કહે;
 વલી એક ઓપધનો લેદ સાંભલિ રાજા વડે વિછેદ. ૮૩૧

કર્પૂરફેનં રસજં ચ મર્ધં ધર્ત્તરતોયૈર્દિનસૂક્ષ્મરવલ્લે ।
 માષૈક માત્રા ભૂજ વલ્લિરવાદે ત્રિપુરરાજો મદનેદ્ર રાજ ॥ ૮૩૨ ॥

ઓપાઈ

કર્પૂર અક્ષિણ અને હીંગલો સમભાગે લોજે સાંભલો;
 મરદીયે ધતૂરા રસ દિવસ એક મરદીજે કસઈ. ૮૩૩
 માસા પ્રમાણુ ગુટીકા કરો દ્રવ સાકર માંહિ વાવરો;
 અથવા પાનના ખીડાં માંહિ તે ગોલિ ખાઈ જે ભાઈ. ૮૩૪
 દિવસ પાછલિ ધડીયાં હોય ખાઈ જઈ ગોલી રસ સોય;
 સ્થંભન હોય દશ ઘડી પ્રમાણુ કામરાજનાં એ ખંધાણુ. ૮૩૫
 નારિ રસ પામીજે સાર ભોગ તણો હોયે વિસ્તાર;
 મહાદેવિ ગુટીકા એ કહી ખુદિવંત પ્રીછે જો સહી. ૮૩૬
 વલિ એક બોલોશ અભિરામ મદનકામેશ્વર રસનો નામ;
 કામીજનને વલ્લભ સદા રસિક કીજે હરખે સૌ મુદા. ૮૩૭

રસં ગંધકં કનકં જયા સમુદ્રસોષયોઃ ।
 દેવદારં મર્કટી મુરપુષ્પં ર્ષવંધયોઃ ॥ ૮૩૮ ॥

જાતિફલં જાતિપત્રં કર્પૂરં ફેનયોઃ સહ ।
 પિપ્પલીષાજમોદં ચ લોષાનકં યુતંસ્તથા ॥ ૮૩૯ ॥
 એતાનિ સમમાગાનિ તૃતીયાંશો ગુઢં ક્ષિપેત્ ।
 અરિષ્ટાસ્તિ પ્રમાણેન મદનકામેશ્વરો રસ ॥ ૮૪૦ ॥
 મક્ષયેત્ સાર્પિં શર્કર્યાં દિવસાસ્તં સમયે સદા ।
 ચલપુષ્ટિં કરો નિત્યં વીર્યસ્તંભકરં પરં ॥ ૮૪૧ ॥
 નરાધિપૈ મક્ષયિત્વા નારી ભવતિ કિકરી ।
 મદનકામેશ્વરોયં ચ રસં પ્રોક્તં મહાબુધૈઃ ॥ ૮૪૨ ॥

પારો ગંધકને' કનકળીજ વિજયા સમુદ્ર સોષ વલિ લીજ;
 દેવદાડને' કાચકુંડરી લવિંગ મેલવો ઉત્તમ કરી. ૮૪૩
 ઈમ સંબંધ ઓષધ મેલવો બચક્ષ બવંત્રી બેલવો;
 અકલકરો કપૂર અશ્લીષુ સારી પીંપલી લીજઈ વીણ. ૮૪૪
 લોખાન ચોક્ષ્મટ એકઠો કરો સમભાગે સવિ લીજે ખરો;
 વાટીને' ચૂરણ કીજીયે વસ્ત્રગાલ સૂક્ષ્મ લીજીયે. ૮૪૫
 સર્વ ઓષધને' ત્રીજે ભાગે ગોલ મેલવીયે જોઈ લાગ;
 અરીઠા સમ ગુટીકા કરો અસ્તકાલ સમયે વાવરો. ૮૪૬
 દૂધ દૂર પથ્ય કીજઈ સાર બલ વાઘે મૈથુન કરતાં નાર;
 સ્થંભન કરે ઘડી ઢશ બાંણુ રસ કામેશ્વરનો બંધાણુ. ૮૪૭
 વલી બોલીસ એક પ્રકાર કામક્ષીણને' મદન અપાર;
 ગત કાંમે ઓષધ કીજીયે કામશાસ્ત્રનો મત લીજીયે. ૮૪૮

ફૂલ

આસંધિ રૂડી આણીયે વાટી કીજે નહાંન;
 વસ્ત્રગાલ ચૂરણ કરી મૂકી જે ખાંડ સમાન. ૮૪૯
 પ્રાતઃકાલે ખાઈયે ઉપર પીજે દૂધ;
 વાઘે કાંતિ શરીરની રહે' લુખ્મી મુંધ. ૮૫૦
 ઈમ અનેક બીજા ઘણા કીજઈ ઓષધ સાર;
 કોક કહે સુણો નરપતિ એ આઠમો પ્રકાર. ૮૫૧

ઓપધ

કામક્ષીણના ઓપધ કહ્યા જેહ વિશેષે થાએ લહ્યા;
 કાંમીનરને પ્રેમ જ ઘણો એહ પ્રકાર કહ્યાં તેહ તણો. ૮૫૨
 હથ પ્રકારને અર્થ બૂબૂઓ અષ્ટમ પ્રકાર સંપૂરણ હૂઓ;
 શ્રી નરખદ કહઇ કવિરાજ કેકઓપધ સુણીયે આજ. ૮૫૩

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખદાચાર્ય વિરચિતે
 કેકશાસ્ત્રે કામક્ષીણ ઓપધકરણ અષ્ટમ
 પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

॥ काव्यं ॥

श्रवोपरि समारूढां रक्ताम्बरपरिहिताम् ।

रक्तालङ्कारसंरक्तां गुंजाहारविभूषिताम् ॥ ८५४ ॥

षोडशाब्दयुवतिपीनोन्नतपयोधराम् ।

कपालकर्तिका हस्तां परमज्योतिरूपिणीम् ॥ ८५५ ॥

वादयन्तीं सदा वीणां मूर्च्छामागतमर्मभिः ।

वामदक्षिणयोगेन ध्यायेद्देवीं च सिद्धिदाम् ॥ ८५६ ॥

ચોપાઈ

કોકદેવ જે કહ્યું પ્રકાર લેરવસેન સુણે તિણ વાર;
વલી રાજા પૂછે કહિ કોક સુણે સલા તણા સર્વ લોક. ૮૫૭
જેહને કંદર્પ આઝો સહી સીને મિલવા પખે સુખ નહીં;
અથવા સી કામવતી હોય કામજ્વર સંતાપે સોય. ૮૫૮
તેહને સુખ હોવાનો લેઠ કવિજન બોલે વડધવિછેદ;
કામ ઠેલાતો જિણુ વિધ રહે કવિ વિનોદ શ્રી નરખદ કહે. ૮૫૯
તેલ તલોનો ઉકાલીધ સિંધવ વાટી માહિં મૂકાયે;
તેહ મસ્તકે સંચારો તેલ થિર હોય કંદર્પ કરતો રેલ. ૮૬૦
તેહ તેલનો મર્દન કરી આમલા ગંઠી તે ઉતરો;
સહતર્ક પાંણી કરો અંધોલ આઝા પાંણીસુ રંગરોલ. ૮૬૧
ઉપર ઓષધ મેલી ખાય દ્રાખ હરીતકી એલચી માય;
દાડિમ છાલી સમલાગર્ક કરો ઓષધ ચ્યાર એકઠાં કરી. ૮૬૨
વાટી ચૂરણુ કરો પ્રભાત વાસી પાંણીના ચલૂ સાત;
ઉપરિયું દરણું દીજે સહી ગાય છાસ વલિ સીરાવીથે. ૮૬૩
ઉપર ખાઓ સુરંગાં પાંન કાલી^૧ સોપારી સુખાંણુ;
ખીડા માહિ ખાવી એલચી કંદર્પ સ્થિર હોય નરને સુચી. ૮૬૪

૧ ધોલી ક.

વલિ ઔષધ એક બોલિસ સાર કંદર્પ ચલ્યા તણો ઉતાર;
 સ્ત્રી નરને બાધા દિનરાત, કામ તણાં તાં હોય સંતાપ. ૮૬૫
 કામજવર ઉપનો બાંધુ, ઔષધ કીજે વડિ વિનાંધુ;
 સ્ત્રી નરનર્થ સુખ હોય અપાર તે ઔષધના કહૂં વિચાર. ૮૬૬
 ગર્ભ કેવડીની રજ જેહ કપૂર એલચી મેલી તેહ;
 સુકડનો માંહિ ભૂકો સુગંધ સમભાગે એ ચારે ઔષધ. ૮૬૭
 શિલારસ મરદીજે લેય ગોલી ગુંજ પ્રમાણુધ તેહ;
 સ્ત્રીની ચોનિમાંડી રાખીયે ભોગ તણા અંતે રાખીયે. ૮૬૮
 વડી દોય પૂઠં કડવી તેહ ગોલી છાયા સૂકવી;
 જણી સમે કંદર્પ વાધર્થ વણો વસ્ય હોવાનો મહિમા સૂણો. ૮૬૯
 કામજવર ઉપજર્થ જિજીવાર સમય હોય ગોલી તિણુ વાર;
 અગ્નિ ઉપર ગોલી મૂકીયે ઓઢી વસૂ ધૂણી દીજીયે. ૮૭૦
 ક્ષણ એક સૂઝ બાજે જેતલ કંદર્પ ખસી રહે તેટલે;
 ઉપરિ ઢાલિ છામાડો ફૂર દૂધ પીઓ આથમતે સૂર. ૮૭૧
 વાધ્યો કંદર્પ ધિરતા ધરે નરને કહું કવિ ઉચરે;
 અથવા સ્ત્રીને વાધર્થ કાંમ પુરુષ પખે નડી કરે વિશ્રામ. ૮૭૨
 તેહ સુખ પામેવા તણા ઉપાય કોકેદેવ કહે સુણીને રાય;
 ઉત્તો સરસીઓ કીજે વલી સીંધવ વાટી મૂકો વલી. ૮૭૩
 તેહ સંચારો માથામાંહિ દહીં સંઘાતે મરદન કરાય;
 પીઠી કરો ઉતારો તેહ નાહી સહતે જલ રંગરેલ. ૮૭૪
 હરડે દલ સાકર સું ખાય દ્રાખ માંહિં મૂકો સમઠાય;
 પ્રથમ ગોલી બોલી છર્ષ જેહ ઓઢી વસૂ ધૂપ લીજે તેહ. ૮૭૫
 સ્વપ્નર્થ સ્ત્રીય દ્રવે તતકાલ પુરુષ મિદ્યાનો સુખ હોય ભૂપાલ;
 જેહ પુરુષસૂં ચિંતિર્થ કાંમ તેહ સંઘાતે મન વિશ્રામ. ૮૭૬
 તેહનો સુખ તે ધૂપે હોય સ્ત્રી સુખ પામે તે સુખ હોય;
 કંદર્પ સ્ત્રી મર્યાદા ધરર્થ કોકેદેવ નૃપસૂં ઉચરે. ૮૭૭
 જેહ પુરુષને નહાનો લિંગ સુખધ કરી નવિ હોયે પ્રસંગ;
 તે મોટો હોવાનો લેહ કવિજન બોલે વડે વિષેહ. ૮૭૮

માંખણને તેલ એકઠો કરી કીજઈ મરહન લિંગ ઉપરી;
 મૂઓ અલસીઓ તે સૂકવી બાલો રાખ ઉપરી મૂકવી. ૮૭૬
 ઈંદ્રો ઉપર બર ભરાવીઈ આછો વસ્ત્ર ઉપરિ આંધોયે;
 ખાવી પીત્તલી બહૂ સૂખડી ખીજ બદામ ચારોલી વલી. ૮૮૦
 સાર વસ્તુ તે ઉપરિ ખાય ખારો ખાટો ટાકો રાય;
 ઇંદ્રુ પરિ સાત દિવસ આચરે તિંજુ વાર લિંગ લેખજ કરે. ૮૮૧
 સાત દિવસ ઉપરિ તે લિંગ મોટો બડો મૂથલ રંગ;
 વલિ એક કોતક બોલીએ સ્ત્રીની યોનિ કાઠી કીજીએ. ૮૮૨
 અતિ સાંકડી ન પચસઈ લિંગ કોકડેવ બોલે પરસંગ;
 તેહનાં ઔષધ બોલીસ વલી દૂધ માંહિ જિમ સાકર ભલી. ૮૮૩

અથ યોનિ સંક્રાંચન લિખ્યતે:—

કનકખીજ માયા લીજીયે અજમો માંગકૂલ મૂકીયે;
 કણચર હુયેકુલી મતીરાંકુલી ઔષધ પદ્મ સમભાગે મિલી. ૮૮૪
 સિલારસથી આંધો બંધાણુ ગોલી બર જેવડી પ્રમાણુ;
 તેહ ગોલી ઝાયા સૂકવી યોનિમાંહિ લેઈ મૂકવી. ૮૮૫
 એ ઉપરિ ગોસ્ત્રં ઘસી લીજીયે યોનિ ઉપરી લેપ કીજીયે;
 સૂર્ય સંચાર ન હૂયે પસાર સંક્રાંચન બોલ્યો અવધાર. ૮૮૬
 વલિ એક બોલિસ અભિરાંમ સંક્રાંચન વિદ્યાનો ઠાંમ;
 લોગી નર જે બહે સદા સ્ત્રીનો સૂખ પામે સર્વદા. ૮૮૭

અશ્વગંધા વચાકુષ્ઠં લલાનાગવલા તથા ।

માહિષ નવનીતં ચ ગજપીપ્પલી સંયુતં ॥ ૮૮૮ ॥

પિષ્ટ્વા તેષાં વિલેપેન ગાઢીકરણ મુત્તમં ।

સિધ્યસિ મુચીના યાંતિ કથિતં સ્મરદીપિકા ॥ ૮૮૯ ॥

ઓપઈ

આસંધિ વજ્રજને કોષ્ટ મેલીયે બલનાગ બલમાંહિ લેલીયે;
 ગજપીપ્પલી લિજે સમભાગ મહિષી માંખણ મરદો લાગ. ૮૯૦

મરદી ઓપધ કીજઈ લેપ યોનિ ઉપરિ દીને થેપ;
યોનિ સાંકડી હોધ ઘણું સ્મરદીપિકાનો મત લણું.

૮૬૧

નીલોત્પલ-સીતામ્મોજ-કેશરં મધુશર્કરા ।
અમીર્ષા નામિલેપેન રમતે કામુકશ્ચિરમ્ ॥ ૮૯૨ ॥

ચોપઈ

નીલા કમલનેં ધોલાં કમલ કેશર મધુનેં સાકર વિમલ;
સર્વ એકઠાં તે મરદીયે નાલિ લેપ સ્ત્રીને કિણ્યે. ૮૬૩
યોનિ સાંકડી હોવે તે વાર કાંમશાસ્ત્રનો એહ વિચાર;
ભોગી નરનેં વાલહો ઘણો ઓપધ યોનિ સંકોચન તણો. ૮૬૪

અથ સ્તન દહીકરણું:—

જે સ્ત્રી તણા સ્તન ઢીલા હોય કઠીન થાયેં યોલીશ સોય;
ખેજડાંની ખીચડી લીજીયે, મરદીને તે રસ કાઢીયે. ૮૬૫
તિણે રસ સીસાની વાટલી, માંહિ ખરડીયે રસસૂં મલી;
વાટી માંહિ ઘાલી ખાંધીયે, ત્રિણ દિવસ વાટી રાખીયે. ૮૬૬
ત્રીજે દિન છોડો વાટલી, સ્તન ગાઠા હોયે શ્રીફલી;
વર્ષાકાલે સંગ સંજોષ, કરવો નરે થોડો હોષ. ૮૬૭
અતિ સંભોગે કંદર્પ ઝરમ્ નાડી નવરસ લેઈ નીસરેં;
દાંતનકો ચીર હેં તતકાલ વિષયાં ખાંધ્યું તે સુકમાલ. ૮૬૮
દ્રવેં વીર્ય નાડે દેહની ઠાલિ દેહ હોયે તેહની;
ભોગ અંતે નવિ તે પીજીયે નીર વાધઈ તતક્ષિણ રોગ શરીર. ૮૬૯
બિંદુ વિકાર હોય તેહનઈ અંગક્ષીણનર્મ બલ નહી કન્હે;
ભોગ અંતિ પીજે ઘણું દ્રવ માંહિ સાકર મેલો શુદ્ધ. ૮૭૦
ઉપરિ લીજે શુદ્ધ આહાર દેહી સુખ પામઈ સંસાર;
ભોગ અંતે ખાઈજે પાંન અથવા નાનાવિધ પકવાંન. ૮૭૧

કોકદેવ બોલે સુણિ રાય શ્રી જીપેવા તણે ઉપાય;
 સંક્ષેપે બોલ્યા સુવિશાલ કથા પ્રસંગઈ સુણે બૂપાલ. ૬૦૨
 દશ પ્રકારને ગુણ જૂજૂઆ નવ પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઆ;
 શ્રી નરખદ કહઈ કવિરાય કોકચોપઈ સુણીયે આજ. ૬૦૩

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરુદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કંદર્પ સમકરણુ નવમ
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૬ ॥

॥ काव्य ॥

मातंगी कात्यायिनीं मधुमती काली कराली महा
क्रूरादृष्टि कुरंगचारु चपला माधुर्यवाणी मता ।
प्रेतारूढ प्रसंगता गुणमती वाद्यंती वीणा सदा
रामा रंग मनोहरा सुखकरा सा चंडिका पातु मां ॥ ९०४ ॥

हूँ।

કોકેદેવ બોલ્યા સુષ્ણુ રાય સ્ત્રી જીવવા તણા ઉપાય;
ચોરાસી આસન વાલણી કહૂ વિવેકે' થોડી ઘણી. ૬૦૫
આસન પખઈ રમે' તે મૂઠ લોગ તણા સૂં બાણે ગૂઠ;
કોકેદેવ કહે સુણો ભૈરવસેન ચોરાસી આસન કીધા કેણુ. ૬૦૬
કેતલા એક તે ઇશ્વર 'કર્યા' પાર્વતિ ભોગે' સંચર્યા;
કૃષ્ણનાથે કીધાં કેતલાં રાધાસુ સુખ પામ્યા નેતલાં. ૬૦૭

ચોપઈ

ઈદ્ર તણા આસન ને વલી રક્યા ઈદ્રાણી અતિ ઘણાં સુખ લલાં;
ખીબ વલી કહ્યા ને ભેવ પંખી તણી ગતિ લીજે' દેવ. ૬૦૮
ઈમ અનેક કામીસ્વર તણા આસન બોલ્યાં' યોગ ઘણાં;
કામકલા પ્રીછીલ્યો ભોગ જિમ સ્ત્રી સુખ પામે' સંયોગ. ૬૦૯
જીપે સ્ત્રી નર હોયે યોવના માનવતી સારંગ લોચના;
ચોરાસી આસન પરિમાણુ કોકેદેવ કહે સુણુ રાજન. ૬૧૦
બાલપણે કીજે અભ્યાસ અંગ સુકોમલ હોયે તાસ;
વાધઈ બલ પુરુષને ઘણો પામે' નર સુખ રામા તણા. ૬૧૧
સ્ત્રીય પુરુષ ને સરીખે યોગ સાધો કલા કરીજે ભોગ;
ચોરાસી આસનનો ભોગ કીજે ભોગ કે' લીજે યોગ. ૬૧૨

૧ કલાં. ક. ૨. કલાં ક. ૩ વાલ્યાં ક.

આસન લેહ ન બાણે જેહ કેહવો સુખ પામસ્યર્ષ તેહ;
 મહન સમુદ્રમૈં ખૂડી રહે સુરિખા બાપડા તે સ્યું લહર્ષ. ૯૧૩
 કામશાસ્ત્રનો જે હોય બાંધુ ભોગ તણાં બાણે બંધાણુ;
 નારિ તણા સુખ લહસ્યે સહી બીબા વિષયા અંધા લહી. ૯૧૪
 કેવલ વિષયા તણો સવાહ નર પામસ્યે મૂરખવાહ;
 સ્ત્રીના રસ નવિ પ્રીછે જેહ કામશાસ્ત્રથી બાહિર તેહ. ૯૧૫
 પ્રથમ કામીસ્વર હૂઆ ઘણાં આગલિ વલિ જિપજસ્યે ઘણાં;
 કોકેદેવ કહે સુણી ભૂપાલ કામકલા નહિ હોઈ મુજ ટાલિ. ૯૧૬
 તેહનો એક કહૂં દષ્ટાંત સાંભલિ રાબ ગુણુ વૃતાંત;
 સ્ત્રીતા લીધી રાવણુ રાજ રામચંદ્ર સાયરમાં પાજ. ૯૧૭
 ખાંધી સેન ઉતાર્યો ઘણો વાનર મરકટ રીંછહ તણો;
 હનુમંત ઓલંધી લાંકા ગયો લાંકાથી પરલાંકા ગયો. ૯૧૮
 સમુદ્ર ઉપરિ તરી પાર ગયા જિંડા તણા પાર ન લહ્યા;
 ઉપરિ તરી ઉતર્યા પાર ઉંડા સમુદ્રનો ન લહ્યો વિચાર. ૯૧૯
 તિમ સ્ત્રી મદ સાગરનો પાર મુણી રાબ લહ્યો વિચાર;
 જલ સમુદ્ર મથનાંચલ લહ્યો કામસમુદ્ર કોકેદેવ કહ્યો. ૯૨૦
 સ્ત્રીય તણા તાં લહ્યા સવાહ જીતી પંખિણી મહામતિવાહ;
 ચોરાસી આસનનાં બાણુ કોકેદેવ કવિ કરે વખાણુ. ૯૨૧
 અનુકંઠિ બોલીસ આસન નામ કોકેદેવ રાઉ કરી પ્રણામ;
 ભોગ અરથ સાધસર્ષ જેહ સ્ત્રીય તણાં સુખ પામેં તેહ. ૯૨૨
 સ્ત્રી રસ અમૃતધારા વહી બાણે અમૃતની તે પહી;
 નવ રસ માંહિ સ્ત્રી રસ સાર કવિ નરખદ કહૈ કથા વિચાર.

અથ ચોરાસી આસન વિચાર લિખ્યતે:—

પુરુષાસન પુરુષની પરિ સ્ત્રી લીલા સંગતિ આચરે;
 પુરુષાસને કલા આઠમી કીલે ભોગ અમૃત ઉપની. ૯૨૪
 તિખ(થ) સર્વ લીલે ઇણુ ઠાય બાલી યોવન પદ્મની રાય;
 કલા આઠમી અમૃત ઝરેં કવિ વિનોહ નરખદ ઉચ્ચરે. ૯૨૫
 ધૃતિ પુરુષાસન ॥ ૧ ॥

સખી પરિ કીજે સંભોગ સમાસન કહી જે સુખભોગ;
સર્વ તિથિ આસન સનિ સાધીયે કલા સોલમી તિહાંધીજીયે.

—ઇતિ સમાસન ॥ ૨ ॥

એક પગ ઉંચા રાખે તેહ નારી સંગ કરાવે જેહ;
વિષમાસન કહીયે ભોગનો યોગ મારગ એ યોગનો. ૬૨૭
તિથિ પંચમી અને સપ્તમી તસ્વણી યોવન સ્ત્રી હસ્તની;
કલા પંચમી દ્રવે તતકાલ કોકુદેવ કહે સુણ બૂપાલ. ૬૨૮

—ઇતિ વિષમાસન ॥ ૩ ॥

ઉંચા પગ લેઈ રાખે વેહ નારી સંગ કરાવે જેહ;
તે આસણુ(ન) ખોડીબારાસ કામી નર તિહાં કરે વિલાસ. ૬૨૯
તિથિ ત્રીજને એકાદશી બાલે યોવન ચિત્રણી હસી;
કલા સપ્તમી ગરે અપાર કહે નરખદ કથા વિચાર. ૬૩૦

—ખોડીબારાસન ॥ ૪ ॥

પુરુષ તણી પરિ સંગતિ કરે પુરુષ મુખે સ્ત્રી ચુંબન કરે;
વિપરીતાસન બોલ્યો સહી યોગ ભોગની એ ગતિ કહી. ૬૩૧
તિથિ અષ્ટમી નવમી સદા પદ્મિની નારી રમે સર્વદા;
મનોરમ યોવન કાંમિની દશમી કલા ગરે બામિની. ૬૩૨

—વિપરીતાસન ॥ ૫ ॥

ખભા ઉપરિ મુકી પાવ સંગ કરાવે જે સુણો રાય;
દોયપદખંધાસન બાણ કોકુદેવ કહે કલા પ્રમાણ. ૬૩૩
તિથિ અષ્ટમી દશમી સાર પ્રોઠા નારી હસ્તિની માણ;
નવમી કલા અમૃત તનુ ગરે કોકુદેવ વાણી ઉચરે. ૬૩૪

—દોયપદખંધાસન ॥ ૬ ॥

એક પગ ખભાસુ ધરે બીજે પગ બૂંચે સંચરે;
જે સ્ત્રી સંગ કરાવે અસી એકપદખંધાસન રસી. ૬૩૫
તિથિ રમાઠો તેરસ સદા બાલી યોવન પદ્મિની મુદા;
કલા તેરમી દ્રવિ તે વાર કોકુદેવ કહે કથા વિચાર. ૬૩૬

—એકપદખંધાસન ॥ ૭ ॥

કાખ માહિ રાખી બી(બે) પાય સંગ કરાવે મન ઉચ્છાય;
 કડુખલાદિપદાસન તેહ બુદ્ધિવંત નર પ્રીછે જેહ. ૬૩૭
 તિથિ પંચમીને પંચમી સહી મનોરમ યોવન હસ્તિની લહી;
 નવમી કલા ગરે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણી ભૂપાલ. ૬૩૮

—ઇતિ કડુખલાદિપદાસન ॥ ૮ ॥

એક પગ કાખે ચાંપિયે બીજે પગ ભૂમિ રાખીયે;
 કડુખલાસન પદ એકનું વાંચી નામ કહૂં તેહનું. ૬૩૯
 તિથિ તેરસ અને અષ્ટમી મનોરમા યોવન હસ્તિની;
 કલા તેરમી દ્રવિ આપણી કીડા નર એ સોહામણી. ૬૪૦

—એક પગ કડુખલાસન ॥ ૯ ॥

સનમુખ સંગ કરાવે જેહ સનમુખ આસન કહીયે તેહ;
 બુદ્ધિવંત પ્રીછી લેજે સહી કામશાસ્ત્રની એ ગતિ લહી. ૬૪૧
 તિથિ પૂર્ણિમા દશમી દિને ખાલે યોવન પદમિનિ વને;
 કલા સોલમી ગરે ચંદ્રની સુખ પામે રસભર કામિની. ૬૪૨

—ઇતિ સનમુખાસન ॥ ૧૦ ॥

દીચણ જે રાખી એકઠા જે સ્ત્રી સંગ કરાવે હઠા;
 જાનુયુગ્મઆસન તે ભણું એહ મત શ્રી કોક જ તાણું. ૬૪૩
 તિથિ ચૌથજને પાંચમી જાણુ ખાલે યોવન ચિત્રણી જાણુ;
 કલા પંચમી અમૃત ગરે કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે. ૬૪૪

—ઇતિ જાનુયુગ્મઆસન ॥ ૧૧ ॥

પગ જે કોટિ પાખલી ફેરવી સંગ કરાવે જે માનવી;
 પદવેષ્ટિતકંઠાસન નામ કરે ભોગ જે વલ્લભ કાંમ. ૬૪૫
 તિથિ એકાદશી દ્વાદશીસાર તરુણી યોવન પદમિની નારિ;
 કલા બારમી દ્રવે તે વાર કોકદેવ ખાલે સુવિચાર. ૬૪૬

—ઇતિ પદવેષ્ટિતકંઠાસન ॥ ૧૨ ॥

પાછે સાહી પગ અંગુઠ જે સ્ત્રી સંગ કરાવે ઉઠ;
 પૂઠિઅંગુઠા આસન બણું કોકકલા રંગ જાણુ ઘણું. ૬૪૭

તિથિ પડવેને અમાવસ સોય તરુણી મનોરમા માહેં હોય;
ચિત્રિણી એમ કરાવે સંગ પહિલિ કલા દ્રવે મનરંગ. ૬૪૮

—ધતિ પૃષ્ઠાંશુલાસન ॥ ૧૩ ॥

નાગપાસ તણી પરિ સંગ જે ખેલે ભોગિ નવરંગ;
નાગપાસઆસન વાલણી સાધી કલા કહી કામિણી. ૬૪૯
તિથિ પદીને પંચમી કલા પદમની નારી યોવનબલા;
ઈણી પરિ નારિ દ્રવે તતકાલ કોકિલેવ કહે શુભ ભૂપાલ. ૬૫૦

—ધતિ નાગપાસાસન ॥ ૧૪ ॥

જિમણા પગ ડાળા પગ ઉપરે રાખી પગ જે સંગમ કરે;
વીરાસન નામે આસન કોકિલેવ કહે સુણિ રાજન. ૬૫૧
તિથિ ત્રીજને ચોથી કલા જઠર યોવન હસ્તિની બલા;
બલિ પરે સંગ કરાવે નારિ ચાતુરંગ ચતુરાઈ સારિ. ૬૫૨

—ધતિ વીરાસન ॥ ૧૫ ॥

જિમણા ડાળા ઢીંચણુ થડે ડાળો જિમણા ઢીંચણુ થડે;
પદમાસન બણી જે તેહ કોકિલોપધ બોલે એહ ૬૫૩
તિથિ નવમી ને દશમી સહી પ્રોઠા નારિ ચિત્રણી લહી;
દશમી કલા દ્રવે તતકાલ કોકિલેવ કહે સુણ ભૂપાલ. ૬૫૪

—ધતિ પદ્માસન ॥ ૧૬ ॥

સી નર સંગ કરતાં બેહ યોનિ ફેરવે ચક્ર જ્યૂં જેહ;
માહધં ઇંદ્રી કરતાં ભોગ ચક્રાસન કહીયે સંયોગ. ૬૫૫
તિથિ સપ્તમીને અષ્ટમી પદમીની નારી સુખથી રમી;
મનોરમ યોવનમઈ બાલ, નવમી કલા દ્રવે તતકાલ.^૧ ૬૫૬

—ધતિ ચક્રાસન ॥ ૧૭ ॥

તડાતડ સંગ કરાવે નારિ ઘણું આકરો મૈથુન સાર;
ગૂઢાસન નાંમ બણીજે એહ ફિરતાં આસન મંડે જેહ. ૬૫૭
તિથિ સર્વ લીજે ઈશુ ઠામ મનગમતો બલ સીઝે કાંમ;
તરુણી યોવન સા હસ્તની કલા સોલમી દ્રવે કાંમિની. ૬૫૮

—ધતિ ગૂઢાસન ॥ ૧૮ ॥

પુરુષ નારિની ચોનિ મઝાર ધંદ્રી ઘાલી રહે નિરધાર;
 તલૈથી સંગ કરે આપુણી દઢાસન કહીયે કામિણી. ૬૫૬
 તિથિ એકાદશી દ્વાદશી દોય બાલી યોવન સંખની સોય;
 કલા ખારમી દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સૂણી બૂપાલ. ૬૬૦
 —ધતિ દઢાસન ॥ ૧૯ ॥

પગ બે પોહલા રાખે નારિ વિસ્તારી સંગ કરાવે બારિ;
 પદપ્રસ્તાર આસનનો નાંમ પાધરી સૂઈ કરાવે કાંમ. ૬૬૧
 તિથિ નવમી ને દશમી કહી બાલે યોવન હસ્તની લહી;
 કલા તેરમી અમૃત ઝરે કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે. ૬૬૨
 —પદપ્રસ્તારાસન ॥ ૨૦ ॥

એક પગ ઉંચો રાખે આકાશ બીજે પગ લોભે સૂખવાસ;
 ઈશુ પરિ સંગ કરાવે જેહ ગોકણ્ણસિન કહીયે તેહ. ૬૬૩
 તિથિ પંચમીને અષ્ટમી મનોરમ યોવન હસ્તિની;
 કલા પાંચમી કાંમિની ઝરે કોકદેવ ઈમ ઉચરે. ૬૬૪
 —ગોકણ્ણસિન ॥ ૨૧ ॥

પગ બે બેડી ઉંચા કરી સંગ કરાવે જે સુંદરી;
 મુખપદમાસન કહીયે તેહ ચોરાસી આસનમાં જેહ. ૬૬૫
 તિથિ ખારસને તેરસ બાણુ પદમિની નારિ કલા વખાંણુ;
 બીજી કલા ઝરે ખારમી જઠર યોવન તે બામિની. ૬૬૬
 —મુખપદમાસન ॥ ૨૨ ॥

પુરુષ ભૂમિ બેસારી કરી ઉપરિ જૈસે બલે સુંદરો;
 પુરુષ હાથ બે ધરી પ્રમાણુ ભૂમિ હાથ ન લાગે પ્રાંણુ. ૬૬૭
 ઈણી પરે સંગ કરાવે જેહ હબસીઆસન કહીયે તેહ;
 તિથિ સકલ નારી ચિત્રણી કલા અષ્ટમી યોવન તારુણી. ૬૬૮
 —હબસીઆસન ॥ ૨૩ ॥

ઠોંચણી ભરિ રાખે પુરુષને હાથ ઉપરિ જૈસઈ મનઈ;
 ઈણી પરિ સંગ કરાવે જેહ મૂંદાસન બાંણી જે તેહ. ૬૬૯

તિથિ ત્રીજ અને અષ્ટમી પદ્મિની યોવન ભરિ રમી;
ખાલા સુંદરી દશમી કલા દ્રવે પદ્મિની ચતુરા ખલા. ૬૭૦
—કૂદાસન ॥ ૨૪ ॥

ખાલક જિમ જણે સુંદરી ધણી પરિ પગ રાખે' મનરુદ્ધી;
સંગ કરાવે' ને કાંમિની તે રસ લેઈ જાણે ભાંમિની. ૬૭૧
તિથિ સપ્તમી નવમી કલા ચિત્રણી નારિ રમે' આકુલા;
મનોરમ યોવન કાંમિની જાતપ્રસુતા કુલ ભાંમિની. ૬૭૨
—જાતપ્રસુતાસન ॥ ૨૫ ॥

પગ હાથ જો ખાંધી કરી સંગ કરાવે' ને સુંદરી;
કરચરણોખદ્દાસન નાંમ કવિજન જોલે' તે શુણકામ. ૬૭૩
તિથિ અષ્ટમી નવમી સહી ખાલે' યોવન હસ્તિની અહી;
કલા સોલમી અમૃત ઝરઈ કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે. ૬૭૪
—કરચરણોખદ્દાસન ॥ ૨૬ ॥

મુખ પાછો વાલિ કહી ઉપરિ ધરી સંગ કરાવે' ને સુંદરી;
મુખપૃષ્ઠાસન કહીયે નાંમ પ્રીછી લેલે તે શુણકામ. ૬૭૫
તિથિ તેરસ ને ચઉદસી જાંણુ ખાલે' યોવન ચિત્રણી માંણુ;
કલા તેરસી શશિહર દ્રવિ યોગ યુગતિને કવિ નૃપ કવે. ૬૭૬
—મુખપૃષ્ઠાસન ॥ ૨૭ ॥

હાખો પગ કેટિ પાખલી કરી ભોગ કરાવે' શુણસુંદરી;
ચકાસન ખેલે' પદ્મિની ખાલી યોવન તે કાંમિની. ૬૭૭
તિથિ ખારસીને' દ્વાદશી કલા દ્રવે' નારિ તતખિણુ વ્યાકુલા;
એહ આસન જાંણે' સંસાર આપો આપ કર્યુ કિરતાર. ૬૭૮
—ચકાસન ॥ ૨૮ ॥

પાગથી સૂઈ પગ ઉંચો કરે' ચિત્રણી નારિ શુણ સંચરે';
કડૂખલાસન જોલ્યો તેહ પ્રોઠા નારિ કહીએ એહ. ૬૭૯
તિથિ પાંચમી ને' ષષ્ઠીકલા દ્રવતી નારિ સદા વ્યાકુલા;
કેકે કલા સાધે' કામિની રસ લેઈ જાણે' તે ભામિની. ૬૮૦
—કડૂખલાસન ॥ ૨૯ ॥

નિષ્ણ પ્રકારે' મન સુખ ગમે તિષ્ણ વિધ નરનારી ખે રમે;
 યથાસુખાસન કહીયે તેહ સર્વ નારિ સુખ પામે જેહ. ૯૮૧
 તિથિ સર્વ લીજે વલિ ઇહાં પદ્મિની હસ્તિની ચિત્રણી તિહાં;
 યોવન વ્યારે કહૂં ચાતુરી સોલ કલા દ્રવે સુંદરી. ૯૮૨

—યથા સુખાસન ॥ ૩૦ ॥

પુરુષ પાધરો સુઆરે નારી ઉપર ખેસે લોગ વિચાર;
 યોન માહિ ઇંદ્રી પરવેશ સંગ કરે આપોયું લેસ. ૯૮૩
 ૧ખુંટીઆસન ભણીયે નાંમ જાંણે મદન કીઓ વિશ્રામ;
 તિથિ અષ્ટમી નવમી કલા જઠર યોવન પદ્મનિ વ્યાકુલા. ૯૮૪

—ખુંટીઆસન ॥ ૩૧ ॥

પગ લાંબા ઘાલી ખેસે ભૂમિ વિરલી કરઈ મદન વિભ્રમ;
 ઉપરિ નર ખેસારી કરી સંગ કરાવે જે સુંદરી. ૯૮૫
 માખપ્રસ્થઆસન એ ભણું એહ મત શ્રી કોકે જ તણું;
 કલા પાંચમી તિથી સપ્તમી દ્રવે નારિ યોવન પદ્મિની. ૯૮૬

—માખપ્રસ્થાસન ॥ ૩૨ ॥

હેઠે' નર ખેસારી કરો ઉપરિ સંગ કરાવે મિલી;
 ખેડી નારી કરે સંયોગ પ્રસ્થાસન કહીયે સુખલોગ. ૯૮૭
 તિથિ બારસ નેં ચોદિશી જાંણ મનોરમ યોવન સુવખાણ;
 ચિત્રણી હસ્તિની શંખણી કલા તેરમી હૂલ કાંમિની. ૯૮૮

—પ્રસ્થાસન ॥ ૩૩ ॥

પુરુષ હેડી બધસારી સુખ લાંબા પગ ઘાલે' સનમુખે;
 સ્ત્રી સીકા ઉપરિ ખેસે' ધાર ઇંદ્રી તણો કરઈ પઈસાર. ૯૮૯
 દોરી સંચારઈ ઉંચા નીચ જાયઈ આવે' મોટે' પરપંચ;
 ઇષ્ટ પરિ સંગ કરે' કાંમિની તે રસ લેઈ જાંણે ભામિની. ૯૯૦
 તિથિ પૂનિમ નઈ પૂરણ કલા પદ્મિની ચિત્રણી મહ વ્યાકુલા;
 જઠર યોવન કરતી સંગ એહ સ્ત્રીકાસન કહીએ રંગ ૯૯૧

—સ્ત્રીકાસન ॥ ૩૪ ॥

સ્તન ધરાવેં એકણી હાથ ળીજેં વેણી ધરે સનાથ;
રહી ઉગડી કરાવે સંગ કૂચાસન કહીયે નવિ રંગ. ૬૬૨
તિથિ પડવેને ળીજી કલા ચિત્રણી નારિ દ્રવે આકુલા;
મનોરમ યોવન કાંમિની અદ્ભૂત રસ પામેં ભામિની. ૬૬૩
—કૂચાસન ॥ ૩૫ ॥

રહી ઉગડી કરાવે સંગ ઉગડાસન કહીએ ઉત્તંગ;
તિથિ ખારસીને દ્રાઢથ કલા તરુણી યોવન હસ્તિની બલા. ૬૬૪
—ઉગડાસન ॥ ૩૬ ॥

ઉંચા પગ રાખે આકાશ પગતલી દીવો કરે પ્રકાશ;
ધણુ પરિ સંગ કરાવેં જેહ [પગતલી દીપાસન બોલીજે] તેહ.
તિથિ ળીજને ત્રીજી કલા પદ્મિની ચિત્રણી બે વ્યાકુલા;
મનોરમ યોવન સુંદરી કીડા કરે સદા સુખ કરી. ૬૬૬
—પગતલી દીપાસન ॥ ૩૭ ॥

પુરુષ હેઠી સૂઆરી સમેા છત્ર તણી પરિ ઉપરિ રમેા;
છત્રાસન બોલી જે એહ જેહ ચતુર તે કરે સનેહ. ૬૬૭
તિથિ ખારસી એકાદશ કલા તરુણી યોવન પદ્મિની બલા;
સંગ કરાવેં જે કાંમિની તે રસ લેઈ બણે ભાંમિની. ૬૬૮
—છત્રાસન ॥ ૩૮ ॥

મદપાન જે નારી કરે અથવા અમલ ળીજા વાવરી;
મદમત્ત નારી કરાવ સંગ મદપાનાસન કહીયે ઉત્તંગ. ૬૬૯
તિથિ સકલને ચિત્રણી નારિ હસ્તિની સંખિની મદમત્તભારિ;
મનોરમ યોવન સુંદરી સોલમી કલા અમૃત થશી ઝરી. ૧૦૦૦
—મદપાનાસન ॥ ૩૯ ॥

પગ બે અવલા સવલા કરઈ કડી પાખલી બીડી કરે;
અંગુઠો ધરી રહે હાથસ્યું સમી સૂઈ લોગે પુરુષ શું. ૧૦૦૧
ચોનિસંકોચન આસન નામ કામકલા રસ તે અભિરામ;
ખાલે યોવન સ્ત્રી પદ્મિની સંગ કરાવે જે કાંમિની. ૧૦૦૨

તિથિ આઠમી નવમી કલા શશિહર વરપદ્મ અમૃત પલા;
વિકટાસન બાહ્યો ભોગનો પુરુષાસન સાધર્મ યોગનો. ૧૦૦૩

—યોનિ સંકેત્યાસન ॥ ૪૦ ॥

પગ બે ઉંચા ધરીને સદા સૂઈ પાધરી હરખે મુઠા;
હાથે યોનિ મુદ્રા આચરી યોનિ ઊપરી રાખે સુંદરી. ૧૦૦૪
યોનિમુદ્રાસન આસન નામ કોક કલા બાલે અભિરામ;
તિથિ નવમીને એકાદશી જંડર યૌવન માહિં ચિત્રિણી હસી.

કલા પાંચમી દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણે બૂપાલ;
આસન ધરી નારી જે રમે કોકદેવ કહે મુજને ગમે. ૧૦૦૬

—યોનિમુદ્રાસન ॥ ૪૧ ॥

હાથ હોય ભૂમિ માડીયે એક પગ નીચો છાંડીયે;
બીજો પગ સાહિ આકાસ ઉઘાડી સંગ કરાવે તાસ. ૧૦૦૭
તિથિ ચઉદસી ચઉદમી કલા તરુણી યૌવન હસ્તની બલા;
ત્રવાયા^૧ આસન સુવિચાર કવિ નરખંડ કહિં કથા વિચાર.

—^૨ત્રવાયા આસન ॥ ૪૨ ॥

કર બે નીચા ધરસું ધરે પગ તલી ભૂમિ પ્રતે સંચરે;
રહી ઉગડી કરાવે સંગ અધોમુખાસન કહીયર્ધ તુંગ. ૧૦૦૮
તિથિ સપ્તમી અષ્ટમી હોય કલા અષ્ટમી ધીજે સોય;
હસ્તિની નારી રમે બહુ રંગ મનોરમ યૌવન ઉત્તંગ. ૧૦૧૦

—અધોમુખાસન ॥ ૪૩ ॥

સૂઈ પાધરી સુંદરિ નાર ઉંચે પેડુ કરેસુ ધાર;
નીચે કાટિ કરિનિ સંગ રથાસન કહીયે મનરંગ. ૧૦૧૧
તિથિ ષષ્ઠીને સપ્તમી કલા હસ્તિની ચિત્રિણી નારી બલા;
ધણુ પરિસંગ કરાવે જેહ અમૃતરસ સુખ પામે તેહ. ૧૦૧૨

—રથાસન ॥ ૪૪ ॥

હાથ પગ લેઈ અવની ધરધ સમી સૂઈને સંગતિ કરે;
રહે હાથ પગને બલ બાર રાખે તે દેહી નિરધાર. ૧૦૧૩

ઇષ્ટિ પરિ સંગ કરાવે જેહ મંચાસન બોલીજઈ તેહ;
 યુગતિ કરી કરીજે લોગ નહીતર લેવો ઇશ્વર યોગ. ૧૦૧૪
 તિથિ સાતમી નવમી અષ્ટમી કલા આઠમી બોલીશ અમી;
 બીજૂં યૌવન ચિત્રિણી નાર કીડા કરે આનંદ અપાર. ૧૦૧૫
 —મંચાસન ॥ ૪૫ ॥

હાથ ચરણ એકઠા રાખીયે કમલ તણી પરિ જે સંગ લીયે.
 એકઠા કરી કરાવે સંગ સૂઈ પાધરી રાખે રંગ. ૧૦૧૬
 તિથિ નવમીને તેરસી જાણુ પદ્મિની નારિ યૌવન વખાણુ;
 કમલાસન બોલીજે એહ ઇષ્ટિ પરિ સંગ કરાવે જેહ. ૧૦૧૭
 —કમલાસન ॥ ૪૬ ॥

હીંડોલો ઉંચો બાંધઈ સાર ઉપરિ જોસે પદ્મિની નાર;
 હીંડોલાની સરિ જો હાથે ધરી વિચે યોનિ કાઢે સુંદરી. ૧૦૧૮
 ઉઘાડી મૂકી જૈસઈ સહી પુરુષ ઉપરિ રાખે રહી;
 હીંચંતાં [હીંચંતાં] કરાવે સંગ હીંડોલાસન એ નવરંગ.
 અમાવાસ્યા નેં અઉદશી હોય મનોરમ યૌવન પદ્મિની સોય;
 કલા સોલમી ધીજઈ કાંમિની વિવિધ રસ ચાખે બાંમિની.
 —હીંડોલાસન ॥ ૪૭ ॥

એકણુ હાથેં સ્તન સાહીયઈ બાંજે વેણી કરિ ધારિયે;
 અધર આપે નરના મુખ માંહિ સંગ કરાવે મન ઉછાહિ. ૧૦૨૧
 તિથિ દશમી ને દશમી કલા પદ્મિની ચિત્રણી નારિ બલા;
 બાલી યૌવન મહ કાંમિની અધરચુંબાસન એ બામિની.
 —અધરચુંબાસન ॥ ૪૮ ॥

યોનિમાહિં ઇંદ્રી ઘાલીયે અરહી પરહી તનુ ચાલીયે;
 કડી હાલતિ કરાવે સંગ ચંચલ નાંમૈ આસન રંગ ૧૦૨૩
 તિથિ દ્વાદશિ નવમી કલા હસ્તિની નારી મહંબાકુલા;
 જઠર યૌવન ચંચલ ગતિ ઇષ્ટ પરિ સંગ કરાવે મતિ. ૧૦૨૪
 —ચંચલાસન ॥ ૪૯ ॥

દિવો પેડું ઉપરિ ધરી સંગ કરાવે જે સુંદરી,
 દીપાસન બાલિજેં તેહ ઇચ્છી પરિ સંગ કરાવે જેહ. ૧૦૨૫
 તિથિ પંચમીને પઠી બાંધુ ચિત્રણી નારિ ગુણ વખાણુ;
 કલા સાતમી તતખીણુ ઝરે મનોરમ યોવન ઉચ્ચરે. ૧૦૨૬
 —દીપાસન ॥ ૫૦ ॥

નાભિ ઉપરિ દીવો ધરે સંગ કરાવે મન ખરે;
 નાભિ નામ દીપાસન એહ ઇચ્છી પરિ સંગ કરાવે જેહ. ૧૦૨૭
 તિથિ આઠમીને નવમી કલા પદ્મિની નારિ યોવન બલા;
 સમી પરી કરાવે સંગ તેહ રસ સ્ત્રી બાણે નવરંગ. ૧૦૨૮
 —નાભિ દીપાસન ॥ ૫૧ ॥

બેં પગ ઉંચા રાખે નારિ હાથ ઉપરિ દીવા સાર;
 ઇચ્છી પરિ સંગ કરાવે બાણુ જીનુયુગ્માસન પરમાણુ. ૧૦૨૯
 તિથિ ત્રીજને ચોથી કલા હસ્તિની નારી દ્રવે વ્યાકુલા;
 યોવન તરુણી રસ બામિની સંગ કરાવે જે કાંમિની. ૧૦૩૦
 —ઇતિ જીનુયુગ્માસન ॥ ૫૨ ॥

લિંગ યોનિ પ્રવેશી કરી પેડુમાંહિ કર આંગલી ધરી;
 સંગ કરાવે જે સુંદરી તે બાણુ મદનમાજરિ. ૧૦૩૧
 તિથિ દ્વીતિયાને બીજી કલા દ્રવે પદ્મિની યોવન બલા;
 પેડુકરાસન બોલ્યા તેહ ઇચ્છી પરિ સંગ કરાવે જેહ. ૧૦૩૨
 —ઇતિ પેડુકરાસન ॥ ૫૩ ॥

લોગ કરતાં જે કાંમિની ઇંદ્રી થંભિ રાખે સની;
 ચોનિથંભાસન નાંમ બાણુ મદન તણે વિસરામ. ૧૦૩૩
 તિથિ પંચમીને ચોથી કલા દ્રવે નારી મદમત્ત વ્યાકુલા;
 ચિત્રણી હસ્તિની નારી દોય તરુણી બાલા યોવન સોય ૧૦૩૪
 —ઇતિ ચોનિથંભાસન ॥ ૫૪ ॥

સ્ત્રી સંલોગ કરતાં સાર યોનિ ન દેખે લિંગ અપાર;
 અદ્ભુટાસન બોલ્યું એહ ઇચ્છી પરિ સંગ કરાવે તેહ. ૧૦૩૫

તિથિ સર્વને સોલમી કલા ચ્યારે નારિ દ્રવે' તીણુ વારી;
યોવન ચ્યાર તિહાં લીજીયે ઇણુ પરિ નારિ તવ ધીજીયે. ૧૦૩૬

—ઇતિ અદ્વૈતાસન ॥ ૫૫ ॥

ખલાત્કાર કરાવે સંગ હસ્તિની નારી યોવન રંગ;
કલા ચોદમી અમૃત ઝરે, વિકટામ્બન કવિ નૃપ ઉચરે. ૧૦૩૭

—વિકટાસન ॥ ૫૬ ॥

પલાંઠીવાલી કરાવે સંગ ખેહુ હાથે ધરી રાખે રંગ;
ભદ્રાસન ભણી જે એહ ઇણી પરિ સંગ કરાવે' જેહ. ૧૦૩૮
તિથિ ખારસિને તેરસિ બાંણુ કલા ચોદમી દ્રવે' પરિમાણુ;
હસ્તિનિ નારિ યોવન ખલા સદા નારિ ભોગમતિ કલા. ૧૦૩૯

—ઇતિ ભદ્રાસન ॥ ૫૭ ॥

પગ તલી ખેડ ઉંચી કરી કાના વિચ રાખે' સુંદરી;
મોર તણી પરિ રાખે' દોય મુકુટાસન બોલીજે સોય. ૧૦૪૦
તિથિ તેરસને' ચિત્રિણી નારિ કલા તેરમી દ્રવે' અપાર;
મનોરમ યોવન ખાલિકા મુગ્ધા મધ્યા દોય નાયકા ૧૦૪૧

—ઇતિ મુકુટાસન ॥ ૫૮ ॥

પુરુષ પાધરૈ સૂઆરી કરી ઉપરી ભોગ કરે' સુંદરી;
ભમરાસન બોલી જે એહ ઇણી પરિ સંગ કરાવે' જેહ. ૧૦૪૨
તિથિ સર્વને' પક્ષિનિ નારિ બોજી હસ્તિની જે મદકારી;
કલા અષ્ટમી શશીહર ઝરે' કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરે. ૧૦૪૩

—ઇતિ ભમરાસન ॥ ૫૯ ॥

પગ ખેહુ ધરિ ઉંચા આકાશ હાથ ખે મુકી ભૂમિ નિવાસ;
નીચે' સિરે સંગ કરાવે જેહ મોર તણા આસન કહુ એહ.

—ઇતિ મોરાસન ॥ ૬૦ ॥

તિથિ દશમીને' નવમી કલા ઝરે ચંદ્રમા અમૃતખલા;
ચિત્રિણી મનોરમ યોવના રમે રંગ રસ ભર સોભના ૧૦૪૫

પાર્શ્વ^{૬૧}વાને પક્ષિ ચક્ર^{૬૨}કલા સિંહ^{૬૩}ણી હાથ^{૬૪}ણી ને હરણ^{૬૫}લી;
અન્ધી^{૬૬} સંગ અને ગધવી^{૬૭} શ્વાન^{૬૮} મંજરી^{૬૯} જે યુગ હવિ. ૧૦૪૬

જાતિ ચકોરી ને સૂડલી કુકડી નકુલી નેહંસલી;
 ગરુડી કૂરમી ને સારિકા કોયલ મહમત્ત જે બાલિકા. ૧૦૪૭
 અનુકમિ ઝોગણીસ આસન કલા પંખી જાતિ તણી પરિ લલા;
 જિમ જિમ સંગ કરે એ બાંધુ તિમ તિમ નારિ દ્રવે પ્રમાંણ.
 એહ પંખીની જે જે કલા પ્રીછી લીજયો ગુણવંત બલા;
 તિથિ સર્વને સર્વે નારિ કરાવે ભોગ મન રંગે અપારિ. ૧૦૪૮
 કલા સોલ દ્રવે સુંદરી યોવન ચ્યારે રમે પરવરિ;
 એહ આસન સર્વ પંખી તણાં પ્રીછી લેજો મહમત્ત ઘણાં. ૧૦૪૯

—ઇતિ સમસ્ત પંખી આસન ॥ ૬૧ થો ૭૯ ॥

કડો હેઠિ લેઈ રાખે છૂરી ભોગ કરાવે જે સુંદરી;
 છૂરીકાસન બોલ્યું એહ ઇણી પરિ સંગ કરાવે જેહ. ૧૦૫૧
 તિથિ સર્વને સર્વે કલા યોવન સર્વ રમે આકુલા;
 દ્રવે કાંમિની ચ્યારે જાતિ એ આસન બોલ્યા આખ્યાત. ૧૦૫૨

—ઇતિ છૂરીકાસન ॥ ૮૦ ॥

યોનિ માહેલું જે છે કમલ ઊંધું રાખી રમે વિમલ;
 સંગ કરાવે જે નાયકા ઇંદ્રાસન બોલ્યો બાલિકા. ૧૦૫૩
 તિથિ સર્વને હસ્તિની નારિ મનોરમ યોવન સુવિચાર;
 કલા આઠમી તિથિ પ્રતે ઝરે કોકદેવ નૃપ સું ઉચ્યરે. ૧૦૫૪

—ઇતિ ઇંદ્રાસન ॥ ૮૧ ॥

ઇશ્વર પારવતિનું સંગ તે આસન કહીયે ઉત્તંગ;
 ભૈરવ નાંમ આસન એ ભણું સર્વ યોગ લીજઈ મત ઘણું.
 —ઇશ્વરાસન અને પારવતિ આસન ભૈરવાસન ॥ ૮૨ ॥

કૃષ્ણ રાધિકા જિણુ વિધ રમઈ રાધાસન બોલ્યો જે સમે;
 સંગ કરાવે નવ નવ પરિ ચોરાસી આસન ઉચરી. ૧૦૫૬
 તિથિ સર્વને ચ્યારે નારિ કલા સોલ વર્ષે તિણુ વારિ;
 યોવન ચાર વિશેષે લલાં કૃષ્ણ રાધિકા આસન કલાં. ૧૦૫૭
 —કૃષ્ણ રાધિકા આસન ॥ ૮૩-૮૪ ॥

ઇતિ ચોરાસી આસન ધન્ય નર નારી પ્રીછે જો મન;
 કોકદેવ કહે સુણ બૂપાલ કહ્યા ચોરાસી આસન બાલ. ૧૦૫૮
 બાલાપણથી કરો અભ્યાસ સ્ત્રી નર માંડે સદા વિલાસ;
 ભોગ તણા એ કહ્યા પ્રમાણ ચોરાસી આસન બંધાણ. ૧૦૫૯
 ભૈરવસેન સુણો માહારાય અનુક્રમિ આસન બોલ્યાં આજ;
 ઇણિ વિધ બાણેં ઇન્દિર કલા જેલે નારિમદ વ્યાકુલા. ૧૦૬૦
 બલી પરિ પ્રીછો માહારાય કોકદેવના ચરણ પસાય;
 કહે રાજ સાંભલિ કોક વિચાર તું છે મદન તણો અવતાર.
 રાજ માન દીયે અતિ ઘણું કોકદેવ ને વર્ષાસણ;
 આપ્યા અરથ ગરથ ભંડાર રાજ હરખિત થયા અપાર. ૧૦૬૨
 કોકદેવને સંતોષ્યો ઘણો બુદ્ધીપુર આપ્યો જૈસણો;
 કોકદેવને પંખિણી નારિ વિલસે ઇચ્છા ભોગ અપાર. ૧૦૬૩
 સૌભાગ્યસુંદરી દીધો નાંમ બાણે મદન તણો વિસરામ;
 કોકદેવને મનમાંહિ વસિ રૂપે અપચ્છર રંભા જિસિ. ૧૦૬૪
 બાણેં નારિ ચોસકિ કલા લક્ષણ બત્રીસે કામલા;
 રૂડા રાજ તણી કુંવરી દિન દિન ગુણ વાધર્મ સુંદરી. ૧૦૬૫
 ગુણવંતી યોવન પામિયું મનોરમ સુંદરીનો હીઓ;
 પરતબ પ્રેમતણી પૂતલી દ્વધમાંહિ જિમ સાકર બલી. ૧૦૬૬
 કોકદેવને સુંદરી નારિ મીલી સજોડિ દૈવ વિચારી;
 એ બેહુ ગુણવંતા સૌભાગ્ય કામચાસ ઉપરિ અનુરાગ. ૧૦૬૭
 ભોગકલા બાણેં ભોગવી કાલ સમય બાણે ભોગવી;
 સુખ ભોગવે બેહુ જણા સદા નહી વિયોગ ઘડી એકલા. ૧૦૬૮
 રૂડા મંદિરમાંહિ આવાસ એ જન પૂરણ કરેં વિલાસ;
 રૂડી સંજ્યા અતિહિ ઉત્તંગ રતનજડિત સોહિ નવરંગ. ૧૦૬૯
 ચિહ્ન પાયે રતનની જોતિ બાણે દીવા જલેં ખંધોતિ;
 ચિહ્ન દિસી ભોંતી કર્યાં ચિત્રામ ચોર સી આસન અભિરામ.
 એ જણ ઉપરિ પોઢેં સેજ કોકદેવને સુંદરી હેજ;
 ઉપરિ ચંદુઆ ચતુરંગ જૂલે ચૂંચિત ધૂમત સંગ. ૧૦૭૧

નાનાવિધ શોભે બાલીઆં કોકદેવના ધનમાલીઆ;
 દાસી વીંજણુઈ વીંજઈ વાય એક ચામર ઢાલેં ઉઠાહ. ૧૦૭૨
 એક બીડા ખવરાવેં પાંન એક ગંધર્વ ગીત કલા સુભણ;
 અંતર પરિય વિલસે ભોગ કોકદેવ સુંદરી સંભેગ. ૧૦૭૩
 ચોરાસી આસન સુયંગ વિલસી ઐ જણુ કલા સુરંગ;
 સોલ શૃંગાર શરિરેં ધરેં કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરેં. ૧૦૭૪

આદૌ મજ્જનચારુચીર તિલકં નેત્રાક્ષનં કુણ્ડલં
 નાસા મૌક્તિક-પુષ્પહારમુરસિ શ્લકારનપૂરકઃ ।
 અન્ગે ચન્દનલેપ-કઠ્ચુકમણી શુદ્રાવલી ઘટિકા
 તામ્બૂલં કરકઙ્કણં ચતુરતા શૃંગારકા પોદશ ॥ ૧૦૭૫ ॥

ચોપઈ

પહિલો નાહણુ મજ્જન સાર ખીજે ચીર ધરે શૃંગાર;
 ત્રીજો તિલક લલાટેં કરી નયણે કાજલ રેખા ધરે. ૧૦૭૬
 કાને કુંડલ સોભેં સાર એહ પાંચમો કહ્યો શૃંગાર;
 છઠિં નાકમેં માતી સાર કુસુમ સાર સોભેં ગભિ હાર. ૧૦૭૭
 એહ સાતમો કહ્યો શૃંગાર તેહનો પંખણી લહ્યો વિચાર;
 ખીજી બાપડી સું બાંણુસેં ભોગ કલા કહો કિમ માંણુસે ૧૦૭૮
 વલિ આઠમો એ શૃંગાર પાયે નેઉર રણુગણુકાર;
 અંગે ચંદન લેપન ધરેં કસ્તૂરી પરિમલ મનહરઈ. ૧૦૭૯
 નવમો નાંમ કહ્યો શૃંગાર જે બાણે તે જીયું સાર;
 પહિર્યો ઉત્તમ તનુ કંચૂઓ થણે જિસાશ્યા બે જૂજૂઆ. ૧૦૮૦
 દશમો એહ સોહેં શૃંગાર મદન તણો બોલ્યો બંડાર;
 માનમતિનેં મસ્તિકિ મણી વેણી સોભેં બાણેં ફણી. ૧૦૮૧
 અતિ લાંબા સૂઆલા કેશ સોભેં પંખીણી બાલે વેશ;
 એકાદશમો એ શૃંગાર કવિ નરખદ કહેં કરી વિસ્તાર. ૧૦૮૨
 કટિ ઘટિકા શુદ્રાવલી કેશર લંકી તનુ કોમલી;
 એ શૃંગાર દ્વાદશમું બાણું સોભિત તનુ તે પંખીણી તણું.

સોવન ચુડી સોલેં જડી બણેં આપે વિધાતા ધડી;
 ત્રયોદશમે એ કહ્યો શૃંગાર સોલેં પંખિણી ઉત્તમ નારિ.
 મુખ તંબોલ સોભીજેં રંગ સોવન રેખા દંત મુચંગ;
 ચઉદશમે મુખને શૃંગાર સોલ કલા સોલેં શશિ સાર. ૧૦૮૫
 બાહેં રતનજડીત બહેરખાં કરે મુદ્રિકા સોહે નવલખા;
 પનરમે એ બાંહ શૃંગાર વિશેષેં કંકણ તણો વિચાર. ૧૦૮૬
 સર્વ શૃંગાર માંહે બોદ્યો સાર વાંણી ચાતુરી તણો વિચાર;
 એહ સોલમે કહ્યો શૃંગાર બોલી ચતુરાઈ સુવિચાર. ૧૦૮૭
 સોલ શૃંગાર સરીરેં ધરેં પંખિણી કોક પાસેં સંચરે;
 બીજી નારી તણી સર્વકલા બણે પંખિણી તનૂ કોમલા. ૧૦૮૮
 ભાતિ શુદ્ધ કહીયે પદ્મિની મનોરમ યોવન કાંમિની;
 અઠ નાયકા લક્ષણ લહે પ્રીયતણો શુભલુબધી રહે. ૧૦૮૯

વાસકસજ્જા—સમુત્કાંઠા સ્વાધીનભર્તૃકા તથા ।

કલહાન્તરિતા જ્ઞેયા વિમલબ્ધાઽમિસારિકા ॥ ૧૦૯૦ ॥

પ્રોષિતા સ્વણ્ડિતા ચાપિ નાયિકાશ્રાષ્ટ સંમતા ।

પૃથક્ પૃથક્ સુચિહ્નાનિ પ્રવક્ષ્યામ્યથાનુક્રમાત્ ॥ ૧૦૯૧ ॥

॥ કાવ્યં ॥

વાસકસંસ્થાપથા—

હારં શુષ્પતિ તારકાન્તરુદ્ધેઃ ગ્રથ્નાતિ કાશ્ચીલતાં

દીપં ન્યસ્યતિ કિન્તુ તત્ર બહુલં સ્નેહં ન દત્તે પુનઃ ।

આલીનામિતિ વાસકસ્ય રજનૌ કામાનુરૂપાં ક્રિયાં

સાચિસ્મેરનવોદનીરજમુખી દૂરાત્ સમુદ્વીક્ષતે ॥ ૧૦૯૨ ॥

—રસમંજરી ૭૫

ચોપઈ

પ્રીય તણી ધણી બેએ વાટ વિધવિધ ક(પ)રિ બિછાવે ખાટિ;

શુંથી વિધવિધ કુમુદમાલ સખી સંઘાતે વચણ રસાલ. ૧૦૯૩

ઝાલેં કોતિક હાસ્ય વિલાશ! નાનાવિધ પહિરે શૃંગાર;
 કટિમેખલ વલિ વલી સાચવેં અરહં પરહં જોઈ બાલવે. ૧૦૬૪
 હરખીત ઝોલેં સુણો રે સખી હવડાં પ્રીય આવસેં સુખી;
 હીવે તેજ પ્રકાસે ઘણો વારિ વારિ નવિ સીચે ઘણું. ૧૦૬૫
 ઝેઠી ફરિ પસારેં નયણુ વલિ વલિ જોએ મૃગ નયણુ;
 ક્ષણ આંગણે ક્ષણ લીતર જાય વાસિકસચ્ચાના લક્ષણ કહાય.

॥ કાવ્યં ॥

ઉત્કંઠા યથા:—

यन्माद्यापि समागतः पतिरिति प्रायः प्रपेदेऽपरां
 इत्थं चेतसि चिन्तयन्त्यपि सखीं न व्रीडिता पृच्छति ।
 दीर्घं न श्वसितं दधाति चकितं न प्रेक्षते केवलं
 किञ्चित् पक्वपलाण्डुपाण्डुररुचिं धत्ते कपोलस्थलीम् ॥

—रसमञ्जरी ૭૦

ચોપઈ

ઝેઠી ઉત્કંઠા મન ધરેં કાં બાઈ પ્રીય નાંચો વિસરેં;
 વેલા કહી ગયોતો જોહ તેણું વેલા નાંચો તેહ. ૧૦૬૮
 નહી પૂછાયેં લલજા કરી સખી સંઘાતે નં ઝોલી ખરી;
 ઝોટે સ્વર સુકે નિશ્વાસ રૂડી પરિ ન ઝોલેં ભાસ. ૧૦૬૯
 રક્તસ્વર લલાટે રેખ, રાતા ગાલ કહ્યા સુન્મેષ;
 અકિત નયણુ જોયે પ્રિય વાટ, ઉત્કંઠા મન ધરે ઉચાટ. ૧૧૦૦

કાવ્યં

સ્વાધીન ભવૃકા યથા:—

मध्ये नो कृशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिमा
 श्रौणौ न प्रथिमा गतौ न जडिमा नेत्रे न वारक्रिया ।
 लास्ये न द्रदिमा न वाचि पटिमा हास्ये न वा स्फीतिमा
 प्राणेशस्य तथाऽपि मज्जति मनो मय्येव किं कारणम् ॥

—રસમજ્જરી ૮૧

ચોપાઈ

સુખિ સખી મોરે વસિ ભરતાર મુજમાંહિ રૂપ નહિ લગાર;
કડિ પાતલી નહી મુજ તણી ગાઠાસ્તન નાહિ આપુણી. ૧૧૦૨
દેહી કાંતિ ન સોભે સહી આરૂ ગતિ હૂં આલૂં નહી;
લોગ યોનિ ગાઠી નહી સારી વાચા રૂપી નહી સંભાર. ૧૧૦૩
ગૈઠા ન આવે મુઝને હાસ્ય એહવી સંગતિ માહરી લાસ્ય;
કોઈર કારણ તણો પ્રભાવ વસ્ય માંને પ્રિય નહીં દુભાવ. ૧૧૦૪

કાવ્યં

કલહાંતરીતા યથા:—

અનુનયતિ પતિં ન લજ્જમાના
કથયતિ નાપિ સખીજનાય કિञ્ચિત્ ।
પ્રસરતિ મલયાનિલે નવોઢા
વહતિ પરન્તુ ચિરાય શૂન્યમન્તઃ ॥ ૧૧૦૫ ॥

—રસમંજરી ૫૨

ચોપાઈ

વિભ્રમ ચિત્ત ફિરે આંગણે સખિ સંઘાતે નચ કિં બલૈ;
વિરહાનલ કામજ્વર અડિ માન મતિ અદિ પ્રિય શૂં વદિ. ૧૧૦૬
સૂન્ય ચિત્ત મૂકે નિસ્વાસ શીતલ વાયુ દેહ દહેં બસ;
મનસું ધમ્મ પ્રિય સંયોગ કલહાંતરિતા પ્રિય વિયોગ ૧૧૦૭

કાવ્યં

વિપ્રલબ્ધાયથા:—

આલીભિઃ શપથૈરનેકકપટૈઃ કુઞ્જોદરં નીતયા
શૂન્યં તથા નિરીક્ષ્ય વિશ્લુભિતયા ન પ્રસ્થિતં ન સ્થિતમ્ ।

૧. લગાર ક. ૨ કે. એક ક.

ન્યસ્તા કિન્તુ નવોદનીરજદશા કુહોપકળે રુષા

‘આમ્યદ્ મૃદ્ધકદમ્બદમ્બરચમત્કારસ્પૃશો દૃષ્ટયઃ ॥૧૧૦૮॥

—રસમંજરી ૬૪

ઓપાઠ

સખી મલી નેં કીધો લેહ વર નાયકા મનાવ્યો ખેહ;
ચાલિ સખી તું વનહ મગારિ વેગ વેગિ તેડી બરતાર. ૧૧૦૬
સુણી સખી કપટ ન બોલું અમ્હે વહિલા વન પધારો તુમ્હે;
જો તુમ્હેને નહિ તેજ્યા સહી તો માત પિતા સમ અમ્હેને લહી.
ઈમ કપટ કરીનેં તે નાયકા લે વનમૈ ચાલિ ઠાસિકા;
કુંજ ભુવન ગર્ભ ઉતાવલી તિહાં પ્રીય ન દેખે મન ઝલઝલી.
સૂન્ય દેખી વન ઘર તેહ મન ચમકી સંકાણી દેહ;
આધી પાછી ન સકે બાય પ્રિય વિયોગ ચિંતાતુર થાય. ૧૧૧૨
તીમરી તણાં સુણિ ઝણકાર કુંજભુવન માંહિ અંધકાર;
કાલિ રાત્રિ બ્રમર ગુંબર પ્રીય ન દેખે પડિ વિચાર. ૧૧૧૩
અંબર દૃષ્ટિ થઈ નાયિકા પડિ વિમાસણ તે ઠાસિકા;
રે રે દૈવ કિસો તેં કીયો મ્હા સૂં ફિટી વેપાશૂં થયો. ૧૧૧૪

કાવ્યં

અભિસારીકા યથા:—

દૂતી વિદ્યુદુપાગતા સહચરી રાત્રિશ્ચિરસ્થાયિની

દૈવજ્ઞો જલદઃ સ્વનેન દિશતિ પ્રસ્થાનવેલાં શુભામ્ ।

વાચં માઙ્ગલિકીં તનોતિ તિમિરસ્તોમોઽપિ સ્નિહીવરૈ-

ર્જાતોઽયં દયિતા મિસારસમયો મુખે ! વિમુશ્ચ ત્રપામ્ ॥

—રસમંજરી ૮૬

ઓપાઠ

એક સખી બીજી પ્રતે કહિ વચન વિશેષેં કવિજન લહેં;^૧
તુઝ ભર્તાર ગયો નિજ ઠાંન જિહાં સંઠેત તણો પરિમાન.

યર્ધ દ્વિતિ તેડી વીજલી રાતેં સખી તુઝ સરીખી મીલી;
મેઘદેવતા બેઝે બેશ કરે પ્રસ્થાન વેલા કોશ. ૧૧૧૭
તિમિર વાચા મંગલા કરે ચાલિ સખી તુઝ ધમ્મકા કરેં;
અભિસારે ચઢાયો તુઝ સ્વામી તું પશ્ચિ તિહાં બેઝેં અભિરામ.

કાવ્યં

પ્રોષિતા યથા:—

દુઃસ્વં દીર્ઘતમં વહન્યપિ સસ્વીવર્ગાય નો ભાષતે
શૈવાલૈઃ શયનં સૃજન્યપિ પુનઃ શેતે ન વા લજ્જયા ।
કળ્થે ગદ્ગદ્વાચમશ્વતિ દશા ધત્તે ન વાણ્પોદકં
સંતાપં સહતે યદમ્બુજમુખી તદ્ વેદ ચેતોભવઃ ॥૧૧૧૯॥
—રસમંજરી ૪૭

ચોપર્ધ

પ્રિય પરદેશ કર્યો નિવાસ સુંદરિ ધરિ એકલડી વાસ;
મોટો દુખ કેહી ને નવિ કહેં કામજવર અંગે અતિ દહેં. ૧૧૨૦
લેઈ સૈવાલ પથરણું કરી લજ્જા કરી સયન નવિ ધરઈ;
ગદગદ કંઠ વચન ઉચરઈ મુખ નિસ્વાસ નયન જલ ધરઈ. ૧૧૨૧

કાવ્યં

ખંડિતા યથા:—

કાન્તં નિરીક્ષ્ય વલયાઙ્કિતકળ્થદેશં
ઉક્તા તયા પરમિયા પરુષા ન વાચઃ ।
દૂતીમુખે મૃગદશા સ્વલદશ્રુધારા
દૂરાત્ પરં નિદધિરે નયનાન્તપાતાઃ ॥ ૧૧૨૨ ॥
—રસમંજરી ૫૭

ચોપર્ધ

બીજી નારિ તણેા પ્રતિ સંગિ દેખી બોલે ધર નવરંગ;
કંઠથી તણાં ચિન્હ કીહાં થકી કંઠઈ લાગ્યા દિશૈ સખી. ૧૧૨૩

પ્રિય સંઘાતે ન બોલે વાચ સુણિરે સખી કહૂં તુલ સાચ;
 બોલે વચણ નચણ જલ ભરખ ખંડિતા તણાં લક્ષણ ઉચરખ.
 આઠ નાયકા લક્ષણ જેહ પંખિણી તણે લહી જઈ દેહ;
 બીજાં સ્ત્રીય તણાં જે ચરિત્ર પંખિણી સઘલા લહખ પવિત્ર.
 પંખિણી સુંદર રૂપેં સાર ઇંદ્રાણી રંભા અવતાર;
 વરણવતા છે વાધે વિસ્તાર કહે નરખદ કવિ કથા વિચાર.
 કોકેદેવની મોટી કલા બુદ્ધિવંત નેં ગુણ આગલા;
 રૂપે મહન તણે અવતાર કિં વલી બાણે ઇંદ્રકુમાર. ૧૧૨૭
 રાજહંસની ચાલે ચાલે શબ્દ કોકિલા સરીખુ(ખે) સાર;
 વાંછી સારહનો અવતાર અતિહિ સુંદર તનુ સુકુમાલ. ૧૧૨૮
 પદ દરસણના બાણે લેહ સર્વ ધર્મના માને વેહ;
 નીરાકારનો ધ્યાન જ ધરે આદ્ય પુરુષનું સમરણ કરખ. ૧૧૨૯
 સોલ શૃંગાર તણે તે બાણે બાવન અક્ષર કરે વખાણ;
 બહોતરી કલા પુરુષની જેહ કોકેદેવ બાણે ગુણલેહ. ૧૧૩૦
 પહિલી લેખકની જે કલા ઉત્તમ મધ્યમ ગુણ આગલા;
 મહતી કલા લેખકની બાણે અરધ પંડિત કહિયે સુ વખાણ.

અક્ષરાણિ સમશીર્ષાણિ વર્તુલ્લાનિ ઘનાનિ ચ ।

પરસ્પરમલગ્નાનિ હેતદક્ષરલક્ષણમ્ ॥ ૧૧૩૨ ॥

ચોપઘ

પંડિત કલા બીજી નર તણી અક્ષર ઘોષ કરેં સોષણી;
 ઉચે સ્વર અક્ષર ઉચરેં જિમ માંબર 'બાલ મુખ ધરખ. ૧૧૩૩
 બાલક નર્મ દ્રુખ ન હોખ કલા હાંતિ ધરખ પીડખ નહી સહા;
 ઈમ ઘોષ કરતાં અક્ષર ચઢે કવિ વિનોદ શ્રી નરખદ પદખ. ૧૧૩૪
 ત્રીજી કલા કવિત્તની બાણે ઉત્તમ મધ્યમ અધમ પ્રમાણ;
 ગુપ્ત પ્રગટનેં અતિ ઉઘાડ જેહ કવિત્તના અર્થ પમાડ. ૧૧૩૫

તેહનાં લક્ષણ કહૂ વેગલાં પ્રીછેં નાહનાં મોટાં બલા;
 ત્રિષુ લેહ છ કવિત્તજ તણાં તેહનાં લેહ કહૂ સાજણાં. ૧૧૩૬
 પહિલું નાલિકેર સારીયું બીજું દ્રાખ તણે। પારખું;
 ત્રિજું ખારીક સરીયું બાંણ એહ કવિત્તનાં કહેં વખાણ. ૧૧૩૭
 જેહ બણતાં ઉપરિ હોય દુરિઘટ અક્ષર છંદ માહા સુવિકટ;
 માંહિ જિંદા અરથ અપાર સ્વાદ ટોપરાંનો સુવિચાર. ૧૧૩૮
 જેહ બણતાં સુલલિત વાંણી રૂડા છંદ તણાં બંધાણી;
 અર્થ તણે। નહિ સ્વાદ વિચાર બાણેં ખારિક બીજ કુઠારિ.
 જેહ બણતાં ઉત્તમ ગીત રૂડા અરથ તણી માંહિ મતિ;
 કવિત્ત બણતાં મન હરખીયે દ્રાખ સરીયું તે પરખીયે. ૧૧૪૦
 ઉત્તમ શાસ્ત્ર તણા બંધાણ પિંગલ નાના ભાષિ પૂરાણ;
 લઘુ હીરથ ગણુ લહે વિચાર ત્રીજી કલા કવિત્તની સાર. ૧૧૪૧
 અંક કલા ચોથી પુરુષની ગીત કલા બોલી પાંચથી;
 અતિ રૂડી તેહની ચાતુરી ગાયેં કિનર સ્વર માધુરી; ૧૧૪૨

સપ્તસ્વર—ત્રિગ્રામાસ્તાલમેકોનત્રિંશતિ ।

મૂર્છના એકાદશાશ્ચૈવ સંગીતશ્લોકપૂર્વકમ્ ॥ ૧૧૪૩ ॥

પ્રથમો મૈરવો રાગો દ્વિતીયઃ માલકૌશિકઃ ।

તૃતીયો ત્રિજોગ્યશ્ચ ચતુર્થો દીપકસ્તથા ॥ ૧૧૪૪ ॥

પચ્ચમથૈવ શ્રીરાગો મેઘરાગોઽપિ षષ્ઠમઃ ।

રાગ એકો વધૂઃ પચ્ચ અષ્ટપુત્રાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧૪૫ ॥

એ ષટ રાગ કહ્યા સુવિચાર પંચ પંચ એકેકી નારી;
 આઠ પુત્ર તેહનાં સુવખાંણુ રાગ રાગ પ્રતિ તેર પ્રમાંણ. ૧૧૪૬
 સુખ્ય રાગ ચોદશમે બાણુ તેહનાં નામ સંક્ષેપે આંણ;
 અંચ તણે। વાધે વિસ્તાર તેહ કારણ શું કહેં વિચાર. ૧૧૪૭

મૈરવી—પુનક—સ્નેહી વજ્રાલી ચ વલાવલી ।

રાગાન્નાથૈતાઃ પચ્ચ રાગમૈરવવલ્લભાઃ ॥ ૧૧૪૮ ॥

पञ्चमो हर्ष-देशास्व-बङ्गाला मधु-मालवौ ।

बेलावलो ललितश्च भैरवस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११४९ ॥

—धृति बैरवरागपरिवार-१

गुडीग्रहा च गन्धारी मालश्री जैतश्री तथा ।

धन्याश्री पञ्चमी प्रोक्ता मालकौशिक बल्लभाः ॥ ११५० ॥

मारु-मेवाड-मिष्टाङ्ग-बर्बर-चन्द्राकायसाः ।

खोखरः भ्रमरानन्दः मालकौशिकनन्दनाः ॥ ११५१ ॥

—धृति मालकौशिकपरिवार-२

मोपाली चन्दगवरी वसन्ती सीन्दूरी तथा ।

आहीरी पञ्चमी प्रोक्ता हिन्दोलस्यैव बल्लभाः ॥ ११५२ ॥

मङ्गलश्चन्द्र बिम्बश्च सुमनिन्द-विभाकरौ ।

वर्द्धमान-विनोद-वसन्ताश्च (?) देशी हिन्दोलपुत्रकाः ॥

—धृति हिंडोलपरिवार-३

सारङ्गी गुर्जरी तोडी कमोदी पदमञ्जरी ।

एता रागाङ्गनाः पञ्च दीपकस्यैव बल्लभाः ॥ ११५४ ॥

कालिङ्गः कुन्तलो रामः कमलो कुसुमस्तथा ।

चम्पकः लाहु-हेमालौ दीपकस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११५५ ॥

—धृति दीपकराग परिवार-४

वैराटी च कर्णाटी च सामेरी च गौडी तथा ।

सैन्धवी वाराङ्गनाः पञ्च श्रीरागस्यैव बल्लभाः ॥ ११५६ ॥

कल्याण-मालवौ गौर-गम्भीरौ गुणसागरः ।

आगर-विहागर-कुम्भाः श्रीरागस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११५७ ॥

—धृति श्रीराग परिवार-५.

सोरठी चैव मलयागिरी आशावरी कनीयसी ।

रामगिरी तथा प्रोक्ता मेघरागस्य बल्लभाः ॥ ११५८ ॥

कानर-नट-कैदाराः जालन्धरो गजाघरः ।

टङ्क-सूहव-शङ्कराभरणाः (?) मेघरागस्य नन्दनाः ॥११५९॥

—धृति श्रीभैरवागपस्वित्-६

उषसि भैरवो राग उदये मालकांशिकः ।

योम्ये हिन्दोलरागश्च मध्याह्ने दीपकस्तथा ॥ ११६० ॥

श्रीरागो दिनान्ते च मेघरागो निशान्तरः ।

यस्य यस्य च वेलायां गीयते नरचातुरैः ॥ ११६१ ॥

यस्य यस्यैव रागस्य पुत्र-दारा समागमः ।

तस्य तस्यैव गीतस्य गायनो सुखदः सदा ॥ ११६२ ॥

अन्यरागोऽन्यभार्या चावेलायां चापुत्रकम् ।

गायने नरकं याति हन्त पापः सभापतिः ॥ ११६३ ॥

नृत्यकला क्लीय पञ्चमी कला वाज्जि तल्ली सातमी;

पञ्चमेक वाज्जित्रनां कक्षां तेहना बेक सक्षेपे लक्ष्मी. ११६४

तन्त्री चैव वितन्त्री च घनं सुस्वरमेव च ।

चत्वारि वाद्यानि देवि ! पञ्चमं मुखमुत्तमम् ॥ ११६५ ॥

तन्त्री वीणादिकं वाद्यं वितन्त्री नाशाणादिकम् ।

शङ्खं शृङ्गी सुस्वरं च कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ११६६ ॥

सप्ततन्त्री भवेद् वाद्यं वितन्त्री च त्रयोदशम् ।

सुस्वरमेकादशं च घनं पञ्च विधीयत । ११६७ ॥

ब्रह्मवीणा रुद्रवीणा कविलाशं पनायकः ।

सारमण्डललावणी कमीची सप्ततन्त्रिका ॥ ११६८ ॥

नीशाणं तबलं ढोलं ददामा दुवडि मृदलम् ।

ढफ-ढमरू-ढङ्क-ढोरुं पड-पखाज-कुण्डली ॥ ११६९ ॥

एतानि वितन्त्री वाद्यानि पुष्टकादयस्त्रयोदशः ।

निर्घातं च गदाहस्तौ ववचिच्च करपल्लवे ॥ ११७० ॥

સજ્જં સજ્જી ચ વંસી ચ મેરી મજ્જી ચ માધુરી ।

શર્ણાંયી કાદલી સ્વલ્પા કરણ્ડસુસ્થરે સ્વરાઃ ॥ ૧૧૭૧ ॥

કાષ્ટતાલં કાંસ્યતાલં ઘન્ટઘૂઘરમેવ ચ ।

પશ્ચમં સ્થાલિકાતાલં ઘનં પશ્ચ વિધીયતે ॥ ૧૧૭૨ ॥

—ઇતિ વાજિત્રલક્ષણાનિ.

આકરણ તણી કલા આઠમી છંદ કલા કહીયે નવમી;
 દશમી કલા કહું અલંકાર એકાદશમી નાટક સાર. ૧૧૭૩
 જે નાટિક કલા કહું બારમી નખછેદની કલા તેરમી;
 પત્રછેદે કલા ચઉઠમી આયુધકલા પનરમી બલી. ૧૧૭૪
 ગજઆરોહણ કલા સોલમી તુરંગ વાહણ સત્તરમી;
 ગજપરીક્ષા અષ્ટદશ બણ અશ્વપરીક્ષા શુણ વખાણ. ૧૧૭૫
 રતન પારિખો કલા વીસમી પુરુષલક્ષણ કલા એકવીસમી;
 સ્ત્રીલક્ષણ બાવીસમી કહી પશુલક્ષણ ત્રેવીસમી સહી. ૧૧૭૬
 મંત્રવાદ કહું ચઉવીસમી યંત્રવાદ વલી પચવીસમી;
 રસવાદ પરવિસતી કલા વિષવાદ વલી સતવીસહ બાંણ. ૧૧૭૭
 અઠાવીસમી ગંધર્વવાદ ઓગણત્રીસમી વિદ્યાવાદ;
 કલા ત્રીસમી યુક્ત પ્રકાર યુક્તિ કલા એકત્રીસમી સાર. ૧૧૭૮
 બત્રીસમી કહું તર્ક વાદ સંસકૃત કલા તેત્રીસી વાદ;
 પ્રાકૃતભાષા તણી જે કલા ચોત્રીસમી બોલી કોમલા. ૧૧૭૯
 પ્રત્યુત્તર પાંત્રીસમી બણ દેશભાષા પત્રીસ વખાણ;
 સ્વપ્તત્રીસમી કપટીકલા ચિત્રવિજ્ઞાન અઠત્રીસી બલા. ૧૧૮૦
 ઓગણચાલીસી રૂઠો નાંમ સત્યસિદ્ધાંત કહીયેં અભિરામ;
 કલા વેદાંત કહી ચાલીસ ગારૂડવિદ્યા એકતાલીસ. ૧૧૮૧
 બેતાલીસમી કહીયે ઈંદ્રબલ ત્રેતાલીસમી વિનય વિશલ;
 ચોમાલીસમી આચાર્ય કલા પંચતાલીસમી આગમ બલા.
 વાંણિક કલા છેતાલીસી બણ ધ્યાનકલા સુઠતાલીસ વખાણ;
 અઠતાલીસમી કલા પૂરાંણુ ઈતિહાસ [કલા] ઓગણપંચાસ.

દર્શનબોદ કલા પંચાસ:—

કલા ખેચરી એકાવનમી અમરકલા કહીયે ખાવની;
ગમન પાતાલ કલા ત્રેપની ધૂરતિકલા કહું ચોપની. ૧૧૮૪
પંચવનમી તરૂ રોપણું કાબટધડણુ છપનમી કલા;
વણાટકરણી સતાવની બાણિ કૃતમણિ અઠાવનમી વખાણ.
ઓગણસાઠમી વાંણિજ્યકલા વસિકરણી સાઠમી કલા;
ઘટપાપાણુ ઈકસઠમિ બાંણ ચિત્રકલા ખાસઠમી બાંણ. ૧૧૮૬
નેપશ્યતિ ત્રેસઠિ વખાણુ ધાતુકરમ ચોસઠિ બાણ;
ધર્મકર્મ પેસઠિકલા વંચકલા છાસિઠીમી બલા. ૧૧૮૭
સતસઠમિ રસવતી વખાણુ કર્મકલા અઠસઠમી બંધાણ;
હસિતકલા ઓગણોતિરી બાંણિ પ્રયોગકલા સિતેરમી વખાણ.
એકોતેરમી કેવલજ્ઞાન અકર્મકલા બહોતેરી માંન;
સર્વકલા બાણું કોકટેવ બહોતર કલા બાણે શુણુ લેવ. ૧૧૮૮
એણે અંથે જે વિસ્તરી કહું અંથ તણે પાર નવિ લહું;
શ્રમ થકી બોહનું કવિરાજ તે માટે નામ કલા સંખ્યાજ. ૧૧૮૯
કોકટેવ સાચો શુણુ બાણુ ચઉઠહ વિદ્યા તણે નિધાન;
અનુક્રમિ વિદ્યા લહિ વીશેષ કવિજન બોલે કથા વિશેષ. ૧૧૯૧

કાવ્ય

બ્રહ્મજ્ઞાન રસાયનં સ્વરધ્વનૈર્વેદં સ્તથા જ્યોતિર્ભા
વ્યાકર્ણ જલતરણં ધનુર્ધરં વૈદ્યસ્ય કૃષિપરં ।
કોકૈ વાહન વાજિતં નટનૃત્યં સંવોધનં ચાતુરી
વિદ્યા નામ ચતુર્દશં પ્રતિદિનં કુર્વતુવો મંગલં ॥ ૧૧૯૨ ॥

ચોપઈ

પહિલી વિદ્યા બ્રહ્મજ્ઞાન ખીણ રસાયણુ વિદ્યા બાંણ;
ત્રીણ વિદ્યા સ્વરકેવનિ કરે વેદ વિદ્યા ચોથો ઉચરે. ૧૧૯૩

વિદ્યા જ્યોતિષની પંચમી વ્યાકરણ વિદ્યા બાંધે છમી;
 જલતરણી વિદ્યા સાતમી ધનુર્ધરિ વિદ્યા આઠમી. ૧૧૬૪
 વૈદ્યવિદ્યા ઔષધની બાંધુ નવમી વિદ્યા કહી વખાણુ;
 દશમી વિદ્યા કૃષિ કર્મ બાણીયે વિદ્યા તણા ગુણ વખાણીયે.
 એકાદશમી કોઠે જ કલા વિદ્યા બારમી વાહણુજલા;
 વાજિત્ર નાદ વિદ્યા બારમી વિદ્યા નાટકની તેરમી. ૧૧૬૬
 વિદ્યા સંબોધન ચાતુરી ચઉદ વિદ્યા સંપૂરણ કરી;
 કોઠદેવ બાંધે અભિરામ ચઉદ વિદ્યા તણાં વિશ્રામ. ૧૧૬૭
 આઠ પદ્મવી બાંધે કોઠે કહૂં વિશેષે કારણ લોક;
 આંકપદ્મવી કરપદ્મવી નૈત્રપદ્મવી વસ્તપદ્મવી. ૧૧૬૮
 શબ્દપદ્મવી ઔષધપદ્મવી પુષ્પપદ્મવી ભાષાપદ્મવી;
 બે હૂં વિગતે કહૂં વિચાર ગ્રંથ તણા વાધર્થ વિસ્તાર. ૧૧૬૯
 એકવો આઠ પદ્મવીનો બાંધુ કોઠદેવ બાંધે સુવખાણુ;
 પદ્મભાષા બાંધે ઠેલવી સંસ્કૃત પ્રાકૃત મધ્ય મેલવી. ૧૨૦૦
 અપભ્રંશ સુરસેની વલી પિસાચિની માગધી સાંભલી;
 પદ્મભાષાનું જે બંધાણુ કોઠદેવ પ્રીછે ગુણુ બાંધુ. ૧૨૦૧
 દેશદેશની ભાષા લહે કવિજન ઉપમા કહેવિ કહે;
 સૂર સુભટ બલવંત ઝૂઝાર ભૈરવસેનને કરે જૂહાર. ૧૨૦૨
 કે પરમેશ્વર નામે સીસ કે ગુરૂ મૂરતિ કલા જગીસ;
 અતિ ગુણવંત અને જસવંત મહન તણા અવતાર લહંત. ૧૨૦૩
 શ્રીભાગ્યસુદંદરી કોઠજ દેવ વિલસે બે જણ મંદિર સોય;
 મનગાંધિત પૂરે જગદીસ સદા કાલ તે કરે જગીસ. ૧૨૦૪
 લોચ્ય ભોચ્ય તે વેલા કમૈ બે ગુણવંતા ગુણીયલ રમેં;
 બે યોવનમતિ કલા વિલાસ બે ગુણવંતા ગુણીય રસાલ. ૧૨૦૫
 બેહુ સ્વરૂપ સરીખો ભોગ બે જણુ લોગૈ સુખે લોગ;
 બેહુજન બેડી સોભે સાર બેહુ બાંધે સ્વહાથે ધણા કિસ્તાર.
 નિસદ્ધિન બેહુ રહે એકઠા બેજણુ પ્રેમભર રમેં સોગઠાં;
 બે જન નાનાવિધ શું રમેં બે જણુ લોજન એકત્ર જમે. ૧૨૦૭

બે જણ એક સૂર્યેં પર્યંક બે જણ વહનેં પૂરણ મયંક;
 બેજણ માંનની કોક સધીર ભોગ ભોગવી બાણે ધીર. ૧૨૦૮
 બે જણ કાયા એક પરાંણ બે જણ મન એક મંડાણ;
 અહ નિસિ કીડા કરે અપાર વિલસે વંછિત ભોગ વિચાર.
 પાંન ફૂલ સુગંધ સંખંધ પૂર્વજન્મનો એહ સંખંધ;
 અંગ જલાદિ ભગટણા કરે તેલ સુગંધી તનુ આચરે. ૧૨૧૦
 પુંપ તણા પહિરઈ કંચૂઆ પુંપ ચીર ઓઠે જૂજૂઆ;
 પુંપ તણા પહિરેં શૃંગાર કોકદેવ સુ વિલસે સાર. ૧૨૧૧
 કુસુમ તણા પહિરેં ઘાઘરા સોયન ઘડિત પાયે ધુવરા;
 શૃંગ્યા કુસુમ તણા છંદૂઆ હાથે કરી ઉઝાલે જૂજૂઆ. ૧૨૧૨
 બે જણ મનસું કીડા કરઈ નાનાવિધ આસન આદરેં;
 નવરસ વિલસે તનુ સુખ કરઈ કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે.

દૂહા

બાંણ સુખણેં પ્રીતડી, મિલતાં ઉપજે રંગ;
 બાણેં પૂરવ નેહલો, કિ વલો કરમ પરસંગ. ૧૨૧૪
 પૂરવ પુણ્ય પસાઉલે, વિલસેં ભોગ વિલાસ;
 બાણેં વહિસી કેતડી, ભમર કરેં સુખરાસ. ૧૨૧૫
 જે યુગમાંહિ માનરી, કોક ન બાણે લેહ;
 સું બાણે તે ભોગવી, ફાગટ જન્મ નિખેહ. ૧૨૧૬
 મહન સરોવર પ્રીતિ જલ, કોકશાસ્ત્ર હઠ નાવ;
 જે બાણીસે ચાલવી, તેહ ઉતરસે પાર. ૧૨૧૭
 કોકશાસ્ત્ર હઠ નાવડું, ઘડયું કવિજન ખંત;
 જેહ બાણથે કેલવી, તે પાંમસે અંત. ૧૨૧૮

ચોપઈ

એણી પર રંગ રમતાં ઢોઈ સુખ પામે મન ગમતો સોય;
 એક દિવસ આણુંદ મઝારિ કોકદેવ પૂછે સુણી નારિ. ૧૨૧૯
 એકમનાં તું સુણિ કાંમની વાત એક પૂછું બામિની;
 મોટા રાય તણી કુંવરી પૂરણ લક્ષણ તું અવતરી. ૧૨૨૦

કહે ને માય બાપનો નાંમ ઈહાં કિમ આવી કહેં ગુણ માંમ;
 વિસ્તાર કથા કહો સુ વિચાર કુણ નમરી કિહાં તુલ અવતાર.
 મુઝ આગલી સાચો ઉચરો યોગીણી વેષ કહો કિમ ધરો;
 વલિ તું મુંદરી કહે વૃતાંત સાંભલી વયણ સોહમા કંત. ૧૨૨૨
 'ખાંણુપૂર' દેશ ભલો મહારાય નિપાણ પાટણ તે કહીવાય;
 સૂર્યસેન તિહાં રાજ કરંત તેહની પૂત્રી સાંભલ કંત. ૧૨૨૩
 કોકદેવ કહે મુણિ મુંદરી યોગીણી થઈ કેમ નીસરી;
 એહ વાત કહો મુઝ વિસ્તારી કપટ કાંઈ મ રાખો નારી. ૧૨૨૪
 વગ્નતો વચન કહેં મુંદરી કારણ કહું મમ વાચા ધરી;
 સ્વામિ ખુનસ મ કરિસો તુમ્હે જિમ કુલ કથા વિસ્તારું અમ્હે.
 કોકદેવ કહે વાચા સાર ખુનસ કિસ્યાની ન કરું નારિ;
 પ્રાપતિ કરમ તણી પરિમાણ કલ લોગવીયે જન્મ પ્રમાણ.

મવિતવ્યં યથા યેન ન સોચતિ ચાન્યથા ।

નિયતે તેન માર્ગેણ સ્વયં વા તત્ર ગચ્છતિ ॥ ૧૨૨૭ ॥

પ્રાપ્ત્યવ્યમર્થેલભ્યતેમનુષ્યો દૈવોપિ તં લંઘયિતું ન શક્યઃ ।

તસ્માન્ન શોકો ન ચ વિસ્મયો મે યદસ્મદાયં નહિ તત્પરેષાં ॥

ચોપદ

તવ મુંદરી કહો વૃતાંત સાંભલી તનુ સોહમા કંત;
 સૂર્યસેન પિતા મુઝ તણો રાજમારગ કુઝ ચાલેં ઘણો. ૧૨૨૬
 ધરિ માતા ઉન્મત તોખાર ગય વર સહસ્ર વર્ષ અઠાર;
 રાજરિધિ ભલી ધરિ વસે વિલસે રાજા સુખિતિથે. ૧૨૩૦
 નિપાણ પૂર પાટણનો ધણી રાજરિધિ ધરિ સોહામણી;
 સર્વ સંપતિ રાજા ધરિ રહે પુત્ર નહી મોટો દુખ સહઈ. ૧૨૩૧

અસ્મિન્ વિચિત્ર સંસારે જન્મ પૂત્રસ્ય દુર્લભં ।

યઃ યસ્યતિ મુક્તં મૂનો મુચ્યતે ચ રુણત્રયાન્ ॥ ૧૨૩૨ ॥

ચોપાઈ

નીરાધારિ આલે સંસાર પુત્ર તણો મોટો આધાર;
 સંતતિ વિષ્ણુ શ્રવ ત્રિપત ન હોય અહનિશી રાય વિમાસઈ સોય.
 પુત્ર કાજ માટે આરંભ ઉપજે પુત્ર તો હુવે કુલથંભ;
 અહનિશી માંડયું સેવા ધ્યાન મહાકાલિ યોગિણી વરદાન.
 આદર સહિત આરાધઈ માય પવિત્ર પછે ઉપવાસ કરાય;
 ભૂમિસયન રાજા આદર પૂજા લોગ ધૂપ પરિવર. ૧૨૩૫
 મહાકાલીના દેહલમાંહિ ઝેઠો રાજા તપ કરીય;
 એક માસ અન્ન ત્યાગે રાય નિશિ સુપનૈ આવ્યા મહામાય.

કાવ્ય

વરનયન મુદ્દષ્ટ્યાં પश्यति सानुरागा

अरुण कमलाक्षी किं च मोद प्रदात्री ॥

मुललित शबरूढा हस्तनृमुंडकर्त्री

वादयती कस्त्रीणा यौवना रसिता सा ॥ ૧૨૩૭ ॥

ચોપાઈ

માગિ માગિ બોલે અંબિકા હૂં તૂઠિ તુજ મુખિ સેવકા;
 મન ધમ્મિત આપું વરદાન હું માતંગી સુખહ નિધાન. ૧૨૩૮
 રાજા બાણે મુણે મહામાય આપો પુત્ર મહાસુખ થાય;
 ઇચ્છી કાજે આરાધ્યાં તુરહે કરજોડી પાય લાશુ અમ્હે. ૧૨૩૯
 વલતો દેવિ બોલે વાચ સાંભલી રાજા કહીયે સાચ;
 પુત્ર નહોં પણ હોસ્યે સુતા રૂપે શુભ ઉત્તમ સંયૂતા. ૧૨૪૦
 દેવ નામ દેલ્યો તેહનો હૂં સૂપનૈ બોલું બેહનો;
 યોગિણી બક્તિ કરાવે સદા હોસ્યે કન્યા કુલ સંપદા. ૧૨૪૧
 વરસ સતરમે પરજાવલ્યો તિહાં લગે કુઆરી રાખલ્યો;
 એહવું કહી દેવી ચાલીઆં સૂપન માહે અદ્યજ થયાં. ૧૨૪૨
 બગ્યો રાજા હરખીત થયો રાંબી આગલી સુપન જ કહ્યો;
 અન્યોન્ય હરખીયા બેહું તુઠી માહાકાલો વર દેહુ. ૧૨૪૩

તિથિ મસ વાડે ગર્ભજ ધર્યો રાજા ગરથ ધણો વાવર્યો;
 દિન દિન ઓછવ રાજા કરે ઉત્તમ મંગલ ગતિ આચરે. ૧૨૪૪
 ગર્ભ માસ સંપૂર્ણ થયા જનમી બેટી ઉછવ થયા;
 જન્મ મહોત્સવ રાજા કીઓ પૂત્ર તણી પરિ ધન ખરચીઓ.
 દિન દિન વાધર્ષ તે બાલીકા સેવા કરે માહાકાલીકા;
 યોગણિ પાત્ર પૂરે દિન દિન દીધું નામ ન જાણ્યું મન. ૧૨૪૬
 દેવી વચન તે લોખ્યો સહી દીધું નામ મનુષ્યનું લહી;
 વરસ પાંચની કન્યા થઈ રાજા મને વિમાસણ બઈ. ૧૨૪૭
 કુણુ જાણે આગલિ કેતો કાલ હું જીવીસું સંસાર જંબલ;
 જીવતાં બેટી પરણાવીશું નયણે ઉચ્છવ હું દેખીસું. ૧૨૪૮
 સ્વપ્ન તણો ન કીધો વિચાર કીજે વીવાહ હર્ષ અપાર;
 ઘડી એક પીયારિ સદા કીજે કામ કન્યાનું મુદા. ૧૨૪૯
 ચિત્રકોટિનો રાજા જેહ પાલે રાજ બલી પરિ તેહ;
 કનકસેન રાજાનો નામ કામદેવ કુંવર અભિરામ. ૧૨૫૦
 ભેઈ ભેષ બોલાવ્યા બાલ વીવાહનો કીજે રંગરોજ;
 નીપાણુ પાટણુ આવી જાન હુઈ લગ્ન વેલા અનુમાન. ૧૨૫૧
 તિણી સમિ વાત બની વલી હુઓ તમાસો ઉચ્છવ મીલી;
 કંકાલી વેષ ધરી યોગિણી અકસ્માત તિહાં આવી સુણી. ૧૨૫૨
 ચ્યારિ યોગણી આવી તિહાં કન્યા ઉપાડી લેઈ ગર્ભ કિહાં;
 કુણુટક દેશમે મૂકી નામ જાગી કન્યા દેખી અભિરામ ૧૨૫૩
 મોટો દેહલ માહા મંડાણુ રચના માહાકાલિનો કામ;
 પાખલી બેટી યોગણી ચ્યાર વાજે મહુઅરિ વીણા સાર. ૧૨૫૪
 મેં જાણ્યું એ શી ગતિ થઈ મહાં કીહાંથી આવી વહી;
 યોગિણી ચ્યાર મહાસુંદરી નાચે નાટિક આગલી પ્રીરિ. ૧૨૫૫
 તે દેખીને અચરીજ થયો મહારો મન તો વિશ્વંજન થયો;
 તે યોગણી પૂછે તું કુણુ વગડાનું સાવજ છું સૂણુ. ૧૨૫૬
 મુઝ વિવાહ કરેતો તાત મહાં કિણુ આવી ન જાણું વાત;
 જિમ તુમ્હે રાખો તિમ હું રહું બીજી વાત તુમ કીસી હું કહું.

તેણી કામે રહી હું વિશેષ યોગણી તણે ધરાવ્યો વેષ;
 હંસણી યોગણી ગુરુણીનું નામ મહાકાલી સુપન આવી તાંમ.
 પંખણી યોગણી એહનો નામ દેખ્યો બાઇ તુમ્હે અભિરામ;
 ફકિ પરિ પ્રતિપાલો એહ મત કરસ્યો એહનો વિવાહ. ૧૨૫૬
 એહનું કહી અદાઈ થાય હંસણી યોગણી લાગી પાય;
 બાણી સ્વપ્ના કીધ વિચાર દિન દિન વાધઈ રાજકુમારી. ૧૨૬૦
 વિદ્યા તણે કીધો આરંભ શીખી ગાયન નાટારંભ;
 મોરાસી આસન સીખવી ભોગકલા મુઝનેં પ્રીતીવી ૧૨૬૧
 હાવભાવ મે સીખ્યા તિહાં હંસણી યોગણી 'રૂડી જિહાં;
 અનેક આતુરી મુઝ સીખવી તેહના લેહ ન બાણેં કવિ. ૧૨૬૨
 વરસ બારની છૂં તિહાં થઈ હંસણી યોગણી ચિંતા હૂઈ;
 એહનો કિમ કરસું વિવાહ ગુરુણી ચિંતા હીયકા માંહિ. ૧૨૬૩
 એક દિવસ નિદ્રા વશી થઈ મહાકાલી સ્વપ્ને આવ્યાં વહી;
 બોલે ગુરુણી સુણ અભિરામ એક વાત બોલી ગુણુભામ. ૧૨૬૪
 જેહ કન્યાસું કરસ્યઈ વાદ જેહ ભોગવસ્યે વિણ પરમાદ;
 જેહ છપસ્યે તે પરણસ્યે સુપનું ગુરુણી હીયકે તે વસેં. ૧૨૬૫
 બાગી યોગણી તે તતકાલિ પડિ વિમાસણ ચિંતા બાલ;
 હંસણી યોગણી કરે વિનાણુ બાયે આવે સાથ પ્રમાણુ. ૧૨૬૬
 કુણુઈ દેશનો રાજા જેહ વાત સુણી મન ચિંતે તેહ;
 ગુરુણીનેં તેડાવો રાય ઉઠી રાજા લાગ્યો પાય. ૧૨૬૭
 તુમ્હે બેટી પરણાવો મુને જે જોઈયેં તે આપુ તુનેં;
 હંસણી બાણે સુણે માહારાય જેહ છપે તે પરણાય. ૧૨૬૮
 વાત સુણી રાજા ઈમ કહેં એક દિન અમ્હે ધરિ વાસો રહેં
 જો છપીસું તો પરણીસું નહીતર તુમ્હે પાછી આપસું. ૧૨૬૯
 નેમ કરી એહવો હંસણી તેડાવિ ચેલી પંખણી;
 સુણરે બેટી વચણ રસાલ હાવભાવ કરી રીઝવો બૂપાલ. ૧૨૭૦
 ભોગવવા મ દેશો તુમ્હે ન્યાય શીતિ બોલું છું અમ્હે;
 જોર જીલમ મત કરીસ્યોં સોયકે કાપ ધરિસ્યે દેવી ઈસોય. ૧૨૭૧

૧ ગુરુણી ક. ૨ જો ભોગવથં ક. ૩. કાપ ક. ૪ જોય ક.

- ગુરુણી પોતાને મઠિ ગર્ભ હૂં તો રાખને ધર રહી;
 રાતે રાઉ દેખાડી કલા રાખ હૂઆ મહંબાકુલા. ૧૨૭૨
 હાવ ભાવ દેખાડયા ઘણાં જેહવા બોલ્યા છિ સી તણા;
 આર પ્રહર અમ્હ કીધો વાદ હાર્યો રાખ ધરી પ્રમાદ. ૧૨૭૩
 મહાકાલીને વરદે કરી રાખ નહી બોગી સુંદરી;
 રાખ લબ્બ અતિ ઘણી થઈ હું આપણ મંદિર ઉદે ગર્ભ. ૧૨૭૪
 હંસણી તિહાં વિમાસે હીયે હવિ ઇણી થાનિકથી આલીયે;
 દેશદેશના રાખ જેહ વાદ કરીને સાથે તેહ. ૧૨૭૫
 જેહને એ જીપશે વાદ તેહને પરણાવું આદહાદ;
 ઇહાં થકી જઈયે પરદેશ કીજે યોગિણી તણો નિવેશ. ૧૨૭૬
 રાખ પણ કોપસે એહ કહસે કુંઝરી ડાકણિ તેહ;
 એહવે સમે વિમાસે રાય સર્વ વજીર બેસી એક ઠાય. ૧૨૭૭
 કરિ વિચારિ પંખાણીનિનો એહ જનમ નહી માણસનો તેહ;
 સક્રિતરૂપ કિ એ શાકિની કિ માયા રૂપ ધર્યો ડાકિની. ૧૨૭૮
 એહ કોતિક નવિ દીઠો કદી નારી નરશૂં જીપે યદી;
 ઇહાં થકી ઠાઠો માહારાય એહ યોગિણી રાખી ન બાય. ૧૨૭૯
 તેણી હંસણિ રાજદ્રુઆરિ ચેલી તણો કર્યો વિચાર;
 ઇહાં થકી ફરે પાઠવો રાખ તણો દેશવટો હૂવો. ૧૨૮૦
 વરસીંહણી બીજી યોગિણી સાથે દીધી પંખાણી બણી;
 તિહાં થકી હું આલી વલી બાલે વેશે મહંબાકુલી. ૧૨૮૧
 સાંભલિ વચન સોહમાકંત કર્મ તણો બોલ્યો વરતાંત;
 કુર્ણુદેશથી આલી રાય આવી મરહટદેશ સમાય. ૧૨૮૨
 તિહાંનો રાખ વાદી જીત તિહાંથી આલી હું અલચિત્ત;
 બુદેલખંડ માહિ હૂં વલી જીત્યો રાઉ તીહાંથી નીકલી. ૧૨૮૩
 વેગે ચલી મારગમેં થયાં ઉડીસે જગનાથે ગયાં;
 તિહાંનો રાખ જીત્યો અમ્હે કોકદેવ સત્ય માંનો તુમ્હે. ૧૨૮૪
 તિહાંથી ઉડણુભમરી ગયાં જઈ રાખ મહેલે ભેટીયાં;
 વાદ કરી જીત્યો તતકાલ તિહાંથી આલ્યા પંથ સુકમાલ. ૧૨૮૫

પૂર્વેદેશ જોઈને વસ્યા ગઢ માંડિય આવીને મીલ્યાં;
 તીહાંનો રાજા જીત્યો સહી ગુજ(ર્)ર દેશમે આવ્યા વહી.
 અણુહિલપૂર પાટણ માંહિ ગયાં ગહિલો કણુને જઈ લેટીમાં;
 ભલી પરિ તિહાં કીધો વાદ જીત્યો રાજા ધરે પ્રમાદ. ૧૨૮૭
 મુઝ આગલ તે હાર્યો સહી તિહાં થકી સોરઠમાં ગઈ;
 તેહનો રાજા જીત્યો સહી કછમાંહિ થઈ સિંધે ગઈ. ૧૨૮૮
 કણુ માત્ર માંહિ જીત્યો વાદ આવી મરૂદેશ સુસ્વાદ;
 ગઢ આળુનો રાજા જીત કોઈ વાદ ન માંડે ભિત. ૧૨૮૯
 તિહાં એક વાત સુણી અભિરામ મહારાજ રણુથંભર ઠાંમ;
 તેહની સલા મુણી અતિ બાંણી કોકદેવના સુણ્યા વખાણી.
 કામશાસ્ત્રનો વેધક તેહ વાત સુણી સ્વામિની એહ;
 ટંકા કોડિ પાંચ એકવાર એકરાત્રિમાં ખાધા સાર. ૧૨૯૦
 સ્ત્રી સંઘાતે વિલસ્યા ભોગ એહવા રણુથંભરના યોગ;
 જેહને ધરે એહવા વજીર તે રાજા કિમ જીપે ધીર. ૧૨૯૧
 વાત સુણી મુઝ આવી રીસ પગનો ચાટક ચઢીયો સીસ;
 નાખી વસ્ત્રને નાગી થઈ આવી સભામાંહિ ઊભી રહી. ૧૨૯૨
 એતલી લગે વાત સર્વ કહી વર્ષ સોલની દેહી થઈ;
 મહાકાલીનો વચન પ્રમાણુ વર્ષ સતર મે થયું બંધાણુ. ૧૨૯૩
 કોકદેવ સાથે વીવાહ દેવે લિખ્યો નવિ પાછો થાય;
 મનવંછિત પામી ભરથાર સરિખી જોડી ધડી કીરતાર ૧૨૯૪
 એહવી વાત સુણી વિચાર વિસ્મય પામ્યા કોક સધાર;
 મોટી વાત તે દીશે સહી દેવ જોગ તે મલિયો વહી. ૧૨૯૫
 વહી વાત પૂછે ભરથાર સાંભલિ સુંદરિ એક વિચાર;
 કામદેવ પહિલો વર જેહ વાત પછી થઈ કિમ તેહ. ૧૨૯૬
 તેહ વાત અણુ જગદીશ એક દિન સુપને દીઠં ઈશ;
 મુઝ વિયોગે તેણે લીધો યોગ ત્યાગ્યું તનુ ગંગાને યોગ ૧૨૯૭
 મૂઝ વિયોગ પિતા દુઃખ ધરે અન્નપાન સલહું પરીહરે;
 એક જ બેટી હું તેહ તણી પીતાજી દુઃખ ધરસે તેહ બણી. ૧૨૯૮
 કોકદેવ વિમાસ્યો સોય માતપિતાનો મેલો હોય;
 જઈ સુંદરિનો દુઃખ બાંજીયે સાસુ સસરા મુખ દેખીયે. ૧૩૦૦

આવી લૈરવસેનને કહ્યો પંખીણી તણો સ્થાનક મેં લલ્યો;
 સર્વ વાર્તા ઘટતી સહી ધુર થકી માંઢિને કહી. ૧૩૦૧
 લૈરવસેન કહ્યું સુણિ કોઠે સેન સામગ્રી મેલો લોક;
 જે જોઈએ તે લીજઈ સાથિ સુંદરિને તેડો સંઘાત. ૧૩૦૨
 માય બાપનો ટાલો શોક ભલી સામગ્રી ચાલો કોઠે;
 વાત સુણી રાજા મન તણી સૈન્ય સામગ્રી મેલી ઘણી. ૧૩૦૩
 ઘણા દિવસ ચાલ્યા પંથ માંહિ આવ્યા નિપાણુપાટણુ ઠાં;
 કટક દેખી વિમાસે સહુ કાચ પરાઠી આવ્યા બહુ. ૧૩૦૪
 યુદ્ધ સામગ્રી કીજઈ બહુ હયગય દલ મેલાવીયે સહુ;
 રાજા મોકલોયો પરધાન કિહાંથી આવ્યા કુણુ તુમ્હે થાંત ૧૩૦૫
 આવ્યા રણુથંભરથી અમ્હે ભય કાંઈ મમ પામો તુમ્હે;
 વાત સર્વ વિચારી કહી પ્રધાન હીયડે હરખ્યા સહી. ૧૩૦૬
 આવી કનકસેનને કહ્યો જમાઈ તણો સગપણુ અમ્હે લલ્યો;
 વર્ષ બારમૈ પૂત્રી મલી માય બાપની પૂજી રહી. ૧૩૦૭
 કેતલાએક દિવસ ત્યાં રહ્યા માય બાપનાં અતિ સુખ લલ્યાં;
 સાસર વાસો કોષા બહુ આખ્યાં હયગય સોના બહુ. ૧૩૦૮
 ભલી પરિ વોલાવ્યા વાટ આવ્યા રણુથંભરનેં ઘાટ;
 લૈરવસેન વધાવો કીયો કોઠેદેવને માન જ હીયો. ૧૩૦૯
 સુખે સમાધઈ રહે આવાસ વિલસે વાંછિત ભોગવિલાસ;
 યે જણુ હરખીત વીલથૈ ભોગ સરીએ સરીએ મલીયો સયોગ.
 રણુથંભરગઢ ઉત્તમ ઠાય રાજ કરે લૈરવસેન રાય;
 કોઠેદેવ મોટો પરધાન વડા વજીર તણો સનમાંન. ૧૩૧૧
 સોભાગ્યસુંદરિ મોહન નારિ પુત્ર જણ્યો ઉત્તમ આચારી;
 મદનસેન તસ હીધો નાંમ રૂપે અભીનવ જણૈ કાંમ. ૧૩૧૨
 વંશ વાધિતો થયો અપાર કવિ નરબદ કહે કથા વિચાર;
 ઉત્તપત્તિ બોલી પંખીણી તણી એહ અધિકાર ભલી પરિ સુણી. ૧૩૧૩
 એક દિવસ સભા સવિ મલી રાજા યેઠો મનની રૂલો;
 કોઠેદેવ પ્રતે પૂછે વાત એક વચન સાંભલી આખ્યાત. ૧૩૧૪

શ્રીય સંભંધિ કોતક કહું એહ તમે વિચારિ લહું;
 એ ઓષધ મંત્ર યંત્ર ઉપચાર વિસ્તારીને કહો પ્રકાર. ૧૩૧૫
 કોકટેવ કહે સુણી મહારાજ કથા પ્રસંગી કહું તુઝ આજ;
 શ્રી વશ્ય હોવા તણા પ્રકાર સુણો રાજ તુઝ કહું વિચાર. ૧૩૧૬
 સિદ્ધિ વાણિ હું બોલું આજ નારિ વશ્ય હોવઈ મહારાજ;
 વડી બીજા કોતક બોલેશ પ્રીતી લેન્યો રણુથંભર નરેશ ૧૩૧૭

મોચાકંદરસેન જાતિફલકં કુર્યાદ્વશં ચિત્રિણી

પક્ષોમાક્ષિકસંયુતૌ ચ કરિણી પારાપત આમરૈઃ ।

રાંદેલ્યા વરદાલેલ્યા ચ તગરી મૂલાન્વિતાં શ્રીફલ્લં

તાંબૂલેન સહપદત્ત મચિરાદ્વશ્યં ભવતિ પશ્ચિની ॥૧૩૧૮॥

મોચાને કંદરસ સહી બતિકલ લેલો તે મહો;^૧
 બીડી માંહિ દીજો બૂપાલ ચિત્રણી વશ હોવે તતકાલ. ૧૩૧૯

ૐ પચ પચ વિહંગમ કામદેવાય સ્વાહા ॥ ૧૩૨૦ ॥

એહ મંત્ર છે ચિત્રણી તણો વશ્ય હોવાનો મહિમા ધણો;
 ભમર પાંખ મધુ સું દીજીએ મંત્ર હસ્તિની વશ કીજીયે ૧૩૨૧

ૐ ચિર ચિર વશંકર કામદેવાય સ્વાહા ॥ ૧૩૨૨ ॥

હસ્તિની વશ કરવાનો મંત્ર કોકટેવના બોલ્યા તંત્ર;
 ઈણી મંત્રે પાનમાંહિ દીજીયે વલિ વિશેષે વશ્ય કીજીયે. ૧૩૨૩
 પારેવાની ચીરક દીજીયે માંહિ ભમર પાંખ દીજીયે;
 મેલિ એકઠાં મંત્રી દીજીયે શંખની વશ્ય હોવઈ ખરી. ૧૩૨૪

ૐ હર હર પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા ॥ ૧૩૨૫ ॥

ઈણિ મંત્રે શંખની વશ્ય માનીયે કોકટેવ કહે શુણુ બાણીયે;
 તગર મૂલને બીલી હોય કરી એકઠા દીજો સોય. ૧૩૨૬
 મંત્રી દીજીયે માંહિ તંબોલ ઈણિ મંત્રે પશ્ચિની કરે રંગરોલ;
 તેહનો મંત્ર કહીશું સાર કવિ નરબદ્ધ કહે આગમસાર. ૧૩૨૭

૧ કલિકંદનો રસ લીજીયે, જયફલ તેહમાં મદીયે;
 મંત્રી તંબોલમાંહિ દીજો બૂપાલ, ચિત્રણી વશ હોવે તતકાલ, ક

ૐ મંત્રાકાં મહાજ્વાલા પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા ॥૧૩૨૮

ચોપઠ

એહ મંત્ર પઢિની પ્રતિ કહ્યો કેડકદેવ સી બહુ શુભ લલ્યો;
વલી ખીબ બોલીશ ઘણા ભેદ નિશ્ચે કરી માનજો વેદ. ૧૩૨૯

ૐ હ્રીં સ્વાહૈતિ મંત્રેણ સાધ્યનામંનિતેન ચ ।

સપ્તાભિ મંત્રિતં પુષ્પૈ ચે વ્રાણા સા વશી ભવેત્ ॥ ૧૩૩૦ ॥

ચોપાઠ

ૐ હ્રીં સ્વાહા ।

ધણિ મંત્રે વાર સાત મંત્રીયે ફૂલ મોગરનો લીજીયે;
જે નારિ યુધે તે ફૂલ વશ્યમાંનિ નારિ અનુકૂલ. ૧૩૩૧
વલી વશી વિધિ બોલું એક સાંભલિ રાખ વચન વિવેક;
મૂલાર્ક માહિ લીજીયે તેહ સંખાહૂલી ધોલી જેહ. ૧૩૩૨
કણ્થર ફૂલમાહિ મૂકીયે શુભલ સમભાગ મેલીયે;
નરવીર્યે ગોલી બાંધીયે અથવા તે બૂકો કીજીયે. ૧૩૩૩
આદિતવારે જે બક્ષણ કરે તે નારિ સેવા ફલ સંચરે;
એહ તંત્ર કરતાં સાર નારિ વશ્ય માને બરતાર. ૧૩૩૪
મંગલવારે દૂધેલીમૂલ લીજીયે વિધી પૂર્વ સહ ફૂલ;
તુલસીરસ પુટ લીજીયે સાત આકરૂધ પૂટ લીજે સાત. ૧૩૩૫
ઉત્તરવારુણી પુટ લીજીયે મરી પ્રભાણે ગોલી બાંધીયે;
તબાલમાહિ લીજીયે તેહ નારી વશીકરણ બોલ્યો એહ. ૧૩૩૬

ૐ હ્રીં ऐं ह्रीं उपविष्ट चंडालणी महापिशाचीनी ह्रीं ठठ स्वाहा ।

મંત્રિતં રાજે સર્વપાઃ ॥ ૧૩૩૭ ॥

ચોપઠ

એહ મંત્રનો અતિ મહિમાય કહે કવિજન કહ્યો ન બાય;
રાઈ સરસવ મંત્રી છાંટીયે વિકલ નારી પૂઠે હોંડીયે. ૧૩૩૮

* ૐ ऐं ह्रीं उच्छिष्ट चांडाली महापिशाचिनी ठः ठः ठः स्वाहा ॥ क

મકંટ હાડ મીઠીને દૂધ, ઘસી કરીને છાંટો મૂંધ;
વશ્યમાને નારી તિલ્હિ વાર, દેહ આલિંગન ચુંબન સાર. ૧૩૩૯

નામિંદ્રત્કંઠદેશેષુ દદત્ શ્વાસં જ્ઞનૈઃ જ્ઞનૈઃ ।

કામં સં સાધયેત્ કામી ગાયત્રી સપ્તધા પઠેત્ ॥ ૧૩૪૦ ॥

અથ કામગાયત્રી ॥ ૐ નમો મગવાય વિશ્વદે પુષ્પ વંજાચર્ચા-
મહિતંત્રઃ કામ પ્રચાદયાત્ × ॥ ૧૩૪૧ ॥

વ્યાજેન ચુંદાલીતા મુલ્લવાસં પાદયેત્ પ્રિયં ।

તેન સા વશ્યમાયાતિ નતુ તસ્યાઃ સ્વયં પિબેત્ ॥ ૧૩૪૨ ॥

ચોપધ

શ્રી સંયોગ નર ચુંબન કરે લેઈ ઉશ્વાસ મંત્ર ઉચરે;
નારિનેં ચુખ દીને શ્વાસ તે નારી વશ્યમાનેં તાસ. ૧૩૪૩

રોચનામં લપિતાભ્યાં સવ્યહસ્ત કનિષ્ઠયા ।

કૃત વિશેષકો યુત્તર્યાં ત્રૈલોક્યસ્યાપિ મોહનઃ ॥ ૧૩૪૪ ॥

ચોપધ

ગોરોચંદન નેં મહાપીત કરિ એકઠાં મહોં ચિત્ત;
ડાખા કરની ટચલી આંશુલી બરી છાંટીયે શ્રી વ્યાકુલી. ૧૩૪૫
વશ્યમાને નારી મહમત્ કામશાસ્ત્રનો બોલૂં મત;
ચુક્તિ કરી તિલક કીણ્યે સર્વ ત્રૈલોકિ વશ્ય માનીયે. ૧૩૪૬

અગ્નિન્ કૃષ્ણહસ્તુર્કૃષ્ણાં તૃકપાલં સમુદરેત્ ।

સ્મશાના ભસ્મમાદાય ગૃહીત્વા ધોરમુલેલ્લ ॥ ૧૩૪૭ ॥

ત્રયં સમમાગે કાર્યં સૂક્ષ્મચૂર્ણતૂં કારયેત્ ।

મહાપિશાચિની મંત્ર જપેદદ્રોત્તરં શતં ॥ ૧૩૪૮ ॥

× ૐ નમો મવાય વિશ્વદે પુષ્પવાણાયધીમહિતંત્રઃ કામ પ્રચોદયાત્ ॥ ક

૧ ઉ-મત ક.

મંત્રિતં તેન ચૂર્ણેન હનિત્વા યજ્ઞ કસ્યચિત્ ।
વિહલા જાયતે નારી કિકરીમિવ ગચ્છતિ ॥ ૧૩૪૯ ॥

ચોપાઈ

દિવાલીની કાલિરાતિ નરકપાલ આણીને ગાત્ર;
મસાણુ બરમ લીજીયે યુક્તિસૂં ઘોર માટી આણો પ્રેમસૂં.
ત્રિણે એકઠા કીજીયે સહી વાટી ચૂર્ણ નાન્ડો લહી;
જેહને મંત્રીને જાંટીયે વિકલી નારિ પૂંઠી હીંડીયે. ૧૩૫૧

ૐ ક્ષ્મીં ગણપિણાદેવી હ્રીં ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા ॥ ૧૩૫૨ ॥

વલી વશી કરણુ બોલું સાર માહારાજ માનો નિરધાર;
કોકશાસ્ત્રનો એ મત કલ્પો આગમ શાસ્ત્ર વિશેષે લલ્પો. ૧૩૫૩
કાકજંધાનો રસ કાઢીયે સાત પુટ સૂત્રે લીજીયે;
વલી અગથીઆરસના સાત પુટ લીને આંણી વિખ્યાત. ૧૩૫૪
ટંકણિખાર શરીરહ મલ પુટ લીને સૂત્રે નિર્મલ;
સૂત્ર કુંઆરીનું કાંતીયું તંત એકવીશ એકકું કીજીયે. ૧૩૫૫
તેહની વાટ વણીને સાર અંગુલ એકવીશ લાંબો સાર;
યુક્તિ કરી માંત લીજીયે મંત્ર યોગ સાધન કીજીયે. ૧૩૫૬
આંણી જે સરસવનો તેલ માંહિ તાલીસ તગરનો લેલ;
ચોર કપાલ લીને તતકાલ કાલી ચઉદશી નિશી વિકરાલ. ૧૩૫૭
જઈ મસાણુ મંડલ માંડિયે રેખા ચ્યાર ત્રિહુ દીશી કાઢીયે;
નમ્ન હોઈને તીહાં જોશીયે હાથિ છૂરી કંકલ લીજીયે. ૧૩૫૮
મહાકાલીનો જખીયે મંત્ર પાડિને કાજલ ધંણી તાંત્ર;
મસાણુ ગાડુઆંની ઠીકરી તિણીમૈ તેલ ધરીને ભરી. ૧૩૫૯
ઉપરિ માણસ તણો કપાલ પાડિને કાજલ સામાલ;
દક્ષિણ દીશી મુખ રાખીને તિહાં ચોકાણુ મંડલ કાલ્યો જિહાં.
સવા પ્રહર મધ્ય રાત્રિ પ્રમાણુ કાલીચોદયિનો જંધાણુ;
પાઠયું કાજલ તે લીજીયે જેહ નારોને વસ લીજીયે તેહ. ૧૩૬૧

લાયક? નામ વશીકરણ એક વશ્યમાને પટરાણી જેહ;
એક તંત્ર સાધશે જેહ સિદ્ધિવંત સુખ પામશે તેહ. ૧૩૬૨

ૐ હ્રીં મહાકાલીં ક્રીં ક્રીં ક્રૂં કજ્જલવર્ણાં સાં સૌં વશમાનય
વશમાનય સ્વાહા ।-इति महाकाली महामंत्रः ॥ १३६३ ॥

ચોપદ

એક કાજલ નારી અંજન કરે વશ્યમાન નર સેવા કરે;
હુઈ વશ્ય નારી ભરતાર અંજન નેત્ર કરે નિરધાર. ૧૩૬૪

વચા સૌંચલં કુટું રજન્યૌ મિરિચાની ચ ।
एषां छेप प्रभावेन वशीकरणमुत्तमं ॥ १३६५ ॥

ચોપદ

વજ સંચલ કુટ લીજીયે સાર મરી હલિદ્રનો માંહિ પસાર;
સર્વ એકત્ર કરી વાટીયે ભગ ઉપરિ દેપ કીજીયે. ૧૩૬૬
ધૂત સાથે મરદીજે સર્વ વશ્ય માનિ જો કરતી ગર્વ;
એક વારિજે મીઠે સંયોગ યાવજ્જન્મ નવિ હુવે વિયોગ. ૧૩૬૭

यदि सहदेवीमूलं ग्रहणै संग्राह्य रोचनापिष्टं ।
तत् कृता तिलका नारी गुरुकुलमपि वश्यतां जयति ॥ १३६८ ॥

ચોપદ

સૂર્યગ્રહણની વેલા યુલ સહદેવીનો લીજે મૂલ;
ગોરાચંદન સું ઘસીયે તેહ નારી તિલક કરેશિ જેહ. ૧૩૬૮
વશ્ય હોસે તેહને ભરતાર પુરુષ વશીકરણ બોલું સાર;
એક તંત્ર કરતાં સિદ્ધિ મહા કવિજન ચાલે બુદ્ધિ ૧૩૭૦
મૂલાકર્માંહિ લીજે મૂલ શ્વેત આકાશનું જેહ યુલ;
માહલીઆમાંહિ રાખીયે પુરુષવશ્ય માને લીજીયે. ૧૩૭૧
રાજા વશ્ય હોયે પરધાન સભા તણું મોહન અનુમાન;
ઈમ અનેક છે એહ વિચાર કહિતાં અંથ તણો વિસ્તાર. ૧૩૭૨

અનેક પ્રથે બોલ્યા સાર બીજા ઘણા વિશેષ વિચાર;
 કોકદેવ કહે સુષ્ટિ બૂપાલ વરીકરણ કીજે સુવિચાર. ૧૩૭૩
 કિવે સી દ્રાવક ગતિ બોલીયર્ધ કોતિક બણી સુષ્ટીજે હીયે;
 આગમશાસ્ત્રના કહ્યા વિચાર વતિ વિશેષે બોલું સાર. ૧૩૭૪

કર્પૂર મિશ્રેણ ચ કંટકારિ बीजोद्भवै नैव रसेन लिप्तं ।
 लिंगं रते द्रावकरं वधूनां संजायते त्वं च सुखावहं च ॥ ૧૩૭૫ ॥

ચોપઈ

બીજ રીંગણીના લીજીયે સુખિત કરીને રસ કાઢીયર્ધ;
 માંહિ કપૂર ભેલીને સાર લિંગ લેપ કીજીયે ત્રિષુ વાર. ૧૩૭૬
 જે હોઈ મહમાતી નારિ ઘણો ગર્વ જે આણી ભારી;
 લોગ કરતાં હોવે દ્રાવ પામે સુખ કરી મન ભાવ. ૧૩૭૭

चूर्णं जैष्ठं कणोपेतं महाराष्ट्रि फलाच्छिदः ।

मधुनां लिंग छेपेन द्रावो भवति योषिता ॥ ૧૩૭૮ ॥

ચોપઈ

લીજે સાર મરહટિ બીજ માંહિ પીંપલી મેલો રીઝ;
 કરી ચૂર્ણ ને મધુસું લિંગ લેપ કરે દ્રાવ નારી સંક્ષેપ. ૧૩૭૯
 કરતૂરી પ્રીટકી કસેલ એ સમભાગે લીજે મેલિ;
 વાટી સૂક્ષ્મ જલસું લેપ તે હાથેલી કીજે સંક્ષેપ. ૧૩૮૦
 હાથ ધરતાં નારી બલિ દ્રાવ કરે તિહાં ઉતાવલી;
 હાથ લેપનો એહ પ્રપંચ કવિ નરખંદ કહે કથા સમંચ. ૧૩૮૧
 અથ લિંગવૃદ્ધિ:—

एलायन फलवृक्षे दाडिमफल कल्कसाधितं कुरुते ।

लिंगमर्दनविधिना कटुतेलेनैव वाजिलिंगामं ॥ ૧૩૮૨ ॥

ચોપઈ

લીલામાં રીંગણીનાં બીજ ફલ દાડિમનું સુખ લીજ;
 કરી એકઠો તે મરહીયે તેલ કરંજમાંહિ સુકીયે. ૧૩૮૩

લિંગ લેપ કીજે અભિરામ વાળ સરખું લિંગ બલામ;
ધૃત સંધાતે કીજે લેપ વાધે લેપ કહું સંકેપ. ૧૩૮૪

કરિકૃષ્ણ અશ્વગંધા ચ નવનીતં ચ માહિષીં ।
एतेषां मर्दनालिंगं वृद्धिं संजायते परा ॥ ૧૩૮૫ ॥

ચોપઠ

ગજપીપલી બીજ આસંધ મહિષી માખણ મર્દો બંધ;
મર્દન લિંગ લેપ કીજીયે વૃદ્ધિ કરી રસ લીજીયે. ૧૩૮૬

शर्करा सैधवं सर्पिं छागक्षीरे विपाचितं ।
युक्त्यानु मर्दये लिंगं भवेत्करि करोपमं ॥ ૧૩૮૭ ॥

ચોપઠ

સાકર સિંધવ સરીખા બાગ ઉત્તમ ધૃત મેલી જે છાગ;
માહિ છાલીનો મેલો દૂધ લિંગ લેપ પામે સુખ મૂંઘ. ૧૩૮૮
વૃદ્ધિ કરે તે અંશુર સોલ મહમત્ત નારી કરે રંગરોલ;
કોકશાસ્ત્રનો એ મત કહ્યો વલિ વિશેષે કવિજન લહ્યો ૧૩૮૯
અથ ભગ સંકેચન:—

હવે સંકેચન કીજે ઘણા પામે નર જિમ સુખ સ્ત્રી તણે;
ત્રિફલા માંચુફલ ફિટકડી મળકને ખાઉર છાલડો. ૧૩૯૦
કાથો કસેલોને ઊંકણી તુરી સોપારીને લોદ્રણી;
તજ તમાલ લીજે એલચી બચફલ બવંત્રી રચી. ૧૩૯૧
નાગકેસરને દાડિમછાલ વાટી કીજે વસહ બાલ;
રોંગળીપાન રસ કાઢીયે કિવસ ત્રિષુ તેણે મરદીયે. ૧૩૯૨
મધુ સું ગોલી બાંધો પ્રમાણ મિરી જેવડી કરો બંધાણ;
ચોનિમાહિ લીજે ગોલિકા સંકેચન હોયે ભગલોલિકા. ૧૩૯૩
કામી નર જે લોગવે કાંમ પામે રસ શુષ્ક તે અભિરામ;
સ્ત્રીના રસ બાળી જે સહી કવિ નરખદ બોલે ચોપઠ. ૧૩૯૪
ઉત્તમ કસ્તૂરી એક વાલ ફિટકડી રસ કહેલા છાલ;
ચોનિ લેપ જલસુ કીજીયે હોઈ સંકેચન રસ લીજીયે. ૧૩૯૫

સોનાગેરું હલક એલચી કરતૂરી તજ મેલો રચી;
 ચોનિ લેપ કરે સંકોચ પામે નર સુખનો સંભોચ. ૧૩૬૬
 ઠાથો સોનાગેરું સાર સમભાગે વાટિ જો ફાર;
 જલસું ગોલિ તે બંધીયે હોય સંકોચન રસ લીજીયે. ૧૩૬૭

અથ ઋતુ આનયન:—

પલાસપાપડો ચૂર્ણ કરી માંહિ ઇશ્વરલિંગી ધરી;
 મધુસું ગોલિ વાલી દીજીયે જોર પ્રમાણે તેહ કીજીયે. ૧૩૬૮
 માસ એક ગોલી વાવરો આવે ઋતુ સ્ત્રીને સુખકરો;
 મેથુન કરતાં ગર્ભ જ હોય પામે સુખ નર ઉપજે^૧ સોય ૧૩૬૯

અથ ગર્ભધારણ:—

પીતપાપડો એકવીશ ટાંક ખાલીને કોજે ભસ્માંગ;
 સાકર ટાંક તેર પ્રમાણ સ્ત્રીને દીજે ગર્ભ બંધાણ. ૧૪૦૦
 દિવસ સાત રિતુ માંહિ દીજીયે ધરે ગર્ભ નારી હરખીયે;
 પુરણ દીન સતે પામે પુત્ર જેહ થકી જિલો રહે ધર સૂત. ૧૪૦૧

અથ દિવસવૃદ્ધિ:—

પીતપાપડો ઉકાલી કરો ગર્ભવતીને પાવો શીતલ કરી;
 સાકર સાથે તે વાધર્ષ ગર્ભ પૂરણ માસ થાયે વિણ દર્ભ. ૧૪૦૨
 પ્રસવકાલ હુયે જિણ વાર પીડા પાંમે કોમલ નારિ;
 વંશમૂલ ઘસી ચોખા ઉઠકે પાયે સ્ત્રીને પ્રસવે સુખે. ૧૪૦૩
 પીતપાપડો ઉકાલી નીર આસ માસે પાઇયે ધીર;
 ગર્ભછોડ વાધર્ષ નારીને સુખે જન્મ હુએ ખાલને. ૧૪૦૪

અથ દૂધવૃદ્ધિ પ્રકાર:—

લીજે સાર બીજેરા મૂલ ચોખા ધોવણિ સું પાઇયે ચૂલ;
 સ્ત્રીને દૂધ વાધે અતિ ઘણો ખાલક સુખ સુત તણો. ૧૪૦૫

અથ કંઠજ્ઞ સ્તન કરવા પ્રકાર:—

કાલી સોપારી પડવાસ સમભાગ લીજે સુવિલાસ;
ઉકાલી કદક ગ્રહીજે સાર ગ્રીસા વાટી સરખી ધાર. ૧૪૦૬
માંહિ કદક કરિ લેપીયે તાંણી સ્તન ઉપરિ ખાંધીયે;
કાઠા સ્તન અતિ ઘણા હોય વૃદ્ધા નારિ યોવન હોય. ૧૪૦૭
સ્તન આકરા હુયે મૂઠિકા વરને વલ્લભ ગુણનાયકા;
વૃદ્ધાવતીના યોવન ઘણાં હોઈ આકરા કર મહીણા. ૧૪૦૮

અથ પૂંપ નિવારણ:—

ગેરુ એલચી હલદં કચૂર લીજે તજ સમભાગે પૂર;
સીને ઋતુ આવે જિથુસમે ઉકાલી કવાથ પાયે તિથુ સમે.
દિવસ સાત પાવો જલ તેહ ન ધરે ગર્ભ જણતિ જેહ;
કૂલ ન આવે ગર્ભ નહી ધરે વૃદ્ધા યોવનમે સંચરે. ૧૪૧૦

મૃતવત્સાદોષ નિવારણ:—

અથવા જેહનો પડતો ગર્ભ ધિર હુમ તે બોલોશ લાલ;
ઇંદ્રવારૂણીની કુલી સાત મૂલાર્ક લીજીયે ગુણખ્યાત ૧૪૧૧
નીતરડાની માટી સાથે પાઇયે સીને આપણે હાથે;
પડતો ગર્ભ રહે સી તણો બાલક પ્રસવે સુખ હોયે ઘણો.
અથવા બીજી ઇંદ્રવારૂણી ગાય દૂધ સુ પાઉ ઘણી;
વાપે ગર્ભ પડતો રહે કવિ વિનોદ શ્રી નરખંદ કહે. ૧૪૧૩
રાવણુ યંત્ર સુગંધે કરી લીખીયે વિધિ પૂરવ ઉચરી;
સી બાલકને કંઠિ ખાંધીયે જીવે બાલ સુખ સાધીયે. ૧૪૧૪
મૃતવત્સાનો કદો વિચાર પ્રીછી લેજો આગમ સાર;
અથવા ગર્ભ સી કંઠિ ધરો મૃતવત્સાનો મહિમા ખરો. ૧૪૧૫

અથ બાલક રૂદન કરતો રહે:—

જે બાલક રોવે દિન નિશી સાર તેહને કીજે તંત્ર વિચાર;
નરખંદ કૌતિક જોઈ નાર બાલ તેજી પૂરવ હાર. ૧૪૧૬
મંત્ર લિખિ પછેડે સાર ઉઠાડો બાલક નિદ્રા લાર;
બાલક રોતો રહે તતકાલ કોકદેવ કહે સૂણી ભૂપાલ. ૧૪૧૭

અથ તંત્ર:—

બાણ કહિનેા આવીયો કિણી દિશી કીધા પીઆણ;
લેરવ મુઢે મુઢીયા ઉગ્યે બાણ વિહાણ.

૧૪૧૮

અથ ગજવશીકરણ:—

ઉત્તરાયા સમાદાય પ્રાતરસ્વસ્થ વધનકં ।

કરે વદંતુ સતતં ગમદ્વારે જયાવહં ॥ ૧૪૧૯ ॥

અંકોલતૈલ સંમિશ્રં કુર્યાદ્ભૂત ચૂર્ણકં ।

અનેન સ્પર્શમાત્રેણ મહાહસ્તિ વશી ભવેત્ ॥ ૧૪૨૦ ॥

ચોપઠ

ઉત્તરવારુણી લીજ્યે મૂલ વિધિ પૂરણ કાઢી જે થૂલ;

પ્રાતઃસમૈ બંધી જે હાથ માતો હાથી વશિ હુયે નાથ. ૧૪૨૧

અથ તા તેહનેા ચૂર્ણ કરી અંકોલતેલમાં લીજે સરી;

હસ્તલેખ કરિ ધરીયે હાથે માતો હસ્તિ વશ્ય હોય નાથ. ૧૪૨૨

અથ ભગબંધન:—

નક્ષત્ર અનુરાધાયાં લાંગુલીમૂલમુદરેત્ ।

एतच्चलांगुलीमूलं वामपादस्य पांशुकं ॥ ૧૪૨૩ ॥

સંધ્યાયાં ગ્રાહ્યેત્ ધીમાન્ દ્વયેનમુક્તિ સંપુટં ।

લેપયેદ્ ભગબંધસ્ય તક્રૈઃ ક્ષાલ વિમુક્તયે ॥ ૧૪૨૪ ॥

ચોપઠ

અનુરાધા લીન લાંગુલીમૂલ વામપાડની લીજ્યે મૂલ;

ચૂર્ણ કરી જલસું ધીમાન સંપુટ સીપની સંધ્યા બન. ૧૪૨૫

માંહિ લેપ કરોજે સહી જેહને નામે ભગ બંધ લહી;

ભગબંધન કોતુક હોય તકે ખ્યાલિ છૂટે સોય. ૧૪૨૬

અથ અદશ્યકરણ:—

અંકોલતેલ સંસિક્તં મલં પારાપતોદ્ભવં ।

છલાટે તિલકં તેન કૃત્વાઽદક્ષો ભવેન્નર ॥ ૧૪૨૭ ॥

ચોપાઈ

પારાપતની લીનેં ચરક અકોલતેલેં મિશ્રિત તિલક;
લલાટ કીનેં અદષ્ટ હોય જાવત ન આવત દેખત કોય. ૧૪૨૮
અથ જલતરણ:—

આલાંબુફલ ચૂર્ણતુ પવવ શ્લેષ્માંતકંફલં ।
પિષ્ટતેનાજિ લિપ્ત્વા યનસ્યંગુલ માત્રતાં ॥ ૧૪૨૯ ॥
તચ્છુષ્કં નિસિપેતાયે તદાગે વા નદી હ્રદે ।
તસ્યાપરિ સ્થિતો યોઽસૌ ન કદાચિર્નિમજ્જતિ ॥ ૧૪૩૦ ॥

ચોપાઈ

તૂંબીફલનું ચૂરણ કરો ચૂંદીફલ બૂકો આચરો;
તિથ્યું કરિ લેપીને ચર્મ અર્ધાંગુલ લેપીને ધર્મ. ૧૪૩૧
સૂકવીંચે મૂંડી જલમાંહિ નદી સદાવર વાવહ કાંહિ;
તેહ ઉપરિ બેસીને યદા પાણીમાંહિ ન ખડે દદા. ૧૪૩૨
શ્વેતાર્કતુલજાવર્તિ વિષતૈલયુતાં નિશિ ।
મજ્જાલ્ય સર્પવત્સર્વે ગ્રહં દ્રશ્યતિ કૌતુકં ॥ ૧૪૩૩ ॥

ચોપાઈ

શ્વેત આક તુલ લીજીયે તેહની વાટે દીવો કીજીયે;
વિષ તેલસું નિશીમાં દિપ સર્પવત્ ધરનું લીપ. ૧૪૩૪
સુશ્વેતં લાંગુલીકંદં મધુઘૃષ્ટં વિષેપયેત્ ।
નાભૌ યોનૌ ચ બાલાયા કન્યા ભવતિ કામિની ॥ ૧૪૩૫ ॥

ચોપાઈ

શ્વેતલાંગૂલો લીને કંદ મધુસું ઘસી લગાવો બિંદ;
નાભિ ચોનિ કીજીયે લેપ કન્યા યોવનવતી વિશેષ. ૧૪૩૬
અથ સ્ત્રીવસ્ત્ર ઉર્ધ્વ કરણ:—

ગર્દભ ગર્દભી કષતાં સંગ પુંછ મુંઆલા લીને રંગ;
જખૂક વિઠામાંહિ બહરી બીજ બલી પરે લીને સું દીજ. ૧૪૩૭

વીંધી કંટક પરાવિ માલ બાહુ મધ્ય રાખી સુકુમાલ;
ઉંચી ઠરી વસ્ત્ર ઉંચાં ચઢે કૌતિક મોટા કવિજન પઢે. ૧૪૨૮
અથ અગ્નિસ્થંભન:—

શ્વેતગુંજા રસેનૈવ સર્વાંગે લેપમાચરેત્ ।
અંગારરાશિ મધ્યેતુ ભ્રમમાણો ન દક્ષતે ॥ ૧૪૩૯ ॥

ચો.પઠ

ધોલી ચણાઠીના રસે કરી અંગ લેપ કીજીયે પુટ ધરી;
અંગારા રાશી ભમંતાં સદા અંશ માત્ર નવિ બલિયે કદા.
અંકોલરસ કુમારીરસ હાથ લેપ કરીને અતિ સરસ;
હાથ ગોલો તાતો ધારીયે મોટા કૌતિક સુ વિચારીયે. ૧૪૪૧

પુત્રજીવાફલાન્ મીજ નિષ્કમત્રંતુ મક્ષયેત્ ।
પ્રાતરતતો વિષં સ્વાદે વિષદિવ્યૈ જયં મવેત્ ॥ ૧૪૪૨ ॥

ચો.પઠ

પુત્રજીવાની ખાઈ મીજ વિષ ખાવાનું કીજે ધીજ;
તે વિષભેદે નહિ શરીર વિષ દિવ્ય ઉતરીયે ધીર. ૧૪૪૩
અથ ચોરભયહરણ:—

શુક્લપક્ષયુતેગુંજા શ્વેતમૂલં સમુદ્ધરેત્ ।
વદ્ધં શિરસિ તત્સત્યં ચૌરબાધાહરં મવેત્ ॥ ૧૪૪૪ ॥

ચો.પઠ

અળૂઆલે પક્ષ ધોલી શુંજ તેહનો મૂલ ધરીને પૂંજ;
શિરમાહિં તે રાખો સદા ચોર તણા ભય ન હોયે કદા. ૧૪૪૫

ધાત્ર્યાસ્તુ વધ્નકં ગ્રાહ્યમાશ્લેષાયાં પ્રયત્નતઃ ।
હસ્તે વદ્ધં મયં દન્તિ ચોરવ્યાગ્રાદિકં તથા ॥ ૧૪૪૬ ॥

ચો.પઠ

અશ્લેષાયાં ધાત્રીમૂલ ભલી પરિ લીને અનુકૂલ;
હાથે ખાંધિયે સર્વ ભય હરે કવિ વિનોદ નરબદ્ધ ઉચરે. ૧૪૪૭

અથ સ્તનહરણું:—

મકરસ્ય મલાલિપ્તં દક્ષહસ્તં પ્રદર્શયેત ।

મુષ્ટિબન્ધે સ્તનં યાતિ મુક્તે સ્વસ્થં પ્રજાયતે ॥ ૧૪૪૮ ॥

ત્રોપધ

મકર તથો મલ લીને સહી હસ્ત લેપ કીજે મતિ લહિ;

મુઠી વાલે સ્તન જાય ઉઘાડી મૂઠી પાછા થાય. ૧૪૪૮

અથ બેડીભંગ:—

હસ્તાર્કે સિન્દુવારસ્ય મૂલં ચેદુન્મુલં ભવેત્ ।

સ્પર્શને બન્ધવિચ્છેદં કુરુતે શીઘ્રમદ્મુતમ્ ॥ ૧૪૫૦ ॥

ત્રોપધ

હસ્તાર્કમાંહિ ૧સિન્દુવાર તેહનું મૂલ લીજે નિરધાર;

સ્પર્શ માત્ર બેડી ભંગ્યે કપાટ તાલિ લણ ગંજ્યે. ૧૪૫૦

અથ સર્વધાન્યોત્પત્તિ:—

સ્વેતવસ્ત્ર ચીણાંનેા ખાર પ્રાતઃકાલે લીજે ઠાર;

માટિ માંહિ વાવીય ઝીજ ઉપરિ નીચોધયે જલ ભીજ. ૧૪૫૧

ઘટિકા બે માંહિ હોવે ધાન કૌતુક કારણ કર્યો વખાણ;

સુણ રાબા બોલે કોકદેવ કૌતુક તણા અનંતા ભેવ. ૧૪૫૨

મૈ બોલ્યા હિસાગ્રી દૂરે સંદેપ માત્રે કૌતુક પૂરે;

ઈમ અનેક કૌતુક નૃપને કહ્યાં થોડા ઘણા બોલ્યા ને લહ્યાં.

ઈતિ શ્રી કોકશાસ્ત્રે દશમ પ્રકારે કૌતિકાધિકાર

સંપૂર્ણ ॥

પુરુષે સર્વકલા સાધવી કીજે વાત જે હૂવે અનુભવિ;
પુરુષ તણેા જીવેા પરમાણુ સમય દેખીને સાધઈ જ્ઞાન. ૧૪૫૫

શૈશવેઽભ્યસ્તવિદ્યાનાં યૌવને વિષયિષિણાઃ ।

વાર્ષકે મુનિવૃત્તીનાં યોગેનાન્તે તન્નુત્યજામ્ ॥ ૧૪૫૬ ॥

—રघुवंश ૮

ચોપદ

બાલ પછે વિદ્યા અભ્યાસ પામે યૌવન લોગ વિલાસ;
વૃદ્ધ વયે મુનિવ્રત આચરે અંતકાલ તેં દુસ્તર કરે. ૧૪૫૭
પંચવિંશ વર્ષે વિદ્યા અભ્યાસ વર્ષે પચાસ લગે લોગવિલાસ;
તેહ ઉપરિ મુનિવ્રત આદરે જિમ પરલોકે લીલા કરે. ૧૪૫૮
વલી વલી નહી માનુષ ભવ વલી વિશેષે ઉત્તમ અલવલી;
મન આદર કરી કોનૈ ધર્મ અનેક જન્મનાં છૂટે કર્મ. ૧૪૫૯
દાંન શીલ તપ ભાવે કરી સુણી રાબાએ જિન મતિ આદરી;
પરમેશ્વરની ભક્તિ કરેય ભવબંધનથી છૂટે નર તેહ. ૧૪૬૦
સર્વ વિદ્યા તણેા પરિમાણુ પાલી જીવદયા બંધાણુ;
સુણી ભૈરવ નૃપ ઉત્તમ મતિ ભગવંત ભક્તિ ઉત્તમ ગતી.
પદ્મદર્શન માર્દિ એક જ દેવ જૂજૂઆ નામ અનંતા ભેવ;
મૂલ ધર્મ દયાવ્રત ધરી સાધો ધર્મ સુખુદ્ધે કરી. ૧૪૬૨
તીર્થ બાત્રા કીજે અભિરામ એ મન રહેવાનું છે કામ;
જો મન ક્ષણ એક ભક્તિ રહે પરમલોક પ્રાપ્તિ કવિ કહે. ૧૪૬૩
મન ચંચલ ન રહે ક્ષણ કાય તેહ કારણ કીધા ઉપાય;
પદ્મદર્શન ઉપાયા ભક્તિ વ્યક્તિ કરી વિચારો યુક્તિ. ૧૪૬૪
જિણુ કુલ જે પાંચિ મન ભક્તિ તેહ નવિ છોડી જે સદ્ગતિ;
ઉત્તમ ધર્મ દયા પ્રમાણુ અનંત જન્મના ટાલે બંધાણુ. ૧૪૬૫
સુણી ભૈરવ નૃપ કથા પ્રસંગ તુજ પ્રતિ કહૂં નવનવરંગ;
જે જે તેં પૂછ્યા મહારાય તેહ વિચાર કહો યુગિ કાય. ૧૪૬૬
અંતકાલે યોગીશ્વર ધ્યાન કીજે તેા હોવે ગતિ માંન;
સર્વ ભેદ રાય પ્રતિ કહી કોકદેવ ઘરિ આવ્યા વહી. ૧૪૬૭

મન ઇચ્છતાં વિલસે લોગ સરિખો મિલિયો સર્વ સંયોગ;
 મોવન વથે વિષયા સ્વાદ લીધા રસ પૂરણ સંવાદ. ૧૪૬૮
 કોકેદેવને પંખિણિ નારિ પૂર્વજન્મ તણે આધારિ;
 કિધા પૂન્ય તણાં પરમાણુ સૂખ લોગવે રણુથંભર ઠાણ. ૧૪૬૯
 રાજરિદ્ધિ લીલા અભિનવી વિલસે મન ઇચ્છા અનુભવો;
 સુખિ ખેઠા મંદિરમૈ રમૈ ઘણા દિવસ ઇચ્છા પરિ નીગમૈ. ૧૪૭૦
 કોઈ એક મુનિચનને ઉપદેશ કોકેદેવ પામ્યો શુભવેશ;
 વરસ અઉસઠિ મેં લીધો યોગ ઘણા દિવસ વિલસી મન લોગ. ૧૪૭૧
 તપ સંયમ મતિ આદર કરી ઉત્તમ લીલાગતિ આચરી;
 સાધિ યોગને છોડ્યાં કર્મ જન્મ જન્મના ટાલ્યા ભર્મ. ૧૪૭૨
 હવે કવિ નરખુદ બોલે કથા નામ ઠામ પેતાનાં યથા;
 કવણ વંશ માહે ઉપના તેહ સંક્ષેપે બોલું અધૂના. ૧૪૭૩
 ગૂર્જરદેશ મહા અભિરામ ધર્મધ્યાનના ઉત્તમ ઠામ;
 યતી સતી તપીયાનું સ્થાન સખ લોક વસે સાવધાન. ૧૪૭૪
 કલ્પીયુગ ગંગા સાભ(ખ)રમતી ઉત્તમ નીર વહે સાસતી;
 સદા કાલે જલ પૂરણ વહે મયલ પાપ રતી નવ રહે. ૧૪૭૫
 કદે નગર વસે અભિરામ અહમદાવાદ ઉત્તમ નર ઠામ;
 સર્વ વસ્તુ પામીજે તિહાં જંબૂદ્વીપ માંહિ ન મલે કિહાં. ૧૪૭૬
 શ્રીશ્રીમાલ તિહાં વિવહાર દેવરાજ નામે ઉપચાર;
 માન દીયે મહમદ સુલતાણ મહિતા માંહિ વડો બંધણ. ૧૪૭૭
 તેહ ઘરે કુલવંતી સાર વિપક્ષ પૂરણ કુલ વિખ્યાત;
 રાણુલદે નામે ઉચરે તેહની કુખે હું અવતર્યો. ૧૪૭૮
 કર્મ સંયોગે માણદેશ નગર સીરોહી કીધ પ્રવેશ;
 તિહાં રહેવાનો કીધો ઠામ પ્રોઠા થયા લદ્દા શુણ્યામ. ૧૪૭૯
 નવમે વરસે શ્રી ગુરૂતણા પામ્યા ચરણ મનોરથ ઘણા;
 દિક્ષા લીધી શ્રી ગુરૂ પાસ ભવ બંધણ છોડ્યા તસ પાસ. ૧૪૮૦
 શ્રી તપગચ્છ માંહિ જસવંત કમલકલશ ચાખા બોલંત;
 ગચ્છનાયક શ્રી પૂજ્ય પ્રમાણુ જાણે ગગન ઉઠતો ભાણ. ૧૪૮૧
 ધર્મધુરધર શ્રી ગુરૂ નામ કમલકલશ ચિખ્ય અભિરામ;
 ચોરહ વિદ્યાનિધિ શુણ્યામ પી કલ્યાણુધર્મ સૂરીધર નામ. ૧૪૮૨

મહા ગુણવંત મહા ગંભીર પંચ મહાવ્રત યતી સધીર;
 પંડિત શ્રીમન્ લાવણ્યલાવ તેહ તેણા અતિધણા સુભાવ. ૧૪૮૩
 વિદ્યાવંત મહા મહિમાય બીજ પંડિત શ્રી ગુરરાય;
 લળિધેલાવ ગુર લોજે નાંમ જસ પ્રસાદે સિદ્ધે કાંમ. ૧૪૮૪
 એહવા ગુર સૂરીશ્વર જેહ વૈરાગે યશવંતિ દેહ;
 તેહનો મસ્તકે લીધો હાથ, દીક્ષા લીધી મન સંગાથ. ૧૪૮૫
 સૂરીશ્વરના ગણધર એહ કેતલા નામ કહું બહુ તેહ;
 ગચ્છમાહિં ગુણવંત ગંભીર યતિઅનઃ કનકનમૈ ધીર. ૧૪૮૬
 એહવા ગુર ભટ્ટારક જેહ કહું ઉપમા સવાઈ તેહ;
 શિષ્ય નરયુદને કરૂણા કરી લીધો પદ તેં ઉત્તમધરી. ૧૪૮૭
 દેહ દીક્ષાનેં લીધો મંત્ર શ્રી સરસ્વતી બાંધ્યો તંત્ર;
 ઘણા દિવસ મેં સેવાકરી શ્રી સારદ કરૂણા આદરી. ૧૪૮૮
 વર્ષ તેરમે આપ્યો માંન માતંગી લીધો વરદાન;
 શ્રી ગુરચરણ પસાયે કરી કવિજન મતિ નરયુદ આચરી. ૧૪૮૯
 ઘણા દિવસ ગુરનેં સેવીયા ભણી ગણીને પ્રોઠા થયા;
 વિહાર કર્મ તિહાંથી કીધ શ્રી ગુરની અદ્ભુત લીધ. ૧૪૯૦
 હક્ષિણ દિશા પ્રતિ કિયો વિહાર કોતુક જ્યાં દેશ અપાર;
 અનેક બોધવીયા જીવનૈ કવિ સંપતિ પામિ કવિજને. ૧૪૯૧
 દૈવયોગ ચાલતા સહી ખાનદેશમે આવ્યા વહી;
 ગઢ આસેર તિહાં અભિરામ યુરહાંનપુર નગરનું નામ. ૧૪૯૨
 રાજ કરે બલવંત સુભણ વૈરોનાં ભંજે ભડ ઠાંણ;
 સહા અભંગ તરવારહ તેગ જાતિ ફારકી કલા સુવેગ. ૧૪૯૩
 મીરાં ઈંદલશાહ સુભણ તાસ પૂત્ર બલવંત વખાંણ;
 મીરાં બાહાદુરશાહ ફારકી કીરતિ ઘણી ન જાણે લખી. ૧૪૯૪
 સંવત સોલછપનેં સાર (૧૬૫૬) શાકે પંનર એકવીસા સાર;
 વર્તે અયન હક્ષિણ ત્રિશિ રવિ શરહ રતિજત ઉત્તમ કવિ. ૧૪૯૫
 આસુ અધિક મહોચ્છવ માસ પક્ષ અન્નઆલેં શશિ પ્રકાશ;
 વિજયાદશમી દિન આજુન વાર યુધ સુખ પરમાણુહ ૧૪૯૬

ઉત્તરામાપાઠાનક્ષત્ર સુવિચાર મકરચંદ્ર ભોગે તિષ્ઠી વાર;
 કર્કરાશિ ગુરુ અહ ભોગવે તુલા શનિ આવણુ ચીંતવે ૧૪૬૭
 શુભ મહુરત શુભવેલા સાર ઉત્તમ લગન તથો વિચાર;
 શ્રી નરખંડ બોલે કવિરાજ કરી ચોપાઈ સંપૂર્ણ આજ. ૧૪૬૮
 શ્રી ગુરુ તણી કૃપાએ કરી કોકચોપાઈ સંપૂર્ણ કરી;
 જે નર હોશે ચતુર સુખાંશુ નારિ પ્રેમ વિલૂપા પ્રાણ. ૧૪૬૯
 તેહ કથા સુણસે સહી અથવા નવાશે સહસી લહી;
 સુણતાં ચિત્ત હોસ્યે આણુંદ પરમસુખ પામે પરમાણુંદ ૧૫૦૦
 કોક તથો મત લેઈ કરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી;
 બુરહાનપુરનગર માંહિ થઈ કોકકલા નામે ચોપાઈ. ૧૫૦૧
 કથ પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઆ વિગતે કરિ કહ્યા જૂજૂઆ;
 શ્રી માતાંગીને વરદાને કરી બની ચોપાઈ અમૃત સમાન. ૧૫૦૨
 જે નર સ્ત્રી રસ લુબધા હસે તેહના મન ઈચ્છી અંથે વસે;
 જિમ કમલ માંહિ જમર રમે ગંધ ફેતકી છોડે કોમે. ૧૫૦૩
 નાના અંથ તણા મત લેય કોકચોપાઈ કીધી સોય;
 શ્રી નરખંડ કહે કવિરાજ એહ અંથ રહજો સામરાજ. ૧૫૦૪
 જે નર સુણશે શ્રવણે સહિ બુદ્ધિ વિસ્તાર હોસે નર લહી;
 વિરહી તણા બાજસે દુખ ભોગીજનને પ્રાપ્ત સુખ ૧૫૦૫
 જિહાં લગે રવિ શશિ ગગને તપે જિહાં લગે મેરૂ મહિ મધ્યજયે;
 તિહાં લગે કથા રહસ્યે પુરાણ કવિ નરખંડ કહે કથા વખાણ x
 કામશાસ્ત્ર મતિ ઉત્તમ એહ દેઈ ચિત્તને સુણસે જેહ;
 અનંત સુખ પામિસે સદા કવિ નરખંડ કહે સુખસંપદા. ૧૫૦૭

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખંડાચાર્ય વિરચિતે

કોકશાસ્ત્રે દશમપ્રકાર વાર્તાસ્થાત વર્ણન

પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૧૦ ॥

સંવત ૧૭૮૨ ૧૧૧૧ કાર્તિક માસે શુક્લપક્ષે દસમી તિથી
 ગુરુવાસરે વડગામ મધ્યે ૫ કુસલવિજયેન લખિત.

x જિહાં લગે મુનિ નચન પ્રમાણ તિહાં લગે ચંચ રહો સુખાણુ ક

કોક્યોપાઈનો સાર

કવિની ઈષ્ટદેવી માતાંગીની હાથે છે. તેમની પાસે કોકદેવની કળા કવિતામાં વર્ણવવા કવિત્વની માગણી કરે છે. તે પછી સરસ્વતીની કૃપા આહે છે. અને એ કૃપાથી પૂર્વે થઈ ગયેલા કવિઓ માફક પિંગલશાસ્ત્ર અનુસાર કવિતા બને એમ ધ્યે છે. કોકદેવે રચેલા કોકશાસ્ત્રની નરબદ્ધ કવિ ભાષા કવિતામાં રચના કરે છે. (૧-૬)

આ રીતે કવિ શારદાનું વરદાન, માતાંગીનું સન્માન અને શુકની કૃપા મેળવીને કોક્યોપાઈની રચના કરે છે. પહેલાં આ વિષયના અનેક ગ્રંથો હતા. તેમાં વાત્સાયનનું કામશાસ્ત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમાં અને બીજાઓમાં આ વિષયમાં અનેક મતભેદો છે. પરંતુ એ બધા ગ્રંથોમાં કોકદેવે રચેલું કોકશાસ્ત્ર લોકમાં વધુ આદરણીય બન્યું છે. તેથી તેમના મત અનુસાર કવિ આ કોક્યોપાઈની રચના કરે છે. (૭-૬)

જે ચતુર મનુષ્ય નારીમાં હુબ્ધ છે તે આ શાસ્ત્રદ્વારા ભોગના ભેદો બાણ્યે-સાંભળશે. કોકશાસ્ત્ર માલતી પુષ્પ જેવું છે. અને તેનો અર્થ તેની સુગંધ સમાન છે. તેથી ભમરા સમાન જે ભોગી નર હશે તે જ આ શાસ્ત્રની ગંધ બાળી શકશે (૧૦-૧૧)

કોકદેવે કામના દશ ભેદ કહ્યા છે. તેના અર્થ અને નાના મોટા ભેદો વિસ્તારથી હું કહીશ. આ બધાનું વર્ણન બુદ્ધિના જ વિકાસ માટે હું દોહા, ચોપાઈ, શ્લોક, અને સુભાષિતો પૂર્વક કવિતામાં કરીશ. કવિત્વભરી આ કવિતામાં આ વિષયના સ્કંટ વિચારો સાથે કથા રસ પણ મળશે અને સાંભળનારાઓને વિવેક ઉપજશે. (૧૨-૧૪) કહ્યું છે કે:—

“ શલ્યગાર, ગાયન, નૃત્ય, વાર્જિત્ર વગાડવું, તાલ આપવો, રતિકીડા, સાહિત્ય, મનોહર પદ, પદગંધ (કવિતા), આલવાની

રીત, કટાક્ષપૂર્વક જોવું, સમયે શુસ્સો કરવો, કામળ વચન બોલવાં-
આ સોળે કળા કયામાં (લોકોને) વશ બનાવી મૂકે છે. ”
(૧૫-૧૬)

અનેક પ્રકારની યુક્તિઓને કવિએ અપનાવી નવરસ પૂર્વક
વિવેકભરી વાણીથી કથા કહેવી જોઈએ આ વસ્તુને ઉપમામાં
ઘટાવતાં કહે છે કે, વાણી ઘડે સમાન, નવરસ ધી સમાન, અને
અર્થ મિષ્ટતા સમાન છે. આ ત્રણે હોય તો સ્વાદ-રસ આપે છે.

અપલ નારી, ભાંખરું પાણી અને કંઠ પ્રમાણની વાણીને
સુસજ્જન જ ફેરવી શકે છે બાકી આંધળા સમાન બની રહે છે.
રાજા યોગ્ય માર્ગે જોઈને રાજનિતિ અનુસાર રાજ કરે છે. કેવળ
છત્ર ધારણ કરનાર રાજા કહેવાતો નથી. તેથી નારી, પાણી અને
કંઠને યોગ્ય માર્ગે વાળનાર સુસજ્જન કહેવાય છે. બાકી તો આંધળા
સમાન છે. આથી જ કવિ પોતાની અનુભવ વાણી ઉચ્ચારે છે કે
યોગ્ય માર્ગે તલવારથી ખૂબતા રાજાએ પણ રાજનિતિ પૂર્વક ચાલવું
જોઈએ. આ કથનથી કેાઈ રસ કરશે નહિ. કેમકે આ પૃથ્વી
અનેક રત્નોથી ભરેલી છે. અને ભગવાનનું રૂપ આંખો શકાય તેવું
નથી. ભાગ્યથી જ યોગ્ય નિધિ, અનુભવ બુદ્ધિ, કીર્તિ ભગવાન,
શુભ, જ્ઞાન, અને લક્ષ્મીની લીલા લહેર પમાય છે. (૧૭-૨૫)
કહ્યું છે કે:—

“ જ્યાં સુધી ભાગ્યનો મોટો ઉદય થયો ન હોય ત્યાં સુધી
વિદ્યા, વાદ, આનંદ, કાવ્ય, કવિપણું, ચતુરપણું, અને ધૈર્ય વિગેરે
શુભો નકામા સમજવા જે ભાગ્યનો સ્વામી હોય તે દુબળો હોવા
છતાં બળવાન અને દેવતાઓનો આગેવાન થાય છે અને દુનિયામાં
આ માનવાયોગ્ય અને પૂજવાયોગ્ય છે. એવી રીતે જય પામે છે.
એવા ભાગ્યને નમસ્કાર થાઓ. ” (૨૬)

જ્યાં સુધી ભાગ્યનો ઉદય નથી ત્યાં સુધી બધા શુભો પણ
અવશ્ય સમાન છે. ભાગ્ય વિના વિદ્યા, વાદ, વિનોદ, ચાતુર્ય
કવિત્વ બધું નિષ્ફળ છે. કુલીન, શુભી, શીલવતી, વિનયી, અને

માનવતી સ્ત્રીઓ પતિની સેવા કરે છે. એ ભાગ્ય યોગે મળે છે. ભાગ્યથી મોટામંભળે છે. ભાગ્ય કરે તે જ નિશ્ચયે થાય છે. ભાગ્યથી જ દેવો પણ કરુણા-કૃપા કરે છે. ભાગ્ય આગળ કોઈ બોલી જ શકતું નથી. (૨૭-૨૮)

હવે હું કામની વ્યથા દૂર કરવા કોકશાસ્ત્રની કથા કહીશ. કોકકળા સાંભળતાં વિરહનું દુઃખ નાશ પામે છે. અને ઉઝટો આનંદ મળે છે. નવરસમાં શૃંગાર રસ કામકળામાં શ્રેષ્ઠ છે. ભોગમાં જેની કળા અધિક વધે તેને માનવતી સ્ત્રી પણ મોઢે છે. (૩૦-૩૧)

“ શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રોદ, વીર, બયાનક, બિભત્સ, અફ્રુત અને ઉત્સાહ—આ પ્રમાણે નવરસ નાટ્યશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. (૩૨)

આ નવ રસમાંના શૃંગાર રસથી સ્ત્રીનું વર્ણન કરીશ. બીજા રસો પણ એમાં આવશે. એ સાંભળતાં સૌને આનંદ થશે. ગુણોમાં નાયક સયાન આ અપૂર્વરસ ભોગીજનને સુખદાયક હોય છે. જે માણસ સ્ત્રીરસનો જાણુકાર છે, તેનું જીવંતું સફળ છે. અને જે મનુષ્ય સ્ત્રીના રસ, ચાતુર્ય, ગુણ અને શાસ્ત્રના ભેદ જાણતો નથી તેનું જીવન નકારું છે. (૩૩-૩૪) કહ્યું છે કે:—

“ કામશાસ્ત્રના તત્ત્વને જાણનારા મનુષ્યો સુંદરીઓને પ્રિય થઈ પડે છે. અને કામશાસ્ત્રને જેઓ જાણતા નથી, તેઓ સ્ત્રીઓ સાથે પશુની માફક ક્રીડા કરે છે. ” (૩૬)

જેઓ કામશાસ્ત્રના જાણુકાર બુદ્ધિવાળા છે. તે મનુષ્યો સ્ત્રીઓને પ્રિય થઈ પડે છે. સ્ત્રી મા-બાપની લાજ છોડીને એવા મનુષ્યો માટે પ્રાણ અર્પે છે. અને નર, નારીરસ માટે પ્રાણ આપે છે. વિરહનો બંધ આવા પ્રકારનો હોય છે. ભોગીજન અંદન કષ્ટ માટે સર્પ ઉપર પગ દઈને જાય, અને વધુ ચાખ્યા ફળને સ્વાદ પોતાની ભાતને જોખમમાં નાખીને પણ લે છે. છતાં ભાગ્ય-

લેખ ટળતા નથી. જે મનુષ્ય જીવને સ્થિર રાખી બુદ્ધિપૂર્વક આવે છે તે અપૂર્વકળ આખે છે. હરણની ખરી બે આગળની હોય છે પણ તે આખું લાખ યોજનનું જંગલ ફરી વળે છે. છતાં બાબ્યલેખ મિથ્યા થતા નથી. તેથી એ હરણ સજ્જમાં જ પારધીના લક્ષ્ય બની ફાંસલામાં સપડાય છે. એ જ રીતે કામકળાનો બાણકાર પારધી સમાન હોય છે. તે નેત્રબાણથી સ્ત્રીને પોતાની પાસે લાવે છે. કવિઓ કહે છે કે, જે મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સાથે બળબળરી કરે છે, તે મૂર્ખ છે. કેમકે પ્રેમ વિના સ્નેહ વધતો નથી આ વાત તદ્દન સીધી અને સાદી છે. પીંપળને કહી પુષ્પ આવતાં નથી. એવી સીધી સાદી વાત મેં કહી છે. નારી એક ગઢ સમાન છે, તેને મૂર્ખ મનુષ્ય સીધી રીતે હાથ કરી શકતો નથી. તેમાં તો નારીનો પ્રાણ બચ છે. પણ સુસજન આંખના સંદેશાઓ જેવા બાણના ગોળાઓ, ફતિઓ અને અનેક પ્રકારના બુદ્ધિપૂર્વક છળ-કપટથી સ્ત્રીરૂપી કોટને હાથ કરે છે. (૩૭-૪૫)

“ બીજા સમજી ન શકે એવો શણગાર કરવામાં ચતુર, પવિત્ર, ધનવાન, ગાયક, માર્મિકરીતે મસ્કરી કરનારો અને પ્રતિષ્ઠાવાન- આ છ ગુણવાળો મનુષ્ય નાગરિક કહેવાય છે.

“ ધોબણ, માલણ, કુંભારણ, યોગિની સ્ત્રી, પાટોશણ, સહિ-યર અને ગોવાલણ-આ સાત પ્રકારની ફતિકાઓ કહી છે.

“ ઉત્તમ વિદ્વાસી પુરુષોએ પોતાના કાર્યમાં કોઈથી દબાય નહિ તેવી, ચતુર, પારકાઓની ચેષ્ટા બાણનારી અને ખૂબ બોલ-નારી (ઘણી ભાષાઓની બાણકાર)-એવો સ્ત્રીને ફતિ તરીકે કામમાં નીમવી ભેષ્યો. ” (૪૬-૪૮)

કોઈકેવે નવ પ્રકારની ફતિઓ કહી છે. ધોબણ, માલણ, કુંભારણ, યોગિની, સખી, ગોવાલણ, વૃદ્ધાસ્ત્રી, ઠાસી અને નલિની. જે ફતી ગીતકળા બાણ, મોટી મોટી અનેક પ્રકારની વાતો કરે અને કોમળ વચન ઉચ્ચારે તે ફતી ઉત્તમ કહી છે (૪૬-૫૦)

નરને નારીનો રસ તૃપ્ત કરતો નથી. તેથી નાના પ્રકારનાં ભોગવિલાસથી વિષયનો સ્વાદ મેળવે છે. સાચું કહ્યું છે કે શરીર છૂર્ણ થાય, પણ મન તો નવીન જ બની રહે છે. (૫૧) કહ્યું છે કે:—

“ અનેક પ્રકારના રતિકીડાના ઉપાયો વડે સંભોગનું સુખ ભોગવવું એ મનુષ્યના જન્મનું ફળ છે. શું સેંકડો ગાયો વચ્ચે રહેતો આખલો સંભોગ સુખ નથી માણતો ? ” (૫૨)

હવે અંચની ચરૂઆત કરતાં કોકેદેવે કથા લેઈ કહ્યા છે, તે વિસ્તારથી વર્ણવું છે. ખરેખર કામશાસ્ત્ર પાંચમો વેદ છે. કવિ દશસેદોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે. અને તેમાં કથાને પણ ગૂંથે છે. તે તમે પ્રીછજો—સાંભળજો. (૫૩-૫૪)

પ્રથમ કથારૂપે કોકેદેવની ઉત્પત્તિ કહેવાયે, તેમાં સ્ત્રીની જાતિ, બીજા અધિકારમાં તેનાં આચરણ અને ચિન્હ, જેથી સ્ત્રીનું સારા—નરસાપણું જણાય છે. ત્રીજામાં સ્ત્રીને કામ ક્યાં રહે છે. ચોથામાં કમલની ગતિ, પાંચમામાં નર અને નારી કેમ મળે, છઠ્ઠામાં કેડતું ઢઢ બનાવવું, સાતમામાં કામ કેવી રીતે બળે, આઠમામાં ક્ષીણ થયેલા કામનાં ઓષધો, નવમામાં પુરુષને કામ વધારે હોય કે સ્ત્રીને, કેમકે બેમાં ય ઓછાવત્તાપણું હોય તો સુખ મળતું નથી. વળી તેમાં ચોરાશી આસનો, પચ્ચિણીની ઉત્પત્તિ, અને સ્ત્રીના વશીકરણનો વિચાર, તેમ જ દશમામાં કોતુક વિચાર આલેખીશ. આમ વિસ્તારથી જે ચોપાઈ બદ્ધ કથા કહું તે એક મન થઈને સૌ સાંભળજો. (૫૫-૫૬)

કોકેદેવ કમ નગરીમાં ક્યાં ઉપજ્યો. તેનું શું નામ હતું અને કોકેશાસ્ત્ર કેમ બન્યું—આ સુદર કથા હવે કહીશ નવું કવિ કહે છે કે આ પાંચમા વેદ સમાન કામશાસ્ત્રના સુખ અને ભેદ એક ચિત્ત થઈને સાંભળો. (૬૦-૬૧) કેમકે:—

“ બુદ્ધિમાન મનુષ્યનો સચય ગીતશાસ્ત્રના વિનોદમાં બસ

છે. અને મૂર્ખ મનુષ્યનો સમય વ્યસન, હિંમ અથવા કલેશમાં જાય છે. (૬૨)

ગીત, કવિત્વ, કથાચાતુર્ય અને પુરાણ ચુકત વાણીના વિનોદથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોનો સમય જાય છે. અને તેમની રહેણીકરણી આતુર્યભરી હોય છે. જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યોનો સમય છળ-પ્રપંચ કલહ, નિદ્રા, મસ્કરી અને અસત્ય ભોલવામાં વ્યતીત થાય છે. (૬૩-૬૪)

હવે હું કથાનો આરંભ કરીશ જેથી બુદ્ધિનો વિકાસ થશે. સૌથી પહેલાં અનેક શાસ્ત્રો જોઈને કોકટેવની ઉત્પત્તિ કહીશ. (૬૫)

જંબુદ્વીપનું વર્ણન—

સમગ્ર પૃથ્વી છાપન કોડ યોજન પ્રમાણની છે અને એક યોજન ચાર કોશનો ગણાય છે. તેમાં જંબુદ્વીપનો અડાવીસ કોડ યોજનનો મોટો વિસ્તાર છે (૬૬) કહ્યું છે કે:—

“ લવણ સમુદ્રની વચમાં રહેલા જંબુદ્વીપને ત્રેષ્ઠ આચાર્યો ભૂમિનો અડધો ભાગ કહે છે. અને બાકીના અડધા ભાગમાં છ દ્વીપો આવેલા છે. તેની દક્ષિણ દિશામાં લવણ સમુદ્ર અને ક્ષીરોદધિ સમુદ્રનો સમાવેશ છે. ” (૬૭)

રણુથંભોરનું વર્ણન—

પૃથ્વીનું જે પ્રમાણ કહ્યું છે તેમાં અડધા ભાગમાં ક્ષીર-સમુદ્ર અને જંબુદ્વીપ આવેલા છે. અને અડધા ભાગમાં બીજા સાગરો અને દ્વીપો રહેલા છે. મેરુથી લઈને લંકા સુધી જંબુદ્વીપ કહેવાય છે. તે એક હજાર બસો ત્રેવીસ યોજન પ્રમાણ છે. બીજા દ્વીપ સમુદ્રમાં છે એમ જ્યોતિષશાસ્ત્ર કહે છે. કવિઓ કહે છે કે આ દ્વીપમાં અઢાર દેશ છે. મધ્યમાં માલવ દેશ છે. ત્યાંથી ચાલવાની શરૂઆત કરવી. પાસે મારવાડ, સિંધ અને દુર્લેધ રણુથંભોરનો કોટ છે. રણુથંભોરના શિખરો તો જાણે આકાશને ઘેરે છે. કોટની અંદર પાંખી પલ્લ પ્રવેશ પામી શકતું નથી.

તેનો વિસ્તાર ખાર યોજનનો છે. બધું ભગવાને તેને જોળાકારે
 બંધ્યો ન હોય; તેવો લાગે છે. તેને જોતાં આકાશ માત્ર દેખાય
 છે. એજ મૃત્યુ લોકની સીમા લાગે છે. ગઢના કાંગરા આકાશને
 ભેદે છે. શિખર પર સુવર્ણના ઢાંડ-કલશ ઝળકી રહ્યા છે. એથી
 આકાશમાં અનેક સૂર્ય ઉગ્યા જેવી શોભા લાગે છે. કવિ કહે છે
 કે, આ ગઢને જોતાં મનુષ્યોએ આ બનાવ્યો નહિ હોય દેવોએ
 મળીને જ આની રચના કરી હશે. ગઢમાં અનેક ઉત્તમ અને
 મધ્યમ શ્રેણિના લોકો વસે છે. ખરેખર આ નગર સંસારમાં
 અપૂર્વ છે. તે ગઢને એક દ્વાર છે. આ નગરમાં અઢાર વર્ણનાલોક
 પોતપોતાના કસબનો અભ્યાસ કરતા વસે છે. સમગ્ર નગરનું ઘડતર
 વિષમ છે તેમાં ૧૧૦૦ વાણિયાનાં હાટ છે. જેને જે વસ્તુ જોઈએ
 તે ત્યાંથી મળે છે. કવિ કહે છે કે જેઓ સુખને અસંભવિત માને
 છે તેમણે અહીં સુખ પ્રત્યક્ષ જોઈ લેવું. પ્રત્યેક ઘેર કામકળા
 અને ગુણના બંડાર સમી ચતુર સ્ત્રીઓ છે. વાવ અને સરૌવરોમાં
 સ્ત્રીઓ રંગભર મોકળે મને સ્નાન કરે છે. તેમાંથી સોનાના
 ઘડાઓથી પાણી ભરીને સુંઢરીઓ હસતી હસતી માર્ગમાં ચાલે છે.
 આ પ્રેમ ભરી સુંઢરીઓ ગજગતિએ ચાલતી માલતીના પુષ્પ જેવો
 પરિમલ પ્રસરાવતી બાય છે. એથી લોગીજનો એ સુંઢરીઓની પાછળ
 ભમરો કેતકીની પાછળ ભમે તેમ ભમે છે. ત્યાં અનેક વેશ્યાઓ
 વસેછે જે પરદેશીઓનું ચિત્તરંજન કરે છે. કવિ કહેછે કે કથા
 પ્રસંગે જોમનાં હું વખાણ કરતાં કહું છું કે તે સ્ત્રીઓના ગુણ
 બાણ જેવા છે. આ નગરનાં હું કેટલાં વખાણ કરું. ખરેખર ત્યાંનું
 સુખ ઈદ્ર ભવન જેવું છે. તેમાં ધર્મી વેપારીઓ છે અને પરદે-
 શીઓ વખારો વાળા છે. આ નગરનો વિસ્તાર એવડો મોટો છે
 કે દેશે દેશનો વેપાર અહીં ચાલે છે. તેમાં જોનોના આદિનાથ,
 શૈવોના શિવ અને વૈષ્ણવોના કૃષ્ણનાં મંદિર મંદિર છે. લોકો
 તેમની પૂજા-ભક્તિ કરે છે અને ઉત્તમ કુળગુરુઓની સેવા કરે
 છે. લોકો ત્યાં જ્ઞાન, પુણ્ય કરે છે અને જીવહયા પાળે છે નર્મદ
 કવિ કહે છે કે આ રણુથંભોર ગઢમાં વિશેષપણે રહીને આ
 કથા કહું છું (૬૮-૮૫)

ભૈરવસેન રાજનું વર્ણન—

તેમાં શુભવાન અને શક્તિશાળી ભૈરવસેન નામે રાજ છે. તેના હૃદયમાં રાજકળા પૂરેપૂરી વસી ગઈ છે અને ચૌદ કળાનો વારંવાર અભ્યાસ કરે છે. આ રાજ ક્ષત્રિય ધર્મને પાલતાં રાજનીતિથી ચાલે છે. તે ન્યાયી હોવાથી લોકો તેને નમસ્કાર કરે છે તે કામશાસ્ત્ર, ચોરાશી આસન, નાટ્યશાસ્ત્ર, છંદશાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્રનો જાણકાર છે. તે ન્યાયશાસ્ત્રનાં વખાણ કરે છે. ત્યાં અનેક નાટકયાળાઓમાં સુંદર પાત્રો નૃત્ય કરતાં પોતાનો પાઠ ભજવે છે. તેને જોવાને યાત્રીની માફક લોકો આવે છે. ભૈરવસેન રાજ ઈંદ્રલોકની જેમ રાજ કરે છે. તેને ઘેર તેજી લોહાઓ અને જિન્મત્ત હાથીઓ ગંગાના પાણી જેવા ચાલે છે. સોનાના રથ અને પાલખીઓમાં જતા લોકો સુખી છે. ગઠના રક્ષણ માટે સુદતા અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોનો તો પાર નથી. તોપ ગોળા અને બંદૂકની નળીઓ ચારે દિશામાં રાખેલી છે, જે ખાર યોજન દૂર સુધી ભય છે. લોક સુખ શાંતિ પૂર્વક ત્યાં રહે છે. તેથી સૌ રાજની સેવા કરે છે. (૮૬-૯૨)

પટરાણીઓનું વર્ણન—

તે રાજને રૂપવતી ૭૦૦ પટરાણીઓ છે, જેનું રૂપ જોતાં મુનિઓનાં ચિત્ત પણ ચળાયમાન થાય. તે બધી મોટા રાજાઓની કુવંચીઓ છે અને રાજભવનને શોભાવે છે. તે બધામાં રૂપ અને યોવનથી મનોહર લાગતી પદ્મિની જાતિની પટરાણીઓ નામે કામસેના, ચંદ્રાવલી, કામકુંદલા, કુલસુંદરી, ચંદ્રમુખી, ચતુરા, મંજરી. કર્ણ સુધી લોચનવાળી કાકલેખા, ગજગતિએ ચાલતી હંસાવલી અને કામલહરી છે. જાણે ભગવાને કામ દેવની પૂતળીઓ લડો ન હોય એવી લાગે છે. જેવી એ કુલવંતી છે તેવી રૂપવંતી પણ છે કેમકે કુળ વિના ઉત્તમ જાતિ. કર્મ વિના નિર્મળ બુદ્ધિ, ત્યાગ વિના કીર્તિ અને નીતિ વિના લક્ષ્મી ક્યાંય રહેતી નથી. (૯૩-૯૭) કહ્યું છે કે:—

“ત્યાગ વિનાના માનવીને કીર્તિ ક્યાંથી હોય ? સત્ય વિનાના માનવીની પૂજા ક્યાંથી હોય ? ધ્યાન વિનાના માનવીને સિદ્ધિ ક્યાંથી હોય અને ન્યાય વિનાના માનવીને લક્ષ્મી પણ ક્યાંથી મળે ?” (૬૮)

આથી ઉત્તમ જાતિવાળી સ્ત્રી ગમે તેવી દશામાં અધમ વિચારો કરતી નથી. કેમકે પટોળા ઉપરની ભાત કપડું ફાટે તોય જતી નથી. (૬૯)

જે નારી પતિવ્રતા છે તે જ સાચી છે. એ જ નારિ જાતિમાં પણ ઉત્તમ પ્રકારની પદ્મિની હોય છે જે પતિવ્રતા હોય અને પતિને પ્રિય હોય, તથા માર્મિક રીતે પણ ગુણ વચ્ચે જ બોલે તે સ્વકીયા સ્ત્રીનાં લક્ષણ હોય છે. (૧૦૦-૧૦૧) કહ્યું છે કે:—

“કુલીન સ્ત્રીઓને જવા-આવવાનું કુતૂહલ માત્ર (પતિની) દૃષ્ટિના ખૂણા (ફરતા હોય ત્યાં) સુધી હોય છે. તેમનું હાસ્ય ઓછ સુધી હોય છે (પ્રગટ થતું નથી). તેમનાં વચ્ચે પતિના કાનો (સાંભળે ત્યાં) સુધી (મૃદુ) હોય છે. કોપ તો મહેમાન (આવે ને આહ્યો બય) જેવો હોય છે અને કદાચ ક્રોધ થાય તોય મનમાં ને મનમાં શમી બય.” (૧૦૨)

ઉત્તમ કુળની નારી પતિની દૃષ્ટિ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી જ ઘરમાં વિચરે છે. તે (પતિની) આંખથી દૂર થતી નથી. તેના હાસ્યમાં કાંત પણ દેખાતા નથી. બહુ બહુ તો ઓછ સુધી આવે તેની વાણી મધુર અને મૃદુ હોય છે કોપ પથિકની માફક આવે ને આહ્યો બય. અને કોપ થાય તોય મન મિવાય બીજે કોઈ બાણે નહિ. આ લક્ષણો ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લેનારી સ્વકીયા સ્ત્રીનાં હોય છે. (૧૦૩-૧૦૬)

આવા પ્રકારના ઉત્તમ આચરણવાળી લૈરવસેન રાબાની પટરાણીઓ રાજમહેલને શોભાવે છે. તેમનું તેજ વીજળીના ચમકારા જેવું છે. ઉત્તમ પ્રકારની કુળાઓને જાણનારી તેમને ૧૧૦૫. ઠસીઓ છે. તેમાંની કેટલીકનાં નામો આ પ્રકારે છે:

રાજકલા, મોહનમંજરી, કામલતા, ચંપકસુંદરી. તેમનો ગંધ ઉત્તમ પ્રકારની માલતી જેવો છે અને ગતિ હાથી જેવી છે. બીજી ભોગમતી કસ્તૂરીના ગંધ જેવી છે. વળી જળાધારિ, શૃંગારસુંદરી, ચંદ્રકળા, ચંચલમંજરી, જે ભોગકળાની બાજુકાર છે અને સેવંતીના પુષ્પ જેવી છે દીપકમંજરીનું હાસ્ય સુંદર છે. આ બધો ચંપકકળી જેવી, ગુણવતી, ખાળા, ચંચળ લોચનવાળી, વિશાળ દૃષ્ટિવાળી, પ્રેમવતી, ચતુરા, ચંચલા, નયનમતી. રૂપમતી અને કળા વાળી છે. રાજના મુખ્ય મહેલમાં આ બધી દાસીઓ રાતઢહાડો સેવા કરે છે. જ્યારે તેઓ રાજદ્વારમાં આવે-બાય છે ત્યારે તેમનાં પગનાં ઝાંઝરનો રણકાર થાય છે. અને વાહનોના શણગાર દીપે છે. આ રીતે મહેલનો પરિવાર શોભે છે. (૧૦૭-૧૧૩)

તેમનો રાજમહેલ ચૌદ ભૂમિકાવાળો જાયો છે. તેમાં જડેલાં રત્નો ચિત્રલેખાની માફક બળકે છે. તેમાં રહેતી સુંદરીઓને જે જીએ છે તેઓ તેમના નયનબાણથી વીંધાય છે ને પુરુષનું ચૈર્ય હાથ રહેતું નથી. ભૈરવસેનના મહેલમાં જાળીઓ સોનાની છે તેમનો મહેલ અખંડ અને અભંગ છે. તે રાજા બાણે અમરપુરીમાં રહેતો ન હોય તેવો લાગે છે. જ્યાં બધા લોકો સુખી છે. દુઃખ સ્વપ્ને પ્રભુ નથી. નવ કોટિ મારવાડની ભૂમિ સુધી તેનું રાજ્ય છે. તેની આજુ વાગડ, ઈડર, માલવા-ઉજ્જૈન, ગુજરાત, સોરઠ, સિંધ સુધી દેશેદેશ વર્તે છે આમ ભૈરવસેન રાજા સુખથી રાજ કરે છે. (૧૧૪-૧૧૮)

ભૈરવસેન રાજાનો સૈન્ય પરિવાર:—

તેમના સૈન્યમાં થોડાઓ, થોડા ને હાથીઓ છે. તેમાં મહાગજતા ઐરાવણ જેવા મોટા હાથીઓ શોભે છે. તે શુભવાળા મહોન્મત્ત હાથીઓ આકાશને ગબાવી મૂકે છે ત્યારે તેનો અવાજ આપાદી મેઘ જેવો લાગે છે. ઉત્તમ લક્ષણવાળા ચૌદ હજાર થોડાઓ હરબારમાં છે. તેમાં કેટલાક ઈરાની, તુર્કી, કાશુહી,

ખુરસાણી દેશના ઘોડાઓ ખૂબ તેજ છે. લોટ દેશના ઘોડાઓ તો પવનની માફક ચાલે છે. ખુખારી અને પર્વતીય વગેરે ઘોડાઓ ઉપર રાજ સવારી કરે છે. રાજ તરવાર લઈ તેના ઉપર બેસે છે ત્યારે પાણી ઉપર જેમ પાણીનો વેગ ચાલે અથવા પાણીમાં નાવ ચાલે તેવું લાગે છે. બીજા કચ્છ, કોંકણ, સિંધ અને દક્ષિણ દેશના કેટલાયે વેગીલા ઘોડાઓ અશ્વશાળામાં ખાંધેલા રાજકરખારમાં શોભે છે. આ ઘોડાઓ યુદ્ધમાં મહામાતા હાથીઓ સાથે જૂએ છે. એવા ૧૪૦૦૦ ઘોડાઓ શૂરા ને વેગીલા છે. બીજા હાથીઓ અને ઘોડાનો સૈન્યમાં પાર નથી. પાલખીઓ, ડોળી, અને પંચશબ્દથી રણકાર કરતી વહેલો પલ્લુ છે. આમ ચતુરંગ સેનાથી શોભતો અને શૂર, ધીર મનુષ્યથી સેવા કરાતો ત્યાંનો રાજા છે. (૧૧૬-૧૨૬)

ભૈરવસેનના વજીરો—

તેને મોટા ૪૦૦ વજીરો અને નાના સાતસો ઉમરાવો છે. રાજાને મોટા વજીરો સાથે રાત દહાડો કામ પડે છે તેમની સાથે વિચારો કરે છે. તેમાંના કેટલાકનાં નામો આ પ્રકારે છે. સુભટ-સિંહ, વીરસિંહ, ગજસિંહ, રણસિંહ, મદનકામ, રણકામ, ભારકામ, ધુરંધર, પદ્મસેન, રવિસેન, સુસેન, માનદેવ, ગુણદેવ, સુદેવ, કમલલોચન, ત્રિલોચન, કામસંમોહ, ગુણસંમોહ, રસસંમોહ, વીરસંમોહ, હૃદયાનંદ, પરમાનંદ વગેરે. આ બધાનાં પરાક્રમ એવાં છે કે, યુદ્ધમાં જૂઝતાં મણા રાખતા નથી. તેઓ બુદ્ધિશાળી, પરાક્રમી, અને કુલીન છે. તેઓ રાજદ્વારમાં રાજ આવે છે, અને બીજા રાજાને નમસ્કાર કરતા નથી. તેઓ મોટી સૈન્ય સામગ્રી રાખતાં રણમાં શીર્ય બતાવે છે. તેઓ યુદ્ધના અનેક પ્રકારના બૃહો જાણે છે. તેથી શત્રુઓ ને પશ્ચ ખેદ ઉપજે છે. તેઓ યુદ્ધમાં કદી નમતું આપતા નથી ને રાજાની આજ્ઞા અખંડ રાખે છે. ભૈરવસેન રાજાના વજીરો બુદ્ધિમાન, સાહસીક અને ધીર છે. યુદ્ધના પ્રયત્નો અને રાજ્ય

લેવાની તરફીઓ બાણે છે કોટના રખવાલો નગરની રક્ષા કરે છે. તે નગરમાં ભય કદી આવતો નથી. તેથી ત્યાંના લોકો સુખી છે. (૧૨૭-૧૩૬)

કોકટેવનું વર્ણન—

રણુથલોર રણિયામણું નગર છે ને રવસેન રાજનીતિ. પૂર્વક રાજ કરે છે. તે રાજા ગુરુમૂર્તિ અને પરમેશ્વર સિવાય કોઈને નમતો નથી. કોકટેવ રાજાનો માનીતો છે કેમકે તેનાથી ખુદ્ધિ અને ગુણમાં કોઈ પણ ખીજો પ્રધાન આગળ નથી. એક દિવસ રાજા કુતૂહલથી રાજ્યનું બંધારણ વગેરે પૂછે છે. કોકટેવ તેનો પ્રવીણતાથી જવાબ આપે છે. કોકટેવ ખીજુ ઘણું બાણે છે પણ તે કામકળાનો વિશેષ બાણકાર છે. તેથી ભૈરવસેન રાજા પૂછે છે કે, કયા દેશની નારી સુંદર હોય છે તે વિચારીને કહો. દેશ દેશની નારીઓની જે જે યુક્તિઓ અને ગુણો છે અને કયા કયા દેશની નારી સુંદર હોય છે તેનું વર્ણન તે કરે છે. (૧૩૭-૧૪૩)

દેશદેશની નારીનાં વર્ણન:—

મધ્યદેશ માલવાની નારી મધ્યમ વર્ણની અને નવા પ્રકારની હોય છે. તે પ્રેમમાં લુપ્થ હોય છે અને એક જ નજરે ચિત્તને હરી લે છે. મેવાડની નારી પુરુષને નયન બાણથી વીંધીને રસ લઈ બાણે છે. પોતાના પતિમાં પ્રીતિવાળીને કપટી ચિત્તવાળી હોય છે. ગૂજરાતની નારી ગુણિયલ અને પાન, ફળ, ફુલની શોખીન હોય છે. તેનું જેનામાં ચિત્ત હોય તેને પ્રાણ આપે છે અને સામાની ધૂર્તતા બાણવાનો ગુણ એનામાં હોય છે. (૧૪૪-૧૪૬) કહ્યું છે કે:—

“ગૂજરાતણોના યરીરં. વર્ણ કમલપત્ર જેવો હોય છે. તેના કાન ખભા સુધી લાંબા હોય છે. અને તેમનું સુખ ખીલેલા કમલ જેવું હોય છે. તેઓ મૈથુન ક્રીડામાં થોડો સમય લગાડે છે. અને કપટ વિના સંલોગ સુખમાં આસક્ત બને છે. તેમની ગતિ લટકાળી હોય છે અને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરે છે.” (૧૪૭)

સોરઠની નારી ખડુ પ્રિતિવાળી હોય છે. તે શુભાની અને હઠીલી હોય છે. તેઓ પોતાના પ્રિયને પ્રાણ અર્પે છે. કચ્છ દેશની નારી લંપટ હોય છે. તેને ભોગમાં તૃપ્તિ થતી નથી. આ લક્ષણ કુલટાનાં હોય છે. તેઓ માટે ભાગે વિરહી હોવાથી લુપ્થ રહે છે. (૧૪૮-૧૪૯) તે વિરહી સ્ત્રીઓ આ રીતે વિચાર કર્યા કરે છે:—

“આ વાદળાંઓ પાણીના ફોરાંઓનેા છંટકાવ કરે છે પણ પુરુષોને વરસાવતા નથી. આ પર્વતો ઘાસની બેઠકો તૈયાર કરે છે પણ નાયકોને ઉત્પન્ન કરતા નથી. આ વૃક્ષો ત્રણે ભુવનમાં ફળો ઉપજાવે છે પણ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરતા નથી રે બ્રહ્મા ! હું ખડીતાં ખડીતાં કર્હું છું કે કુલટા સ્ત્રીઓ માટે તેં શું કર્યું ? (અર્થાત્ કશું કર્યું નહિ) બ્રહ્માએ રતિકીડાને યેગ્ય વરસાદની બીણી ફરફર, ઘાસનાં બીછાનાં અને ફળો ઉત્પન્ન કર્યા પણ પુરુષો વિના એ બધું શું કામનું ?” (૧૫૦)

સિંધુદેશની નારી બિલટા સુખે સંભોગમાં પ્રીતિવાળી હોય છે. કેશ ગ્રહણ કરતાં તેમને સુખ ઉપજે છે. તેઓ માયાવી હોય છે અને પ્રાણ આપી શકતી નથી (૧૫૧) કહ્યું છે કે:—

“સિંધુદેશની સ્ત્રીઓ જેન મધ્ય પ્રદેશમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. તેમ તેમની યોનિ મધ્ય પ્રદેશમાં હોય છે. તેઓ બિલટું સુખ રાખીને સંભોગ સુખ અને કેશ ગ્રહણ કરાવવામાં સુખ માનનારી હોય છે.” (૧૫૨)

નવકોટિ મારવાડ દેશમાં જે સિરોહી નગર છે અને આખું કોટની તળેટીમાં જ્યાં સારણેશ્વર છે, તે દેશની નારી દેવી અને કુળના શબ્દગાર સમી હોય છે. તે નારી રૂપે સુંદરી હોય છે અને પ્રિય ખાતર પ્રાણ પણ તજે છે. તે અત્યંત લલ્લજી, શીલવતી ને પ્રેમાળ હોય છે. પ્રિયના શબ્દમાં લુપ્થ હોય છે એમ આચાર્ય નર્મદ કહે છે. (૧૫૩-૧૫૪) તેમનું લક્ષણ આવા પ્રકારનું હોય છે:—

“ભંધમાં પતિનું મુખ જોવાથી નુકસાન થાય છે પણ ભંધ ભીડી જતાં પતિનો હાથ પકડવો—એમ વિચાર કરતી તે કમલમુખી સ્ત્રી ભંધ લેવા કે છોડવાને પણ તૈયાર નથી.” (૧૫૬) પૂર્વદેશની નારી ઘણી પ્રેમાળ હોય છે. તે હાવભાવ અને સ્નેહની બાજુકાર હોય છે. તેના પ્રેમમાં આસક્ત પુરુષને એ તગતી નથી. તેની ચતુરાર્થ મનમાં વસી બાય તેવી હોય છે. કવિ નર્મદ કહે છે કે:—“ પૂર્વદેશની નારીના ગુણોનો વાહ કોઈ કરી શકે તેમ નથી. કેમકે તેનો સ્વાદ મેં ચાખ્યો છે. ગ્વાલચિર દેશની નારી રસ લેવાનું ખૂબ બાણે છે. દક્ષિણ દેશની નારી ખૂબ સુંદર હોય છે. તેમાં મહારાષ્ટ્ર દેશની નારી કપટથી પણ પુરુષને વશ કરે છે. (૧૫૭-૧૫૮) કહ્યું છે કે:—

“ મહારાષ્ટ્ર દેશની સ્ત્રીઓ; એવા પ્રકારનું ચિહ્ન સંકેત ન કરવા છતાં ચુંબન અને આલિંગનમાં આસક્ત બને છે. અને કૌશલદેશની સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓના રાજ્ય (અધિકાર) માં માનનારી હોય છે. ” (૧૬૦)

કર્ણાટ દેશની નારી ખૂબ લોગ ઈચ્છનારી હોય છે. તે ખૂબ રસ લઈ બાણે છે. પાન અને ફૂલથી તેનો દેહ દીપે છે. (૧૬૧) કહ્યું છે કે:—

“ કર્ણાટ દેશની સ્ત્રીઓ, એવા પ્રકારનું ચિહ્ન—સંકેત ન કરવા છતાં નખશતાદિને વસથી ઢાંકી પુરુષચિહ્ન અને અંડકોશમાં મુખ માનનારી હોય છે. ” (૧૬૨)

તેલંગ દેશની નારી પ્રિયની સાથે પ્રેમ કરે પરંતુ મનમાં ધૂર્તતા સેવતી હોય છે. તેને ગંધ પ્રિય હોય છે અને કુલીન સ્ત્રીઓ પણ નૃત્ય અને ગીતમાં રસ ધરાવતી હોય છે. દ્રાવિડ દેશની નારી બલો અને શ્યામવર્ણી હોય છે. તે શરીરે કોમળ અને વિલક્ષણ હોય છે. આવી નારી લોગવવા યોગ્ય હોય છે. (૧૬૩-૧૬૪)

“ દ્રાવિડ દેશની સ્ત્રીઓ ચુંબન, કેશગ્રાહ, ભ્રમથી સ્તનનું મર્દન (ધવરાવવું) અને અંડકોશમાં લુપ્થ હોય છે. તેમજ શરીરે કેશરના વિલેપનમાં આસક્ત હોય છે. ” (૧૬૫)

મહાયાગિરિની નારીને લોગમાં તુમિ હોતી નથી. તે પાંચ પતિથી શોભે છે. તેનું અંગ સુકોમળ અને મધ્યી બરેલી હોય છે. (૧૬૬) તેનું લક્ષણ આવા પ્રકારનું હોય છે:—

“ચુંબન અને આલિંગન વડે પોતાના પ્રિયજન સાથે ખૂબ દ્રઢતાથી બંધાયેલી અને શરીરે અદ્ય કાંતિવાળી આ સ્ત્રીઓ અમૃત પાનમાં સુખ માનનારી હોય છે.” (૧૬૭)

ગોડ દેશની નારી ગીતની બાણકાર હોય છે તે હંસગતિએ ચાલે છે. પ્રિય સાથે ખૂબ પ્રેમાળ અને કુળમાર્ગે ચાલતાં વિનીત હોય છે. (૧૬૮) કહ્યું છે કે:—

“ખંગાળના ગોડ દેશની સ્ત્રીઓ કામળપણે બોલનારી હોય છે કામળ કામદેવમાં પ્રીતીવાળી હોય છે. પતિ દ્વર થતાં ભય પામે છે. તેમના ગીતને આલાપ કામદેવ જેવો કામળ હોય છે. ચિત્રો દ્વારા સંલોગમાં કુશળ એવી તે સ્ત્રીઓ જલદીથી દ્રવે છે. (વશ થાય છે.) (ઉપર્યુક્ત ગુણોથી) પંકાયેલી આ કુલીન સ્ત્રીઓ (મનુષ્યને) ખૂબ રમાડે છે.” (૧૬૯)

“ખંગ દેશની નારી વિચક્ષણ હોય છે. અને વિચાર પૂર્વક મધુર બોલે છે. અને આ ચિત્રિણી નારી ચિત્રોમાં પ્રીતીવાળી હોય છે. વળી ગોડ અને ખંગાળની સ્ત્રીઓ તીર્થયાત્રા કરવામાં પ્રીતીવાળી હોય છે. અને કામરૂપ તેમજ નેપાળની સ્ત્રીઓ દબાણના આઘાતને પણ સહન કરનારી હોતી નથી.” (૧૭૦-૧૭૧)

સિંહલદ્વીપની નારી ઉત્તમ એરી પદ્મિની ભતની હોય છે. લોગી નર સાથે જ પ્રીતી કરે છે. અને મહનની પૂતળી જેવી ચિત્તને વેધનારી હોય છે. કામરૂદેશની સ્ત્રીઓ કુટિલ ને સુંદર હોય છે. તેમને પુરુષ પ્રિય હોય છે. તે અતિ સુકુમાર ચંચળ ચિત્તવાળી મનને હરણ કરે છે. આ સ્ત્રીઓ હસ્તિની ભતની હોય છે. સુલતાની નારી માનીની, ચોરના, રૂપરતી, મનોહર અને

સખીઓથી શોભતી હોય છે. તે પ્રિય એવો ધર્મ પાળે છે. અને ઉત્તમ તેમજ મધ્યમ કર્મની બાબતો હોય છે. કવિ કહે છે કે આમ દેશદેશની નારીઓનાં શુભો સંક્ષેપથી મેં કહ્યા છે. કથા પ્રસંગે હવે ખાનદેશની શુભિચ્છ નારીનું વર્ણન કરું છું. ખાનદેશનાં આસેર ગઢમાં ઉત્તમ પ્રકારની નારીઓ વસે છે. આ સ્ત્રી નયનબાણથી (પુરુષને) વીધે છે. તેમની ચાલ ગર્વ ભરી હોય છે. વિરહમાં વિવેકી પણ કામથી વ્યાકુલ હોય છે. તે ખરેખર પ્રેમની પૂતલો જેવી લાગે છે. વૈરાટ દેશની નારી શુભિચ્છ હોય છે. તેમની ચાલ ચતુર અને વાણી મધુર હોય છે. તે રૂપવતી અને મહાભાતી હોવાથી રસ લઈ બાળે છે. ઉત્તમ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ કહેવાય છે, તે વૈરાટ દેશમાં થોડી હોય છે. વિરહમાં કામ લુપ્થ થતાં તે પ્રાણ પણ આપી દે છે. તેમજ તે શુભોની બાબતો હોય છે (૧૭૨-૧૭૬) કહ્યું છે કે:—

“ વૈરાટ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓ બધા શુભોના ભંડાર હોય છે. વાણીમાં મધુરતાથી સુંદર લાગે છે. તેમની ગતિ હાથી જેવી મહાપતી હોય છે અને તેમનાં નેત્રો અંચળ તેમજ સુંદર હોય છે. તેમનું મૂખ વિકસિત કમલ જેવું હોય છે. વળી કામ-ક્રીડામાં વ્યાકુલ હોવાની તેમની પ્રતિભા છે. તેઓ સુંદર મનુષ્યના જેવા રાગવાળી હોય છે. ” (૧૮૦)

બાગલાણુ દેશની નારી ધુતારી હોય છે. તે કપટથી પુરુષને વશ કરે છે. અને ભોગનાં અનેક લક્ષણોથી બાબતો હોય છે. (૧૮૧)

આ બધું વર્ણવતાં જણે સમય બંધ અને અંતનો વિસ્તાર પણ વધે. કોકોદેવ કહે છે કે હવે હું નારીના પ્રકારો કરું છું તે સાંભળો. (૧૮૨)

કવિ કહે છે કે નારી અમૃત સમાન, અને નર સુખડી સમાન છે. તે એક બીજાને પલ્લે પડતાં છોડતાં નથી. નારી નરનો આધાર છે. તેથી આ વિગત વિસ્તારથી કરું છું. નારીના અનેક શુભો છે.

તે ભોગી જનો જ બાણી શકે છે. પ્રેમવતીની પ્રીતી બહી હોય છે તે થોડી ઘણી કવિઓ કહે છે. જેમના ઘેર નારીનું સુખ નથી તેનું ઘર પ્રત્યક્ષ નરક સમું છે. આ કહે અને આ સંસારમાં નારી રસ અમૃત જેવો છે. (૧૮૩-૧૮૫)

ભૈરવસેન રાજા આ બધું સાંભળીને કોકદેવને કહે છે કે તું નારી બાતનો પારખુ છે. તેથી સ્ત્રીના શરીરની કઈ બાતી હોય છે; તેનું વર્ણન કર. સ્ત્રીની બાત કેટલા પ્રકારની છે તેની વિગત કહે. કોકદેવ કહે છે. કે:-મહારાજ! હવે તમને સ્ત્રીની બાતિ ઘડું છું નારી ચાર પ્રકારની હોય છે ૧ પદ્મિની, ૨ ચિત્રિણી, ૩ હસ્તિની, અને ૪ શંખાણી. તેમનાં લક્ષણ પૂર્વ કવિઓએ કહ્યાં છે તે પ્રમાણે કહીશ. (૧૮૬-૧૯૦)

૧ પદ્મિની સ્ત્રીનું વર્ણન—

પદ્મિની ઘણી ઉંચી તથા ઘણી નીચી હોતી નથી. તેણીની ઉંચાઈ એકસોને આઠ આંગળની અને પહોળાઈ સત્તાવીસ આંગળની હોય છે. વળી તે ઘણી બહી તેમજ ઘણી પાતળી પણ હોતી નથી. તેણી ચંપકવર્ણી શરીરવાળી અને ગોળમટોળ સુંદર દેખાવવાળી હોય છે. પદ્મિનીની પગની આંગળીઓનાં નખ લાલ અને ચંપાની કળી જેવા સુંદર પગની પાન્ડી કમલ જેવી કામળ અને પદ્મિનીના પગના તળીયામાં ચક્ર, સાથિયો, કમલ, છત્ર, ધ્વજ અને અંકુશનાં ચિન્હો હોય છે. પદ્મિનીનું શરીર માંસલ, વાળ રહિત હોય છે અને તેણીના પગનાં ઘુંટણની પિડી નાની સુડોળ હોય છે. પદ્મિનીનો જંઘા બાજુ કે કેળના થાંભલા ન હોય ? એવી હોય છે. એાનિ કાચબાની ડોક જેવી, બહુ ગોળ નહિ, તેમજ બહુ મોટી નહિ. એાનિમુખ ગોર રક્તવર્ણવાળું, અને બાજુનો ભાગ આછા કાળા રંગનો, મુખનો ભાગ પહોળો અને વાળ વગરનો, ઘણો જ સાંકડો અને ઘણી સુકામળ, ઉંચા મંડલવાળો અને નાભિથી આઠ આંગળના અંતરે હોય છે. પદ્મિનીના પેઢાનો ભાગ પાતળો ગોળ અને ઉપર ચક્રમંડલ સહિત, જમણો

ખાલુનું વિસ્તીર્ણુ પેટ, અને રતન કઠણ, ગોળ, સુંવાળા અને માંસલ ઉંચા હોય છે. પદ્મિનીનું હૃદય, ત્રિવલિ અને નાભિ વિસ્તીર્ણુ હોય છે. હૃદય ત્રણ આંગળ વિશાલ, સરખી ઘાટીલી અને નાની ઠોક, તથા નીલવર્ણુવાળું સુંદર મુખ, ખભાનો ઉતાર ત્રણ આંગળ તથા વિસ્તીર્ણુ ગરદનવાળી પદ્મિની હોય છે. પદ્મિનીના હાથની આંગળીઓ મગફળી જેવી ગોળમટોળ, સુંવાળા રાતા નખ અને રાતી હથેલીમાં કમલ, ચક્ર, ધનુષ્ય, મત્સ્ય વગેરે સુંદર ચિન્હો જે સામુદ્રિક-શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે હોય છે. પદ્મિનીના મુખનો શ્વાસ કરતૂરી જેવો હોય છે. વળી પર્ણ ચંદ્ર જેવા મુખવાળી, હરણના જેવી નેત્રવાળી, મધ્યમાં રાતી રેખાવાળી, દાઢમની કળીઓ જેવા દાંતવાળી, પરવાળા જેવા હોઠવાળી, ધનુષ્ય જેવી ભમરવાળી, અર્ધચંદ્રના જેવા લલાટવાળી, અને પાંચ આંગળ પહોળા કપાળવાળી, પોપટની ચાંચ જેવી નાસિકાવાળી, ટોચલના ટહુકા જેવા સ્વરવાળી, કમલના જેવા કાનવાળી, તથા સુંદર રૂપાળા ગાલવાળી, તથા જે જે ઉત્તમ લક્ષણો કહેવાય છે, તે બધા ઉત્તમ લક્ષણોવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે. પદ્મિનીના ઝોરાક પણ થોડા, નિદ્રા પણ થોડી, ઓછા બોલી, ઉત્તમ ઝોરાક જ ખાવાવાળી, પતિવ્રતા ધર્મ પાળવાવાળી, આઠે પહોર સોળે શૃંગાર ધારણ કરવાવાળી, ખત્રીસે લક્ષણવાળી, ચોસઠ કલાની જ્યૈષ્ઠકાર, અને નાદ, ગીત છે વદનમ જેણે એવી તથા ચોરાશીએ આસનોને જાણવાવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે. આ પ્રમાણે પદ્મિની સ્ત્રીનાં કવિ નરખદ વખાણ કરે છે. (૧૬૧-૨૧૦)

પદ્મિની સ્ત્રી રાત્રિના બીજા પ્રહરે પદ્માસનથી શશક પુરુષ સાથે સંલોગની ઈચ્છા કરે છે. પદ્મિની સ્ત્રી સંલોગ કરીને ભેટે ત્યારે મોગરાના ફુલ જેવી સુગંધ ફેલાય છે. અને તેણીના પરસેવાનો ગંધ સુખડના જેવો હોય છે તેથી જ તેણીની પાછળ પાછળ ભમરાઓ ફરતા હોય છે. પદ્મિની સ્ત્રી ધોએલાં સ્વચ્છ કપડાં જ પહેરે છે. તેણીના વસ્ત્રમાંથી સુગંધી નહિ જતી હોવાથી, ચારે ખાલુ ભમરાઓ વસ્ત્ર ઉપર બેઠેલા જ હોય છે. પદ્મિની સ્ત્રીના માથાના

વાળ કાળા સરખા હોવાથી, ત્યારે તેણીની વેણી ચૂંથેલી હોય છે ત્યારે બહુ મસ્તકે નાગિણી રાખી જ ના હોય ? તેવી રીતે તે શોભે છે. કોકડેવ મહારાજને કહે છે કે, સ્ત્રીની બતિમાં પદ્મિની સ્ત્રી સુંદરમાં સુંદર હોવાથી આજે તમોને પદ્મિની સ્ત્રીના લક્ષણો કહ્યું છું તે સાંભળો. (૨૧૧-૨૧૫) કહ્યું છે કે:—

“ચંદ્રમુખી, બિંબ સરખા ઓઠવાળી, પાતળી, રાતા નખવાળી, તથા મંદ ગતિએ ચાલવાવાળી, લજ્જાવાન, જેની આંખના ખૂણા લાલ હોય તેવી સ્ત્રી; સંગીતની જાણકાર, કામ ચતુર, કબૂતર જેવા મધુર સ્વરવાળી, અદ્વ્ય આહાર કરવાવાળી, સુંદર કેશવાળી, કમલના જેવી ગંધવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે. (૨૧૬-૨૧૭)

૨ ચિત્રિણી સ્ત્રીનું વર્ણન—

કોકડેવ રાજાને કહે છે કે, ચિત્રિણીના લક્ષણ સાંભળો. બહુ જિંદી તેમજ બહુ નોચી નહિ, બહુ જાડી તેમજ બહુ પાતલી નહિ, સો આંગળ જિંદી અને પચીસ આંગળ પહોળી, સોળે કળાએ જિગેલા પૂર્ણચંદ્રના જેવા મુખવાળી, આંખોના ખુણીયા કાન સુધી પહોંચે એવી આંખોવાળી, મસ્તકે મોટા લાંબા વાળવાળી, અને જેનો બોલ મીઠો લાગે તેવી સુંદર વેશવાળી, સુંદર મુખવાળી, દાઢમની કળીઓ જેવા દાંતવાળી, ચાર આંગળના કપાળવાળી, વિશાલ ભમરવાળી, ગોળમટોળ મુખ તથા લાંબી હડપચીવાળી, બંને સ્તનો જેના સુંદર રીતે શોભે છે તેવી, લાંબા વિસ્તૃત હૃદયવાળી, સ્વામી તરફ અનહદ પ્રેમવાળી, મોગરાના ફૂલની વાસ જેવી, જેના શ્વાસની વાસ આવે છે તેવી. તથા જેણીને રાતાં વસ્ત્રો પહેરવાં ગમે છે તેવી, જેના શરીરનો વર્ણ ચંપાના વર્ણ જેવો ગોર છે તેવી, અને જેના પરસેવાની ગંધ સુખડના જેવી આવે છે તેવી, અને ચિત્રિણી સ્ત્રી જાણવી (૨૧૮-૨૨૩)

ચિત્રિણી સ્ત્રીને ગીત, નૃત્ય, બહુ જ પ્રિય હોય છે. તેણીની ચોનિ પીંપળાના પાન જેવી, કામળ અને શોભા વાળવાળી હોય

છે. બાકીનાં વસ્ત્રાં લક્ષણ પદ્મિની ને મળતાં બધી દેવાં. ચિત્રિણી સ્ત્રી રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરના વિષે મૃગ પુરુષ સાથે ચોરાશી આસેનો પેડીના કોઇ પણ આસનથી સંલોગ કરવા ઇચ્છે છે. બળી તેણી નગ્ન થઇને રતિકીડા કરે છે. આચાર્ય શ્રી નરખદ કહે છે કે ચિત્રિણી સ્ત્રીનાં લક્ષણ ઉપર પ્રમાણે છે. (૨૨૪-૨૨૬) રતિરહસ્ય પૃ. ૮ માં કહ્યું છે કે:—

“ગૌરવર્ણ વાળી, લજ્જળ, ખૂબ બોલનારી, સંલોગ સમયે અડ્ડા સૂનારી, જેનો સ્વર કળુતર જેવો છે તેવી, જેના શરીરનો અંધ સ્તિગ્ધ છે જે સંલોગની થોડી ઇચ્છા કરે છે. જે પાતળી ફેડવાળી છે. ધૂર્ત, જેના નિતંબો મોટા છે. અને જેના સ્તન નારિયેળ જેવા છે. તેવી સ્ત્રી ચિત્રિણી બાણવી. જેની ચાલ સુંદર છે, શરીરે લાંબી પણ ટૂંકી નહિ, જે કૃશાંગી છે, જેના નિતંબ ધન અને વિશાળ છે. જેનો ગંધ મધુ સરખો છે, જેનો સ્વર શંખના જેવો છે, જેનો શબ્દ અને વચન ચક્રાર જેવાં છે. તે સ્ત્રી ચિત્રિણી બાણવી. (૨૨૭-૨૨૯)

૩ હસ્તિની સ્ત્રીનું વર્ણન—

કોકેદેવ કહે છે, હે રાજન્! હસ્તિની સ્ત્રીનું વર્ણન જે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે, તે સાંભળો. હસ્તિની સ્ત્રીની ઉંચાઈ ૧૧૪ આંગળની, બહુ ધીમે ધીમે બોલવાવાળી, હાથોની માફક ધીમી મલપતી ચાલે ચાલવાવાળી, ઘણા ગર્વવાળી, ગીત અને જ્ઞાન છે પ્રિય જેને એવી, દિવસ અને રાત મોં ચઢેલું જેનું હોય તેવી, સત્તાવીસ આંગળ પહોળા શરીરવાળી, જેનું મુખ કમલ પહોળું છે તેવી, પાંચ આંગળના કપાળ વાળી, જેના હાંત સફેદ અને સરખા છે તેવી, નિરંતર સંલોગની ઇચ્છાવાળી, બાકી જંધાવાળી તથા સરખી પીંડી વાળી, શરીરે બાકી, જેના હાથપગની આંગળીઓ ટૂંકી અને બાકી હોય છે. જેના બંને સ્તને પહોળા ચક્ર જેવા અને છાતીને અડીને રહેલા છે તેવી, જે નીચ (અન્ધ) પુરુષ સાથે સંલોગની ઇચ્છાવાળી હોય છે,

જેના શ્વાસનો ગંધ દ્રાક્ષ સરીખો છે, જેનો અવાજ કાગડાના અવાજ જેવો કઠોર છે, જેને ખાટું ખાટું ખાવાનું પ્રિય હોય છે, તે સ્ત્રીને હસ્તિની સ્ત્રી જાણવી. (૨૩૦-૨૩૧).

હસ્તિની સ્ત્રીની યોનિ કેળના પુષ્પ જેવી ઠામળ, લાંબી તથા ગોળમટોળ હોય છે. તેણીને ચિત્ર વિચિત્ર કપડાં પહેરવા બહુ ગમે છે. અને પુરુષની લાજ-શરમ તે ખાસ રાખતી નથી. જે રાત્રિના ત્રીજા પહોરે સંલોગની ખાસ ઇચ્છા રાખે છે. જેના મસ્તકના વાળ બહુ છે. આ લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને હસ્તિની સ્ત્રી જાણવી. વળી હસ્તિનીની પૂંઠ (કુલા) મોટા હોય છે અને તેણીને મીઠાઈ ખાવી વધારે પ્રિય હોય છે. આ પ્રમાણે કેકશાસ્ત્રમાં હસ્તિની સ્ત્રીના લક્ષણ કહ્યાં છે. (૨૩૭-૨૩૮) કહ્યું છે કે:—

“જાડી, કઠીન, કૂર, અતિ ઉષ્ણ તેમ અતિ ઠંડી નહિ. ખરખચડા શરીરવાળી, ખરચઝડી નાસિકાવાળી, શરીર પર બહુ વાળ વાળી, નિરંતર લોગની ઇચ્છાવાળી, જેના શરીરનો ગંધ હાથીના મઠ જેવો આવે છે, જે હાથીની ચાલે ચાલે છે, સંલોગમાં આસક્ત છે, ભરાવદાર સ્તનવાળી, અને સુંદર સ્ત્રી જે હોય છે, તે હસ્તિની સ્ત્રી કહેવામાં આવી છે.” (૨૪૦-૨૪૧)

૪ શંખિની સ્ત્રીનું વર્ણન:—

કોકેદેવ કહે છે કે, હે રાજન્ ! શંખિની સ્ત્રી બહુ ભિંચી તેમજ નીચી નથી હોતી. બહુ જાડી તેમજ પાતળી પણ હોતી નથી. તે શરીરે મધ્યમ, તેનું મુખ ત્રિકોણ, લાંબા હાંત વાળી, કાલા શુભલા હોઠવાળી, જેના પગની એક આંગળી લાંબી અને એક પાતળી હોય છે. વળી એક આંગળી જાડી અને એક ઠીંકી હોય છે તેવી, પગની પાની પણ ચપટી હોય છે તેવી, જેની આંખો માંજરી હોય છે, જેનું પેટ જાડું હોય છે. જેની ફાંટી ભિંડી હોય છે, જેનો ખોરાક પુષ્કળ હોય છે, જેની યોનિ બહુજ વાળવાળી, અને મોટી ચૂલા જેવી પહોળી હોય છે. અને જેને પેશાબ કરતાં અવાજ થાય છે, તેવી હોય છે. (૨૪૨-૨૪૬)

જેનું નાક મોટું, ગાલ દૂંકા અને માથાના વાળ બહા, કપાળ બે આંગળ હોય, જેની ડાક બેઠેલી હોય, જેનો ગંધ મરી ગયેલ માછલાં જેવો હોય, જે રાત અને દિવસ સંલોગની ઈચ્છા કરતી હોય, જેના હાથ લાંબા હોય અને છાપરા જેવા મોટા નખ હોય, અને જેના શરીરનો સ્વાદ કઠવો હોય, તેવી સ્ત્રી કોકેદેવ કહે છે કે શંખિની બાણવી. વળી શંખિનીનો અવાજ ગધેડા જેવો અપ્રિય, રાત અને દિવસ બધડો કરવાના સ્વભાવવાળો, જેને ઘણી ઉંઘ છે, જેના વસ્ત્રો મેલાં છે, જેને બહો માણસ દેખ્યો ગમતો નથી, અને વાઘણની માફક જે નિરંતર રીસાએલી રહે છે. જેને આળુક મારવામાં આવે તો પણુ જે હઠ છોડે નહિ અને જે રીસ ચઢાવીને રહે છે. આવા લક્ષણવાળી સ્ત્રી કવિ નરખંડ કહે છે કે શંખિની બાણવી. (૨૪૭-૨૫૧)

જેના હીલ ઉપર ઊભા વાળ હોય છે, જેના પગ ઉપર કાળાવાળનું કુંડાળું હોય છે, જે ચારે પહોર સંલોગ ઈચ્છે છે. અને જેની તૃપ્તિ ગધેડા જેવા લાંબા લિંગથી થાય છે. જેનો હાથ આખી રાત અને દિવસ યોનિ ઉપર રહે છે. અને જેને સંલોગે તૃપ્તિ જ થતી નથી. જે રાત અને દિવસ બધડા કર્યા જ કરે છે. જેની આંખોના ડાળા મોટા વિકરાલ હોય છે, અને જેના હાંત મોટા હોય છે. જે ચાલતાં પગથી ધૂળ ઉડાડે છે. કોકેદેવ કહે છે કે-કે મહારાજા ! શંખિની નારી લાજ વગરની હોય છે. (૨૫૨-૨૫૫) કહ્યું છે કે:-

“કાપથી કંઈક ઉજ્યુ ત્યાસ લેતી, લાંબા અને દૂંકા વાળ વાળી, મૃદુ અંગવાળી, ખારા ગંધવાળી, બહુ જ ઝડી તેમ જ બહુ દુર્બલ નહિ. ગોરાંગી, અર્ણવીયાળા નાકવાળી, પીનસ્તનથી વિલક્ષણ, વિશાળ જંઘાવાળી, બહુ કૂર સ્વભાવવાળી, અને સંલોગમાં જ આસક્ત એવી શંખિની સ્ત્રી હોય છે.” (૨૫૬-૨૫૭)

ભરવસેન રાજની આગળ કોકેદેવે બધાની બાણ માટે

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ચારે જાતિના લક્ષણ કહ્યાં. ઉત્તમ, મધ્યમ, નીચ અને અધમ ચારે જાતિનું વર્ણન કર્યું. આ પ્રમાણે દશ પ્રકારો પૈકોનો પહેલો પ્રકાર સંપૂર્ણ કર્યો. શ્રી નરભદ્ર કવિ કહે છે કે, દશ પ્રકાર પૈકી પહેલા પ્રકારમાં જુદી જુદી જાતની સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવો કોકચોપાઈ આજે તમે ધ્યાન દઈને સાંભળો. (૨૫૮-૨૬૦)

આ પ્રમાણે જૈનાચાર્ય શ્રી નર્મદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર ગ્રંથમાં કોકદેવની ઉત્પત્તિ તથા સ્ત્રીની જાતિના વર્ણન દર્શાવતો પહેલો પ્રકાર સમાપ્ત.

બીજો અધિકાર

બીજા પ્રકારમાં કવિ પોતાની ઇષ્ટદેવી માતાંગિને નમસ્કાર કરીને આગળ ચાલતાં કહે છે કે—ભૈરવસેન રાજા કોકેદેવને કહે છે કે તું સ્ત્રીઓની પરીક્ષાવાળો છે, માટે સ્ત્રીની ઉત્તમ, મધ્યમ ભતિ કેવી રીતે ઝાળખવી. કઈ સ્ત્રી છોડવા જેવી અને કઈ સ્ત્રી પ્રેમ કરવા જેવી હોય છે. કઈ સ્ત્રી કુલટા હોય છે અને કઈ સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવા કરે છે. તેનું વર્ણન વિસ્તારથી કહે. (૨૬૧-૨૬૫)

કોકેદેવ કહે છે—હે રાજન્ ! જુદા જુદા દેશની સ્ત્રીઓની જુદી જુદી રીતો હોય છે. આ જમાનામાં બધી સ્ત્રીઓ સરખી હોતી નથી. દરેકના હૃદયની જુદી જુદી બુદ્ધિ હોય છે. (૨૬૬) કહ્યું છે કે:—

“જે શુદ્ધ રીતે ઉત્પન્ન થએલ હોય છે તેના કપાળમાં કમલ હોતું નથી. અને બાર મનુષ્યથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તેના કપાળમાં શીંગડાં હોતાં નથી, પરંતુ જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય વિકારને વશ થઈને નીચ કૃત્યો કરે છે ત્યારે ત્યારે તે બારથી ઉત્પન્ન થએલો છે એમ જણાય છે.” (૨૬૭)

સ્ત્રીની ચાર અવસ્થાનું વર્ણન:—

સ્ત્રીની ઉંમર પ્રમાણે ૧ બાલ્યા, ૨ મુગ્ધા, ૩ પ્રીટા અને ૪ વૃદ્ધા એ ચાર અવસ્થા હોય છે. બાર વરસની બાલ્યા બાણી. જે પોતાના આવતા યૌવનને બાણી શકતી નથી. (૨૬૮-૨૬૯) કહ્યું છે કે:—

“એક વખતે ચંદ્રમુખી સ્ત્રી પોતાની સખી સાથે જલકીડા કરવા માટે પોતે ભર્યા સરોવરમાં દાખલ થઈ. ઘણી વાર જલકીડા કરીને સરોવરના કાંઠે આવીને ભર્યાં મૂકી નમ્ર થઈને અકિત નેત્રે

ભલી રહી. કાન સુધી સ્કુરાયમાન આંખો થતાં તેણી પોતાની સખીને પૂછે છે કે આ શું કાને કમલ લાગેલું છે ? જોમ બાણવાને કાન પર હાથ નાંખે છે, પણ શેવાલના અંકુરાની ચંકાથી તે શેખાવલીને લૂંછે છે. અને નિતાંબભારને ન બાણતાં, હું કેમ ચાકી ગઈ ? જોમ વારંવાર સખીને પૂછે છે.” (૨૭૧-૨૭૫)

આ બાલા સ્ત્રી આવેલા યૌવનને બાણતી નથી અને તેથી અજ્ઞાત યૌવના પણ કહેવાય છે. પછી સોળ વરસની ઉંમરે તે મુગ્ધા કહેવાય છે. આ મુગ્ધા સ્ત્રીના ચરિત્રને કેળવો બાણ છે અને પૂછેલી વસ્તુનો બરાબર ઉત્તર આપે છે. જે વાત શુભ શખવા જેવી હોય તે વાતને શુભ પણ રાખે છે (૨૭૬-૨૭૮) કહ્યું કે કે:-

“ પોતાના મન પસંદ પુરુષ સાથે, કીડા કરતી વખતે પોતાને જે નખક્ષત થયા છે. તે જોઈને સખીઓ સવારમાં હસતી હસતી કહે છે કે હે સુંદરી ! અમે તારો કરણી બાણી છે. આ પ્રમાણે સાંભળીને તે બીલી બીલી કહે છે, કે હે સખીઓ સાંભળો. મારાં સામુજી રીસાય કે તમે નિંદા કરો, અથવા મારા હીયેર અને ગાળો દો કે મારી નજીક મારા ઉપર આરોપ મૂકો, તે વાતની મને કારકાર નથી પરંતુ ખરી વાત જોમ બની છે કે- જે ઘરમાં આજે હું ઉંઘવા ગઈ હતી અને વળી જઈશ, તે ઘરમાં આરે પહોર અને બીલાડીએ ઉંઘવા દીધી નહિ, કારણ કે હે સખી ! તેને ઘરના ખૂણામાં જ ઉંઢર પકડવા ફાળ બરીને પાછા ફરતાં તેના નખ મારા શરીરને લાગ્યા છે. આ દુઃખની વાત હું કોને કહું, કારણ કે તમે તો મારી મરકરી કરો છો. આ પ્રમાણેની મુગ્ધા સ્ત્રીનો ઉત્તમ વાણી તેની સખીઓએ સારી માની લીધી. (૨૭૬-૨૮૬)

મુગ્ધા સ્ત્રી આ પ્રમાણે પોતાનું કૃત્ય ગોપનોને ઉત્તર આપી શકે છે. સોળ વરસથી બત્રીસ વરસ સુધી સ્ત્રી પ્રોહા કહેવાય છે. (૨૮૭)

મોઢા સ્ત્રીના બે લેદ—

મોઢા સ્ત્રી યૌવનની ગતિ બાણતી હોવાથી હાવભાવ દેખાડીને સંલોગ કરે છે. મોઢા સ્ત્રીના ૧ પીરા અને ૨ અધીરા એમ બે પ્રકાર છે. ધીરા બુદ્ધિવાન અને ગંભીર સ્વભાવવાળી હોય છે. એક વખતે તેના પ્રિયતમ બીજી સ્ત્રી સાથે લોગ લોગવીને ઘેર આવ્યા પછી તેના શરીર ઉપર લોગ ચિન્હો જોઈને લોકોની શરમ પ્રગટ પછે નહિ બોલતાં, પ્રિયતમ સાથે વિનયથી વર્તતી, પતિ સાંભળે તે પ્રમાણે પોતાની સખીને કહેવા લાગી. (૨૮૮-૨૯૩)

હે સખી ! સાંભળ, તું બોલીશ નહિ અને ખાટલા ઉપર બેસીશ નહિ. વાંકી દૃષ્ટિએ શું જુએ છે, કોપનું ધર સાંકડું છે. આ પ્રમાણે સખી પર કોપ કરતી, અને પોતાના પ્રિયતમને હસતી હસતી વ્યંગમાં કહેનારી સ્ત્રી મોઢા ધીરા કહેવાય છે. બ્યારે મોઢા અધીરાના લક્ષણ આ પ્રમાણે બાણવા. (૨૯૪-૨૯૫)

“ ઇશ્વરના કપાળમાં રહેલી ચંદ્રકળામાં પોતાનું પ્રતિરૂપ દેખીને, પાર્વતીએ (બીજી સ્ત્રીની) પડેલી છાયા જોઈને થંકા થતાં તેણે કોપથી ચંચળ કંકણોની કાંતિવાળા હાથોવડે મહાદેવનો તિરસ્કાર કર્યો. ” (૨૯૬) આવી રીતે વાતવાતમાં અધીરાઈ બતાવતી મોઢા અધીરા હોય છે. આ પ્રમાણેના લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને બુદ્ધિવાનોએ મોઢા અધીરા બાણવી. (૨૯૭-૨૯૮)

બત્રીશ વરસ પછી સ્ત્રી વૃદ્ધા કહેવાય છે. આ ચોથી અવસ્થા વાળી સ્ત્રીઓનું યૌવન ધીમે ધીમે ઉતરતું હોય છે. વૃદ્ધા સ્ત્રીઓને શૃંગાર વગેરે શોભતું નથી. (૩૦૦)

ચોનિના ચાર લેદ—

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ચાર અવસ્થાનાં લક્ષણ કહ્યાં. હવે યૌવનના ચાર લેદ કહ્યું છું, જે નિશ્ચયે કરીને વેદ સમાન બાણજો. પહેલું બાલયૌવન, બીજું મનોરમ યૌવન, ત્રીજું જઠર યૌવન અને ચોથું ભજજૂં યૌવન પહેલાના મુનિજનોએ કહેલું છે. (૩૦૧-૩૦૨)

સાંસ્કૃતિક કામચૂવમાં પણ કહ્યું છે કે:—“ યોવન સાર પ્રકારનું છે. સોળ વર્ષ સુધી ૧ બાલ યોવન, સત્તરથી બત્રીશ સુધી ૨ મનોરમ યોવન, બત્રીશથી અડતાલીશ સુધી ૩ જઠર યોવન અને અડતાલીશ વર્ષ પછી ૪ જઠર યોવન કહેવાય છે.” (૩૦૩-૩૦૪)

કવિ નરખંડ પણ કહે છે કે, સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી બાલ યોવન, બત્રીશ વર્ષ સુધી મનોરમ યોવન હોય છે આ મનોરમ યોવનમાં સ્ત્રી વિવિધ ભાવના સંલોગ રસ માને છે બત્રીશથી અડતાલીશ સુધી જઠર યોવન હોય છે. પછી યોવન જઠર કહેવાય છે. આ જઠરા યોવનવાળી સ્ત્રીને કામકેલિ પસંદ હોતી નથી. કારણ કે તે ઉંમરે યોવનની મજા બહાસ થઈ ગઈ હોય છે. (૩૦૫ થી ૩૦૮)

કહ્યું છે કે:—“ ગુમાવેલું ધન પાછું મળી શકે છે, બંધ થયેલો વરસાદ પાછો વરસે છે, પરંતુ વિચાર કરીને જોતાં ગયેલું યોવન પાછું આવતું નથી. માટે જ્યાંસુધી યોવન હોય ત્યાંસુધી યોવનનો લાહો લઈ લેવો જોઈએ, નહિતર પછી પસ્તાવડ પડશે. યોવનની ગત અંજલિમાં રહેલા પાછી જેવી સંચલ હોય છે. મધમાખી મધનો સંચય ધણી કરે છે, અને કોડી અનાજના ઢાણાઓ ધણી એકઠા કરે છે. અને તે સાચવવા ધણી પ્રયત્ન કરે છે, તો પણ તેનો ઉપયોગ બીજા કરે છે. નરખંડ કહે છે કે હે ભાઈ! માટે યોવનનો લાહો યુવાનીમાં જ લઈ લેવો જોઈએ. પછી પસ્તાવાથી કાંઈ કામ નહિ આવે. (૩૦૯-૩૧૨)

સ્ત્રીના જે જે ગુણો કદા તે સમજા મનોરમ યોવનમાં લોભી પુરુષને સુખ આપનારા થાય છે. (૩૧૩) કહ્યું છે કે:—

“બાલ યોવનમાં પુત્ર જન્મે તો તે મરણ પામે છે. અશ્વ પોટો થતો જ નથી. મનોરમ યોવનમાં જન્મેલો બાલક શાંત, હિંમતવાન તથા મહાબલવાન થાય છે. જઠર યોવનમાં જન્મેલો મધ્યમ પરાક્રમવાળો, અને જઠર યોવનમાં જન્મેલો બાળક

તેજહીન હોય છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા યૌવનમાં જન્મેલા બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે.” (૩૧૪-૩૧૫)

નીચ તથા ઉત્તમ સ્ત્રીનું વર્ણન—

જે યુવાન સ્ત્રીની આંખો રાતી હોય, ઘણી ઉંઘતી હોય, તે સ્ત્રી રાત અને દિવસ પુરુષના સંગને ઈચ્છે છે. જે સ્ત્રી બહુ શણગાર સજીને રાત અને દિવસ બહાર રખડતી ફરે તે સ્ત્રી પર પુરુષની ઈચ્છાવાળી બાણી. જે સ્ત્રી નિરંતર જૂઠું બાલતી હોય, મનઝમતાં કપડાં પહેરતી હોય, અને આબુખાબુ જોયા કરતી હોય, તે સ્ત્રી છિનાલ બાણી. જે સ્ત્રી છાતી તથા નાભિ ઉઘાડી રાખી રસ્તામાં ચાલતી હોય, એક જગ્યાએ બેસતી ન હોય, અને આંખો મિચકારતી મિચકારતી ચંચલ ચિત્તે બજારમાં ચાલતી હોય; તે સ્ત્રીને પારકા પુરુષના પ્રેમમાં આસક્ત બાણી. આવી સ્ત્રીને એકલી રાખવી નહિ અને તેનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ. કારણકે તે બીજા પુરુષના પ્રેમમાં આસક્ત હોવાથી પોતે કદાચિ સુખ પામી શકતી નથી. (૩૧૬-૩૨૧)

જે સ્ત્રીને પિયરમાં મા, બાપ તથા બાઈ તરફ બહુ પ્રીતિ ન હોય, લજ્જાવાળી હોય તે સ્ત્રી પતિ પ્રત્યે પ્રેમવાળી બાણી. (૩૨૨)

જે સ્ત્રીના જમણા પગની આંગળીઓ ટૂંકી ને પાસે પાસે હોય, પગનું તળીયું ચાલતાં વાંકું પડતું હોય, તે સ્ત્રી વહેલી વિધવા થશે તેમ બાણી. (૩૨૩)

જે સ્ત્રી બહુ કાળી તથા બહુ ગોરી ન હોય, જે સ્ત્રીનું શરીર કોમળ હોય, જેનાં વચનો મીઠાં હોય, જે બહુ ઠીંગણો તથા બહુ ભિંચી ન હોય, જેનું મુખ કમલ તથા આંખો સુંદર હોય, જેની ગરદન સરખી હોય, જેની કેડ પાતળી હોય, જે સ્ત્રીને ઉંઘ થોડી હોય, જેનો ખોરાક પણ થોડો હોય, જે સ્ત્રીના નેત્ર, નાખ તથા એક લાલ હોય, જે સ્ત્રીના હાથ તથા પગના તળીયાં કમલ જેવા રાતા તથા ઉત્તમ લક્ષણ સહિત હોય. જે સ્ત્રીના દાંતની પંક્તિ સરખી હોય, જેના એક રાતા પરવાળા જેવા હોય, જે

શ્રીનો કંઠ મધુર હોય, તે ઉત્તમ શ્રી ધર્મ, કામ અને અર્થની વૃદ્ધિ કરનારી જાણવી. (૩૨૪-૩૨૭)

ઉપર પ્રમાણેના ઉત્તમ લક્ષણવાળી કન્યા જોઈને પરણવું જોઈએ, નહિતર લગ્ન ન કરવું જોઈએ. (૨૨૮)

મોટા સ્તનવાળી, ડુંબળી, પીળા લોચનવાળી, લાંબા લોચનવાળી, તથા મોટા મુખવાળી, જેની જંઘા પર ઘણી રૈમરાજ હોય, જે રાતદિવસ ખાખા કરતી હોય, જે ચાલતાં નીચી ગરદન રાખી ચાલતી હોય, જેના ગાત્રમાં હસતી વખતે ખાડા પડતા હોય, જેના કાંત છૂટા છૂટા હોય, તેવી શ્રીને સારા માણસે તજ દેવી જોઈએ. એમ વિચાર કરીને કવિ નરમદ કહે છે. (૩૨૯-૩૪)

જે શ્રીના જમણા પગના અંગૂઠાની પાસેની આંગળી ખડું ટૂંકી ને ખડું જાડી હોય, તે શ્રીને વ્યભિચારી જાણવી. આવી ખોડવાળી શ્રીનો પતિ વહેવો મરે છે. (૩૩૫-૩૩૬)

જે શ્રીના પગલાં સીધાં પડતાં હોય, જે શ્રીના ખભા સરખા હોય, જે શ્રીની ગરદન લાંબી હોય, હૃદય આગળ પડતું હોય, સ્તન સરખા ખરોખર ખેસતા હોય, જે ખડું ગોરી તેમજ ખડું કાળી ન હોય, જે કાંઈક રાતા વર્ણવાળી હોય, જેનો અવાજ કોયલ જેવો હોય, તે શ્રીને ઉત્તમ જાણવી. આવી શ્રી પોતાના પતિને સુખ આપનારી અને ખલવાન પુત્રને જન્મ આપનારી જાણવી. ભાગ્યવશાત્ આવી ઉત્તમ શ્રીને ક્રોધી, ખરાબ અને ક્ષુધાતુર, નિર્ધન અને લાજ વગરનો પતિ પણ મલ્યો હોય તોપણ તે તેને છોડતી નથી (૩૩૭-૩૩૮)

કેટલાક કવિઓ વિચાર કરીને કહે છે કે-યુવાન શ્રીનો કદાપિ કાળે વિશ્વાસ કરવો નહિ. કારણ કે-“નવોઢા શ્રીનો હાથ પકડીને, તેનું મસ્તક ખોળામાં લઈ ને, ખાયમીડીને, પાસે સૂઆડો તો પણ તે વશ નથી થતી. કોઈક વિરલ પુરુષને જ નવોઢા શ્રી સુખ આપે છે. કવિ નરમદ કહે છે કે-જે પુરુષ હાથમાં પારો

શાળી શકે તે પુરુષને નવોઢા સ્ત્રી વશ રહે છે. અર્થાત્ જેવી રીતે પારો હાથમાં રહી શકતો નથી, તેવી જ રીતે નવોઢા સ્ત્રી વશ રહેતી નથી.” (૩૪૦-૩૪૪)

વળી કવિ નરખંદ કહે છે કે—જેવી રીતે સર્પને દૂધ પીવડાવીને મોટો કર્યો હોય, અને વાઘના નાનાં ખર્યાંને ખવડાવી પીવડાવી મોટું કર્યું હોય, છતાં જો તેનો વિશ્વાસ શાખોને છૂટા મૂકવામાં આવે તો પાળો પોષીને મોટા કરનારને સર્પ પહેલો કરડે, અને વિકાળ થએલો વાઘ પાલણુદારને પેલો ખાઈ ભય છે. તેવી રીતે મદમત્ત સ્ત્રીને છૂટી મૂકવામાં આવે તો તે ખરાબ સોખત મલવાથી ખગડી ભય છે. તેથી ડાઘા માણુસોએ નવોઢા સ્ત્રીને શુભ વાત કહેવી નહિ. કારણ કે કોઈક વખત તે વાત ખેંહાર આવવાથી મરણુ ભય ઊભો થવાનો સંભવ રહે છે. તે માટે હૃદયની શુભ વાતો સ્ત્રીને કહેવી નહિ, અને તેને છૂટી મેલવી નહિ. હવે નરખંદ કવિ સ્ત્રી સંલોગનું વર્ણન કરે છે. (૩૪૫-૩૪૮)

સ્ત્રીઓને વશ કરવાના ઉપાયો—

દેશ, કાલ, ખાલા, યોવના, પ્રોઢા અને વૃદ્ધા વગેરે અવસ્થાઓ જોઈ, ઋતુ વગેરે જોઈ સ્ત્રીનું સેવન કરવું જોઈએ. અવસર જોયા વગર સ્ત્રી લોગવવાથી શરીરમાં રોગો તાત્કાલિક ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૪૬-૩૫૧)

પંડીત પુરુષો કહે છે કે—તરૂણ સ્ત્રી લોગને યોગ્ય છે. યુવાન સ્ત્રી સાથે અવસર જોઈને યોવનનો રસ આખવો જોઈએ. (૩૫૨)

પચાસ વર્ષ ઉપરની સ્ત્રી વૃદ્ધાપણ પામતી હોવાથી તે લોગ માટે વર્જિત બણવી. કારણ કે તે ઉંમરે પાન પણ ખાવું તેણીને શોખતું નથી (૩૫૩-૩૫૪)

તરૂણ સ્ત્રી વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો તથા આભૂષણો આપવાથી

વશ થાય છે. અને આલિંગન તથા સુખનથી પ્રોઠા સ્ત્રી વશ થાય છે. (૩૫૩-૩૫૬)

સ્ત્રી સેવન માટે યોગ્ય ઋતુઓ—

વિશ્વાસ પમાડીને, જેમ તેમ કરી મન મનાવીને, બાલ યોવના સ્ત્રીનું સેવન શરદ ઋતુમાં કરવું જોઈએ. (૩૫૬-૩૬૦)

હેમંત અને શિશિર ઋતુમાં યોવના અને પ્રોઠા નારીનું સેવન સુખ આપે છે વર્ષા અને વસંત ઋતુમાં પ્રોઠા નારીનું સેવન ઘણું સુખ આપે છે (૩૬૧-૩૬૨)

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સ્ત્રી સેવનનો અવસર નથી. આ ઋતુ સિવાયની ઋતુઓએ બાલયોવના તથા તરૂણ સ્ત્રી સેવવાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. વૃદ્ધા નારીનું સેવન કરવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આ સંસારમાં ઋતુ વગેરે જોઈને સ્ત્રીનું સેવન કરવું જોઈએ. (૩૬૩-૩૬૪)

બાલ યોવના સ્ત્રીની સાથે બેઠાં બેઠાં સમજાવી પટાવીને. તરૂણ-યુવાન સ્ત્રીની સાથે સૂતાં સૂતાં અને બીજા સ્થાને બેસાડીને. પ્રોઠા સ્ત્રી સાથે રતિકોડા કરવાથી બંનેને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૩૬૫-૩૬૮)

રજસ્વલા સ્ત્રી પ્રથમ ત્રણ દિવસ માટે વળ્ય છે. ગર્ભિણી સ્ત્રી પણ છ મહિનાનો ગર્ભ થયા પછી વળ્ય છે. (૩૬૯-૩૭૧)

કોકેદેવ રાજાને કહે છે કે-હું રાજા ! જગતમાં વિવિધ ભતિનાં રત્નો છે. કોઈક ઉત્તમ અને કોઈક મધ્યમ ગુણવાળા છે. તેમ સ્ત્રીઓ બધી સરખી હોતી નથી. અને પુરુષ કહેવાથી બધા પુરુષ સરખા હોતા નથી ઉત્તમ લક્ષણ જોઈને સંબંધ બાંધવો જોઈએ, જેથી પાછળ પસ્તાવું પડે નહિ. કારણ કે જેમ પટ્ટાળું ફાટી બાધ છે પરંતુ તેના ઉપરની બાત જતી રહેતી નથી, તેવીજ રીતે ઉત્તમ સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ છૂટતો નથી (૩૭૨-૩૭૪)

આ પ્રમાણે કોકદેવે ભૈરવસેન રાજાને આનંદપૂર્વક સ્ત્રી લક્ષણ નામનો બીજો અધિકાર સંભળાવ્યો. (૩૭૫) કવિ નરયુદ કહે છે કે કોકશાસ્ત્રના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના હથ અધિકારો પૈકીનો આ બીજો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો. (૩૭૬)

હતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્યુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથનો સ્ત્રીલક્ષણ વર્ણન નામનો બીજો
અધિકાર સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

ત્રીજો અધિકાર

કવિ મંગલાચરણમાં દેવી સરસ્વતીને નમસ્કાર કરીને સન્નિવન માણસોના ઉપકાર માટે કોકચોપઈની રચના કરતાં કહે છે કે—(૩૭૭-૩૭૮)

કોકદેવ ભૈરવસેન રાજાની આગળ વાર્તા આગળ ચલાવતાં કહે છે—‘હે રાજન્ ! સોના શરીરમાં કામદેવ કયા સ્થાનમાં રહે છે, સો પુરુષનો સંગ કર્મ રીતે ધરૂં છે, તથા સ્ત્રી દ્રવવાના ઉપાય કામશાસ્ત્રના અધારે હું કહું છું તે સાંભળો.’ (૩૭૯-૮૧) સ્ત્રીના શરીરમાં કંદર્પનાં સ્થાનોનું વર્ણન:—

અબવાળી એકમથી સ્ત્રીનો કંદર્પ દિન પર દિન ડાબા પગના અંગૂઠથી વધતો વધતો ઉપર ચઢે છે. બીજના દિવસે પગના તળીયે, ત્રીજના દિવસે પગની એડીમાં, ચોથના દિવસે ઢીંચણના મૂળમાં, પાંચમના દિવસે જંઘામાં, છઠના દિવસે જંઘાના મૂળમાં, સાતમના દિવસે ચોનિમાં, આઠમના દિવસે નાભિમાં, નોમના દિવસે સ્તનના મૂળમાં, હથમના દિવસે કંઠે, અગિયારમના દિવસે નીચેના હોઠમાં, બારમના દિવસે કંઠમાં, તેરમના દિવસે લમણામાં, ચૌદમના દિવસે કપાળમાં અને પૂર્ણિમાના દિવસે તાળવામાં કંદર્પ રહે છે. (૩૮૨-૩૮૬)

અજવાળી એકમથી કંદર્પ ઉપર ચઢે છે અને જમણા અંગે ભિતરે છે. અંધારા પખવાડીયામાં જમણા પગના અંગૂઠેથી ચઢે છે. કોઈક વખત કંદર્પ વધે છે અને કોઈક વખત ઘટે પણ છે. (૩૮૭-૩૮૮)

વળી ફેટલાકના મતે કંદર્પ સ્ત્રીને ઋતુસ્નાન કર્યા પછી વધે છે. અર્થાત્ જે દિવસે ઋતુસ્નાન કરે તે દિવસથી ડાબા પગના અંગૂઠેથી કંદર્પ ઉપર પ્રમાણે રહે છે. (૩૮૯-૩૯૧)

વળી દિવસમાં સ્ત્રીને કંદર્પ કયા સ્થાનમાં રહે છે, તે જણાવતાં કવિ કહે છે કે-પહેલા ચોથડીએ અંગૂઠે, બીજા ચોથડીએ ધુંટણમાં, ત્રીજા ચોથડીએ ઢીંચણે, ચોથા ચોથડીએ જંઘાના મૂળમાં, પાંચમા ચોથડીએ સ્તનના મૂળમાં, છઠા ચોથડીએ ખભાના મૂળમાં, સાતમા ચોથડીએ કાનના મૂળમાં, આઠમા ચોથડીએ લમણાના મૂળમાં, નવમામાં ડાબા લમણે અને દશમા ચોથડીએ જમણા લમણે. અગિયારમા ચોથડીએ ડાબા સ્તનમાં અને બારમા ચોથડીએ જમણા સ્તનમાં, તેરમા ચોથડીએ કમ્મરમાં, ચૌદમા ચોથડીએ જમણા ઢીંચણમાં, પંદરમે જમણા પગના તળીએ અને સોળમા ચોથડીએ કંદર્પ જમણા પગને અંગૂઠે વાસ કરે છે. (૩૯૨-૩૯૬)

જે તિથિએ જ્યાં પહેલો વાસ કહ્યો ત્યાં પહેલા ચોથડીએ કંદર્પનો વાસ જાણવો અને પછી ત્યાંથી દરેક ચોથડીએ ફરતો રહે છે. આ પ્રમાણે આખો દિવસ કંદર્પ શરીરમાં ચઢે ભિતર વાસ કરે છે. (૪૦૦-૪૦૧)

કંદર્પ જાગૃત કરવાના ઉપાયો:—

“ઝોજ ઉપર આલિંગનપૂર્વક ચુંબન, યોનિ અને સ્તનનું મર્દન, નખફાત, તથા સ્તન, વાળ અને કાનને પકડવા, તેમજ પોતાનું હાસ્ય, જીભ, કંઠ અને અધરને પકડવા—એ દશ ભેદો બાદ્ય રતિકોડાના કહેલા છે.” (૪૦૨-૪૦૩)

સ્વપ્નવા, અરદનના અને હીચણના મૂળમાં નખક્ષત કરવાથી; ફેઠ, જાનો સાલને ચાટવાથી, આંખો તથા કપાળે ચુંસન કરવાથી, લમણે મળ્યાઆલવાથી, ઘુંટણ, જંઘા, નાભિ અને હૃદય અન્યોન્યના ઘસવાથી, વાળ પકડવાથી અને તાળવાને પંખાળવાથી સ્ત્રીને કંઠર્પ બન્યું થાય છે. આ પ્રમાણે કંઠર્પ બન્યું કરીને સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવાથી નારીને તત્કાલ દ્રાવ થાય છે. (૪૦૪-૪૦૬)

રતિરહસ્ય ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:—“કામી પુરુષો (સ્ત્રીના) મસ્તકના વાળ, ભાલ પ્રદેશ અને આંખોને ગ્રહણ કરે છે. ઓછું ચુંબન કરે છે. દાંતથી ઓછ તેમજ શરીરને પીડે છે અને ગળા પર ચુંબન કરે છે. કાખમાં તેમજ કંઠમાં નખ વડે લખે છે અને સ્તનને મજબુત રીતે પકડે છે. મુઠીથી છાતીમાં પ્રહાર કરે છે અને નાભિપ્રદેશ પર ધીમેથી ચપેટા મારે છે.

“હરિ, પ્રજ્ઞા અને મહેશ એકાર અને ઓકારયુક્ત હોય છે. અને કામદેવનાં બાણ પાંચ હોય છે એવી પ્રસિદ્ધિ છે. તેમનાં લક્ષણો. ૧ હૃદય, ૨ સ્તન, ૩ આંખ, ૪ મસ્તક અને ૫ ગુહ્ય પ્રદેશ એ પાંચ અનુક્રમે છે. આ સ્થાનોને વિશે વારંવાર પોતાની આંખરૂપી ધનુષમાંથી પ્રેરિત બાજવદ્યમાન અગ્નિ સરખાં તે બાણો વડે સુંઢરીઓને કામની ધારા સ્વરૂપ બિંદુઓ સ્કુરે છે.

“હૃદયમાં અરુણવર્ણી કમળ, સ્તનમાં આમ્ર, આંખમાં અશોક, મસ્તકમાં શિરીષ અને યોનિમાં કમલ—એ પાંચ બાણો હોય છે.” (૪૦૭-૪૦૮)

શ્લોગ વરસતી સ્ત્રી બાલ યોવના કહેવાય છે. આ બાલ યોવનાને આલિંગન, ચુંબન કરવાથી અને સ્તન મર્દન કરવાથી કંઠર્પ બને છે. ત્રીસ વરસ સુધીની સ્ત્રીને સ્તન પર નખક્ષત કરવાથી અને આલિંગન કરવાથી કંઠર્પ બને છે. સારી સારી વાતો કરવાથી અને મધુર ગાયનો ગાવાથી પ્રોઠા સ્ત્રીને કંઠર્પ લાગે છે. જ્યાંસુધી સ્ત્રીને કંઠર્પ બને નહિ, ત્યાંસુધી તેણીને દ્રાવ થતો નથી. અને જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી સંલોગ સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (૪૧૦-૪૧૨)

સ્ત્રી દ્રવવાનો ઉપાય:—

સ્ત્રીને દ્રાવ થવાનો એક ઉપાય હું કહું છું. સ્ત્રીને એક ક્ષણ આલિંગન કરીને હૃદય સાથે દાબીને ચુંબન કરે, પછી જોરથી સ્તનનું મર્દન કરીને પેટ પર નખાવી ગળુઆણે, ત્યારપછી ગળામાં હાથ ધાલીને જેમ બાળકને બાથ લીડીએ છીએ તેમ બાથ લીડીને, સ્ત્રીને નાગી કરીને તે દિવસે કંદર્પનો જ્યાં વાસો હોય તે સ્થાનેથી કંદર્પ જગાડીને, પુરુષે સ્ત્રીના કંદર્પ સ્થાનમાં પોતાનું લિંગ જાગ્રત કરીને અડધું બહાર રહે અને અડધું અંદર રહે તેવી રીતે મૂકીને, ધીમેધીમે સંલોગ કરવાથી સ્ત્રીનો કંદર્પ ખરાબર જાગ્રત થાય છે. પછી લિંગ ધીમેધીમે સ્ત્રીના ગળા પર હાથ રાખીને યોનિમાં દાખલ કરવું. આ પ્રમાણે સંલોગ કરતાં કરતાં, વચમાં ચુંબન કરતાં કરતાં હૃદય સાથે દબાવીને પ્રેમ કરવાથી સ્ત્રીને તત્કાલ દ્રાવ થાય છે. અને દ્રવિત થએલી સ્ત્રી સંતોષ પામીને આશિષ આપે છે. કોઈકદેવે રાજાને કહેલો આ ઉપાદો અર્થ કવિ કહે છે કે મેં પોતે અનુભવ કરીને કહ્યો છે. (૪૧૩-૪૨૦)

સ્ત્રી સંલોગને યોગ્ય સમય અને તિથિ—

બીજ, ચોથ અને પાંચમે ચિત્રિણી, નામ, ચૌદશ અને પૂનમે હસ્તિની, પડવે, ત્રીજ, અગિયારશ અને તેરશે શંખિની અને સદ્બળી તિથિએ પદ્મિનીની સાથે સંલોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૪૨૧-૪૨૩)

રાત્રિના પહેલા પહોરે ચિત્રિણી, બીજા પહોરે હસ્તિની, ત્રીજા પહોરે શંખિની અને ચોથા પહોરે પદ્મિની સાથે સંલોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી અવસર જોઈને પુરુષે સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવો જોઈએ (૪૨૪-૪૨૫) કહ્યું છે કે:—

“ચિત્રિણી મધ્ય રાત્રે રતિકીડા માટે જાય છે. હસ્તિની રાત્રિના તથા દિવસના બીજા પહોરે સંલોગની ઈચ્છા કરે છે. શંખિની સ્ત્રી ત્રીજા પહોરે અને પદ્મિની સ્ત્રી ચોથા પહોરે પોતાના પતિ સાથે રતિકીડા કરે છે.

“ પદ્માસનથી પદ્મિની, વેણુદારિત આસનથી શંખિની, સંકેદપાદયુગલ આસનથી હસ્તિની અને નગ્ન થઈને રતિકીડા કરવાની ચિત્રિણી ઇચ્છા કરે છે. (૪૨૬-૪૨૮)

પંદર તિથિઓએ સ્ત્રી દ્રાવણના ઉપાય:—

પ્રથમ તિથિ એકમના દિવસે સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરતાં, કંઠે આલિંગન દેવાથી, કપાળે ચુંબન કરવાથી તથા પડખામાં નખક્ષત દેવાથી; અંગુઠાથી અંગુઠો દબાવવાથી અને જંઘાએ કરીને જંઘા ઘસવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. બીજના દિવસે સ્તન મર્દન કરવાથી નેત્ર અને ગાલે ચુંબન કરવાથી, મુખમાં ઓળટ ગ્રહણ કરીને અધરામૃતનું પાન કરવાથી, કૂખની નીચેના ભાગમાં નખક્ષત હર્ષને ગાઠ આલિંગન દેવાથી સ્ત્રીને તતક્ષણ દ્રાવ થાય છે, અને સ્ત્રી બહુજ સુખ પામે છે. ત્રીજના દિવસે જોરથી સ્તન મર્દન કરીને, બગલમાં નખક્ષત હેતાં અધરામૃતનું પાન કરવાથી સ્ત્રીને તતક્ષણ દ્રાવ થાય છે. ચોથના દિવસે આલિંગન હર્ષને જોરથી હાથે સ્તન મર્દન કરવાથી, તથા ડાબી કૂખે નખક્ષત હર્ષને અધરામૃતનું પાન કરતાં કરતાં બુદ્ધા બુદ્ધા આસનોથી સંલોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ સુખે કરીને થાય છે. પાંચમના દિવસે કેશ પકડીને, અધર પ્રદેશે ચુંબન કરવાથી તથા સ્તનની ખીંટડી ઉપર નખક્ષત કરવાથી તતક્ષણ સ્ત્રી દ્રવે છે છઠના દિવસે આલિંગન હર્ષને, હાંતની વચ્ચે અધરેઠને બરાબર જકડીને નાભિ ઉપર થાપટ મારવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. સાતમના દિવસે ચોનિ ઉપર હાથ રાખીને, નાભિપ્રદેશ પંપાળતાં પંપાળતાં, અધરામૃતનું પાન કરીને કૂખ, હૃદય અને કપોલ પર નખક્ષત હેતાં કવિ નરખદ કહે છે કે સ્ત્રીને દ્રાવ થવાથી તે સુખ પામે છે. (૪૨૯-૪૩૯)

આઠમના દિવસે ગળાને આલિંગન હર્ષને નાભિપ્રદેશ પર જોરથી નખ દેવાથી, હાંતથી ઓળટ પકડી રાખવાથી, સ્તનનું જોરથી મર્દન કરવાથી અને વારે વારે ગાલે ચુંબન કરવાથી, હસીને હાથે તાલી દેવાથી તથા સમાસને સંલોગ કરવાથી,

સ્ત્રીને તુરત જ દ્રાવ થાય છે. નોમના દિવસે નાભિએ સ્પર્શ કરવાથી, હાંતની વચ્ચે અધરોળને પકડી રાખવાથી, ચોનિત્રું મર્દન કરવાથી, નેત્ર અને કપાળે ચુંબન કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. દશમના દિવસે લલાટે ચુંબન કરવાથી, ગરદન પર વારે વારે નખ દેવાથી, ડાખા હાથે ખાથ ભીડીને, જમણા હાથે સ્તન દબાવીને, હૈયે હૈયું મેળવી, હોઠ હાંતથી પકડવાથી ખાસા તથા યોવના સ્ત્રીની ચંદ્રકલા જાગ્રત થાય છે. અને તતકાલ તેણીને દ્રાવ થાય છે. અગિયારશી ગળે નખક્ષત હર્ષને સાતવાર ગાઠ આલિંગન હર્ષને, જોરથી અધરામૃતનું પાન કરતાંની સાથે જ સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. બારશના દિવસે ગાઠ આલિંગન હર્ષને, ગાલ તથા નિલાડે ચુંબન કરીને નજરોનજર મેળવતાં જ સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. તેરસના દિવસે કપોલે ચુંબન કરીને, સ્ત્રીને બોલાવવાથી અને તે જ વળતે કુચ મર્દન કરવાથી સ્ત્રી તતક્ષણ દ્રવે છે. ચૌદશના દિવસે કામવશ થએલી સ્ત્રીને ગાઠ આલિંગન હર્ષને, સ્તન જોરથી દબાવીને, સુખે ચુંબન કરવાથી સ્ત્રી તરત દ્રવે છે. પૂનમના દિવસે પૂર્ણ ચંદ્ર હોવાથી સ્ત્રીના મસ્તકે કામદેવનો વાસ હોય છે. સ્ત્રીના કેથ પકડીને, ડોક નમાવી મુખ, ગાલ તથા લમણે ચુંબન કરવાથી, અધરામૃતનું પાન કરતાં કરતાં, બધાં ભોજના ઉપાયો અજમાવીને, જોરથી સંભોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે અને તેણી સુખ પામે છે. (૪૪૦-૪૫૦)

કોકદેવ રામને કહે છે કે દરેક તિથિએ જુદી જુદી કંઠર્પની ગતિ હોવાથી તેના ભેદ ઉપર પ્રમાણે જાણવા. (૪૫૧) કહ્યું છે કે:—
“ આ પ્રમાણે આખા શરીરમાં કામ તિથિ ક્રમથી વાસ કરે છે. પુરુષને જમણે અને સ્ત્રીને ડાબે પડખે તેમજ વિપરીત રીતે એટલે પુરુષને શુકલપક્ષમાં અને સ્ત્રીને કૃષ્ણપક્ષમાં કામની સ્થિતિ વર્તે છે. ” (૪૫૨)

અજવાળીયામાં સ્ત્રીને ડાબે પડખે અને અંધારિયામાં જમણી ખાણુ કામનો વાસ હોય છે. અજવાળીયામાં પુરુષને જમણી ખાણુ અને અંધારિયામાં ડાબી ખાણુ કામનો વાસ હોય છે. (૪૫૩-૪૫૪)

કોકદેવ ભૈરવસેનને કહે છે કે જે પુરુષ કામના વાસને બધુતો નથી તે પુરુષ સ્ત્રીને શી રીતે વલ્લભ હોય ? કોકદેવે સ્ત્રીને મલ્લવાના જે પ્રકારે બતાવ્યા તે ચતુર માણસ સમજી લેશે અને તે પ્રમાણે વર્તશે (૪૫૫-૪૫૬)

શ્રી નરખદ કવિ કહે છે કે-કોકચોપાદ ના હથ અધિકારો પૈકીનો આ ત્રીજો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો તે શ્રોતાજનો સાંભળો. (૪૫૭)

શ્રી જૈનાચાર્ય શ્રીનરુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથનો કંદર્પનિવાસ નામનો ત્રીજો અધિકાર સમાપ્ત ॥ ૩ ॥

ચોથો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ રક્ષણ કરનારી માતંગી દેવી તથા વાણીને આપનારી સરસ્વતી દેવીને નમસ્કાર કરીને ચોથો પ્રકાર કહે છે. (૪૫૮)

કોકદેવ કહે છે કે—હે રાજન્ ! સાંભળો. સ્ત્રીના ચરિત્રનો વિચાર ન કરશો, સ્ત્રી સંભોગના ઘણા લેહ છે. અને તે પાંચમો વેદ સમજવો. કઈ સ્ત્રી કયા પુરુષ સાથે કેવી રીતે સંભોગ કરે તો બંનેની ઇચ્છા તૃપ્ત થાય, તે સમજાવવા હું સ્ત્રીના કમલની સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ. (૪૬૦-૪૬૨)

કોકદેવ કહે છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે, તે વિગતવાર હું જુદા જુદા કહું છું તે હે રાજન્ ! તમે સાંભળો. (૪૬૩)

ચોનિ તથા લિંગના પ્રકારો:—

ચોનિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. ચોનિ મુખ આગળથી છ

આંગળ દ્વર હોય તે ઉત્તમ પ્રકારની, નવ આંગળ દ્વર હોય તે મધ્યમ પ્રકારની અને બાર આંગળ દ્વર કમલ હોય તે અધમ પ્રકારની યોનિ કહેવાય છે. પુરુષનું લિંગ જોટલું લાંબું હોય તેટલી જ યોનિ હોય તો તે ઉત્તમ કહેવાય છે. યોનિ સુખથી કમલ છ આંગળ દ્વર હોય અને નવ આંગલ લિંગ હોય તો સ્ત્રીને સંતોષ થતો નથી. તેવી જ રીતે પુરુષનું લિંગ છ આંગળ લાંબું હોય અને સ્ત્રીનું કમલ નવ આંગળ દ્વર હોય તો પુરુષને સંતોષ થતો નથી. લિંગ અથવા યોનિ નાનાં મોટાં હોય તો એક બીજાને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૪૬૪-૪૬૬)

યોનિનું માપ લેવા માટેની રીત:—

સુવાળો રેશમનો એક ઢોરો લઈને તેના ઉપર માખણ ચોપડીને યોનિમાં ધીમે ધીમે પેસારતાં, જ્યાં સુધી દુઃખે ત્યાં સુધી પેસારીને તે ઢોરો બહાર કાઢી નાખીને આંગળા ભરવાથી યોનિનું માપ લઈ શકાય છે. (૪૭૦-૪૭૨) માપ લેતાં સ્ત્રીની યોનિ તથા પુરુષનું લિંગ સરખાં હોય તો સંબોગથી બંનેને સુખ ઉપજે છે. બાર વર્ષ સુધી સ્ત્રીનું કમલ આપું હોય છે. તેથી બાર વર્ષ સુધી સ્ત્રી સાથે સંબોગ કરવાથી તતક્ષણ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. બાર વર્ષ પછી કમલ ફાટે છે. ત્યારપછી સંબોગ કરવો જોઈએ. (૪૭૩-૪૭૫)

પુરુષની ચાર જાતિ:—

૧ શશક-ચસલો, ૨ મૃગ-હરણ, ૩ વૃષભ-ખગદ અને ૪ અશ્વ-ઘોડો. આ ચાર જાતિના પુરુષનું હું અનુક્રમે વર્ણન કરું છું (૪૭૬-૪૭૮)

ગાયનકળામાં પ્રવીણ, સ્ત્રીને વશ, છ આંગળના લિંગવાળો, પુરુષ સસલા જાતિનો સૌથી ઉત્તમ છે. (૪૭૯-૪૮૦)

સત્યવાદી, ધાર્મિક, પ્રિય વચન બોલનાર, રૂપવાન અને આઠ આંગળના લિંગવાળો, મૃગ પુરુષ મધ્યમ જાતિનો છે. (૪૮૧-૪૮૨)

પરૌપકારમાં તત્પર, સ્ત્રીથી જિતાયેલો વાયુ પ્રકૃતિવાળો, સુખી, કશા આંગળના લિંગવાળો વૃષભ પુરુષ અધમ ભતિનો છે. (૪૮૩-૪૮૪)

લાકડાની માફક શરીરવાળો, નિષ્કુર, જૂઠું બાલનારો, બાર આંગળના લિંગવાળો અશ્વ પુરુષ અધમાધમ ભતિનો છે. (૪૮૫-૪૮૬)

લિંગના બે પ્રકાર:—

એક સાંખેલા જેવું અને બીજું વાંસના અંકુશ જેવું—અકું લિંગ સુષલ જેવું અને લાંબું વાંસના અંકુશ જેવું કહેલું છે. (૪૮૭-૪૮૮)

યોનિના પ્રકાર:—

૧ કાચખાની પીઠ જેવી, ૨ હાથીના ગંડસ્થલ જેવી, ૩ કમલના જેવો ગોળ, ૪ નાભિના જેવી સરખી, ૫ રોમ વિનાની, અને ૬ પહેાળી—આ પ્રમાણે છ ભાતની યોનિ જે સ્ત્રીને હોય છે, તે સ્ત્રી સૌભાગ્યવંતી બાબુવી. (૪૮૯-૪૯૧) રસમંજરીમાં યોનિ પાંચ પ્રકારની કહી છે:—૧ કાચખાની પીઠ જેવો, ૨ હાથીના ગંડસ્થલ જેવી, ૩ કમલના જેવી સુગંધવાળી, ૪ રોમ વિનાની અને ૫ અત્યંત વિસ્તીર્ણુ.” (૪૯૨)

યોનિના દોષ:—

કામશાસ્ત્રના બાણકારોએ યોનિના ચાર દોષો કહેલા છે. શીતલ, અત્યંત નીચી, અત્યંત ઊંચી અને ગાંધની જીભ જેવી જે કાઠી-કઠીન હોય તે. (૪૯૩-૪૯૪)

પદ્મિની સાથે શશક પુરુષ, ચિત્રિણી સાથે મૃગ પુરુષ, શંખિની સાથે વૃષભ પુરુષ અને હસ્તિની સાથે અશ્વ પુરુષનો સંયોગ બરાબર છે. સરખે સરખા યોગે રતિકીડા કરે તો સમાન સુખ પામે. પરંતુ ઉચ્ચ ભતિ નીચ કે અત્યંત નીચ સાથે તેમજ નીચ ભતિ સાથે ઉચ્ચનો યોગ તજવો ભેદ છે. (૪૯૫-૪૯૮)

કોકિલેવનું પરદેશ પ્રયાણ:—

કોકિલેવની આ વાત સાંભળીને રાજાના મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો કે મારા ઘેર મોટા મોટા રાજાઓની કુંવરીઓ છે, પરંતુ તેઓ કામશાસ્ત્રની જાણકાર નથી. તેથી રાજા કોકિલેવને કહેવા લાગ્યો કે તું પાંચ કરોડ સોનામહોર લઈ ને, છ મહિના પરદેશ ફરીને, મારા માટે કામશાસ્ત્રની જાણકાર સ્ત્રી લાવી આપ. (૪૬૬-૫૦૫)

રાજાના વચનનો સ્વીકાર કરીને કોકિલેવ ઘેર આવ્યો. ઘેરથી સ્ત્રીની રજા લઈ ને, પાંચ કોડ સોનૈયા, હાથો, ઘોડા, રથ અને માણસો લઈ ને, પરદેશ રવાના થયો. રાજકારભાર પ્રધાનોને સોંપીને ભૈરવસેન રાજમહેલમાં ગયા અને કોકિલેવ કામશાસ્ત્રની જાણકાર સુંદર સ્ત્રી લઈ ને આવવાની રાહ જોવા લાગ્યા. (૫૦૬-૫૧૧)

કોકિલેવે મુસાફરી કરતાં કરતાં માલવા, ખાનદેશ, વૈરાટ, મરહટ, કુર્ણાટક, સ્ત્રીઆ રાજ્ય વગેરે પ્રદેશો જોયા. પરંતુ રાજાને યોગ્ય સ્ત્રી તેમના જોવામાં ન આવી આખરે ગૂજરાત થઈ ને સોરઠ આવ્યા. સોરઠમાંથી એકેક કરોડ સોનૈયા ખર્ચીને, જાણે પ્રહ્લાએ સાક્ષાત્ મહનપૂતલી ન ઘડી હોય તેવી, જાણે શ્રીકૃષ્ણની ગોપિકા હોય તેવી, ખાલ યોવના જે સ્ત્રીઓ રાજા માટે ખરીદી. આ જાને યુવતિઓની વાણી મધુરી હતી, સઘળી જાતના હાવભાવની તથા ચોરાસી આસનની જાણકાર હતી. વળી ભરત નાટ્યશાસ્ત્રના નૃત્યના લેહો તથા પિંગલશાસ્ત્રની જાણકાર હતી. કોકિલેવ આ જાને સ્ત્રીઓ સાથે કેટલાએક દિવસ ત્યાં સોરઠમાં જ રહ્યા. રાજાનું દ્રવ્ય ખર્ચ જવાથી તે ગુસ્સે થયે તેવી દરકાર કર્યા વિના, રાજાએ આપેલું સઘળું દ્રવ્ય ખાવા પીવામાં ખરચી નાખ્યું; અને યુવાનીનો લહાવો લીધો. યુવાની વીતી ગયા પછી ફરી ફરી યોવન આવતું નથી એવો વિચાર કરીને, ઘણા દિવસ સુધી જાને સોરઠ દેશની સ્ત્રીઓ સાથે લોગ લોગવીને, વિષમ માર્ગો ઓળંગીને, જાને સ્ત્રીઓ સાથે કોકિલેવ

રણુથંભર આવી પહોંચ્યો અને રાજા ભરવસેનને મળ્યો.
(૫૧૨-૫૨૨)

કોકદેવે રાજાને કહ્યું કે આપે આપેલું દ્રવ્ય ખરચ કરીને આ બે સુંદર સ્ત્રીઓ આપણે માટે લઈ આવ્યો છું. બંને નારીનું રૂપ જોઈને રાજા મનમાં હર્ષ પામ્યો. રાજાનો માનીતો બીજો હંસધીર નામનો પ્રધાન હતો તેને રાજાને કહ્યું કે ‘કોકદેવે આ સ્ત્રીઓ લોગવેલી છે.’ રાજાએ પણ સ્ત્રી તરફ જોતાં જ તે વાત સત્ય બાણી. રાજા કહેવા લાગ્યો કે-‘કોકદેવ ! તે’ અવિચારી કામ કર્યું. મારું પાંચ કરોડ દ્રવ્ય ખર્ચ ગયો અને મિત્રદોષ કરતાં તે’ પાછું ફરીને જોયું પણ નહિ ?’ (૫૨૩-૫૨૮) કહ્યું છે કે:- “મિત્રદ્રોહી, કૃતધ્ન અને વિશ્વાસઘાત કરનારા માણસો અંદ્ર અને સૂર્ય જ્યાંસુધી (પૃથ્વી પર) રહે. ત્યાંસુધી નરકે બાંધ છે.” (૫૨૬)

પંખિણીનું આગમન:-

રાજાએ શુસ્સે થઈને પગમાં લોહાની બેડી નંખાવીને કોકદેવને કેદખાનામાં મોકલી આપ્યો. અને સોરઠથી લાવેલી બંને સ્ત્રીઓને રાજમહેલમાં મોકલી આપી. કેટલાએક દિવસ વીતી ગયા પછી એક વખત રાજા ભરવસેન પોતાના વજીરો સાથે સભા ભરીને બેઠા હતા, તે વખતે પૂર્વદેશથી આવેલી એક સોળ વરસની બાલયૌવના પંખિણી નામની યોગિની સભા વચ્ચે આવીને નમ્ર થઈને બેઠી રહી. આ પ્રમાણે પંખિણીને ભરી સભા વચ્ચે નિર્લજ્જ રીતે બેઠેલી જોઈ રાજા તથા સભા પણ વિસ્મય પામી, અને હાહાકાર મચી ગયો. રાજાએ એક પ્રધાનને બોલાવીને કહ્યું કે-“ આ સ્ત્રી કોણ છે, ક્યાંથી આવી છે અને સભા વચ્ચે નમ્ર થઈ કેમ બેઠી રહી છે ? ” પ્રધાને પૂછવાથી તે સ્ત્રી બોલી કે-‘ હું પૂર્વ દેશમાંથી આવી છું અને મારું નામ પંખિણી યોગિની છે. મારી ઉત્પત્તિ અને માળાપનું નામ પછીયો કહીશ.’ (૫૩૦-૫૪૫) વળી તે કહેવા લાગી કે:- ‘ રાજા ભરવસેન આદિ સભામાં બેઠેલા બધા પુરુષોમાં પુરુષત્વ હોય તેમ હું માનતી

નથી, બધા પુરુષોને હું તો સ્ત્રી તુલ્ય માનું છું. અને તેથી જ મારે કોણી શરમ રાખવી, આ પ્રમાણે વિચારીને હું નગન બિલી રહી છું.’ (૫૪૬-૫૪૮)

આ વાત સાંભળીને રાજા તથા સભા વિચારમાં પડી ગઈ. વળી રાજાને ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કે, આ પંખિણીને શી રીતે છતી શકાય. રાજાએ સભા વિસર્જન કરીને પંખિણીને ઉતાવળ આપ્યો. જેવી રીતે માતો હાથી અંકુશ સહન કરી શકતો નથી, તેવી રીતે સ્ત્રીનું મેણું પુરુષ સહન કરી શકતો નથી. રાજાને ખાતાં પીતાં, બેસતાં કે સૂતાં એન પડતું નહિ બેઠને, રાણીએ કારણ પૂછવાં છતાં શરમથી કાંઈ નહિ કહેતાં ચિંતામાં ને ચિંતામાં સવાર પડી. ને બીજા દિવસે સભા ભરાઈ કે પંખિણી આવીને બિલી રહી. રાજાએ પંખિણીને કહ્યું કે, તમે તમારા ઉતારે બાંધો, અને હું નગરમાં સાઠ પડાવું છું. (૫૫૦-૫૫૮)

રાજાએ નગરમાં ઢંઢેરા પીટાવવા માંડ્યો કે, જે માણસ આ પંખિણીને છતશે, તેને હું સુખ્ય પ્રધાન કરીને સ્થાપીશ. અને હાથી, ઘોડા તથા ઘણું ધન આપીશ. આ વખતે વરસિંહણી નામની યોગિણી કે જે, પંખિણી યોગિનીની શ્રુત હતી તે સભામાં આવીને ભૈરવચેન રાજાને કહેવા લાગી કે, આ પંખિણી બધે પ્રખ્યાત છે. આ પંખિણીને જે કોઈ પુરુષ કામશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલાં સ્ત્રીનાં સમ્પન્નાં લક્ષણોનાં બહુકાર હશે, તે વીર પુરુષ છતી શકશે. બીજી બધી વાત સહેલી છે, પરંતુ પંખિણીને છતવી મુશ્કેલ છે. આ વાત સાંભળતાં જ રાજા ચમક્યો અને તરત જ કામશાસ્ત્રના બહુકાર તરીકે કોકોદેવ યાદ આવ્યો. વરસિંહણી યોગિણીએ, અને આખી સભાએ પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરી. (૫૫૬-૫૬૭)

કોકોદેવની સુક્રિત:—

રાજાએ પણ વિચાર કરીને, કોકોદેવને ત્યાં બોલાવ્યો. તુરત જ બેઠી તોડી નંખાવીને કહ્યું કે—‘હે કોકોદેવ ! આ

પંખિણીએ બધાને શરમાવી દીધા છે, તેણીને વશ કરીને તમે જીતો તો, હું તમે જે પાંચ કરોડ દ્રવ્ય રાજ્યનું ખરચી નાખ્યું છે તે બકીસ કંઈ અને મુખ્ય પ્રધાન કરીને સ્થાપું.' (૫૬૮-૫૬૯)

કોકટેવે કહ્યું કે:—'હે રાજન્ ! સીના ગુણ બાણ સમાન છે. મને આઠ દિવસની મુદત આપો. કારણ કે જે દિવસથી હું બંદીબાને રહ્યો છું, તે દિવસથી મારું બલ ક્ષીણ થવાથી હું શરીરે દુર્બલ થઈ ગયો છું, તેથી આઠમા દિવસે તાજે થઈને પંખિણી યોગિનીને જીતીશ. મારી આગળ એ બાપડી કોણ માત્ર છે.' આ વાત સાંભળીને રાજાએ આનંદિત થઈને તતકાલ કોકટેવને છોડી દીધા. અને માનપૂર્વક મુખ્ય પ્રધાન તરીકે દૈરવસેન રાજાએ તેની સ્થાપના કરી. પછી પંખિણી યોગિનીને ઉતરવાનો ઉતારો તથા ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો અને આઠ દિવસની મુદત આપી. (૫૭૦-૫૭૮)

કવિ નરબદ કહે છે કે—કોકયોપાઈના દશ અધિકાર પૈકીનો, ચોથો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે તમે સાંભળો. (૫૭૬)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં
સીકમલ સ્થિતિ વર્ણન નામનો ચોથો અધિકાર
સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૪ ॥

પાંચમે અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ ભવાનીદેવીને નમસ્કાર કરીને કહે છે છે કે—શ્રીને મલવાના ત્રણ ભેદ છે. તે બાણવા માટે પુરુષે કામ-શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું જ જોઈએ. જે પુરુષનું લિંગ છ આંગળનું હોય, ને તેને નવ આંગળની યોનિ વાળી શ્રીની સાથે રતિક્રીડા કરવી હોય તો ચિડીની માફક ક્રીડા કરવી જોઈએ. શ્રીની યોનિ મોટી હોય તો ગધેડાની માફક ક્રીડા કરવી જોઈએ. યોનિ છ આંગળ હોય અને લિંગ મોટું હોય તો કબુતરની માફક ક્રીડા કરવી જોઈએ. શ્રીની યોનિ મોટી હોય અને લિંગ નાનું હોય તો શ્રીને દ્રાવ કેવી રીતે થાય તે કહે છે. શ્રી જાંઘી સૂવે અને પગ ભંચા કરે એટલે કમલ નીચું ખસે, પછી પુરુષે સીધી પોતાના બે પગ ઉપર સુવાડીને, જંઘા ઉપર ભેસીને, યોનિમુખ આગળ લિંગ એક ક્ષણ ઘસીને પછી ધીમે ધીમે સંગ કરતાં ખંને જણાને સુખની પ્રાપ્તિ થાય. આ ઉપાડો ભેદ કોકદેવે જાતે અનુભવીને કહ્યો છે. (૫૮૦-૫૮૦)

શ્રીના કમલની ડામી બાબુએ કંઠર્પનો વાસ હોય છે, જેનાં ભેદ કામશાસ્ત્રના બાણકારો જાણે છે. જ્યાં સુધી કમલના મુખ સુધી લિંગ પહોંચે નહિ, ત્યાં સુધી શ્રીને દ્રાવ થાય નહિ. જ્યાં સુધી શ્રીને દ્રાવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી તેણીને સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શ્રીને દ્રાવ થયા પહેલાં જો પુરુષને દ્રાવ થાય તો, યોનિર્ઘ બાણે અંગાર ના પડ્યો હોય, તેમ શ્રીને લાગે છે અને તેવા પુરુષનું મુખ પશ્ચ ભેડું તેણીને ગમતું નથી. (૫૮૧-૫૮૪)

શ્રીને દ્રાવ પહેલો હોવાના ઉપાય:—

સર્વ પુરુષના ભલા માટે કોકદેવ શ્રીને દ્રાવ પહેલો શી રીતે થાય તેના ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, જે વખતે પુરુષ શ્રી સાથે સંલોગ કરવા બાંધ, તે વખતે ડાબે અંગે શ્રીને સુવાડીને,

ધીમે ધીમે આધી ખેંચતાં ખેંચતાં, ગાઠ આલિંગન દેતાં દેતાં, જે તિથિએ જે અગાઉ (ત્રીજા અધિકારમાં) લેઈ કહ્યા છે તે પ્રમાણે—ચુંબન કરવાની જગ્યાએ ચુંબન કરે, નખક્ષતની જગ્યાએ નખક્ષત કરે, ડાબો સ્તન જમણા હાથે પકડીને, સ્ત્રીના માથાની વેણી ડાબા હાથે પકડીને, અધરૌઠ મુખમાં ઘાલીને પુરુષે જાયે શ્વાસ લેવો. જો શ્વાસ નીચો મૂકે તો તતકાલ પુરુષને દ્રાવ થાય છે. નીચો શ્વાસ મૂકવો હોય તો યોનિમાંથી ઈંદ્રો કાઢી લઈને પછી શ્વાસ નીચો મૂકવો. કોકકદેવ કહે છે કે પુરુષે જાંચા શ્વાસે સંલોગ કરવો. સંલોગ કરતાં કરતાં, સ્તન ઉપર આંગૂઠો ધીમે ધીમે ફેરવવો. આંગળીથી ફાંટી પાંપાળવી અને જેમ કેરી ઘોળીએ તેમ જોરથી સ્તનનું મર્દન કરવું, મુખે ઠરીને અધરૌઠનું ચુંબન કરતાં કરતાં, જેની રીતે મોર નાચે છે, તેવી રીતે સ્તન ઉપર આંગળી જેમ જેમ ફેરવતાં જઈએ, તેમ તેમ સ્ત્રી વ્યાકુલ થાય છે. વળી સ્ત્રીના ડાબા નસ્કોરા ઉપર પુરુષે પોતાનું જમણું નસ્કોરું રાખીને, આલિંગન દઈને, અધરૌઠ અગળતા અગળતા, સ્ત્રીની ખગલમાં બે હાથ ઘાલીને ઉપાડીને લોગ કરતાં કરતાં સ્ત્રીને એક જ ક્ષણમાં દ્રાવ થાય છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય ત્યાં સુધી ઈંદ્રો ફળાવીને રાખવાથી સ્ત્રી પુરુષને આવો કાઠવા પ્રયત્ન કરે છે. કોકકદેવ કહે છે કે—સ્ત્રીને દ્રાવવા તણા આ ઉપાય જે પુરુષ બાણ્યે તે સદા સ્ત્રીને જીતી શકશે. (૫૯૫-૬૦૮)

કવિ નરખદ કહે છે કે—કોકચોપાર્થ ના દશ અધિકાર પૈકીનો, પાંચમો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે સાંભળો. (૬૧૨)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્યુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીસંલોગ વર્ણન નામનો
પાંચમો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો ॥ ૫ ॥

છટ્ટો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ માતાંગી દેવીનું રક્ષણ માગીને, કાટિદિકરણ નામનો છટ્ટો અધિકાર વર્ણવતાં કહે છે કે—દિવસે હમેશાં ચૂરખું જમવાથી તથા બલ વધારે તેવો ખોરાક લેવાથી ઠંડું, વાયડું, ખાટું અને ખાંડ નહિ ખાવાથી ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવાથી, વગી મીઠાઈ, અખોડ, બકામ, ચારોલી વગેરે ખેવો ખાવાથી, તથા શરીરને પોષણ મલે તેવી વસ્તુઓ ખાવાથી ઉત્તમ સ્વસ્થ વસ્ત્રો પહેરવાથી, હાલમત કરાવ્યા પછી ગરમ પાણીએ નહાવાથી અને નીચેના ઔષધો ખાવાથી ઠમ્મર મજબૂત થાય છે. (૬૧૩-૬૧૬)

કટિદિકરણ ગોળી:—

તજ, તમાલપત્ર, જાવંત્રી, જાયફલ, અકલગરોને નાગકેશર સરખા ભાગે લઈ વાટીને વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને મધથી અઢીટાંક (એક અઘોળ) ની ગોળી ખાંધીને, સવારમાં એક ગોળી લઈને, ગાયના દૂધમાં ચોકખું ઘી નાખીને ખંને વસ્તુઓ ઊકાવી હેઠળ ઊતારીને તે દૂધમાં દેશી ખાંડ નાખીને, ચમચા વડે દૂધ પીવાથી અને ત્રણ કલાક પછી ત્રિધાઈ (દૂધ ઘી અને સાકરનું ખનાવેલું) ચૂરખું જમવાથી ઠમ્મર મજબૂત થાય છે. (૬૨૦-૬૨૪)

લીલી દ્રાક્ષનો રસ એક શેર કાઢીને બુઢો રાખીને, એલચી, લવંગ, જાયફલ, જાવંત્રી, મૂસલીકંઠ, મૂલાની મીઠ અને ગાજરનાં બીજ સમભાગે લઈને, વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને, ચાર ચાર રૂપેઆ ભાર તે ઔષધો, કાઢી રાખેલા દ્રાક્ષના રસમાં નાખવા, અને તેમાં ચોકખું ઘી ચાર રૂપેઆભાર નાખવું. પછી ત્રણ દિવસ સુધી તે રસ તડકે સાચવીને મૂકવો. પછી સાંજના વાગુ કયાં પછી આ ઔષધો લઈને જે માથુસ ઉપર દૂધ, ચોખા ખાય, અર્થાત્ સવારે ઉપર ખતાવેલી ગોળી અને સાંજના આ ઔષધ

દેવ ખાય તો, તે માણસની કમ્મર દૃઢ થાય અને કામવૃદ્ધિ પશુ થાય. (૬૨૫-૬૩૦)

સાફ ગાજર એક લઈને તેને છોલીને, અગ્નિમાં નાખીને થોડું બાફીને, બહાર કાઢી લઈને, ધીની અંદર નાખવું. પછી લઈને મધમાં નાંખીને, જે માણસ નિરંતર ખાય, તે માણસના કામની વૃદ્ધિ થાય છે. વળી પાસે સુગંધીદાર કસ્તૂરી રાખવાથી, સુગંધીદાર પરિમલનું તેલ, સુગંધીદાર ચૂઓ તથા ચંદનનો શરીરે લેપ કરવાથી તથા મુખમાં ગાલફોરામાં બિજોરાની છાલનો કકડો રાખીને સ્ત્રીની પાસે જવાથી મુખને શ્વાસ સુગંધીદાર આવે છે. આ પ્રમાણે સુગંધીદાર દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરીને સ્ત્રીની પાસે જવાથી, સ્ત્રી સંલોગની ઈચ્છા કરે છે. અને પછી પુરુષ જીતે છે. કોકેદેવ ભૈરવસેન રાજાને કહે છે કે—‘હે રાજન્ ! કામશાસ્ત્રના આવા લેહ છે. આઠ દિવસ જુઠા જુઠા કામવૃદ્ધિના ઉપાયો કરીને તાહરી આજ્ઞાથી લોગને યોગ્ય એવો પંખિણીને હું જીતીશ.’ આ પ્રમાણે કહીને કોકેદેવ પોતાના મકાને આવ્યા. (૬૩૧-૬૩૮)

કવિ નરબુદ્ધ કહે છે કે—જુઠા જુઠા શુભવાળા દશ અધિકાર પેઢીનો, આ છઠ્ઠો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે સાંભળો. (૬૩૯)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદ્ધાચાર્ય વિરચિત
કોકેશાસ્ત્રમાં કટિદ્વિકરણ નામનો છઠ્ઠો
અધિકાર સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૬ ॥

સાતમેા અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ અરુણવર્ણી પુખ્ત જેવાં વસ્ત્રને ધારણ કરવાવાળી, રક્તનેત્રવાળી, કામળ શરીરવાળી, રક્ત આભૂષણવાળી, તથા સુંદર હાંતવાળી, હસ્તમાં વીણા પકડેલી એવી અને ગળામાં ચણાઈની માળા પહેરેલી છે એવી દેવી ભારતીને નમસ્કાર કરીને, મહનજઅતિ નામનો સાતમેા અધિકાર શરૂ કરતાં કહે છે કે કોકેદેવે આઠ દિવસ સુધી પંખિણીને છતવા માટે બુદ્ધાબુદ્ધ પ્રકારના ઓષધો અને કામવૃદ્ધિ થાય તેવો ધોરાક લીધો. આઠમા દિવસે રાજા તથા પ્રધાનો વગેરે રાજસભામાં બેઠેલા છે, અને નૃત્ય, ગીત વગેરે ચાલે છે, તે વખતે રણુ-થંભરગઢ નરેશના રાજઢરખારમાં આવી બુદ્ધાર કરીને રાજાને કહ્યું કે- ‘હે રાજન્! પંખિણી યોગિનીને વાદ માટે તેડાવો; આ વાત સાંભળીને રાજાએ કોકેદેવને શાખાશી આપી અને તેના કહેવા પ્રમાણે એક એકાંત મોટી ઓરડીમાં લોગની સામગ્રી મોકલાવી આપી. (૬૪૦-૬૪૮)

રાજાએ પંખિણી યોગિનીને તેડાવીને કહ્યું કે- ‘આજે આઠ દિવસની મેં જે મહેતલ આપી હતી તે પૂરી થઈ. તમે જાઓ અને કોકેદેવની સાથે સૂઈ જાઓ, તે સ્ત્રીના લક્ષણ સધળાં જાણે છે. અને તમને સારી રીતે રીઝવશે. (૬૪૯-૬૫૨)

કોકેદેવ તથા પંખિણીની રતિકીડા:—

પંખિણી પણ જે ઘરમાં સૂઈ રહેવાનું છે ત્યાં ગઈ. કોકેદેવ પોતે ઘડાવેલી બે સોનાની સૂઈઓ મસ્તકમાં રાખીને ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે, પંખિણી સ્નાન કરીને નગ્ન બિભી રહેલી હતી. આ પ્રમાણે બિભી રહેલી જોઈને હસતા મુખે કોકેદેવે પંખિણીને હાથ પકડીને પથારી પર બેસાડી. રાત્રિના પહેલા પહેરે કોકેદેવ અને પંખિણી બંને જણાએ સુવર્ણ ખાટ પર બેસીને, હાસ્ય

વિનોદ કરતાં કરતાં અમલ ચઢાવીને, બુદ્ધી બુદ્ધી ભતનાં પકવાન ખાઈ ને ઉપર સુંગધીદાર પાન ખાધાં. શરીર પર ખાવનાચંદનનું વિલેપન કર્યું. વસ્ત્ર સિંચાવના બીજા જઘા શય્યાગારોથી પંખિણી અપસરા જેવી દેખાતી હતી. મસ્તકે ઘાલેલાં કેવડાનાં ફૂલની સુવાસ ચારે તરફ આવતી હતી. બીજા પહોરે હાસ્ય વિનોદ, ગાથા અને ગીતની બંને જણા આપસ આપસમાં આપ લે કરતાં હતાં. કહ્યું છે કે:— ‘પુરુષ હોય અથવા સ્ત્રી હોય, જ્યાંસુધી બંને જણની નજર મલે નહિ ત્યાંસુધી રનેહની વૃદ્ધિ થતી નથી. આંખથી જે વિચક્ષણ પુરુષ પ્રીતિ કરીને રસ ઉપજાવી શકે છે, તે રસ શર્યા પર નથી ઉપજતો. અજ્ઞાત માણસો વચ્ચે પહેલી પ્રીતિ આંખો કરે છે. સ્ત્રી અનેક ચરિત્રો પગલે પગલે કેળવી બાંધે છે. કોકદેવે પોતાના બંને હાથ પંખિણીના મુકોમળ ગળામાં નાંખવા માંડ્યા કે પંખિણી હૂં હૂં ચળક બોલતી પાછી ખસવા લાગી. કોકદેવે કહ્યું કે:— ‘હે સુંદરી ! તું મારી વાત સાંભળ. આજ સુધી તને પુરુષ મલ્યો ન હતો, પરંતુ જે દિવસથી તારા અહિં આવ્યાના સમાચાર મને મલ્યા, તે દિવસથી મારી બૂખ અને નિંદ્રા જતી રહી છે.’ પંખિણી કહેવા લાગી કે:— ‘હે કોકદેવ ! તારી કીર્તિ સાંભળીને મને અભિમાન આવ્યું કે, એહવો તે એ કેવો પુરુષ છે ? તેથી તને મલવા માટે જ હું નગ્ન થઈને રણથંબર ગઢમાં આવો છું.’ આ પ્રમાણે વાતો કરતાં કરતાં, ધીમે ધીમે કોકદેવે પંખિણીને પાસે લેવા માંડી. ફૂલનો ઢંડો સ્તન પર મારવા માંડ્યો છાતીએ છાતી મેળવી સ્તન ઢખાવવા માંડ્યા. મુખ પર, ગાલ પર અને અધરોસ પર ઓછથી ચુંબન કરી કરીને પંખિણીના કામને બદલત કરવા માંડ્યો. બંને જણા નગ્ન થઈને સૂઈ ગયા, અને પ્રેમ ભરી નજરે એક બીજાને ભેળા લાગ્યા. જંઘાથી જંઘાને બીઠતાં, સ્તન મર્દન કરતાં કરતાં, એ પહોર રાત્રિના પસાર થઈ ગયા. ત્રીજા પહોરે બંને જણા ખરાબર બદલત થયા, તે વખતે પંખિણી મહોન્મત્ત થઈને ત્યાં જ તેણીને દ્રાવ થયો. આ વખતે કોકદેવે

તેણીને લોગવવા યોગ્ય બહીને, સંલોગ કરવો શરૂ કર્યો કોઈકેવે પોતાને દ્રાવ થતો નહિ બેઈને માથામાંથી બે સોનાની સોયો કાઢીને જુદી જુદી સ્તનમાં દબાવી કે તુરત જ દ્રાવ થયો ને યોગિનીને સંતોષ થયો ને તે જીંઘી ગઈ. રાત્રિની પાછલી બે આર થકી બાકી હતી, તે વખતે કોઈકેવે ઉઠ્યો ને નાહિ ધોઈ, વસ્ત્ર પહેરી, કપૂર મિશ્રિત પાન ખાઈ, તેલ કૂલેલ લગાવીને સાવધાન થઈને બેઠો. થોડી વાર પછી સવાર થતાં, રાબની પાસે આવીને પ્રણામ કર્યા. તે વખતે પંખિણી બગીને આગસ મરડીને જીભી થઈ. પોતાના સ્તન ઉપર હાથ ફેરવતાં, સ્તનમાં બે સોનાની સોયો બસાડેલી બેઈને, કોઈકેવે પોતાને છેતરી, તેમ બહીને પોતાના અભિમાનનો નાશ થયેલો દેખીને વિચારમાં પડી ગઈ. માથું પૂછાવીને બાલવા લાગી કે હવે રાબને શી રીતે મોં બતાવીશ. એમ વિચારીને મોઢે બોલીને સૂઈ ગઈ. (૬૫૩-૬૬૫)

કોઈકેવે રાબને કહ્યું કે, તારા સેવકે રાત્રિના વિષે યોગિનીને છતી છે, તે વાતની તપાસ કરાવો. રાબએ તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યા ત્યારે, પંખિણી શરમિલી થઈ ને ચોળી, ચણીયો તથા વસ્ત્ર પહેરીને બેઠેલી હતી. પંખિણીએ વિચાર કર્યો કે-‘હવે હું રાબને મોં બતાવું, તેના કરતાં તો બગી મરું તે વધારે સારું છે’ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બગી મરવા માટે નદીના કિનારે તૈયારી કરાવીને, પંખિણી પહોંચી ગઈ. રાબ આ વાત સાંભળીને, પંખિણી યોગિની જ્યાં જીભી છે ત્યાં આવ્યો. રાબ કહેવા લાગ્યો કે-‘હે પંખિણી ! તને તે વિવસ ચાહ આવતો નથી કે જે દિવસે સભામાં તું નગ્ન થઈને જીભી રહી હતી. તે દિવસે લાજ ન આવી ને આજે શરમથી બગી મરવા તું કેમ તૈયાર થઈ છે ?’ જવાબમાં પંખિણીએ કહ્યું કે-‘હે રાજન ! મેં અનેક રાબઓ તથા પ્રધાનો છત્યા છે. પરંતુ મને બુદ્ધિવંત એવા કોઈકેવે પ્રધાને છતી છે.’ વાઢમાં કોઈકેવેની સાથે હારવાથી હવે હું શું મુખ દેખાડું ? જે પરણીશ તો કોઈકેવે સાથે જ પરણીશ. (૬૬૬-૭૦૩)

કોકદેવ તથા પંખિણીનાં લગ્ન:—

રાજાએ કોકદેવ તથા પંખિણીનાં લગ્ન શુભ મહુરતે કરાવ્યાં. કોકદેવ પરણીને ઘેર આવ્યા. અને રૂપસુંદરી એવી પંખિણીનું નામ સોલાગ્યસુંદરી રાખ્યું. રાજાએ કોકદેવને બડો પ્રધાન બનાવ્યો અને કર્મસંયોગે પંખિણી તથા કોકદેવ ના લગ્ન પશ્ચ થયાં. કવિ નરખંડ કહે છે કે-લગ્ન્યા લેખ મિથ્યા થતા નથી, નહિતર ક્યાં રણુથંભર અને ક્યાં પંખિણી, બંનેનો સંયોગ દેવયોગે જ થયો. (૭૦૪-૭૧૦)

કામક્ષીણના ઓપધો:—

એક દિવસ રાજાએ કોકદેવને પૂછ્યું કે, પંખિણી કઈ રીતે જીતી તેનો ભેદ વિસ્તારથી કહો. પ્રત્યુત્તરમાં કોકદેવે કહ્યું કે, કંઠર્પના ત્રણ સ્થાન છે. જેનું વર્ણન વિસ્તારથી કહું છું. એક તાળવે, બીજું ડેયે અને ત્રીજું ઇંદ્રી-યોનિએ. જેને કંઠર્પનો વાસ તાળવે હોય, તે ઉત્તમ લક્ષણ છે. જેના ડેયે કંઠર્પનો વાસ હોય, તે મધ્યમ લક્ષણ છે. જે પુરુષને કંઠર્પ ઇંદ્રીએ હોય, અને સ્ત્રીને યોનિએ વાસ હોય તે અધમ લક્ષણ બાણુવું. યોનિ ઇંદ્રીના યોગે બ્રહ્મત થાય તે સ્ત્રી તથા પુરુષને પરસ્પર પ્રીતિ થાય છે. પરંતુ તતલક્ષણ દ્રાવ થાય તે અધમ લક્ષણ છે. કોકદેવ કામક્ષીણ પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિનો એક ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, ચાર ટાંક (પૈસાભાર) સૂંઠ અને પાંચ ટાંક આસંધ લઈને વાટીને ચૂરણ કરીને, દૂધમાં ઉકાળીને પીવાથી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. બીજો ઉપાય આ પ્રમાણે છે, એકવીસ ટાંક પીંપર લઈને ગાયના બશેર દૂધમાં ઉકાળીને, પીંપર કાઢી લઈને સૂકવીને, ઝીણી વાટી નાખવી, તેમાં એકત્રીસ ટાંક નિવાત મૂકીને, આ ઔષધો બે પૈસાભાર લઈને, ઉપર ગરમ દૂધ પીવાથી, કામક્ષીણ સ્ત્રી-પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. વળી જે પુરુષને સ્ત્રીની યોનિ ભેઠને જ કામ બ્રહ્મત થતો હોય, તેને પશ્ચ ઇંદ્રીએ કંઠર્પનો વાસ બાણુવો. આવા પુરુષે ખારેકનો ઠંજીઓ લઈને પાણીમાં ધસીને દિવ

પર લેપ કરવાથી વીર્યસ્થંભન થાય છે. આ સિવાય બીજા પણ ઘણા ઉપાયો છે, જે આગળ કહેવામાં આવનાર છે. તે ઉપાયોનો ઉપચાર કરવાથી સંસારમાં પુરુષ સ્ત્રીને જીતશે. જૂઠાજૂઠા શુચવાળા દ્વ્યપ્રકારના પેદાનો, આ સાતમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો. કવિ શ્રી નરખદાચાર્ય કહે છે કે, (હે આતાનનો ! તમે) તે આજે સાંભળો. (૭૧૧-૭૨૮)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખદાચાર્ય વિરચિત કોકશા-
સ્ત્રમાં મદનજગતિ નામનો સાતમો અધિકાર
સંપૂર્ણ ॥ ૭ ॥

આઠમો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ પોતાની ઈષ્ટદેવો માતાંગિની પાસે રક્ષણ માગીને, કોકદેવ મારફતે લૈરવસેન રાજાને આઠમા પ્રકારમાં કામશાસ્ત્રનાં ઔષધો બતાવતાં પહેલાં ચરોરની ઉત્પત્તિ બતાવતાં કહે છે કે, પુરુષનું શુદ્ધ વીર્યને સ્ત્રીના શુદ્ધ રજનો મૈથુન કરતાં સંયોગ થતાં સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે. (૭૨૬-૭૩૭)

સ્ત્રી તથા પુરુષની ઉત્પત્તિ:—

જેમ અરણ્યના લાકડાને ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સ્ત્રીનું રક્ત-રજ અને પુરુષના બિંદ-વીર્યનો સંયોગ થતાં ગર્ભ બંધાય છે. મૈથુન કરતી વખતે જે પુરુષનું વીર્ય વધારે હોય તે સ્ત્રીનો રજ થોડો હોય તો ગર્ભમાં પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીનો રજ વધારે હોય અને પુરુષનું વીર્ય ઓછું હોય તો ગર્ભમાં સ્ત્રી ઉત્પન્ન થાય છે. વીર્ય અને રજ બંને મૈથુન કરતાં સરખાં

હોય તો ગર્ભમાં નપુંસક ઉત્પન્ન થાય છે. વીર્ય અને રક્ત બંને શુદ્ધ હોય તો જ ગર્ભ રહે છે. જો વીર્યમાં વિકાર હોય તો ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી. અને સ્ત્રીના રજમાં વિકાર હોયતો ગર્ભ સારો થતો નથી આનાં લક્ષણ આચાર્ય શ્રી નરખદ કહે છે કે હું કહું છું. ” (૭૩૮-૭૪૩)

પુરુષવીર્ય અને સ્ત્રી રક્તાના દોષો:—

વીર્યમાં વાત, પિત્ત અને સ્થેષ્ઠના વિકાર હોય છે. વાત વિકાર હોય તો ગ્રંથિ બંધાય છે. પિત્ત હોય તો પડ્ડ જેવું વીર્ય હોય છે. સ્થેષ્ઠ વિકાર હોય તો શીઘ્ર જેવું વીર્ય હોય છે. વાત પિત્તનો વિકાર હોય તો વીર્ય પાતળું હોય છે. વાત સ્થેષ્ઠનો વિકાર હોય તો વીર્ય દ્રઢ જેવું દેખાય છે. અને પિત્ત સ્થેષ્ઠનો વિકાર હોય તો વીર્ય છાશ જેવું દેખાય છે. આ પ્રમાણેનો કાર્ષ્ણ્ય વિકાર વીર્યમાં હોય તો સ્ત્રીને ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી ને શ્રમ ફાગટ બાય છે. તેથી વીર્યની પરીક્ષા કરીને, તે પ્રમાણે ઔષધોપચાર કરીને વીર્ય શુદ્ધ કરવાથી ઉત્તમ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્ત્રી રક્તાના ચાર ભેદ છે. પહેલો લાખના રંગ જેવો, બીજો કાળો રંગ, ત્રીજો મામસીઆ જેવો અને ચોથો પતંગના રંગ જેવો, આ ચાર રંગ શુદ્ધ રક્તાના હોય છે. સિંદૂરીયો રંગ હોય તો વાય વિકાર બાજુવો. મજીઠ જેવો રંગ હોય તો પિત્ત વિકાર બાજુવો. ઠંકુ જેવો રંગ હોય તો સ્થેષ્ઠ વિકાર બાજુવો. એકે રંગ ન હોય તો વાત પિત્તનો વિકાર બાજુવો. શીઘ્ર જેવું રક્ત દેખાતું હોય તો પિત્ત સ્થેષ્ઠનો વિકાર બાજુવો. જે વિકાર-દોષ હોય તે દોષનો ઔષધોપચાર કરવાથી ઉત્તમ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે. (૭૪૪-૭૫૧)

વીર્ય તથા રક્તદોષ નિવારણુ ઔષધો:—

મધુ, પીંપર, સાકર ને દ્રાક્ષ પિત્ત વિકારવાળા પુરુષને આપવી. દ્રઢમાં આસંધ આપવાથી પુરુષના વાય વિકારનો નાશ થાય છે. સાકર, જીરું ને માલકાંગણી તથા વરિઆળીને સવારમાં ફાકવાથી પુરુષના પિત્તવિકારનો નાશ થાય છે. ત્રિકલા, ત્રિગુડુ, અને સાકરમૂલ

જે બધાં ઔષધો સરખા ભાગે લઈને, વાટી ચૂરણ કરીને દૂધ સાથે લેવાથી સ્થૂંભ વિકારનો નાશ થાય છે. મિશ્ર વિકાર માટે ઔષધો મિશ્રિત કરવાથી મિશ્ર વિકારનો નાશ કરે છે અને પુરુષનું વીર્ય શુદ્ધ કરે છે. આગળ ઔષધો વિસ્તારથી કહેલાં હોવાથી અહીં દ્રવ્યોમાં કહ્યાં છે.

નાગપુષ્પ, બલ પડવાસ, જેઠીમધ અને આસંધનું મધમાં ભક્ષણ કરે તો સ્ત્રીના વાયવિકારનો નાશ કરે છે. દ્રાક્ષ, મધુ, કડૂ, એત્રચી અને લવિંગ, બીજેરાના રસમાં આપવાથી સ્ત્રીના પિત્તવિકારનો નાશ કરે છે. આ બંને ઔષધો લેવાં કરીને સ્ત્રીને આપવાથી સ્થૂંભ વિકારનો નાશ થાય છે વળી પીત્તપાપટો ઉકાળીને મધ સાથે સ્ત્રીને આપવાથી સ્ત્રીના રક્તના બધા દોષોનો નાશ થાય છે. અને સ્ત્રી તતકાલ ગર્ભ ધારણ કરે છે. કવિ નરમદ કહે છે કે, આવી સ્ત્રી વીર્યવાન બાળકને જન્મ આપે છે. (ઉપર-૭૬૧)

વીર્ય વૃદ્ધિના ઉપાયો:—

કોકટેવ રાબને કહે છે કે, કામક્ષીણ પુરુષ કે જેની ઇંદ્રો ઊઠતી જ નથી, તેના ઔષધો કહ્યું છે તે સાંભળો. ચીણુકબાબા, અકલગરો મૂચલીકંક, ધોળા અને કાળા કોપ્તબાના બીજ, કૌયા, એખરાનાં બીજ, નાગકેશર, માલકાંગણી, બાયફલ, બવંત્રી, તજ અને તમાલ-પત્ર, આટલી વસ્તુઓ સરખા ભાગે લઈને, વાટીને ચૂરણ કરીને, તેમાં એક ટાંક કપૂર, એક ટાંક શુદ્ધ, બે ટાંક સૂંઠ અને ચાર ટાંક વિજયા વાટીને સૂક્ષ્મ ચૂરણ કરીને મેળવીને, વસૂથી બધાં ઔષધો ચાળીને, મધ અથવા ગોળ સાથે એકેક રૂપેઆભારની ગોળી તૈયાર કરવી. આ તૈયાર કરેલી એકેક ગોળી સવારે લેવાથી પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. (૭૬૨-૭૭૦)

જે સ્ત્રી-પુરુષનો તાણ બાજરો હોય અને કામક્ષીણ હોય તેને ઉનાળામાં સ્ત્રીસંગ કરવો નહિ તેનું ઔષધ આ પ્રમાણે છે. ગરમ દૂધની અંદર ખાંડ, ખજૂર નાખીને, તે ગરમાગરમ દૂધ પીવાથી બાજરો તાણ મટી જાય છે. જે પુરુષનું હૈયું જનરૂ

હોય તેનું લક્ષણ એ છે કે, જ્યારે સંભોગ કરીને જોડે ત્યારે તેનું હૈયું બહુ ધ્રુજે છે. આ બજારા હેયાનું બીજું ઔષધ આ પ્રમાણે છે એક શેર અજમાનાં ફોતરાંને ભાંગરાના રસના સાત પૂટ આપીને, તેમાં પોસ્ત, આકડાનાં ફૂલ, નિર્ગુંડી, અરડૂસો, હરડેદલ, બહેડાદલ, સરધુફૂલ, ખેરકુંપલી ક્ષીરનો કંદ અને મરી અઠાર અઠાર ટાંક ભેગાં કરીને સૂકવીને, બારીક વસ્ત્રથી ચાળીને નાંખવા. પછી આ ભેગાં કરેલાં ઔષધોની ગોળ અથવા મધથી ગોળી વાળીને દિવસમાં ત્રણ ટાંક પ્રમાણે સવારમાં લઈને, ઉપર દૂધ પીવાથી બજારા હેયાવાળા પુરુષનું હૈયું કઠન થાય છે, વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે અને વીર્યસ્થંભન થાય છે. (૭૭૧-૭૭૯)

જે પુરુષની ઈંદ્રી જિઠ્ઠી ન હોય તેનાં ઔષધો આ પ્રમાણે બાણવાં. લવિંગ, અગર, તવખીર, તજ, તમાલપત્ર, બાયફૂલ, બવંત્રી, નામકેશર, પીંપર, સૂંઠ, કાળો વાળો, કમલકાકડી, કપૂર, છૂરૂ વગેરે સારા ચોક્ખા સરખા ભાગે લઈને, વાટી ચૂરણ કરી નાખીને, ચૂરણથી અડધી ખાંડ નાખીને, હથેલીમાં લઈને ફાકડો મારી જઈને ઉપર ઠંડુ પાણી સવારમાં પીવાથી, પ્રમેહ વગેરે સર્વ રોગોનો નાશ થાય છે. અને ઈંદ્રી મૂશલ જેવી મજબૂત થાય છે. વળી બીજો એક ઉપાય આ પ્રમાણે છે. મરી, દાલચીની, ખસખસ, હલોલ બીજ એકવીશ, સૂઆ, સૂંઠ, કમલકાકડી, મોચરસ વગેરે ઔષધો નવટાંક નવટાંક લઈને તેમાં ત્રણ પૈસાભાર નાગ મેળવીને, મધથી ગોળી બાર જેવડી બનાવવી, ને સાંજના એકેક ગોળી લેવાથી ઈંદ્રી જાગ્રત થાય છે. અને સંભોગ સુખમાં આનંદ આવે છે. વળી કાળી તુલસીનાં નવટાંક બીજડાં લઈને ગોળથી ગોળી બાંધીને અઢી ટાંક ખાવાથી શરીરમાં કાંતિ વધે છે અને એક દિવસમાં દશ સ્ત્રી ભોગવવા જેટલી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે (૭૮૦-૭૮૯)

અમરસુંદરી ગુટીકા—

વીર્યવૃદ્ધિના સામાન્ય ઔષધો વર્ણવીને હવે કવિ રસાયણો-
નું વર્ણન કરે છે—વજ્રભસ્મ આર ભાગ, અશ્વક ભસ્મ આર

ભાગ, સોનું ચાર ભાગ, અને શુદ્ધ પારો ચાર ભાગ, આ સર્વ રસ ભેગાં કરીને, કેઠબરી અને કાંતિ રસનાં તે ઔષધોને સાત પૂટ આપીને ચૌદ દિવસ સુધી ખરલ કરીને, માટીના સંપૂટમાં ઘાલી, બૂધરચત્રમાં નાખીને આઠ પહોર લાકડાંથી ગરમ કરીને, ઉતારી લઈને, સઘળાં ઔષધોને વાટીને સૂક્ષ્મ કરીને, મરી પ્રમાણે ગોળી બનાવવી. આ ગોળીને અમરશુદરી ગોળી કહેવાય છે. આ ગોળીનું છ મહિના સેવન કરવાથી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. અને શરીરની કાંતિ પણ વધે છે. જ્યાંસુધી આ ગોળીનું સેવન કરીએ, ત્યાંસુધી ખાટું, ખાડું ખાતું નહિ (૭૬૧-૭૬૯)

સોનું, રૂપું, પારો, ગંધક અને નાગ સરખા ભાગે લઈને સરખા આદ્રકરસમાં મર્દન કરીને, ચિત્રક રસમાં આઠ પહોર ખરલમાં ઘૂંટીને, લોહ સંપૂટમાં નાખીને, અડાઈઆ છાણાને એક પહોર તાપ આપીને, ગજપૂટ દીધા પછી ચૂર્ણ કરવું. અને તેમાં મધ તથા પીપર નાખીને ચણોઠી પ્રમાણે રસની ગોળી કરો. આ ગોળીથી જીર્ણ તાપ, પ્રમેહ, પાંડુરોગ અને સંગ્રહણી વગેરે રોગો જાય છે. દુર્બલ માણસ બલવાન થાય છે, કાંતિવાન થાય છે અને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. કવિ નરખદ કહે છે કે બીજા વળી ઔષધના પ્રકાર કહ્યું છું. (૮૦૦-૮૦૬)

ત્રેલોકચિંતામણિ રસ—

ચોખ્ખો ટંકણખાર લઈને, આઠડાનાં દૂધનો પૂટ આપીને, માટીના સંપૂટમાં મૂકીને, એક પહોર ગરમ કરીને, ઉતારી ઠંડા કરીને ચૂરણ કરવું. ચૂરણની બરાબર મારેલો પારો ભેગો કરીને પારાનો ચોથો ભાગ વૈકાંત (એક જાતનો હીરો) ભેગો કરીને, સરખામૂલના રસના સાત પૂટ ઈર્ષને, સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરીને, વસત્રાળ કરીને, ચૂરણથી અડધોભાગ ટંકણખાર અને ટંકણખારથી અડધો ભાગ નાગ એકઠો કરીને, સઘળાં ચૂરણની બરાબર મરી નાખીને, વાટી નાખીને બીજેરાના રસમાં સાત દિવસ સુધી ખરલ કરીને પછી સાત દિવસ સુધી આદ્રના રસથી મર્દન કરીને, ચાર ચણોઠી જેટલો રસ રોજ લેવો જોઈએ. આ રસ ત્રેલોકચિંતામણિ છે. આ

ત્રેલોક્યચિંતામણિ રસ લેવાથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરે છે. ખલ અને ક્રાંતિ વધે છે. વૃદ્ધ પશુ યુવાન બને છે. કાસ, સંઘળી ભાતના તાવ, અસાધ્ય રોગો વગેરેનો પણ નાશ થાય છે. કવિ નરબદ્ધ કહે છે કે-રસરતનાકર નામના ગ્રંથના ચિકિત્સા ખંડમાંથી મેં આ વર્ણન કર્યું છે. (૮૧૦-૮૩૧)

મહાદેવી ગુટીકા—

કપૂર, અફીણ અને હોંઝલોક સરખા ભાજે લઈને, એક દિવસ કાળા ધંતૂરાના રસમાં મર્દન કરીને, એક માસા પ્રમાણની, ગોળી કરીને, ઘી અને સાકરમાં અથવા પાનના ખીડામાં તે ગોળી, દિવસની છેલ્લી યે ઘડીયોમાં ખાવાથી હથ ઘડી સુધી વીર્યસ્થંભન થાય છે. આ ગોળીનું નામ મહાદેવી ગુટીકા છે. (૮૩૨-૮૩૬)

મદનકામેશ્વર રસ—

પારો, ગ્રંધક, ધતૂરાનાં બીજ, વિજયા, સમુદ્રશેષ, દેવદારૂ, કાયકુંડરી, લવિંગ, ઈસબંધ, બાયફલ, બવંત્રી, અકલમરો, કપૂર, અફીણ, પીપર, અજમોઢ, ચોકળો લોખાન, સર્વ સમભાજે એકઠાં કરેલા ઓપધના ત્રીજા ભાગનો ગોળ મેળવીને, અરીઠા જેવડી ગોળી કરીને, સંધ્યાકાળે એકેક ગોળી લઈ ને, ઉપર દૂધ, ભાત ખાવાથી ખલપુષ્ટિ અને હથ ઘડી સુધી વીર્યસ્થંભન કરે છે. આ ઓપધનું નામ મદનકામેશ્વર રસ છે. (૮૩૭-૮૪૭)

આસંધિ સારી લાવીને, સૂક્ષ્મ વાટી નાંખીને વસ્ત્રમાળ ચૂરણ કરીને, સરખી ખાંડ ભેગી કરીને સવરમાં ખાવાથી શરીરની ક્રાંતિ વધે છે. અને મહોન્મત્ત સ્ત્રી વશ થાય છે. આ પ્રમાણે કામક્ષીણના ઓપધ કદમાં વિશેષ ભણવાની ઈચ્છા રાખનારે વૈધકનાં બીજાં ગ્રંથો જોવાં. શ્રી નરબદ્ધ કવિરાજ કહે છે કે, હથ અધિકારનાં બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારો પૈકીનો કોકચેપાઈનો આક્રોશ પ્રકાર તમે આજે સાંભળો. (૮૪૮-૮૫૩)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદ્ધાચાર્ય વિરચિત

કોકશાસ્ત્રમાં કામક્ષીણ ઓપધકરણનામનો

આક્રોશ પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

નવમો અધિકાર

કંઠપં સ્થિર કરવાના ઉપાયો:—

મંગલાચરણમાં કવિ સિદ્ધિને આપનારી દેવીનું ધ્યાન કરવાનું કહીને કામદેવને સ્થંભન—વશ કરવાનાં ઔષધો બતાવતાં કહે છે કે, તેલનું તેલ સારું ઉકાળીને, તેમાં સિંધવ નાખીને. તે તેલ મસ્તકમાં નાંખવાથી કામદેવ સ્થિર થાય છે સિંધવવાળા તે તેલનું ચરીરે મઠ્ઠન કરીને, ન્હાઈ શકાય તેવા ઘણા ગરમ પાણીએ ન્હાઈને દ્રાક્ષ, હરીતકી (નાની હરડે), એલચી અને ઠાડમની છાલ, આ ચાર વસ્તુઓ એકઠી કરીને, સરખા ભાગે લઈને, વાટીને, સવારમાં વાસી પાણીનાં સાત ચળૂ કરવાથી, અને તેના ઉપર ગાયત્રી છાંય પીને, તેના ઉપર પાનમાં એલચી અને સોપારી ખાવાથી કામદેવ સ્થિર થાય છે. (૮૫૪-૮૬૫)

કામજ્વરની શાન્તિનો ઉપાય:—

કેવડીના ગર્મની રજ, કપૂર, એલચી તથા સુખડનો ભૂકો, આ ચારે ઔષધો સરખા ભાગે લઈને, શિલારસથી મઠ્ઠીને, ચણોડી જેવડી ગોળી બનાવીને, તે ગોળીને સંભોગ પછી સ્ત્રીની યોનિમાં રાખીને, જે ઘડી પછી બહાર કાઢી લઈને, છાંયડે સૂકવવી. જે વખતે કામજ્વર ચઢે, તે વખતે તે ગોળીને અગ્નિ ઉપર મૂકીને, વસ્ત્ર ઓઢીને, ધૂણી લઈને એક ક્ષણ સૂઈને જાગે ત્યારે કામજ્વર શાંત થઈ ગયો હોય છે. સંધ્યાકાળે જાગતાત અથવા રૂધ ભાત ખાવાથી વિશેષે કરીને કામજ્વરની પીડા સંતાપતી નથી (૮૬૬-૮૭૨)

સ્ત્રીના કામજ્વરની શાન્તિનો ઉપાય:—

સરસીયું ગરમ કરીને, તેમાં સિંધવ વાટીને નાખીને, તે તેલ માથામાં ઘાલીને, સિંધવવાળું સરસીયું, પીડી તથા ઢહી

આખા શરીરે મર્દન કરીને, ઉપર ન્હાઈ શકાય તેવા ગરમ પાણીથી સ્નાન કરીને, હરડેદલ, દ્રાક્ષ અને સાકર ખાઈને, ઉપર જે ગોળી બતાવી ગયા તે ગોળીની ધૂણી વસ્ત્ર ઝોઢીને લેવાથી, સ્વપ્નમાં સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. અને પુરુષ સાથે સંલોગ કર્યા જેટલી તેણીને શાંતિ થાય છે. (૮૭૩-૮૭૭)

લિંગવૃદ્ધિનો ઉપાય:—

તેલ તથા માખણને ભેગાં કરીને લિંગ ઉપર લેપ કરીને, મરેલાં અળસીઆને (અળસીઓ મારેલો નહિ, પણ કુદરતી રીતે મરેલો હોવો જોઈએ.) ખાળીને, તે રાખ લિંગ ઉપર બહરાવી, તેના ઉપર ખારોક વસ્ત્ર ખાંધીને, ઉપર સુખડી, બદામની મીજ, આદાળી, વગેરે સારી વસ્તુઓ ખાવાથી અને ખાંડ, ખાટું નહિ ખાવાથી, સાત દિવસ આ પ્રયોગ કરવાથી લિંગ સાંભલા જેવું બહુ થાય છે. (૮૭૮-૮૮૧)

યોનિ સંકોચનના ઉપાયો:—

ધંતૂરાનાં ખીજ, માયા, અજમો, માંગફલ, કણેર રાત્રી અને પીળીનાં ફૂલ, આ છ ઔષધો સમભાગે લઈને, શિલારસથી ગોળી બુવાર જેવડી કરીને, તે ગોળી છાંયડે સૂકવીને યોનિમાં મૂકવી. પછી યોનિ ઉપર ગોરૂ ઘસીને લેપ કરવાથી, યોનિમાં સોય પેસવા જેટલી પણ જગ્યા રહેતી નથી. આ ઉપાય સિવાય ખીજે યોનિ સંકોચનનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે. આસંધ, વજ, કોષ્ઠ, બલનાગ, બલ અને ગજપીપર, સરખા ભાગે લઈને, ભેંસના માખણમાં મર્દન કરીને યોનિ ઉપર લેપ કરવાથી રુમરટીપિકા ગ્રંથના મતે યોનિસંકોચન થાય છે. (૮૮૨-૮૮૧)

નીલ કમલ, સફેદ કમલ, કેશર, મધુ અને સાકર. આ દ્રવ્યોનો સ્ત્રીની નાભિ ઉપર લેપ કરવાથી યોનિસંકોચન થાય છે. કામી પુરુષને યોનિસંકોચન બહુ પ્રિય હોય છે. (૮૮૨-૮૮૪)

જે સ્ત્રીના સ્તન ઢીલા હોય, તેણીના સ્તન ઉપર ખીજડાની ખીચડી લઈને, તેનું મર્દન કરીને રસ કાઢીને, તે રસ સ્ત્રીના

વાડકીમાં ખરડીને, વાડકી ત્રણ દિવસ સ્તન ઉપર ખાંધી રાખીને, ત્રીજા દિવસે વાડકી છોડી દેવાથી સ્તન કઠન શ્રીફલ જેવા થાય છે. (૮૯૫-૮૯૭)

વર્ષાઋતુમાં નિરંતર સ્ત્રી સંગ કરવો નહિ. અતિ સંલોગ કરવાથી નાડીમાંથી બધું કૌવત નીતરી જવાથી શરીર ખાલી પડી જાય છે. સંલોગ કર્યા પછી પાણી પીવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી શરીરનું બલ ક્ષીણ થઈ જાય છે. સંલોગ કર્યા પછી સાકર નાખેલું ગરમ દૂધ પીવાથી અને ઉપર પાન તથા જુદી જુદી જાતનાં પકવાન ખાવાથી શરીરમાં વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. અને તાકાત ઘટતી નથી. આ પ્રમાણે કૈકદેવે સ્ત્રી જીતવાના પ્રકારો સંક્ષેપથી કહ્યા. જુદા જુદા ગુણોવાળા કૈકયોપધાના દશ પ્રકારો પૈકીનો કવિ નરબદ કહે છે કે આ નવમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો તે તમે આજે સાંભળો (૮૯૮-૯૦૪)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં
કંદર્પ સમકરણ નામનો નવમો અધિકાર
સમાપ્ત ॥ ૯ ॥

દશમે અધિકાર

દશમા અધિકારના મંગલાચરણમાં કવિ પોતાની ઈષ્ટ દેવી ચંડિકા પાસે રક્ષણ માગીને, કોકટેવે ભૈરવસેન રાજાની આગળ કહેલાં લોગના ચોરાશી આસનોનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે, બચપણમાં જ્યારે શરીર સુકોમળ હોય ત્યારે આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સ્ત્રી અને પુરુષ બંને જણાએ આ આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ આસનોનો અભ્યાસ કર્યા પછી કાંતો તેનો ઉપયોગ યોગ સાધવા કરવો જોઈએ, અથવા તો લોગ લોગવવામાં કરવો જોઈએ. જે માણસ આસનભેદને જાણતો નથી તે મૂર્ખ બાપરો સ્ત્રીનું સુખ શી રીતે પામે ? જેમ રામ-ચંદ્રજીએ રાવણ પાસેથી સીતાને પાછી મેળવવા માટે જિંઠા સાગર પર પૂલ બાંધી વાંઢરા, માંકડા અને રીંછોનું સૈન્ય સમુદ્રની પેલે પાર ઉતાર્યું હતું તેમ સ્ત્રીના મહસાગરનો પાર કોકટેવ જ પામી શક્યો. કવિ કહે છે કે, આ કોકટેવ ચોરાશી આસનનો જ્ઞાતા હોવાથી પંખિણી યોગિનીને જીતી શક્યો હતો. આ ચોરાશી આસનનું વર્ણન કવિ નરખંડે આ પ્રમાણે કરેલું છે. (૬૦૫-૬૨૩)

૧ પુરુષાસન પુરુષની માફક સ્ત્રી સંલોગ કરે તે પુરુષાસન જાણવું. તે સર્વ તિથિએ બાલા યોવના પકિની કરે છે. આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૬૨૪-૬૨૫)

૨ સમાસન સીધી રીતે સંલોગ કરવો તે સમાસન જાણવું. સર્વ તિથિએ, સર્વ જાતિની સ્ત્રીઓને આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૬૨૬)

૩ વિષમાસન એક પગ જિંથા રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે વિષમાસન જાણવું પાંચમ અને સાતમે તરૂણી યુવાન હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૬૨૭-૬૨૮)

૪ ખોડીખારાસન—એ પગ ભાંગ્યા રાખીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ખોડીખારાસન બાણવું. આ આસનથી ત્રીજ અને અગિયારશ દિવસે ખાલા યોવના ચિત્રિણી સ્ત્રીને સાતમી કલા દ્રવે છે. (૬૨૬-૬૩૦)

૫ વિપરીતાસન—પુરુષની માફક સ્ત્રી સંગ કરે, પુરુષના મુખે સ્ત્રી ચુંબન કરે તે વિપરીતાસન બાણવું. આ આસન યોગ તથા ભોગ ખંતેમાં ઉપયોગી છે. આઠમ અને નોમના દિવસે મનોરમ યોવના પદ્મિનીને આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૬૩૧-૬૩૨)

૬ દોયપદખંધાસન—ખલા ઉપર એ પગ મૂકીને, જે સંગ કરાવે તે દોયપદખંધાસન બાણવું. આઠમ અને દશમના દિવસે પ્રોઠા હસ્તિની સ્ત્રીને આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૬૩૩-૬૩૪)

૭ એકપદખંધાસન—એક પગ ખલા ઉપર અને બીજો પગ જમીન ઉપર રાખીને, જે સંગ કરાવે તે એકપદખંધાસન બાણવું. તેરશના દિવસે ખાલયોવના પદ્મિની સ્ત્રીને આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે (૬૩૫-૬૩૬)

૮ કડુખલાદ્વિપદાસન—કાખમાં એ પગ રાખીને, જે સંગ કરાવે તે કડુખલાદ્વિપદાસન બાણવું. પાંચમ અને છઠના દિવસે મનોરમ યોવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેણીની નવમી કલા દ્રવે છે. (૬૩૭-૬૩૮)

૯ એકપગકડુખલાસન—કાખમાં એક પગ રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે એકપગકડુખલાસન બાણવું. આઠમ અને તેરશના દિવસે મનોરમ યોવના હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેરમી કલા તેણીની દ્રવે છે. (૬૩૯-૬૪૦)

૧૦ સન્મુખાસન—સન્મુખ રહીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સન્મુખાસન બાણવું. દશમ અને પૂર્ણિમાના દિવસે ખાલયોવન-

વાળી પદ્મિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેણીની સોળમી કલા દ્રવે છે (૬૪૧-૬૪૨)

૧૨ જાનુચુગ્માસન—જે ઢીંચણ એકઠા રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જાનુચુગ્માસન બાણવું. ચોથ અને પાંચમના દિવસે બાલયોવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રીને આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૬૪૩-૬૪૪)

૧૨ પદ્મવેષિતકંઠાસન—ગરહનને જે પગ ફરતા વીંટીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પદ્મવેષિતકંઠાસન બાણવું. અગિયારશ અને બારશના દિવસે તરૂણ યોવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રીને આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૪૫-૬૪૬)

૧૩ પૃષ્ઠાંગુષ્ઠાસન—પૂઠે જાંચી થઇને પગના અંગૂઠા પકડીને જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પૃષ્ઠાંગુષ્ઠાસન બાણવું. એકમના દિવસે મનોરમ યોવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રીને આ આસનથી પહેલી કલા દ્રવે છે. (૬૪૭-૬૪૮)

૧૪ નાગપાશાસન—નાગપાશની મારફત, જે સ્ત્રી લોગ લોગવે, તે નાગપાશાસન બાણવું. પાંચમ અને છઠના દિવસે બાલયોવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૬૪૯-૬૫૦)

૧૫ વીરાસન—જમણા પગ ડાબા પગ ઉપર રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે વીરાસન બાણવું. જઠર યોવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ત્રીજના દિવસે આ આસનથી ચોથો કલા દ્રવે છે. (૬૫૧-૫૨)

૧૬ પદ્માસન—જમણા ઢીંચણ ડાબા ઢીંચણ ઉપર અને ડાબા ઢીંચણ જમણા ઢીંચણ ઉપર રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પદ્માસન બાણવું. પ્રાંઠ વયવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી નોમ અને દશમના દિવસે આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૩-૬૫૪)

૧૭ ચક્રાસન—સ્ત્રી અને પુરુષ સંલોગ કરતી વખતે, ચક્રની મારફત યોનિ સંલોગ કરતાં કરતાં ફેરવે તે ચક્રાસન

બાણુવું. મનોરમ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી, સાતમ અને આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૫-૬૫૬)

૧૮ ગૂઢાસન—સંભોગ કરતી વખતે, તડાતક સંગ સ્ત્રી જુદા જુદા આસનો માંડીને કરે તે ગૂઢાસન બાણુવું. તદ્દષ્ટ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૭-૬૫૮)

૧૯ દૃઢાસન—પુરુષ પોતાની ઈંદ્રો સ્ત્રીની યોનિમાં ઘાલી રહે, તળેથી સ્ત્રી પોતે સંગ કરે તે દૃઢાસન બાણુવું. બાલ-યૌવનવાળી શાખિની સ્ત્રી, અગિયારશ અને બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૯-૬૬૦)

૨૦ પદ્મપ્રસ્તારાસન—પગ બે પહેાળા રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પદ્મપ્રસ્તારાસન બાણુવું. બાલયૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી નોમ અને દશમના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૧-૬૬૨)

૨૧ ગોકુણ્ડાસન—એક પગ ઊંચો રાખીને, બીજો પગ જમીન પર રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ગોકુણ્ડાસન બાણુવું. મનોરમયૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી પાંચમ અને આઠમના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૩-૬૬૪)

૨૨ સુખપદ્માસન—બે પગ ભેગા કરી ઊંચા કરીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સુખપદ્માસન બાણુવું. જઠર યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી બારશ અને તેરશના દિવસે, આ આસનથી બીજી તથા બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૫-૬૬૬)

૨૩ હળસીઆસન—પુરુષને નીચે બેસાડીને ઉપર સ્ત્રી બેસીને, પુરુષના હાથ બે પકડી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે હળસીઆસન બાણુવું. તદ્દષ્ટ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સર્વ તિથિએ, આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૭-૬૬૮)

૨૪ કૂંદાસન—પુરુષને ઢીંચણ બર રાખીને, હાથ ઉપર બેસીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કૂંદાસન બણવું. ખાલ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી ત્રીજ તથા આઠમના દિવસે, આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૬-૬૭૦)

૨૫ જાતપ્રસુતાસન—સ્ત્રી જેવી રીતે બાળકનેા જન્મ આવે છે, તેવી રીતે પગ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જાતપ્રસુતાસન બણવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સાતમના દિવસે, આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૬૭૧-૬૭૨)

૨૬ કરચરણોખજ્જાસન—ખંને હાથ અને પગ ખાંધીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કરચરણોખજ્જાસન બણવું. ખાલ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી આઠમ અને નોમના દિવસે આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૬૭૩-૬૭૪)

૨૭ મુખપૃષ્ઠાસન—ધંમર ઉપર પાછળ મુખ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મુખપૃષ્ઠાસન બણવું. ખાલ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી તેરશ અને ચૌદશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે (૬૭૫-૬૭૬)

૨૮ ચક્રાસન—ડાબે પગ ગરબન પાછળ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ચક્રાસન બણવું. ખાલ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૭૭-૬૭૮)

૨૯ કુટુખલાસન—પડખાભેર સૂઈ રહી પગ ભિંચો કરીને જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કુટુખલાસન બણવું. પ્રોઠા ચિત્રિણી પાંચમના દિવસે આ આસનથી છઠ્ઠી કલા દ્રવે છે. (૬૭૯-૬૮૦)

૩૦ યથાસુખાસન—સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને જે રીતે સુખ ઉત્પન્ન થાય, તે રીતે સંગ કરવો તે યથાસુખાસન બણવું. ચારે યૌવનવાળી ચારે જાતિની સ્ત્રીઓ, સર્વ તિથિઓએ આ આસનથી, સોળમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૧-૬૮૨)

૩૧ ખુંટીઆસન—પુરુષને ચત્તો સૂવાડીને સ્ત્રી સંભોગ માટે ઉપર બેસીને, યોનિમાં લિંગનો પ્રવેશ કરાવીને, પોતે સંગ કરે તે ખુંટીઆસન બાણવું. જઠર યૌવનવાળો પદ્મિની સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૩-૬૮૪)

૩૨ માખપ્રસ્થાસન—જમીન ઉપર બંને પગ લાંબા કરી બેસી, ઉપર પુરુષને બેસાડીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે માખ-પ્રસ્થાસન બાણવું. યૌવન વયવાળો પદ્મિની સ્ત્રી સાતમના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૫-૬૮૬)

૩૩ પ્રસ્થાસન—જમીન પર પુરુષને બેસાડીને, ઉપર પોતે બેસીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પ્રસ્થાસન બાણવું. મનોરમ યૌવન-વાળો ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૭-૬૮૮)

૩૪ સીકાસન—પુરુષને નીચે બેસાડીને, તેની સન્મુખ લાંબા પગ ઘાલી, સ્ત્રી સીકા ઉપર બેસીને, ઈંદ્રી યોનિમાં ઘાલીને સીકાની દોરી ઉપર નીચે કરવાથી સ્ત્રી પશુ જિંથે જાય અને નીચી આવે, આ બીટે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સીકાસન બાણવું. જઠર યૌવનવાળો પદ્મિની અને ચિત્રિણી સ્ત્રી પૂર્ણિમાના દિવસે આ આસનથી પૂર્ણ (પંદરમી) કલા દ્રવે છે. (૬૮૯-૬૯૧)

૩૫ કૂચાસન—એક હાથે સ્તન પકડાવે અને બીજા હાથે વેણી પકડાવીને જિગડી રહી, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કૂચાસન બાણવું. મનોરમ યૌવનવાળો ચિત્રિણી સ્ત્રી પડવાને દિવસે આ આસનથી બીજી કલા દ્રવે છે. (૬૯૨-૬૯૩)

૩૬ જિગડાસન—જિગડી રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જિગડાસન બાણવું તરુણ યૌવનવાળો હસ્તિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૯૪)

૩૭ પગતલી દીપાસન—એ પગ આકાશ તરફ જિંથા રાખીને તળે હીવો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પગતલી દીપાસન બાણવું. મનોરમ યૌવનવાળો પદ્મિની અને ચિત્રિણી સ્ત્રી બીજના દિવસે આ આસનથી ત્રીજી કલા દ્રવે છે. (૬૯૫-૬૯૬)

૩૮ છત્રાસન—પુરુષને નીચે સીધો સૂવાડીને ઉપર છત્રની માફક રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે છત્રાસન બાબુવું. તરુણ યૌવન વાળી પત્નિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી અગિયારમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૭-૬૬૮)

૩૯ મહાપાનાસન—મહાપાન કરી અથવા બીજા કેરી પદાર્થો વાપરીને મહોન્મત્ત બનીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મહાપાનાસન બાબુવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૯-૧૦૦૦)

૪૦ યોનિસંકોચાસન—પગ બે અવળા સવળા કરીને, કંઠરને બીડી હાથથી અંગૂઠો પકડી રાખીને, ચત્તી સૂઈ રહીને, પુરુષ સાથે સંભોગ કરે તે યોનિસંકોચાસન બાબુવું. બાલ-યૌવનવાળી પત્નિની સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૦૧-૧૦૦૩)

૪૧ યોનિમુદ્રાસન—બે પગ ઊંચા રાખીને, ચત્તી સૂઈ જઈને, યોનિ ઉપર પોતાના હાથે યોનિમુદ્રા બનાવેલી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે યોનિમુદ્રાસન બાબુવું. જઠર યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી નોમ અને અગિયારશના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૦૪-૧૦૦૬)

૪૨ ત્રવાયાઆસન—બંને હાથ તથા એક પગ જમીન પર રાખીને, બીજો પગ આકાશ તરફ (ઊંચો) રાખીને, નમ્ર થઈ સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ત્રવાયાઆસન બાબુવું. તરુણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ચૌદશના દિવસે આ આસનથી ચૌદમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૦૭-૧૦૦૮)

૪૩ અધોમુખાસન—બે હાથ તથા બે પગના તળીયાં જમીન ઉપર રાખી ઊમડી રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે અધોમુખાસન બાબુવું. મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સાતમના દિવસે આ આસનથી આઠમી કલા બરે છે. (૧૦૦૯-૧૦૧૦)

૪૪ રથાસન—ચત્તી સૂઈ રહીને, હાથથી પેડુ જીયું પકડી રાખીને, નીચે ગરદન કરીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે રથાસન બણવું. બાલ યૌવનવાળી ચિત્રિણી તથા હસ્તિની સ્ત્રી છઠના દિવસે આ આસનથી સાતમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૧-૧૦૧૨)

૪૫ મંચાસન—હાથ અને પગ જમીન પર ટેકવીને, હાથ પગ પર રહીને ચત્તી સૂઈને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મંચાસન બણવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સાતમ, આઠમ અને નોમના દિવસે આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૩-૧૫)

૪૬ કમલાસન—હાથ અને પગ એકઠા કરીને, ચત્તી સૂઈ રહીને કમલની માફક, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કમલાસન બણવું. યુવાન પદ્મિની સ્ત્રી નોમના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૬-૧૦૧૭)

૪૭ હીંડોલાસન—હીંચકો જીંચો બાંધીને તેના ઉપર પદ્મિની સ્ત્રી હીંચકાનાં એ સળીયા પકડી રાખી, ચોત્તિ ઉઘાડી મૂકીને, ઉપર પુરુષ રાખીને, હીંચકો ખાતાં ખાતાં સંગ કરાવે તે હીંડોલાસન બણવું. મનોરમ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી ચૈત્ર્ય અને અમાવાસ્યાના દિવસે મેળમી કલા આ આસનથી દ્રવે છે. (૧૦૧૮-૧૦૨૦)

૪૮ અધરચુંબાસન—પુરુષના એક હાથે સ્તન પકડાવી, બીજા હાથે મસ્તકની વેણી પકડાવી, પુરુષના મુખમાં અધર આપીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે અધરચુંબાસન બણવું. બાલ-યૌવનવાળી પદ્મિની અને ચિત્રિણી સ્ત્રી દશમના દિવસે દશમી કલા આ આસનથી દ્રવે છે. (૧૦૨૧-૧૦૨૨)

૪૯ ચંચલાસન—ચોનિમાં ઇંદ્રી ઘાલીને, કેડ હલાવતાં હલાવતાં આઘી પાછી થતી, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ચંચલાસન બણવું. જઠર યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૨૩-૧૦૨૪)

૫૦ દીપાસન—પોતાના પેડા ઉપર દીવો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે દીપાસન બાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી પાંચમ અને છઠના દિવસે આ આસનથી સાતમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૨૫-૧૦૨૬)

૫૧ નાભિદીપાસન—પોતાની ડૂંટી ઉપર દીવો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે નાભિદીપાસન બાણવું. બાલ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૨૭-૧૦૨૮)

૫૨ જાનુયુગ્માસન—બે પગ ભાંગ્યા રાખીને, બે હાથ ઉપર દીવો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જાનુયુગ્માસન બાણવું તરૂણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ત્રીજના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે. (૧૦૨૯-૧૦૩૦)

૫૩ પેદુકરાસન—યોનિમાં લિંગ પ્રવેશ કરાવીને, પેડામાં હાથની આંગળી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પેદુકરાસન બાણવું. બાલ યૌવના પદ્મિની સ્ત્રી બીજના દિવસે આ આસનથી બીજી કલા દ્રવે છે. (૧૦૩૧-૧૦૩૨)

૫૪ યોનિથંભાસન—સંભોગ કરતાં કરતાં, વારે ઘડીએ યોનિ થંભી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે યોનિથંભાસન બાણવું. બાલ યૌવનવાળી મહમત્ત ચિત્રિણી અને હસ્તિનીની સ્ત્રી પાંચમના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે. (૧૦૩૩-૧૦૩૪)

૫૫ અદ્ભટાસન—સંભોગ કરતાં કરતાં યોનિ તથા લિંગ દેખાય નહિ તેવી રીતે, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે અદ્ભટાસન બાણવું. ચારે યૌવનવાળી ચારે જાતિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૩૫-૧૦૩૬)

૫૬ વિકટાસન —બલાતકારે કરીને, યુવાન હસ્તિની સ્ત્રી સંગ કરાવે, તે વિકટાસન બાણવું આ આસનથી તેણી ચૌદમી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૭)

૫૭ ભદ્રાસન—પલાંડીવાળીને, બે હાથ જમીન ઉપર ટેકવી ને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ભદ્રાસન બાણુવું. ખાલ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ખારથ અને તેરથના દિવસે આ આસનથી ચૌદમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૩૮-૧૦૩૯)

૫૮ સુકુટાસન—ખંને પગના તળીઆ ઊંચા કરીને કાનની વચમાં મોરની માફક રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સુકુટાસન બાણુવું. મનોરમ યૌવનવાળી મુગ્ધા અને ખાલા ચિત્રિણી સ્ત્રી તેરથના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૦-૧૦૪૧)

૫૯ ભમરાસન—પુરુષને નીચે સૂવાડીને, ઉપર રહીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ભમરાસન બાણુવું મદવાળી પદ્મિની અને હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૨-૧૦૪૩)

૬૦ મયૂરાસન—બે પગ ઊંચા રાખીને, બે હાથ જમીન ઉપર રાખી, સ્ત્રી નીચા મસ્તકે રહી સંગ કરાવે તે મયૂરાસન બાણુવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી દશમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૧૦૪૪-૧૦૪૫)

૬૧ પારેવા યુગલ, ૬૨ ચકલા ચકલી યુગલ, ૬૩ સિંહ યુગલ, ૬૪ હસ્તિ યુગલ, ૬૫ હરણુ યુગલ, ૬૬ અશ્વ યુગલ, ૬૭ ખચચર યુગલ, ૬૮ ગર્દભ યુગલ, ૬૯ શ્વાન યુગલ, ૭૦ ખિલાડા યુગલ, ૭૧ ચકોર યુગલ, ૭૨ સૂડા યુગલ, ૭૩ કુંકડા યુગલ, ૭૪ નકુલ યુગલ, ૭૫ હંસ યુગલ, ૭૬ ગરુડ યુગલ, ૭૭ કૂર્મ યુગલ, ૭૮ પોપટ યુગલ અને ૭૯ કૌયલ યુગલ. આ પ્રમાણે ૬૧ થી ૭૯ આસનો, તે તે પશુ પંખી જે જે રીતે રતિકીડા કરે છે, તે તે રીતે રતિકીડા સ્ત્રી પુરુષ કરે તે તે આસનો બાણુ લેવાં. આ આસનોથી સર્વ તિથિએ, ચારે જાતિની, ચારે યૌવનવાળી, સ્ત્રીઓ સોળમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૬-૧૦૫૦)

૮૦ છૂરીકાસન—કમ્મરની નીચે છરી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે છૂરીકાસન બાણુવું. ચારે યૌવનવાળી, ચારે જાતિની

શ્રીઓ સર્વ તિથિએ, આ આસનથી સર્વ કલા દ્રવે છે. (૧૦૫૧-૧૦૫૨)

૮૧ ઇંદ્રાસન—યોનિની અંદરનું કમલ જિંધું રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ઇંદ્રાસન બાણવું. મનોરમ યૌવનવાળો હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૫૩-૧૦૫૪)

૮૨ ભૈરવાસન—શંકર અને પાર્વતી જે રીતથી રમ્યા, તે ભૈરવાસન બાણવું. આ આસનને ઇશ્વરાસન પણ કહેવાય છે. (૧૦૫૫)

૮૩-૮૪ કૃષ્ણ-રાધિકાસન—કૃષ્ણ રાધિકા જે રીતે રમ્યા, તે કૃષ્ણ-રાધિકાસન બાણવાં. સર્વ તિથિ, સર્વ યૌવનવાળો, આરે ભતિની સ્ત્રીઓ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૫૬-૧૦૫૭)

કોકેદેવ રાજાને કહે છે કે—આ ચોરાશી આસન જે સ્ત્રી-પુરુષ બાણથે તેમનો જન્મ સાર્થક થયે આ આસનોનો ખચપણથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ રાજાએ કોકેદેવને બાણ માન આપ્યું. અને બુદ્ધી શહેર ભેટ આપ્યું. કોકેદેવ અને પંખિણી બણા ભોગ વિલાસ ભોગવતાં આનંદે રહે છે. પંખિણીનું નામ સૌભાગ્યસુદરી રાખવામાં આવ્યું આ સૌભાગ્યસુદરી સ્ત્રીનાં સોળે શણગાર સજે છે. અને ચોરાશી આસનોથી કોકેદેવની સાથે સંસાર સુખ ભોગવે છે. (૧૦૫૮-૧૦૭૪)

કવિ નરબદ કથા પ્રસંગે સ્ત્રીના સોળ શણગારનું વર્ણન કરે છે.

સ્ત્રીના સોળ શણગારનાં નામો—

પ્રથમ સ્નાન, સુંદર વસ્ત્ર, કપાળમાં તિલક, આંખોમાં કાજળ, કાને કુંડલ, નાકે મોતીની નથ, છાતી પર પુષ્પહાર, પગમાં બજાર કરતાં નેપૂર, અંગ પર ચંદન અને કસ્તૂરીનો લેપ, કંચૂકી, મસ્તકે મણિ, કુદાવલી, હીરાજડીત ચૂડી, તાંબૂલ-પાન, કંકણ અને

આતુરી બરી વાણી (આ પ્રમાણે), શૃંગાર સોળ પ્રકારનાં છે. આ સોળે શબ્દગાર સહજે પંખિણી કોકુદેવ સાથે રતિકીકા કરતી હતી. (૧૦૭૫-૧૦૮૮)

પંખિણી અષ્ટનાયિકાના લક્ષણો પણ ભણતી હતી. આ અષ્ટનાયિકાનું વર્ણન કવિએ આ પ્રમાણે કરેલું છે. (૧૦૮૯)

વાસકશય્યા, ઉત્કંઠા, સ્વાધીનભતૃકા, કલહાંતરિતા, વિપ્રલબ્ધા, અભિસારિકા, પ્રોષિતા, અને ખંડિતા આ અષ્ટનાયિકા છે. તેના બુઢા બુઢા ભેદ અનુક્રમે કવિએ આ પ્રમાણે દેઢા છે. (૧૦૯૦-૧૦૯૧)

અષ્ટનાયિકાના ભેદ—

વાસકશય્યા—પ્રિયની વાટ ભેતી, વિવિધ રીતે ખાટ બિછાવતી, વિવિધ ભતિના કૂલોની માળા ગુંથતી, સુંદર શૃંગાર સહજે, કટિમેખલા સાચવતી, આબુમાબુ ભેતી, હર્ષિત થઈને, પોતાની સખીને નાયિકા કહે છે કે, હમણાં પ્રિય આવશે દીવાનું તેજ ઘણું છે, ઘડીએ ઘડીએ એમાં તેજ પૂરવાની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે બોલતી ઘડીમાં ઘરના આંગણામાં જતી, ઘડીવારમાં ઘરમાં પાછી આવતી, ફર ફર નજર નાખતી નાયિકા વાસકશય્યા ભણવી. (૧૦૯૨-૧૦૯૬)

ઉત્કંઠા—પતિએ જે સમય આપ્યો હતો, તે સમયે નહિ આવી પહોંચવાથી, હજુ તે કેમ ન આવ્યો, તે પ્રમાણે ઉત્કંઠા મનમાં રાખતી, ખોટું સ્વરે નિશ્વાસ મૂકતી, સખીની સંગાથે શરમથી ખરાબર નહિ બોલતી, જેના કપાળ પર રાતી રેખા છે અને જેણીના ગાલ પણ રાતા છે, ચક્રિત નજરે પ્રિયની વાટ ભેતી નાયિકા ઉત્કંઠા ભણવી (૧૦૯૭-૧૧૦૦)

સ્વાધીનભતૃકા—હે સખી ! મારામાં કાંઈ રૂપ નથી, મારી કમર પાતલી નથી, મારા સ્તન કઠન નથી, મારા શરીરમાં કાંતિ નથી, હું સુંદર ગતિથી ચાલતી નથી, મારી યોનિ પણ ગાઢી નથી, મારી વાણી પણ સારી નથી, બેઠાં બેઠાં મને હાસ્ય પણ આવતું

નથી, છતાં પણ કોઈ કારણના પ્રભાવે મારા પતિ મને દ્રુભાવતા નથી. આવો નાયિકા સ્વાધીનભતૃકા બહુવી. (૧૧૦૧-૧૧૦૪)

કલહાંતરિતા—વિહ્વલ ચિત્તે આંગણમાં ફરતી, સખી સંઘાતે કાંઈ પણ નહિ બોલતી, પતિ સાથે ઝઘડો કરીને રીસાએલી, કામજવરથી પીડાતી, નિશ્વાસ મૂકતી, મનમાં પ્રિય સંયોગને ઇચ્છતી નાયિકા કલહાંતરિતા બહુવી. (૧૧૦૫-૧૧૦૭)

વિપ્રલઘ્ન્યા—સખી માતાપિતાના સોગન આપી નાયિકાને તારો પ્રિય તને બોલાવે છે એમ કહી કપટથી જંગલમાં લઈ ગઈ. ઉતાવળી ઉતાવળી કુંજભૂવનમાં પહોંચી. પરંતુ પ્રિયતમને નહિ દેખવાથી મનમાં ગુસ્સે થએલી, તિમીરના ઝણકાર સાંભળવાથી તથા કુંજભૂવનમાં અંધકાર થવાથી, તથા અંધારી રાત્રે ભ્રમરના શુંભરવ સાંભળતી, પ્રિયતમ નહિ દેખવાથી વિચારમાં પડી ગઈ ને આકાશમાં જેતાં વિચારવા લાગી કે હે દેવ ! તેં શું કર્યું, મારો પ્રિયતમ ક્યાં હશે. આ પ્રમાણે વિસ્મય નજરે જેતી નાયિકા વિપ્રલઘ્ન્યા બહુવી. (૧૧૦૮-૧૧૧૪)

અભિસારીકા—એક સખી બીજી સખીને કહે છે કે, તારો પ્રિયતમ જ્યાં સંકેતસ્થાન છે, ત્યાં ગયો છે. હે સખી ! તારી દ્રુતિ તરીકે વીજલી પણ ચમકારા કરે છે અને મેઘરાજાને પ્રસ્થાન વેલા તિમરાઓ પણ બોલીને મંગલ કરે છે. આવા શુભ સમયે તારો સ્વામી અભિસારે ચઢ્યો છે, માટે તું પણ ત્યાં જા. આ નાયિકાને અભિસારીકા બહુવી. (૧૧૧૫-૧૧૧૮)

પ્રેષિતા—પતિ પરદેશ ગયો છે, અને પત્ની એકલી ઘેર હોવાથી, કામજવરની પીડા કાઢીને કહેતી નથી. સેવાદાને પાથરીને લાજની મારી સૂતી નથી અને મુખે નિશ્વાસ નાંખતી તથા ગદ્-ગદ્ કંઠે આંસુ સાંપતી નાયિકા પ્રેષિતા બહુવી. (૧૧૧૯-૧૧૨૧)

ખંડિતા—પોતાના પતિની ગરહન પર બીજી સ્ત્રીના કંકણની નિશાની એઈને, પતિની સંઘાતે કાંઈ પણ નહિ બોલતી,

પોતાની સખીને કહેવા લાગી કે-હે સખી ! હું તથે સાચું કહું છું. એ પ્રમાણે બાલીને આંસુ સારતી નાયિકાને ખંડિતા બાણી.
(૧૧૨૨-૧૧૨૪)

કવિ નરખદ કહે છે કે-જેવી રીતે પંખિણી અષ્ટનાયિકા નાં લક્ષણો તથા સોળે શૃંગારની બાણકાર હતી, તેવી જ રીતે કૈકદેવ પુરુષની યોતેર કલાઓનો બાણકાર હતો. પુરુષની યોતેર કલાઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે બાણવું. (૧૧૨૫-૧૧૩૦)
પુરુષની યહોતેર કલા—

૧ લેખકની કલા, ૨ પઠિત કલા, ૩ કવિત કલા, ૪ અંક કલા, ૫ ગીત કલા. ગીત કલાનું વર્ણન કરતાં છ રાગ તથા તેના પરિવારનું કવિએ આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે.

સાત સ્વર, ત્રણ ગામ, યોગણત્રીશ તાલ અને અગિયાર મૂર્છના આ પ્રમાણે સંગીતના ભેદો બાણવા પહેલો ભેરવ રાગ, બીજો માલકોશ, ત્રીજો હિંડોલરાગ, ચોથો દીપક, પાંચમો શ્રીરાગ અને છઠ્ઠો મેઘરાગ છે. આ દરેક રાગને પાંચ સ્ત્રીઓ અને આઠ પુત્રો કહેલા છે. આ પ્રમાણે દરેક રાગના તેર પ્રકારો અને મુખ્ય રાગનો ચોદમો પ્રકાર છે. અંથનો વિસ્તાર વધે નહિ તે માટે રાગાંગનાઓ અને પુત્રોનાં નામ માત્ર જ હું કહીશ.
(૧૧૩૧-૧૧૪૭)

૧ ભેરવરાગની—ભેરવી,, પુનક, સ્નેહી, બંગાલી અને વેલાવલી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. પંચમ, હર્ષ, દેશાખ, બંગાલ, મધુ, માલવ, વેલાવલ અને લલિત નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૪૮-૧૧૪૯)

—ભેરવરાગ પરિવાર.

માલકોશ રાગની—ગુડીચહા, ગંધારી, માલશ્રી, જોતશ્રી અને પાંચમી ધન્યાશ્રી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. મારૂ, મેવાલ, ઇષ્ટાંશ, બર્જર, ચંદ્રક, આયાસ, યોખર અને જમરાનંદ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૦-૧૧૫૧)

—માલકોશિક પરિવાર.

૩ હિંડોલ રાગની—ભોપાલી ચંદગવરી, વસંતી, સિંધૂરી અને પાંચમી આહીરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. મંગલ, ચંદ્રભિંબ,

સુમનિંદ, વિભાકર, વર્દમાન, વિનોદ, વસંત અને વિનોદ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૨-૧૧૫૩) —હિંડોલરાગ પરિવાર.

૪ દીપક રાગની—સારંગી, શુર્જરી, તોડી, કમોદી, પદ-મંજરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. કાલિંગ, કુંતલ, રામ, કમલ, કુસુમ-ચંપક, લાહુ અને હેમાલ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૪-૧૧૫૫) —દીપકરાગ પરિવાર.

૫ શ્રીરાગની—વૈરાટી, કર્ણાટી, સામેરી, ગોડી તથા સૈન્ધવી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. કલ્યાણ, માલવ, ગૌર, ગંભીર, શુભસાગર, આગર, વિહાગર અને કુંભ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૬-૧૧૫૭) —શ્રીરાગ પરિવાર.

૬ મેઘરાગની—સોરઠી, મલયાગિરિ, આશાવરી, કનીયસી અને રામગિરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. કાનર, નટ, કેદાર, ભલંધર, ગભધર, ટંક, સૂદવ અને શંકરાભરણ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૮-૧૧૫૯) —મેઘરાગ પરિવાર.

૬ નૃત્યકલા, ૭ વાજિંત્ર કલા, ૮ વ્યાકરણકલા, ૯ છંદકલા ૧૦ અલંકાર કલા, ૧૧ નાટક કલા, ૧૨ નટ કલા, ૧૩ નખછેદની, ૧૪ પત્ર છેદની, ૧૫ આયુધકલા, ૧૬ ગજ આરોહણી, ૧૭ તુરંગ વાહન કલા, ૧૮ ગજપરીક્ષા, ૧૯ અર્ધ પરીક્ષા, ૨૦ રત્ન પરીક્ષા, ૨૧ પુરુષલક્ષણ, ૨૨ સ્ત્રી લક્ષણ, ૨૩ પશુ લક્ષણ, ૨૪ મંત્ર વાહ, ૨૫ ચંત્રવાહ, ૨૬ રસવાહ, ૨૭ વિષવાહ, ૨૮ ગંધર્વવાહ, ૨૯ વિદ્યાવાહ, ૩૦ યુદ્ધકલા, ૩૧ ભુદ્ધિકલા, ૩૨ તર્કવાહ, ૩૩ સંસકૃતકલા, ૩૪ કોમળ-વાણી, ૩૫ પ્રત્યુત્તર કલા, ૩૬ દેશ ભાષા, ૩૭ કપટકલા, ૩૮ ચિત્ર-વિજ્ઞાન, ૩૯ સત્ય સિદ્ધાંત, ૪૦ વેદાંત, ૪૧ ગાડવિદ્યા, ૪૨ ઈંદ્રભલ, ૪૩ વિનય કલા, ૪૪ આચાર્યકલા, ૪૫ આગમ જ્ઞાન ૪૬ વણિક-કલા, ૪૭ ધ્યાનકલા, ૪૮ પૂરાણકલા, ૪૯ ઐતિહાસીક જ્ઞાન, ૫૦ ઈર્શનલોક, ૫૧ ખેતરી (જીડવાની) કલા, ૫૨ અમરકલા, ૫૩ પાતાલ ગમન, ૫૪ મૂર્તિકલા, ૫૫ તરૂંદોષણ કલા, ૫૬ કાષ્ટ-બદ્ધ, ૫૭ વણુટ કરણી, ૫૮ મણિકૃત કલા, ૫૯ વાણિજ્ય કલા,

૬૦ વશીકરણ, ૬૧ પાપાણુ ઘડવાની કલા, ૬૨ ચિત્રકલા, ૬૩ નૈપરચતિ, ૬૪ ધાતુકર્મ, ૬૫ ધર્મ કર્મ, ૬૬ વચ્ચક કલા, ૬૭ રસવતી કલા, ૬૮ કર્મ કલા, ૬૯ હસવાની કલા, ૭૦ પ્રયોગ-કલા, ૭૧ કેવલજ્ઞાન, ૭૨ અકર્મકલા-મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ. આનું વિસ્તૃત વર્ણન કરતાં અંથ બહુ મોટો થઈ જાય માટે નામો જ આપ્યા છે. (૧૧૬૦-૧૧૬૦)

ચૌદ વિદ્યા—

આ બોતેર કલાઓ ઉપરાંત કોકદેવ ચૌદ વિદ્યાનો જણકાર હતો. આ ચાલવિદ્યા આ પ્રમાણે છે. ૧ બ્રહ્મજ્ઞાન, ૨ રસાયણ વિદ્યા, ૩ સ્વરધ્વનિ, ૪ વેદ વિદ્યા, ૫ જ્યોતિષ વિદ્યા ૬ વ્યાકરણ વિદ્યા, ૭ જલતરણી વિદ્યા, ૮ ધનુર્ધરી વિદ્યા, ૯ વેદ વિદ્યા, ૧૦ કૃષિ વિદ્યા, ૧૧ કોકકુત્ત્રા, ૧૨ વહાણ ચલાવવાની કલા, ૧૩ વાજિત્ર નાદ અને ૧૪ સંબોધન વિદ્યા. (૧૧૬૧-૧૧૬૭)

અષ્ટપદલવીનાં નામો—

કોકદેવ અષ્ટપદલવી વિદ્યા પણ જણતો હતો. આ અષ્ટ-પદલવીનાં નામો આ પ્રમાણે છે. ૧ અંકપદલવી, ૨ કરપદલવી, ૩ નેત્રપદલવી, ૪ વસ્ત્રપદલવી, ૫ શાળપદલવી, ૬ ઔષધ-પદલવી ૭ પુષ્પ પદલવી અને ૮ ભાષાપદલવી. અંથ વધવાના બચના લીધે આનું વિસ્તૃત વર્ણન આપ્યું નથી. (૧૧૬૮-૧૧૬૯)

છ ભાષાના નામો—

૧ સંસ્કૃત, ૨ પ્રાકૃત, ૩ અપભ્રંશ, ૪ સુરસેની, ૫ પિશા-ચિની અને ૬ માગધી. આ છએ ભાષાઓ તથા તેના નિયમો પણ કોકદેવ જણતો હતો. (૧૨૦૦-૧૨૦૧)

કોકદેવ ભરવસેન રાજા, પરમેશ્વરની તથા ગુરૂની મૂર્તિ વિના કોઈને નમસ્કાર કરતો ન હતો. કોકદેવ સ્વરૂપે સાક્ષાત કામદેવના અવતાર જેવો હતો અને સૌભાગ્યસુંદરી સાક્ષાત રતિ જેવી હતી. જાને જણા રાત્રિ અને દિવસ સંસાર સુખ ભોગ-વતાં હતાં. જાને જણાના શરીર જ માત્ર જુદાં હતાં. પરંતુ

જાનેનો છવ તો એક જ હતો. પૂર્વભવનાં રનેહને લીધે ખંને દેવોને પણ દુર્લભ એવાં સંસાર સુખ લોગવી રહ્યાં છે. એક વ્રજતે કોકદેવ રમતાં રમતાં સૌભાગ્યસુદરી ને પૂછે છે કે—તું લક્ષ્મણી કેઈ મોટા રાજાની કુંવરી હોય એમ લાગે છે, તારા મા, બાપનાં નામ અને સ્થળ વગેરે વિસ્તારથી કહે. વળી તારે યોગિની વેષ કેમ લેવો પડ્યો તે વૃત્તાંત મને સત્ય કહે. (૧૨૦૨-૧૨૨૨)

પંખિણીનો પૂર્વવૃત્તાંત—

સૌભાગ્યસુદરી કહેવા લાગી કે, ખાનપુરદેશમાં આવેલા નિપાણુપાટણના રાજા સૂર્યસેનની હું પુત્રી છું. હે સ્વામિ ! તમે મારો વૃત્તાંત સાંભળીને શુસ્સે ન થશો. મારા પિતા સૂર્યસેનને ત્યાં હાથી, ઘોડા અને રાજરિદ્ધિનો તો પાર ન હતો. પરંતુ એક પણ સંતાન નહિ હોવાથી તે હંમેશાં વિચારમગ્ન રહ્યા કરતા હતા કે મારી પાછળ પુત્ર નહિ હોવાથી ગાદીનો ધણી કોણ થશે ? પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સૂર્યસેન રાજાએ યોગિનીના કહેવાથી મહાકાલી દેવીની આરાધના કરવા માંડી. મહાકાલી માતાના દેવલમાં ભૂમિશયન કરીને પૂજા, ધૂપ વગેરે કરતાં, રાજાને જ્યારે એક મહિનાના ઉપવાસ થયા, ત્યારે માતાજી સ્વપ્નમાં આવ્યાં. માતાજીએ રાજાને કહ્યું કે—‘હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છું, માટે તારે જે જોઈએ તે માગી લે.’ રાજાએ કહ્યું કે—‘માતાજી ! મને એક પુત્ર આપો તો મને બહુ જ સુખ થાય.’ જવાબમાં માતાજીએ કહ્યું કે—‘હે રાજા ! સાંભળ. તને પુત્ર નહિ, પણ ઉત્તમ રૂપવાન એક પુત્રીની પ્રાપ્તિ થશે. તે પુત્રીનું નામ હું સ્વપ્નમાં કહું તે દેવનું પાડજો. અને તે સત્તર વર્ષની થાય ત્યાં સુધી કુંવારી રાખીને પછી પરણાવજો.’ આ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં કહીને માતાજી અદૃશ્ય થઈ ગયાં. રાજા આ સ્વપ્ન દેખીને આનંદિત થયો અને બોલ્યો. ત્યારપછી રાણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને સંપૂર્ણ માસ વીતી ગયા, એટલે રાણીએ એક સુંદર પુત્રીને જન્મ આપ્યો. રાજાએ મોટો જન્મ મહોત્સવ કર્યો અને પુત્ર જન્મની માફક પુજણ થત ખર્ચ કર્યું.

રાજકુમારી દિવસે દિવસે મોટી થવા લાગી. રાજાએ દેવીનું વચન ઉત્થાપીને પુત્રીનું નામ મનુષ્યનું પાડ્યું. પુત્રી પાંચ વર્ષની થઈ કે રાજાને વિચાર આવ્યો કે હું જીવીશ કે નહિ, તે વાતની શી ખબર દેવીનું વચન બૂલી જઈને રાજાએ ચિત્રકોટના રાજા કનકસેનના પુત્ર કામદેવ કુમાર સાથે રાજકુમારીનું વેવિશાળ કર્યું. જ્યોતિષીઓ પાસે જોષ જોવડાવીને લગ્ન લીધું. નીપાણુ પાટણુ બાન આવી. લગ્નનો વખત થયો તે સમયે કંકાલી વેષ ધારણ કરી અકસ્માત ચાર યોગિનીઓ ત્યાં આવી અને કન્યાને ઊઘટી ઊપાડી કાંઈક લઈ ગઈ. કુર્ચુટક દેશમાં આવેલા મહાકાલીના મોટા દેવલમાં હું જાગી ત્યારે મેં પોતાને જોઈ. તે વખતે પાસે જ ચારે યોગિનીઓ મધુર વીણા વગાડતો હતો. હું વિચારમાં પડી કે, આ શું થયું ? હું અહીંયાં ક્યાંથી આવી. આ વખતે તે ચારે સુંદર યોગિનીઓ નાચતી નાચતી નાટક કરતો હતો. તે યોગિનીઓએ વિસ્મય પામેલો મને જોઈને પૂછ્યું કે-‘તું કોણ છું’ મેં કહ્યું કે-‘મારા પિતા માફ’ લગ્ન કરતા હતા. ત્યાંથી હું કેવી રીતે અહીં આવી, તે હું જાણતો નથી હવે જેમ તમે રાખો તેમ હું રહીશ, બીજી કાંઈ હું જાણું નહિ’ ત્યાં હું યોગિનીને વેષ પહેરીને ઘણા વખત રહી. મારી શુરુણીનું નામ હંસણી હતું. માતાજી મહાકાલીએ સપ્તમાં મારી શુરુણીને માફ નામ પાંખિણી રાખવાનું, અને મારો વિવાહ નહિ કરવાનું કહ્યું. મેં ત્યાં જ નાટકકલા તથા ગીતકલા, લોગકલામાં ચોરાશી આસન વગેરેનો પણ અભ્યાસ કર્યો. હું જ્યારે બાર વર્ષની થઈ ત્યારે મારી શુરુણી હંસણી યોગિનીને મારો વિવાહ કરવા માટે ચિંતા ઉત્પન્ન થવા લાગી. એક દિવસ સ્વપ્નમાં મહાકાલીએ મારી શુરુણીને કહ્યું કે-‘જે પુરુષ આ કન્યાની સાથે વાદમાં જીતશે અને પ્રમાદ વિના તેણીની સાથે લોગ લોગવશે અને જીતશે, તે પુરુષ તેણીને પરણશે.’ આ પ્રમાણે માતાજીનું વચન સાંભળીને શુરુણી જાગી ઊભી થઈ. કુર્ચુટક દેશના રાજાના કાને આ વાત પહોંચી. રાજાએ શુરુણીને તેડાવી, ઊઠીને તેણીના પગમાં પડીને કહેવા લાગ્યો કે ‘તમે જે માગો તે આપું’, પણ તમારી

દીકરી મને પરણાવો.’ શુરુણીએ કહ્યું:-કે ‘હે રાજન્ ! વાદમાં તેણીને જે જીતે તેની સાથે પરણાવવાની છે.’ રાજાએ કહ્યું કે- ‘તેણીને મારા ઘેર એક દિવસ મોકલો, જો જીતીશ તો પરણીશ, નહિતર તમને પાછી સોંપીશ.’ શુરુણીએ આ પ્રમાણે શરત કરીને પાંખિણી ચેલીને તેડાવી કહ્યું કે- ‘હે દીકરી ! સાંભળ. હાવભાવ કરીને રાજાને રોકવ.’ પરંતુ ન્યાયની રીતે હું તને કહું છું કે- ‘રાજાને ભોગ ભોગવવા દઈશ નહિ, કેઈ જાતનો જોર જીવન કરવાથી, માતાજી ગુસ્સે થશે.’ આ પ્રમાણે કહીને શુરુણી પોતાનાં મઠે ગઈ અને હું રાજાને ઘેર રહી. રાત્રે રાજાને હાવભાવ દેખાડી ને મદન્યાકુલ કરી દીધો. આ પ્રમાણે ચાર પહોર વીતી ગયા અને રાજા પ્રમાદથી વાદમાં હારો ગયો. મહાકાલીના વરદાનથી રાજા મને ભોગવી નહિ થકવાથી શરમિદો થઈ ગયો. અને હું મારા ઉતારે ગઈ. આ પ્રમાણે પાછી આવ્યા પછી શુરુણીએ મને વરસિંહણિ નામની યોગિની સાથે પરદેશ મોકલી.

હે સ્વામિ ! સાંભળો. ત્યાંથી હું મરહટદેશ ગઈ, ત્યાંથી બુદેલખંડ, ચોરીસામાં જગન્નાથજી, ઉડણુભમરી, પૂર્વદેશ, માંડવગઢ વગેરેના રાજાઓને જીતીને, ગુર્જર દેશમાં આવેલા અણહિલપુર પાટણના રાજા કર્ણુધેલાને જીતીને, સોરઠ, કચ્છ, સિંધ તથા માઝદેશમાં આવેલા આબુગઢના રાજાને ક્ષણમાત્રમાં વાદમાં જીતીને, મેં રણથંભરના રાજાની કચેરીમાં કામશાસ્ત્રના બહુકાર તરીકે કોકદેવની કીર્તિ આબુમાં જ સાંભળી. આવી વાત સાંભળતાં જ મને ચાટકો લાગ્યોને વસ્ત્ર કાઢી નાખીને નગ્ન થઈ સભા વચ્ચે આવો બેસી રહી. આ વખતે મારી ઉંમર સોળ વર્ષની થઈ અને મહાકાલીના વચન પ્રમાણે સત્તરમું વર્ષ બેસતાં જ કોકદેવ સાથે મારો વિવાહ થયો. પ્રારબ્ધમાં જે લખ્યું હોય છે તે મિથ્યા થતું નથી.

આ વાત સાંભળીને કોકદેવ આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી કહેવા

લાગ્યો કે—‘હે સુંદરી ! સાંભળ. તારા પહેલા વર ક્રમદેવનું પછી શું થયું ?’ સૌભાગ્યસુંદરી કહેવા લાગી કે ‘એ વાત પર-માત્મા જાણે. એક દિવસ સ્વપ્નમાં મેં તેને મારા વિયોગે ગંગા નદીમાં ડૂબી મરતો જોયો હતો.’ મારા વિયોગથી મારા પિતાજીને હું એકની એક લીકરી હતી, તેથી મારા વિયોગે તેઓ બહુ દુઃખી થયા હશે. અને અન્નપાનનો પણ કેટલાએ દિવસ ત્યાગ કર્યો હશે.’

કોકદેવે સૌભાગ્યસુંદરીના આ દુઃખનું નિવારણ કરવા અને સાસુ, સસરાને નજરે જોવા જવાનો વિચાર કર્યો ને રાજા ભૈરવસેનને આ વાત કરી. ભૈરવસેન રાજાએ સૈન્ય સામગ્રી જે કાંઈ જોઈએ તે સાથે લઈ જવા કહ્યું. કેટલાક દિવસે સૌભાગ્ય-સુંદરી સાથે કોકદેવ નિપાણપાટણની ભાગોળે આવી પહોંચ્યા. ગામની બહાર સૈન્ય વગેરે દેખીને, રાજાએ આ સૈન્ય વગેરે કોનું છે ? તેની તપાસ માટે પ્રધાનને મોકલ્યો. કોકદેવે પ્રધાનને કહ્યું કે, અમે રણુથંભરથી આવ્યા છીએ, અમારા ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી. પ્રધાને આવી સૂર્યસેન રાજાને, તેમની પુત્રી તથા જમાઈ આવવાના સમાચાર આપ્યા. ખારમા વર્ષે પુત્રીને ભેગા થવાથી માળાપના આનંદનો પાર ન રહ્યો. કેટલાક દિવસ ત્યાં રાખીને, પુત્રી તથા જમાઈને સારો સાસરવાસો કર્યો. કોકદેવ સાસરવાસામાં મળેલા હાથી, ઘોડા સૈન્ય વગેરે લઈને સુખે સમાધે રણુથંભરગઢ પાછા આવી પહોંચ્યા. ભૈરવસેન રાજાએ સામેયું કર્યું અને કોકદેવને સુખ્ય પ્રધાનની પદવી આપી. સૌભાગ્યસુંદરીએ કેટલોક વખત વોતી ગયા પછી મદનસેન નામના એક સ્વરૂપવાન પુત્રને જન્મ આપ્યો. કવિ નરભદ્ર કહે છે કે, પંખિણીની ઉત્પત્તિનો અધિકાર પૂરો થયો. (૧૨૨૩-૧૩૧૩)

શ્રી વશીકરણના પ્રયોગો—

એક વખતે સભાની અંદર રાજા વગેરે આનંદથી બેઠા છે. રાજાએ કોકદેવને પૂછ્યું કે—‘શ્રીને વશ કરવા સંબંધી ઔષધ, મંત્ર, યંત્ર, વગેરે તું જાણે છે ?’ કોકદેવે કહ્યું કે—‘હે મહારાજ,

કથા પ્રસંગે સ્ત્રીને વશ કરવાના જુઠાજુઠા પ્રકારો કહ્યું છે, તે રણુથંભર નરેશ તમે સાંભળો. મોચા કંઈનો રસ અને જાયફલ પાનના ખીડામાં આપવાથી ચિત્રિણી સ્ત્રી વશ થાય છે. ૐ પચ્ચ પચ્ચ વિહંગમ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી ભમરાની પાંખ મંત્રીને મધમાં ચિત્રિણીને આપવાથી વશ થાય છે (૧૩૧૪-૧૩૨૧)

ૐ ચિર ચિર વશંકર કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી પારેવાની અઘાર તથા ભમરાની પાંખ મંત્રીને પાનની અંકર આપવાથી હસ્તિની સ્ત્રી વશ થાય છે. (૧૩૨૨-૧૩૨૪)

ૐ હર હર પચ્ચ પચ્ચ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી તગરતું મૂલ તથા ખીલી એકઠાં કરીને, પાનમાં આપવાથી શંખિની સ્ત્રી વશ થાય છે. (૧૩૨૫-૧૩૨૭)

ૐ મહાકાલી મહાજ્વાલા પચ્ચ પચ્ચ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી પાન મંત્રીને પમિની સ્ત્રીને આપવાથી તે વશ થાય છે. (૧૩૨૮-૧૩૨૯)

ૐ હ્રીં સ્વાહા આ મંત્રથી મોગરાતું ફૂલ સાત વાર મંત્રીને જે સ્ત્રીને તે ફૂલ સુંઘવા આપીએ તે સ્ત્રી વશ થાય છે. (૧૩૩૦-૧૩૩૧)

રવિવારના દિવસે મૂલ નક્ષત્ર હોય તે વખતે, ઘોળી શંખાડૂલી લઈને તેમાં કઢોરતું ફૂલ તથા શુગલ સરખા ભાગે મેળવીને, પુરુષ વીર્યથી ગોળી ખાંધીને અથવા ત્રણે વસ્તુઓનો ભૂકો કરીને, રવિવારે ભક્ષણ કરવા જે સ્ત્રીને આપીએ, તે સ્ત્રી વશ થાય છે. (૧૩૩૨-૧૩૩૪)

મંગળવારના દિવસે ફૂલ સહિત દ્વિધેલી મૂલ વિધિ સહિત લઈને, તુલસીના રસના સાત પૂટ, આકાના દ્વધના સાત પૂટ તથા ઉત્તરવારૂણીનો પૂટ આપીને મરી પ્રમાણે ગોળી ખાંધીને, જે સ્ત્રીને આ ગોળી આપીએ તે વશ થાય છે. (૧૩૩૫-૧૩૩૬)

ૐ હ્રીં ઐં હ્રીં ઉપવિષ્ટ ચંડાલણી મહાપિશાચિની
હ્રીં ઠ ઠ સ્વાહા આ મંત્રથી રાઈ, સરસવ મંતરીને, જે સ્ત્રી પર
છાંટીએ, તે સ્ત્રી વિકલ થઈને વશ થાય છે.* (૧૩૩૭-૧૩૩૮)

માકડાનું હાડકું, મીઠીના દૂધમાં ઘસીને સ્ત્રી ઉપર છાંટવાથી
સ્ત્રી વશ થાય છે. અને ચુંબન તથા આલિંગન કરવા મંડી
બાય છે. (૧૩૩૯)

‘ૐ નમો ભગવાય વિદ્મહે પુષ્પબાણાય ધીમહી
તંત્રઃ કામ પ્રચોદયાત્’ આ કામગાયત્રી મંત્રનો સાત વાર
પાઠ કરીને નાભિ, હૃદય અને કંઠ ઉપર ફરી ફરીને સાત સાત
વાર કૂંક મારવાથી તથા સ્ત્રીને સંલોગ વખતે ચુંબન કરીને,
ઉશ્વાસ લઈને મંત્ર બોલીને, સ્ત્રીના મૂખ પર કૂંક મારવાથી સ્ત્રી
વશ થાય છે. (૧૩૪૦-૧૩૪૩)

ગોરૂચંદનને માછલાનું પિત્ત, ખંને એકઠા કરીને, ડાબા
હાથની ટચલી આંગળી ભરીને છાંટવાથી સ્ત્રી વ્યાકુલ થાય છે
તે વ્યાકુલ થએલી સ્ત્રીના કપાળમાં આ ખંને દ્રવ્યોના મિશ્રણનું
તિલક કરવાથી ત્રણે લોકની સ્ત્રીઓ વશ થાય છે. (૧૩૪૪-૧૩૪૬)

આસો વદિ ચૌદશની રાત્રે પુરુષના મસ્તકની ઓપરી,
સ્મશાનની ભસ્મ તથા ઘેરની માટી લાવીને, ત્રણે વસ્તુઓ ભેગી
કરીને વાટી બારીક ચૂર્ણ-ભૂકી કરીને. નીચેના ‘મહાપિશાચિની’
ના મંત્રથી મંતરીને જે સ્ત્રી પર તે ભૂકો છાંટીએ તે બહાવરી
થઈને પાછળ પાછળ ભગે છે. (૧૩૪૭-૧૩૫૧)

‘ૐ કલ્પી મહાપિશાચીની હ્રીં ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા’
(૧૩૫૨)

કુંવારી કન્યાએ કાંતેલા સૂતરના એકવીશ આંગળ લાંબા એકવીશ

* વશીકરણના, સંવર્ધનના તથા સ્ત્રી આકર્ષણના ખાસ પ્રયોગો માટે
અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ “શ્રી ભૈરવપદ્માવતી કલ્પ” નામનો ગ્રંથ
જોવા ખાસ બલાગણુ છે. મૂલ્ય પચીસ રૂપિયા.

—સારાભાઈ નવાબ

તાર લેગાં કરીને વણીને, તે વણેલા સૂતરને કાઠજંઘાના રસના સાત પૂટ, વળી અગથિયાના રસના સાત પૂટ આપીને, ટંકણુખાર તથા શરીરના મલનેા એક પૂટ આપીને, સરસવના તેલની અંદર, તગરનો તાલીસ લેલવો ને, લયંકર કાલીચૌદશની રાત્રે, ચોરના માથાની ખોપરી લઈને, સ્મશાનમાં જઈને ચારે દિશાએ ચાર રેખાઓ દોરીને, વચમાં નગ્ન થઈને ઐસીને હાથમાં છૂરી તથા કંકલ (ખોપરી) લઈને, નીચે આપેલો મહાકાલીનો મંત્ર જપીને, સ્મશાનમાં લાગેલા માટીના ઢોસકાની ઠીકરીમાં, સાથે લાવેલું સરસીયું (તેલ) ભરીને, એકવીશ આંગળ સૂતરની જે લાંબી વાટ છે તે અંદર નાખીને, તે વાટને સળગાવીને, ઉપર ખોપરી ધરીને ચોકાતું મંડલ જ્યાં કાઠયું છે, તેની વચમાં દક્ષિણ દિશા તરફ સુખ રાખીને ઐસીને, સવા પહોર રાત્રિ સુધી એટલે કે કાલીચૌદશની મધ્યરાત્રિ સુધી ખોપરી પર પાડેલું કાજલ લઈને, તે કાજલ જે સ્ત્રીના વસ્ત્રને લગાવીયે તે સ્ત્રી લલેને રાખની પટરાણી હોય તો પણ વશ થાય છે આ લાચક નામનું વશીકરણ છે. આ તંત્ર જે સિદ્ધિવંત પુરુષ સાધયે તે સુખ પામશે. (૧૩૫૩-૧૩૬૨) મહાકાલીનો મંત્ર આ પ્રમાણે છે:- ‘ૐ હ્રીં મહાકાલી કાં કીં કૂં કન્નલવણ્ણાં સાં સૌં વશમાનય વશમાનય સ્વાહા’-ઈતિ મહાકાલી મહામંત્ર (૧૩૬૩) આ કાજલનું સ્ત્રી આંખોમાં અંજન કરે તો તેણીનો પતિ તેણીના વશમાં રહે. (૧૩૬૪)

વજ, સંચલ, કુટ, મરી અને હલદર એકઠાં કરી વાટીને, ઘી સાથે ચોનિ ઉપર લેપ કરીને એક વખત પણ સંલોગ કરવામાં આવે તો જીંદગી પર્યંત સ્ત્રી-પુરુષ એક બીજાને વશ થાય છે. (૧૩૬૫-૧૩૬૭)

સૂર્યગ્રહણ હોય તે સમયે, સહદેવીનું મૂલ લઈને, ગોઝ-અંદનમાં ઘસીને જે સ્ત્રીના કપાળમાં તિલક કરવામાં આવે, તે સ્ત્રી ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી હશે તો પણ વશ થશે. (૧૩૬૮-૧૩૬૯)

મૂલ નક્ષત્ર ને રવિવાર હોય તે સમયે, સફેદ આકાંડાનું મૂલ

લાવીને, માઠલીઆમાં ઘાલીને પુરુષને તે માઠલીયું આપવાથી પુરુષ વશ થાય છે. આ માઠલીયું પ્રધાન રાજાને આપે તો રાજા વશ થાય છે. (૧૩૭૦-૧૩૭૨)

શીને દ્રાવ થાય તેના પ્રયોગો--

રીંગણીનાં બીજનો રસ કાઢી, તેમાં કપૂર મેલવીને, ત્રણ વખત લિંગ પર લેપ કરીને સંલોગ કરવાથી, ગમે તેવી મઠ-માતી સ્ત્રી હોય તે દ્રવે છે અને સુખ મેળવે છે. (૧૩૭૫-૧૩૭૭)

જેઠીમધ અને લીંડી પીંપરનું ચૂર્ણ એકઠું કરીને, મધથી લિંગ ઉપર લેપ કરીને સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. (૧૩૭૮-૧૩૭૯)

કસ્તૂરી અને ફૂલાવેલી ફટકડીને વાટી સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરીને, પાણીથી હથેલી ઉપર આછું ચોપડીને સ્ત્રીની યોનિએ હાથ અડાડવાથી નારીને દ્રાવ થાય છે. કવિ નરખદ કહે છે કે આ હાથ લેપ છે. (૧૩૮૦-૧૩૮૧)

લિંગવૃદ્ધિના ઉપાયો--

લીલામા, રીંગણીનાં બીજ, દાડમ, આ ત્રણે ચીજો એકઠી કરીને, કણજીયા તેલમાં અથવા તો ઘીમાં નાખીને લિંગ પર લેપ કરવાથી (પુરુષનું) લિંગ ઘોડા જેવું ઢઢ થાય છે. (૧૩૮૨-૧૩૮૪)

ગજપીંપર અને આસંધ, સરખા ભાગે લઈને લેંસના માખણમાં મેળવીને લિંગ લેપ કરવાથી લિંગ મોટું થાય છે. (૧૩૮૫-૧૩૮૬)

સાકર અને સિંધવ સરખા ભાગે લઈને, બકરીના ઘીમાં મેળવીને, બકરીના દૂધમાં પકવીને લિંગ લેપ કરવાથી કેકશાસ્ત્રના મતે સોળ આંગળનું લિંગ થાય છે. (૧૩૮૭-૧૩૮૯)

ચોનિ સંકોચનના ઉપાયો--

ત્રિકૂલા, માયા, ફટકડી, મજ્જક, ખાવળની છાલ, કાઘા, કસેલી, છીંકણી, તુરી, સોપારી, લોઢર, તાજ, તમાલપત્ર, એલચી, ભયફલ,

ભવંત્રી, નાગકેશર ને હાડમની છાલને એકઠાં કરીને, બારીક વાટીને, વજ્રગાલ ચૂર્ણ કરીને, શીંગણીના પાન-પાંદડાનાં રસમાં ત્રણ દિવસ મર્દન કરોને, મધથી ગોળી મરી જેવડી તૈયાર કરીને, યોનિમાં આપવાથી કવિ નરખદ કહે છે કે યોનિનું સંકેચન થાય છે. અને તેનાથી કામીપુરુષને સંલોગમાં વધુ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૩૬૦-૧૩૬૪)

ઉત્તમ કસ્તૂરી એક વાલ, ફટકડી તથા કછેલાની છાલને રસ એકઠાં કરીને, પાણીથી યોનિ પર લેપ કરવાથી યોનિ સંકેચાય છે. સોનાગેરૂ, હલદર, એલચી, કસ્તૂરી અને તજનો યોનિ પર લેપ કરવાથી યોનિ સંકેચાય છે. કાથો તથા સોનાગેરૂ સરખા ભાગે લઈ વાટીને, પાણીથી ગોળી બનાવી યોનિમાં મૂકવાથી યોનિ સંકેચાય છે. (૧૩૬૫-૧૩૬૭)

સ્ત્રીને ઋતુ નિયમીત આવવાનો ઉપાય:—

પલાસપાપડાનું ચૂર્ણ કરી, તેમાં ઈશ્વરલિંગી નાંખીને મધથી બાર જેવડી ગોળી કરીને, ગોળીનું સેવન એક મહિનો કરવાથી સ્ત્રીને નિયમીત ઋતુ આવે છે. પછી ઋતુસ્નાન કર્યા પછી સંલોગ કરવાથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે છે. (૧૩૬૮-૧૩૬૯)

ગર્ભધારણનો ઉપાય:—

એકવીથ પૈસાભાર પીતપાપડાની ભસ્મ કરીને, તે ભસ્મમાં તેર પૈસાભાર સાકર એકઠી કરીને, ઋતુસ્નાન કર્યા પછી સાત દિવસ સુધી, સ્ત્રીને આપવાથી તેણી ગર્ભ ધારણ કરે છે. અને પૂર્ણ માસે સંતાનને જન્મ આપે છે. (૧૪૦૦-૧૪૦૧)

દિવસ વૃદ્ધિનો ઉપાય:—

પીતપાપડાને ઊઘાળીને, શીતલ કરી તેમાં સાકર નાખીને, ગર્ભવતી સ્ત્રીને આપવાથી પૂર્ણ માસે સ્ત્રી સંતાનને જન્મ આપે છે. પ્રસવ વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય તો ચોખાના ધોવણમાં વંચમૂળ (વાંસનું મૂળ ?) ઘસીને પાવાથી સ્ત્રીને સુખે કરીને પ્રસવ થાય છે. (૧૪૦૨-૧૪૦૪)

ધાવણુ વૃદ્ધિનો ઉપાય:—

બીજેરાનું સાફ મૂલ લઈને, ચોખાના ધોવણુમાં (ઘસીને) પાવાથી સીને ધાવણુની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૪૦૫)

સ્તન કઠણુ કરવાનો ઉપાય:—

ઠાળી સોપારી અને પડવાસ સરખા લઈને ઊકાળીને તેનો કઢક બનાવી, સીસાની વાડકીમાં તેનો લેપ કરીને, અને સ્તન ઉપર તે લેપ વાળી સીસાની વાડકીઓ (ત્રણ દિવસ) બાંધવાથી વૃદ્ધા સીના સ્તન પણ યુવાન સી જેવા કઠણુ થાય છે. અને પતિને કઠણુ સ્તન દબાવવાથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૪૦૬-૧૪૦૮)

પુખ્ત-ગર્ભ નિવારણનો ઉપાય:—

ગેરૂ, એલચી, હલદી, કચૂર અને તજ સરખા ભાગે લઈને, સીને ઋતુ આવે ત્યારે ઊકાલીને તે ઊકાળો સાત દિવસ સુધી સીને પાવાથી સી ગર્ભ ધારણ કરતી નથી. અને વૃદ્ધા સી પણ યુવાન જેવી દેખાય છે. (૧૪૦૯-૧૪૧૦)

મૃતવત્સા દોષ નિવારણ:—

ઈંદ્રવાણીની સાત કુલી રવિચારના દિવસે મૂલ નક્ષત્રનો ચોગ હોય તે સમયે લઈને, નીતરડાની માટી સાથે સીને પાવાથી ગર્ભ પડતો અટકે અને સુખે કરીને બાળકનો પ્રસવ થાય. ઈંદ્ર-વાણી ગાયના દૂધ સાથે પાવાથી પણ ગર્ભ પડતો અટકે છે. એમ કવિ નરખદ કહે છે. રાવણ્યંત્ર સુગંધી દ્રવ્યોથી લખીને, ગર્ભવતી સીના ગળામાં (માઠરીઆની અંદર) બાંધવાથી મૃત-વત્સા દોષનું નિવારણ થાય છે. (૧૪૧૧-૧૪૧૫)

બાળક રોતું છાનું રાખવાનો ઉપાય:—

જે બાળક રાત અને દિવસ રો રો કરતું હોય, તેને માટે કવિ નરખદ કહે છે કે—એક ચાકરના છેડે ‘ બાણુ કહિનો આવીયો, કિણી દિશી કીધા પીઆણુ; લેરવ મુંદે મુંદીયા ઊગ્યો ભાણુ વિહાણુ.’ આ તંત્ર લખીને તે કપડું

ઝોઢાઝ્યા પછી બર ઉંઘમાંથી બાળકને ઊઠાડ્યો, તો પણ તે તત્કાલ રોતો બંધ થઈ જશે (૧૪૧૬-૧૪૧૮)

ગજ વશીકરણ ઉપાય:—

ઉત્તરાશ્વિણી નક્ષત્રનો ચોમ આવે છતે, પીંપળો તથા બંધનકનું મૂળ હાથે બાંધવાથી મહોન્મત્ત એવો હાથી વશ થાય છે. વળી આ બંને મૂળનું ચૂર્ણ કરીને, અંકેલ તેલમાં મેળવીને, તે તેલનો હાથે લેપ કરીને, હાથીને સ્પર્શ કરવાથી માતો હાથી વશ થાય છે ઉત્તરવાશ્ણીનું મૂલ વિધિપૂર્વક લઈને સવારમાં હાથે બાંધીને હાથી ઉપર બેસવાથી પણ હાથી વશ થાય છે. (૧૪૧૬-૧૪૨૨)

ચોનિ બંધ કરવાનો ઉપાય:—

અનુરાધા નક્ષત્રમાં લાંગૂલી મૂળ, ડાબા પગને ચોટેલી ધૂળ, આ બંને વસ્તુઓ છીપના સંપુટમાં સંધ્યા સમયે ગ્રહણ કરીને, ચોનિમાં લેપ કરવાથી ચોનિ બંધ થઈ જાય છે. તે ચોનિને છાશથી ધોઈ નાખવાથી ચોનિ પાછી હતી તે સ્થિતિમાં આવી જાય છે. (૧૪૨૩-૧૪૨૬)

અદૃશ્ય થવાનો પ્રયોગ:—

કબૂતરની અધાર, અંકેલતેલમાં મેળવીને, જે પુરુષ કપાળમાં તિલક કરે છે, તે પુરુષ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. (૧૪૨૭-૧૪૨૮)

જલતરણ પ્રયોગ:—

તુંબીફલનું ચૂર્ણ તથા પાકાં શુકાનો ભૂકો કરીને, તે બંનેનો ભૂકો ચામડા પર અડધો આંગળ ચોપડીને, સૂકવ્યા પછી તે લેપ કરેલા ચામડા પર બેસવાથી નદી, સરોવર કે વાવના પાણીમાં ડૂબાતું નથી. (૧૪૨૯-૧૪૩૨)

ઘર સર્પ ભરેલું દેખાય તેનો પ્રયોગ:—

સફેદ આકાશના રૂની દીવેટ કરીને, તે દીવેટ ઠડવી તુંબડીના તેલમાં મૂકીને દીવો કરવાથી, આખું ઘર સર્પવત્ દેખાય છે. (૧૪૩૩-૧૪૩૪)

કન્યા યોવનવતી કરવાનો પ્રયોગ:—

સફેદ લાંગૂલીના કંદને મધમાં ઘસીને, કન્યાની નાભિ તથા યોનિ પર લગાવવાથી, કન્યા યુવતી જેવી દેખાય છે (૧૪૩૫-૧૪૩૬)

સ્ત્રીના વસ્ત્ર ઊંચા કરવાનો પ્રયોગ:—

ગધેડા અને ગધેડી સંલોગ કરતાં હોય તે વખતે, તેના પૂંછડાનાં વાળ યુક્તિથી લઈ લઈને, શીયાળની વિષ્ટામાં, બઢરી બીજ તથા ગધેડાનાં પૂંછડાનાં લીધેલા વાળ લેખાં કરીને સૂકવીને, તે સૂકવેલી વિષ્ટાને કંટાથી વીંધીને માળા બનાવી, હાથમાં રાખીને, હાથ ઊંચો કરવાથી, જે સ્ત્રીની સારો તે હાથ ઊંચો કરવામાં આવે તેણીના વસ્ત્ર ઊંચા થાય છે. (૧૪૩૭-૧૪૩૮)

અગ્નિ સ્થંભન પ્રયોગો—

ધોળી ચણોઠીના રસનો આખા શરીરે સારો લેપ કરીને, અંગારાના ઢગલામાં ફરવા છતાં પણ બળાતું નથી. અંકોલ રસ તથા કુમારી રસનો હાથ પર બરાબર લેપ કરીને, ગરમ કરેલો ધખધખતો ગોળો હાથમાં પકડવા છતાં બળાતું નથી. (૧૪૩૯-૧૪૪૧)

ઝેર ખાવાનો પ્રયોગ—

જીયાપોતા (પુત્રજીવા) નાં મીજ ખાઈને ઉપર ઝેર ખાવા છતાં ઝેર ચઢતું નથી. (આ તાત્ત્વિક પ્રયોગ છે, માટે જે તે માણસે તથા પ્રજાના અનુભવ જ્ઞાન વગર આ પ્રયોગ કરવા જેવો નથી) (૧૪૪૨-૧૪૪૩)

ચોર ભય નિવારણ પ્રયોગ—

અજવાળીયા પખવાડીયામાં ધોળી ચણોઠીનું મૂલ લાવીને, મસ્તકમાં રાખવાથી માર્ગમાં ચોરોનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. (૧૪૪૪-૧૪૪૫)

ભય નિવારણ પ્રયોગ—

અશ્વેષા નક્ષત્રમાં પૃથ્વી પરથી મન્નક (વનસ્પતિ વિશેષ) લઈને, હાથે ખાંધવાથી ચોર, વાઘ, વગેરેના ભયનો નાશ કરે છે.

અંદોવામાં ધાત્રીમૂલ લઈને હાથે ખાંધીયે તો પણ કવિ નરખદ કહે છે કે બધા બચેનો નાશ થાય છે. (૧૪૪૬-૧૪૪૭)

સ્તન પ્રગટી કરણ પ્રયોગ—

મધરની અધારથી લેપેલા હાથની મૂડી વાળીને બતાવવાથી સ્તનનો આકાર દેખાય છે, અને તે મૂડી ખોલી નાખતાં સ્વસ્થતા અનુભવાય છે. (૧૪૪૮-૧૪૪૯)

બેડી ભાંગવાનો પ્રયોગ—

રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રનો યોગ આવે ત્યારે, નગોડનું મૂળ ઉન્મુખ થાય અને તે ઉન્મુખ થએલા મૂળને ભેરુપર્શ કરાય તો અદ્ભુત રીતે તાત્કાલિક બંધન છૂટી જાય છે. (૧૪૫૦-૧૪૫૧)

સર્વ ધાન્યોત્પત્તિ—

સવારમાં ધોળા કપડાં પર ચણાનો ખાર ઠરેલો હોય તે લઈને, માટીમાં વાવીને, તેના ઉપર પાણી નાખવાથી, બે થડીમાં ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે કોકેદેવે રાજાને બધાં જ કૌતુકો દર્શાવ્યાં, તેમાંથી જે કૌતુકો હિંસા વગરનાં હતાં તે થોડાં થણાં મેં અત્રે કહ્યાં છે. (૧૪૫૨-૧૪૫૪)

જે પુરુષ સમય દેખીને કામ કરે છે. તે પુરુષનું જીવન પણ પ્રમાણ છે. કહ્યું છે કે : ‘શૈશવ કાળમાં વિધાનો અભ્યાસ કરનારા, યોવનાવસ્થામાં ભોગવિલાસ કરનારા, વૃદ્ધાવસ્થામાં મુનિપણને અંગીકાર કરનારા પુરુષો દુસ્તર એવા આ સંસારને તરી જાય છે. (૧૪૫૫-૧૪૫૭)

ભૈરવસેન રાજાને કોકેદેવ આ બધા ભેદો કહીને પોતાના ઘેર આવ્યા. કોકેદેવ અને પંખિણી પોતાનાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યના પ્રભાવથી રણથંભરમાં મુખ ભોગવે છે. એક વખત કૌર્મક મુનિના ઉપદેશથી ચોસઠમા વર્ષે કોકેદેવે મુનિપણું ગ્રહણ કર્યું તપ અને સંયમમાં આદર કરીને કોકેદેવ ઉત્તમ ગતિને પામ્યા. (૧૪૬૭-૧૪૭૨)

કવિ નરખુદાચાર્ય હવે પોતાના નામ કામ વગેરેનું વર્ણન કરે છે.

ધર્મધ્યાનના ઉત્તમ સ્થાનરૂપ ગૂર્જરદેશમાં, યતિ સતી અને તપસ્વીઓના સ્થાનરૂપ, અને જ્યાં બધી જાતના માણસો સાવધાન થઈને રહે છે, અને જે કલિયુગમાં ગંગા સ્વરૂપ સાબરમતી નદી કે જે નદીમાં હમેશાં ઉત્તમ પાણી વહે છે. અને જેમાં નિરંતર પુષ્કર પાણી રહે છે તે નદીના કાંઠા ઉપર અહમદાબાદ નામનું ઉત્તમ શહેર આવેલું છે. આ શહેરમાં દરેક વસ્તુઓ, જે જંબુદ્વીપમાં બીજે ઠેકાણે ન મળે તેવી હોય તે પણ મળે છે. આ ઉત્તમ શહેરમાં દેવરાજ નામનો શ્રીશ્રીમાલ્લ જાતિનો વ્યવહારીયો રહે છે. આ દેવરાજને સુલતાન મહમદ (ત્રીજાએ) મહેતાઓના વડા તરીકે સ્થાપન કરીને માન આપ્યું હતું. શ્વસુર અને પિયેર બંને પક્ષ-ના પ્રખ્યાત કૂલમાં ઉત્પન્ન થયેલી રાણુલદે નામની દેવરાજ શ્રેષ્ઠિની પત્નીની કૂખેથી હું જન્મેલો છું. (૧૪૭૪-૧૪૭૮)

(કોઇપણ કારણ ઉપસ્થિત થવાથી દેવરાજ ને અમદાબાદ છોડીને મારવાડમાં આવેલા સીરોહી શહેરમાં જવું પડ્યું છે. આ વાત કવિ 'કર્મસંજોગે માઝદેશ' ચળકથી જણાવે છે) મારવાડમાં આવેલા સીરોહી શહેરમાં રહીને કવિએ માત્ર ત્રણ વર્ષની ઉંમરમાં સ્વેતાંજર સંપ્રદાયના તપગચ્છની કમલ-કલશ શાખાના શ્રી કમલકલશના શિષ્ય શ્રીપૂજ્ય શ્રી કલ્યાણ-ધર્મસૂરીશ્વર નામના આચાર્યના શિષ્ય પાંડિત શ્રી લાલણ્યલાલ તથા બીજા શિષ્ય શ્રી લાલિધલાલ પાસે દીક્ષા લીધી. આ બદ્ધારક ગુરૂએ શિષ્ય નરબુદને કહ્યું કરોને સરસ્વતી દેવીને મંત્ર આપ્યો. ઘણા દિવસ શારદા દેવીની મેં સેવા કરવાથી, મારા ઉપર કરુણા કરોને, તેરમા વર્ષે માતંગી દેવીએ મને ગુરુચરણના પ્રતાપે કવિ બનવાનું વરદાન આપ્યું. (૧૪૭૬-૧૪૮૬)

ગુરૂની ઘણા દિવસે સેવા કરીને, મોટા ઉંમરના કૃપા મળી, ગુરૂની આજ્ઞા લઈને સિરોહી દક્ષિણ દિશા તરફ વિદાર કર્યો. વિદાર કરતા કરતા વસ્ત્રમાં ઘણા દેસોમાં જુદા જુદા કોતુકો-

આશ્ચર્યો જોતાં જોતાં ને અનેક જીવોને ધર્મનો યોગ આપતા આપતા કવિની ઉપમા પામ્યા. ભાગ્યયોગે વિહાર કરતા કરતા ખાનદેશમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આસેર નામનો સુંદર ગઢ છે, અને જુરહાનપુર નામનું શહેર છે. જ્યાં દુશ્મનોને ત્રાસ આપનાર, સદા અભંગ તરવાર છે જેની એવો મીરાં ઇદલશાહ ફારકીનો બલવાન પુત્ર મીરાં બહાદુરશાહ ફારકી રાજ્ય કરે છે. આ બહાદુરશાહની કીર્તિ એટલી બધી વ્યાપેલી છે કે જે લખી શકાય તેમ નથી. સંવત ૧૬૫૬ ને શાકે ૧૫૨૧ની શરદ ઋતુમાં આસો મહિનાની સુદ દશમ (વિજયાદશમી)ના દિવસે આજુબંદ કરનારા બુધવારના રોજ, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર, જે વખતે વર્તે છે અને મકરનો ચંદ્ર છે, ગુરૂ કર્કરાશિનો છે અને શનિ તુલા રાશિમાં આવવાનો વિચાર કરે છે. તેવા શુભ મુહૂર્ત અને શુભ અવસરે, ઉત્તમ લક્ષમાં શ્રી નરબદ કવિ કહે છે કે આ કોકચોપાઈ ગુરૂની કૃપાથી સંપૂર્ણ કરી છે. જે ચતુર પુરુષ હશે, તે આ કથા સાંભળીને આજુબંદ પામશે. કોકશાસ્ત્રનો મત લઈ ને જુરહાનપુર શહેરમાં આ કોકકલા નામની ચોપાઈ બનાવી છે. જુદી જુદી વિગતોવાળા દય પ્રકારે માતંગી દેવીના વરદા- નથી અમૃત સમાન ચોપાઈમાં પૂરા થયા. જુદા જુદા ગ્રંથોના મત જોઈને કવિ નરબદ કહે છે કે આ ચોપાઈ મેં બનાવી છે. તે ચોપાઈ જ્યાં સુધી આકાશમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર અમર તપે, જ્યાં સુધી મેરુ પર્વત પૃથ્વી ઉપર હયાત રહે ત્યાં સુધી આ કથા અને વાર્તા કવિ નરબદ કહે છે કે અમર રહો. આ કામ- શાસ્ત્રને ધ્યાન રાખીને જે સાંભળશે, તે અનંત સુખ પામીને સુખસંપદાને પામશે, એમ કવિ નરબદ કહે છે. (૧૪૬૦-૧૫૦૭)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્રમાં કામક્ષીણુ વવરિયતિ નામનો
દશમો પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અમારું એક અભૂતપૂર્વ પ્રકાશન

ગણિતજ્યોતિઃ શાસ્ત્રી, વિદ્યારત્ન, સામુદ્રિકશાસ્ત્રરત્ન, જ્યોતિઃ
શાસ્ત્રમાર્તંડ, જ્યોતિષાચ્ચર્ય ઇત્યાદિ પદ્ધતીધર, પંચાંગકર્તા
તથા જાતકચંદ્રિકા, સર્વાર્થ ચિંતામણિ, સામુદ્રિકરહસ્ય
આદિ અનેક જ્યોતિષ ગ્રંથોના કર્તા

શ્રી હિમતરામ મહાશંકર જાનીએ સંપાદિત કરેલા

જૈન સામુદ્રિકશાસ્ત્રના પાંચ ગ્રંથ

ત્રિરંગી તથા સાઠાં ધણાં ચિત્રો સહિત (એક જ વૉલ્યુમમાં)

કિંમત રૂ. ૧૬-૦-૦

આ એક અમૂલ્ય સંગ્રહ છે. જેમાં (૧) શ્રી મેઘવિજય
ઉપાધ્યાયકૃત હસ્ત સંજીવનમ્ (૨) નર-તુરગ-હસ્તિ પરીક્ષા-
શાસ્ત્રના પ્રણેતા પ્રાગ્વાટ કુલભૂષણ કવિવર દુર્લભરાજ પ્રણીત
સામુદ્રિક તિલક (૩) પ્રાચીન જૈનાચાર્ય પ્રણીત સામુદ્રિકશાસ્ત્ર
(૪) શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિકૃત હસ્તકાંડ અને (૫) વસંતરાજ શાકુન
ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથોએ પ્રમાણ માનેલા ચૂડામણિશાસ્ત્રનો સારગ્રંથ
આર્હમ્યૂકામણિસાર એમ પાંચ ગ્રંથોનો સમાવેશ કરેલો છે.

પાંચ ગ્રંથો પોતપોતાના નામથી પ્રખ્યાત જ છે. પરંતુ
અત્યાર પહેલાં વાસ્તવિક તત્ત્વને સમજાવી શકે તેવી રીતનું
ટીકાટિપ્પણી ભાવાન્તર આદિ કોઈ જ સંપાદન થયેલું ન હતું.

શ્રી હિન્મતરામ બાની કે જેઓ જ્યોતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત, સંહિતા અને હોરા એમ ત્રણે સ્કંધના નિષ્ણાત વિદ્વાન છે, તેમજ જ્યોતિષી તરીકે છેલ્લા ૬૫ વર્ષથી જ્યોતિષ તથા સામુદ્રિક-શાસ્ત્રનો ઘણો ઊંડો અનુભવ ધરાવે છે. તેમણે ૭ વર્ષના લામલાગટ પરિશ્રમથી અષ્ટાંગનિમિત્તશાસ્ત્ર ઉપર ઊંડો અભ્યાસ કરી બાંહેડોની હસ્તપ્રતો મેળવી હસ્તસંલ્પન આદિ ઉપરોક્ત પાંચે ગ્રંથોનું સંશોધન, ભાષાન્તર તથા સંપાદન કરેલું છે. તેમજ નિમિત્તશાસ્ત્ર સંબંધી વિસ્તૃત નિબંધ યોજ્યો છે. જેથી સોનામાં સુગંધ જેવું થયું છે.

સરલ ભાષાન્તર, શુદ્ધ સંપાદન, વિષયને સ્પષ્ટ કરનારાં સામુદ્રિક લક્ષણ સૂચક શુભરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી રવિશંકર રાવળ પ્રણીત એકરંગી તથા ત્રિરંગી ચિત્રો સાથે ઊંચા આર્ટ પેપર ઉપર આ ગ્રંથસંપુટ છાપવામાં આવેલો છે.

સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા જિજ્ઞાસુને શાસ્ત્રીય-જ્ઞાન, પોતાની મેળે પોતાનાં અંગલક્ષણોની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છનારને સાચો સહાયક, અને સામુદ્રિકશાસ્ત્રના રસિકોને સાચું રસદર્શન ત્રણે વસ્તુ આ એક જ સંગ્રહ આપી શકશે.

તમારી લાયબ્રેરી આ સંગ્રહ વગર અધૂરી લાગશે.

અમારા બીજા પ્રકાશનો માટે સૂચિપત્ર મંગાવો.

—પ્રાપ્તિસ્થાન

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

નાગશ બુક્સની પોળ : અમદાવાદ.

અમારું એક અભૂતપૂર્વ

સંગ્રહ

અનેક જ્યોતિષ ગ્રંથોના કતાં

શ્રી હિરમત્સરામ મહારાજકર બાનીએ સંપાદિત કરેલા

ત્રિરંગી તથા સાદાં ઘણાં ચિત્રો સહિત (એક જ વૉલ્યુમમાં)

આ એક અમૂલ્ય સંગ્રહ છે. જેમાં (૧) શ્રી મેઘવિજય ઉપાધ્યાયકૃત હસ્તસંલ્પનમ (૨) નર પુરગ-હસ્તિ પરીક્ષાશાસ્ત્રના પ્રણેતા પ્રાગ્વાટ કુલબપણ કવિવર દુર્લભરાજ પ્રણીત સામુદ્રિક નિલક (૩) પ્રાચીન જ્ઞાનાચાર્ય પ્રણીત સામુદ્રિકશાસ્ત્ર (૪) શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ કૃત હસ્તકાંડ અને (૫) વસંતરાજ શાકુન ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથોએ પ્રમાણ આપેલા ચૂડામણિશાસ્ત્રનો સારગ્રંથ અર્હવ્યૂહામણિસાર એક પાંચ ગ્રંથોનો સમાવેશ કરેલો છે.

સરળ ભાષાનાર, ધુલ્લ સપાદન, વિષયને સ્પષ્ટ કરનારાં સામુદ્રિક લક્ષણ સૂચક ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી રવિશંકર રાવળ પ્રણીત એકરંગી તથા ત્રિરંગી ચિત્રો સાથે ઊંચા આર્ટપેપર ઉપર આ ગ્રંથસમુદ છાપવામાં આવેલો છે.

સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા જિજ્ઞાસુને શા-શ્રીયજ્ઞાન, પાતાની મેળે પાતાનાં અંગલક્ષણોની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છનારને સાચો સહાયક અને સામુદ્રિકશાસ્ત્રના રસિકોને સાચું રસદર્શન ત્રણે વસ્તુ આ એક જ સંગ્રહ આપી શકશે. તમારી લાયબ્રેરી આ સંગ્રહ વગર અધૂરી લાગશે.

સા રા ભા ઈ મ ણિ લા લ ન વા બ
ના ગ હ બૂદ ર ની પો જ . અ મ દા વા દ

मितास्तं गोपनीयम्
नेनाचार्य नर्पुडाचार्य विरचित
उ० उ० शास्त्र
भूख्य अगियार इपिया

पद्मिनी

Padmini

పిసిపాటి

Chitrini

हस्तिनी

Hastini

शंकिनी

Shankini

by S. M. Nawab

